

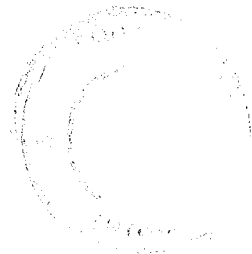
ΣΤΑΥΡΟΣ Θ. ΑΝΕΣΤΙΔΗΣ

**Η ΕΘΝΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΙ Ο ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ**

Διδακτορική Διατριβή

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΑΘΗΝΑ 1993**

ΣΤΑΥΡΟΣ Θ. ΑΝΕΣΤΙΑΔΗΣ

**Η ΕΘΝΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΙ Ο ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ**

Διδακτορική Διατριβή

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΑΘΗΝΑ 1993

Η ΕΘΝΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΙ Ο ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ

ΣΤΑΥΡΟΣ Θ. ΑΝΕΣΤΙΑΔΗΣ

Η ΕΘΝΑΡΧΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΙ Ο ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ

Διδακτορική Διατριβή

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1993

Στούς γονεῖς μου
·Θεοχάρη καί 'Ελισάβετ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

"Ἡμεθα ὀλίγοι καὶ ἀμέτρητοι". Θά ἔπρεπε νά παρέλθουν ἀρκετά ἔτη ὥστε νά σχηματίσω τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ ρήση αὐτή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου Α' (1949-1972), ἡ ὁποία κυριάρχησε μεταξύ τῶν παιδικῶν μου ἐντυπώσεων στήν Βασιλεύουσα τῶν χρόνων πού σημαδεύονται ἀπό τήν Τραγωδία τῆς Κύπρου, ἀποτελοῦσε μίαν εὐστοχη διατύπωση τῆς οἰκουμενικῆς συνειδήσεως τοῦ Προκαθημένου τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου, ὁ ὁποῖος ἀπευθύνεται σέ ἓνα ποίμνιο πέραν τοῦ εὐαρίθμου ἑλληνογενοῦς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἀθηναγόρας Α' εἶχε ἐκφράσει μία θεμελιώδη δογματική ἀρχή τῆς Ὁρθοδοξίας καί τήν ἱστορική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, χάριν τῆς ὁποίας κατέστη δυνατή ἡ ἐπιβίωση τῶν Ὁρθοδόξων μετὰ ἀπό τήν Ἄλωση.

Μετά ἀπό τήν Συνθήκη τῆς Λωζάννης, ἡ δογματικῶς καί ἱστορικῶς θεμελιωμένη διορθόδοξη προοπτική τῆς πολιτικῆς τοῦ Πατριαρχείου συνεχίστηκε ὑπό προϋποθέσεις διαφορετικές καί πλέον δυσμενεῖς : Ἡ ἐπίσημη ἰδεολογία τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας οἰκοδομήθηκε ἐπὶ τῶν ἰδεολογικῶν ἀρχῶν καί τῶν πολιτικῶν ἐπιλο-

γών του νεοτουρκικού εθνικισμού, πρωταρχικός στόχος του οποίου υπήρξε η αλλοίωση του πολυεθνικού χαρακτήρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπέρ της τουρκικής κατισχύσεως. Αφ' ετέρου, υπό τό σύνδρομο του βαλκανικού εθνικισμού, η πολιτική ηγεσία της Τουρκίας θεώρησε τό Οικουμενικό Πατριαρχείο ως κατάλοιπο του έλλαδικού μεγαλοϊδεατισμού και ως θύλακα έξωθεν έπιβουλής. Στο πολιτικό επίπεδο, αυτή η αντίληψη εκφράστηκε μέσω μιας μακρόπνοης στρατηγικής για τήν συρρίκνωση του έλληνορθόδοξου στοιχείου, ώστε να περιοριστούν οι δυνατότητες αναζωογήσεως του Πατριαρχείου, και τήν υπονόμηση του οίκου-μενικού ρόλου της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ώστε να αποκλειστούν διεθνή έρείσματα. Άς σημειωθεί επίσης, ότι αυτή η υπό τό πρίσμα εθνικιστικής ιδεοληψίας αντιμετώπιση του Κέντρου της Ορθοδοξίας, άφορα και στό μεγαλύτερο τμήμα της νεοτουρκικής ιστοριογραφίας, έτσι ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για μία ιδεολογική ανατροφοδότηση.

Έχω τήν έντύπωση πώς και στόν έλλαδικό χώρο, η οίκου-μενική συνείδηση και πολιτική της Μεγάλης Εκκλησίας παραγνωρίστηκαν. Η επί μακρόν θεώρηση του Πατριαρχείου ως βραχίονος του μεγαλοϊδεατισμού στήν

καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδα, δημιούργησε μία παραμορφωτική εἰκόνα, στά πλαίσια τῆς ὁποίας, Ὁρθοδοξία καί Ἑλληνισμός συνταυτίστηκαν. Ἡ νεοελληνική ἱστοριογραφία ἀφ' ἑτέρου, ἐνόσω ὑπῆρξε τεταγμένη στήν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, ὑπῆρξε αὐτό τό σχῆμα· μετέπειτα, δέν ἀπαγκιστρώθηκε ἐντελῶς. Ἐπί μακρόν πάντως, παρέμεινε προσηλωμένη σέ ἑλλαδοκεντρικές ἐρευνητικές ἀναζητήσεις. Ἀκόμη καί ἡ νεώτερη γενεά ἱστορικῶν, ἡ ὁποία κατάφερε νά ξεπεράσει ἀρκετά ἀπό τό σύνδρομα τοῦ παρελθόντος, ἐπιδιώκοντας τήν καταγραφή τῶν ἰδεῶν καί τῆς συνειδήσεως τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, δέν ἀποτόλμησε συχνά, νά στρέψει τό ἐνδιαφέρον της πρός Ἑλλάδα καί νά ἀποκαλύψει ἱστορικές καί ἰδεολογικές προϋποθέσεις καί τρόπους σκέψεως διαφορετικοῦς.

*

Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἐκφράζει μία μακροαίωνα παράδοση, ἀνεπανάληπτη ὡς πρός τήν ἱστορική της ὑπόσταση, τήν ὁποία ἐγνώρισα, ὅσο ἠμπόρεσα καί ὅσο ἐπρόλαβα, στά χρόνια τῆς βιοτῆς μου στήν Πόλη. Ἀναλογίζομαι ὅτι ἴσως, αὐτά τά βιώματα ἐπρυτάνευσαν στήν ἐρευνητική μου ἐπιλογή, ἡ ὁποία ἀπέφερε τήν παρούσα ἔργασία.

*

Χάριν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Βαρθολομαίου Α', κατέστη δυνατή ἡ ἐξασφάλιση τῆς ὑποτροφίας, βάσει τῆς ὁποίας πραγματοποίησα τό ἐρευνητικό μου πρόγραμμα στό Παρίσι, κατά τό πανεπιστημιακό ἔτος 1989/1990. Ὑποβάλλω πρὸς τὴν Αὐτοῦ Θειοτάτην Παναγιότητα, καί ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς, τὰ υἱτικά μου σεβάσματα καί τὴν ἔκφραση τῆς βαθυτάτης μου εὐγνωμοσύνης.

Οἱ εὐγνώμονες εὐχαριστίες μου ἀπευθύνονται καί πρὸς τὸν καθηγητὴ κ. Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, τοῦ ὁποῦ ἡ πνευματικὴ προσφορά δέν ἀφορᾷ μόνον στὴν ἐποπτεία τῆς παρούσας διατριβῆς, ἀλλὰ στὴν ἐν γένει ἐπιστημονικὴ μου κατάρτιση. Θεωρῶ εὐτύχημα τὴν μαθητεία μου πλησίον του.

Τίς θερμότερες εὐχαριστίες μου ἐκφράζω καί πρὸς τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς πενταμελοῦς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, τοὺς καθηγητὲς κ. κ. Θάνο Βερέμη, Γιώργο Β. Δερτιλή, Νικηφόρο Διαμαντοῦρο καί Χρῆστο Πατρινέλη. Οἱ παρατηρήσεις, οἱ ὑποδείξεις καί οἱ βιβλιογραφικὲς τους προσφορὲς εἶχαν εὐεργετικὴ ἐπίδραση ὡς πρὸς τίς ἐρευνητικὲς ζητήσεις

καί τήν συγγραφική ἀποτύπωση τῆς ἔργασίας αὐτῆς.

Ἡ ἐρευνήτρια τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν Ἰωάννα Πετροπούλου καί οἱ ἐπίκ.καθηγητές Περικλῆς Βαλλιᾶνος καί Κώστας Κωστῆς εἶχαν τήν καλωσύνη νά διαβάσουν τό κείμενο πρὶν ἀπό τήν τελική του μορφή. Τούς εὐχαριστῶ θερμῶς ἡ γνώμη τους ὑπῆρξε πολύτιμη, καθώς καί ἡ φιλική τους διάθεση.

Μέ βαθύ σεβασμό καί ἰδιαίτερη ἐκτίμηση ἐπικαλοῦμαι τήν μνήμη τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ. Μέ τήν μοναδική εὐγένεια πού τόν διέκρινε, μοῦ ἀφιέρωσε χρόνο γιά νά μέ ὁμιλήσει γύρω ἀπό τόν Γεδεών καί τόν Σύλλογο Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων, βοηθώντας με, μέ τήν σοφή του σκέψη, νά συνειδητοποιήσω οὐσιαστικές πτυχές τῆς προσωπικότητας τοῦ Μεγάλου Χρονογράφου. Τοῦ ὀφείλω εὐγνωμοσύνη.

Χάριτες ὀφείλω ἐπίσης, στήν κόρη τοῦ Μανουήλ Γεδεών, καθηγήτρια Σοφία Γεδεών-Καρανικόλα, ἡ ὁποία μέ περισσή κατανόηση ἀντιμετώπισε τά ἔρωτήματά μου γύρω ἀπό τόν πατέρα της. Μέ τό ἰσχυρό της μνημονικό μοῦ προσέφερε ἀρκετά ἀθυσούριστα στοιχεῖα καί πληροφορίες.

Ἡ ἐρευνητική καί συγγραφική προπαρασκευή αὐτῆς τῆς διατριβῆς συμπίπτει μέ τήν θητεία μου ὡς Εἰδικοῦ Μεταπτυχιακοῦ Ἐγχοτρόφου (ΕΜΥ) τοῦ ΤΠΕΔΔ. Εὐχα-

ριστώ θερμώς τά μέλη τοῦ ΔΕΠ γιά τήν ἐμπιστοσύνη, μέ τήν ὁποία μέ περιέβαλλαν, καθώς καί γιά τήν ἐνθάρρυνση καί τήν συμπαράστασή τους. Ἐπιθυμῶ ἐπίσης νά ἀναφερθῶ μέ ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση, στήν συνεργασία καί τήν φιλία τῶν συναδέλφων ΕΜΥ καί ἐπιστημονικῶν συνεργατῶν.

Τό μεταπτυχιακό μου στάδιο ἄρχισε μέ μελέτη καί ἔρευνα στήν βιβλιοθήκη καί τά ἀρχεῖα τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Ἐκτοτε, ἡ ἀναστροφή μου μέ τόν γνωστικό πλοῦτο τοῦ Κέντρου καί ἡ συναναστροφή μου μέ τοὺς συνεργάτες του, ἀποτέλεσαν μία πνευματική ἐστία γιά μένα, ἕνα μεγάλο εὐεργέτημα.

Εὐεργέτημα ἐπίσης θεωρῶ τήν φιλοξενία πού μοῦ παρέῖχε ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Γαλλίας Κύριος Ἱερεμίας, διά μέσου τοῦ Foyer Hellénique de Jeunes, κατά τήν διάρκεια τῆς πολύμηνης παραμονῆς μου στό Παρίσι. Χάριν αὐτῆς, ἤμπόρεσα νά ἐπιδοθῶ ἀπόσκοπτα στίς μελέτες μου.

Εὐγνώμονες εὐχαριστίες ἀπευθύνω ἐπίσης, πρὸς τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Λέρου Κύριο Νεκτάριο, γιά τό ἐνδιαφέρον πού ἐπέδειξε ὡς πρὸς τίς ζητήσεις μου ἀπό τό ἀρχεῖο Γεδεών στήν Λέρο, καθώς καί γιά τήν τιμητική πρὸς τό πρόσωπό μου φιλοξενία, κατά τήν παραμονή μου στό νησί.

Ἡ ἔρευνα καί ἡ βιβλιογραφική πλαισίωση στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ παρούσα ἔργασία, ἀφορᾷ σέ ἀναζητήσεις στήν Ἑλλάδα καί στήν Γαλλία. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά ἀναφερθῶ ἰδιαιτέρως, στόν κ. Μάνο Χαριτάτο, τοῦ ὁποῖου ἡ εὐγενική προθυμία καί συνδρομή μέ βοήθησαν ὥστε νά ἀποκομίσω ὅ,τι περισσότερο ἀπό τόν πλοῦτο τοῦ ΕΛΙΑ, στόν ὑπεύθυνο τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Λέρου κ. Μανόλη Ἑσυχό, ὁ ὁποῖος μοῦ παρεῖχε κάθε διευκόλυνση ὡς πρός τήν χρήση τοῦ ἀρχείου Γεδεών, καθώς ἐπίσης, στήν διευθύντρια τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἑξωτερικῶν Κατόμνα Δοντᾶ καί στόν ἐκεῖ ὑπεύθυνο κ. Γιώργο Τουσίμη, καί στοῖς ἐπιστημονικούς συνεργάτες τοῦ ΙΜΧΑ κκ. Κωνσταντῖνο Παπουλίδη καί Ἀναστάσιο Ἰορδάνογλου καί τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν κ. Εὐθύμιο Λίτσα, γιά τήν πρόφρονα συνδρομή τους. Αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά ἀναφερθῶ ἐπίσης, στούς βιβλιοθηκάρχους τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τῆς Ecole des Langues Orientales καί τοῦ Institut Français d'Etudes Byzantines (Assomptionistes), οἱ ὁποῖοι συμβάλλουν ἀποφασιστικά ὥστε νά αἰσθάνεται κανεῖς οἰκεῖο ἕναν χῶρο μελέτης.

Ἡ μεγαλύτερη ὀφειλή μου ἀφορᾷ στούς γονεῖς μου Θεοχάρη καί Ἑλισάβετ. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πατέρα μου

μοῦ ἐξοικονόμησε ἀρκετές ἐπισκέψεις σέ δημόσιες βιβλιοθήκες, ἐνῶ στὸν ἴδιο ὀφείλω, σέ ποσοστό σημαντικό, τὴν γνωριμία μου μέ τὴν παράδοση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἡ οἰκονομική συνδρομή τῶν γονέων μου ἐκάλυψε ἀποφασιστικά τίς ἀνάγκες, πού ἀδυνατεῖ νά καλύψει ἡ συμβολική ὑποτροφία τοῦ ΕΜΥ· ἡ ἠθική ἐνίσχυση καί συμπαράστασή τους εἶναι βεβαίως ἀνεκτίμητη.

Στ.Θ.Α.

"Ἐξόριστε Ποιητή, στόν αἰῶνα σου,
λέγε, τί βλέπεις;
- Βλέπω τά ἔθνη, ἄλλοτες ἀλαζονικά,
παραδομένα στή σφήκα καί στό ξινόχορτο",
Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, Τό Ἄξιον Ἔστί

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στίς ἀρχές τοῦ ΙΘ' αἰώνα, στόν ἑλληνικό κόσμο, ὁ ἐπίλο-
 γος τοῦ Διαφωτισμοῦ γράφεται μέσω τῆς κορυφώσεως τῆς
 φιλελεύθερης σκέψεως τοῦ Ἀδ. Κοραῆ, ἡ ὁποία καί ἀποτέ-
 λεσε τήν σημαντικότερη ἔκφραση τοῦ κινήματος στό πολι-
 τικό ἐπίπεδο. Στό ὄραμα τῆς πολιτικῆς παλιγγενεσίας τοῦ
 ἑλληνισμοῦ, προσδιορισμένο ἀπό τόν φιλελεύθερο πολιτικό
 στοχασμό τοῦ Κοραῆ συμπυκνώθηκαν οἱ μεγάλες προσδοκίες
 τῆς διαφωτιστικῆς παραδόσεως. Ὁμως, ἡ διεξαγωγή τοῦ ἑλλη-
 νικοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγώνα ἐντός τοῦ κλίματος τῆς εὐρω-
 παϊκῆς Παλινορθώσεως, ὑπαγόρευσε ἐν τέλει, ὁρισμένες δια-
 φορετικές κατευθύνσεις.

Κατά τίς τρεῖς πρώτες δεκαετίες τῆς ἀνεξαρ-
 τησίας ἐμφανίσθηκαν οἱ ἰδεολογικές συμώσεις καί τάσεις,
 ἐπί τῶν ὁποίων ἐτέθηκαν οἱ βάσεις γιά τήν σφυρηλάτηση
 τῆς ἐπίσημης νεοελληνικῆς ἰδεολογίας : Ἐάν ἡ πρώτη φά-
 ση τῆς θρησκευτικῆς ἀναβιώσεως στήν δεκαετία τοῦ 1830,
 συνιστοῦσε τήν πλέον ἀντιπροσωπευτική ἐκδήλωση τῆς ὑπο-
 χώρησεως τοῦ Διαφωτισμοῦ στήν νεοελληνική σκέψη, ἡ δεκα-
 ετία τοῦ 1850 ἀποτελοῦσε συγχρόνως περίοδο ἐξάρσεως καί
 δυναμικῆς ἐκφράσεως ἐθνικιστικῶν συναισθημάτων, ἄμεσα
 ἐπηρεασμένων ἀπό τόν πολυσήμαντο εὐρωπαϊκό ρομαντισμό.
 Αὐτῶν τῶν ὑπαρξιακῶν κραδασμῶν καί τῶν συναισθηματικῶν

ροπῶν ἀπότοκος ὑπῆρξε ὁ νεοελληνικός ἱστορισμός, ὁ ὁποῖος ἀναζήτησε νέους θεμέλιους λίθους γιά τήν οἰκοδόμηση τῆς νεοελληνικῆς ταυτότητος, ἀπαγκιστρῶνόντάς τιν ὡς πρός ὀρισμένα καίρια σημεῖα, ἀπό ἀντίστοιχα συστατικά πού εἶχε ἀναδείξει ὁ Διαφωτισμός. Ἐάν ὁ τελευταῖος ἐπεζήτησε τήν ἀπόπλυση τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ ἀπό τήν αἰσχύνη τοῦ Μεσαίωτος μέ τήν προβολή τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καί τῶν πολιτικῶν τῆς ἰδανικῶν, ἡ ρωμαντική ἱστοριογραφία ἐπεδίωξε καί ἐπέτυχε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο· ἐπί τῶν ἀπολιθωμάτων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἀνόρθωσε τόν μεσαιωνικό ἔτσι ὅπως, στήν ἱστορική παράδοση τῆς Εὐρώπης, ἀναστυλῶθηκε ὁ Δυτικός Μεσαίωτος.

Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου, ὅπως εὐσχημα ἀποτυπώθηκε στόν νεολογισμό ἑλληνοχριστιανικός τοῦ Σπ. Ζαμπελίου, ἀποτελέσσε τήν θεωρητική βάση τοῦ ἰδεολογικοῦ συγκερασμοῦ ἐπί τοῦ ὁποῖου θεμελιώθηκε ἡ νεοελληνική συνείδηση πού κληροδοτήθηκε ἕως σήμερα. Ἀπό τόν Κοραῆ ἕως τόν Παπαρρηγόπουλο, διαγράφηκε ἕνα ἰδεολογικό διάγραμμα συναιρέσεως τῆς ἀρχαιοελληνικῆς δημοκρατικῆς πολιτικῆς ἐκδοχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ μέ τίς πολιτικές παραστάσεις καί προεκτάσεις τῆς Μεσαιωνικῆς Ὁρθόδοξης Αὐτοκρατορίας, καί ἐφ' ὅσον, αὐτός ὁ τρόπος προσπελάσεως πρός τό

Ιστορικό γίγνεσθαι ευαρέστησε στόν έλλαδικό χώρο, ικανοποιώντας αρκετές από τις διανοητικές και συναισθηματικές ροπές, ανορθώθηκε τάχιιστα σέ επίσημη θεωρία. Έτσι, τροφοδοτήθηκε ό ιδεολογικός έξοπλισμός τής νεοελληνικής πολιτικής ζωής μέ ιδέες και δράματα νομιμοποιητικά τών περαιτέρω στόχων και έπιλογών για τήν επίρρωση τής έθνικης ύπάρξεως και τής κρατικής ύποστάσεως. Τό νέο συγκεκριμένο ιδεολογικό αίτημα έκφράσθηκε περιβεβλημένο μέ ένα γενικότερο πολιτικό πρόγραμμα, τό όποιο κυριάρχησε καθ'όλη τήν νεοελληνική Ιστορία του Ιθ' αιώνα: τήν Μεγάλη Ίδέα, τήν επίδιωξη δηλαδή τής συνταυτίσεως του έλληνικού κράτους μέ τό έλληνικό έθνος, μέσω τής συγχωνεύσεως όλων τών πληθυσμών που θεωρούντο έλληνικοί στά έλλαδικά κρατικά όρια. Τό ιδεολογικό αίτημα του μεγαλοϊδεατικού προγράμματος δέν ήταν άλλο από αυτό τής έθνικης ένότητας, και τό όποιο, σέ ένα πρώτο επίπεδο, υπαγόρευσε τήν ανασύνδεση τής Εκκλησίας τής Ελλάδος μέ τήν Μεγάλη Εκκλησία και τήν έκδοση του Πατριαρχικού Τόμου (1850). Σέ δεύτερο επίπεδο, τό αίτημα τής έθνικης ένότητας έκδηλώθηκε μέσω τής πολιτικής θεωρίας του έθνικού κέντρου, ιστορική προϋπόθεση τής όποιας υπήρξε ή πολιτική πολυδιάσπαση του έλληνισμού κατά τόν Ιθ' αιώνα. Κατά τρίτον, στό

ἐπίπεδο τῆς ἐνότητας στήν ἱστορία, τό αἶτημα ἱκανοποιήθηκε μέ τήν ἱστορική σύνθεση τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου, ἡ ὁποία ἀποκατέστησε τόν μεσαιωνικό ἑλληνισμό καί τήν πολιτειακή του ὑπόσταση ὡς συνδετικό κρίκο μεταξύ τῶν πολιτικῶν ἀγῶνων τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ καί τῆς αἴγλης τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας.

Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξε ἡ ἀνυπέβλητη θεωρητική προϋπόθεση τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὁ ἐπεκτατικός σχεδιασμός τῆς ὁποίας ἐμφορεῖτο ἀπό τό ἐδαφικό πρότυπο τῶν ἑνδοξων χρόνων τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας. Τό ἀνεδαφικό ὅμως τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς στοχεύσεως ὑπονομεύθηκε εὐχερῶς ἀπό τόν ὑπέρτερο ἰδεαλιστικό οἶστρο καί τίς συναισθηματικές παρορμήσεις, γιά τίς ὁποῖες οὔτε ἡ ἐθνική περιαγωγή τοῦ 1897 ἀποτέλεσε ἱκανή τροχοπέδη.

Ἐνὸσω στό στερέωμα τοῦ ἑλληνικοῦ Ἰθ' αἴωνα διαγραφόταν οἱ ἄξονες ἐπί τῶν ὁποίων δρομολογήθηκε ἡ νεοελληνική πολιτική ἰδεολογία τοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, δηλαδή ὁ διαχειριστής τοῦ συλλογικοῦ πεπρωμένου τῶν Ὁρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπεδείκνυε ἕναν ἰδεολογικό προσανατολισμό, ἱστορι-

κῶς καί δογματικῶς θεμελιωμένο στίς ἐμπειρίες καί τίς ἀξίες τῆς χριστιανικῆς διδαχῆς : Τήν ἐμμονή στό πολιτειακό σχῆμα τῆς πολυεθνικῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐφ' ὅσον αὐτό ἀποδείχθηκε πρόσφορο γιά τήν διάσωση τῆς δογματικῆς ἀκεραιότητος τῆς πίστεως τοῦ ποιμνίου του. Γιά τήν ἡγεσία τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡ ἑλλαδική κρατική ἀνασύσταση ἀποτελοῦσε, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἐνέργεια ἀνατρεπτική καί ἐπαναστατική, κατάλληλη ἀφορμή προκλήσεως τῆς σοβοῦσας ἐκδικητικῆς μανίας τῶν Ὀθωμανῶν. Κατ' οὐσίαν ὅμως, τό νεόδμητο κράτος, ὡς ἐκδοχή τοῦ δυτικοῦ ἐθνικοῦ πολιτειακοῦ προτύπου, ἐνσάρκωνε τόν κίνδυνο τῆς ἀναίρεσεως τῶν θεσμικῶν θεμελίων τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς συγκροτήσεως, ἡ ὁποία διασφάλισε στήν Ὀρθοδοξία τήν ἱστορική της ἐπιβίωση κατά τούς νεώτερους χρόνους· καί βεβαίως, μετά ἀπό τήν ἀποκρυστάλλωση τῆς ἐπίσημης ἀλυτρωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἄστεως, ὁ κίνδυνος κατέστη ἀπειλητικότερος.

Ἡ ἀντίσταση τοῦ Πατριαρχείου στήν ἑλλαδική πρόθεση μεταβολῆς του ἀπό κατ' ἐξοχήν πνευματικό καί ὀργανωτικό θεσμό τῶν Ὀρθοδόξων σέ ὄργανο τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ, ἀποτέλεσε τήν φυσική του ἀντίδραση· καί ἐάν ὡς ἀρχέτυπη ἐκδήλωση αὐτῆς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἡ πολιτεία τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε', ἡ ἀποκορύφωση ἀλλά καί ἡ ἀκροτελεύτια πράξη

ἔπῃλθε ἐπὶ πατριαρχίας Ἰωακείμ Γ', ζηλωτῆ τῶν προνομίων τῶν Ὁρθοδόξων καὶ ἄτρωτου ὑπέρμαχου τοῦ ἔθναρχικοῦ ρόλου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ἡ δράση τοῦ εὐθαρσοῦς αὐτοῦ Προκαθημένου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ὡς πρὸς τὴν προάσπιση τῆς ἔθναρχικῆς παρακαταθήκης, ὑπῆρξε πολυσχιδῆς : Κατὰ πρῶτον, σύντονη ἀντίπραξη στὴν μεταλαμπάδευση τοῦ ἑλληνικοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, ἀπότοκος τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καὶ ἡ σύγκρουση μὲ τὴν κυβέρνηση Χαρ. Τρικούπη. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ βαλκανικοῦ ἐθνικισμοῦ, ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀμβλύνσεως τῶν φυλετικῶν παθῶν ἐκδηλώθηκε μέσω προληπτικῶν ἐνεργειῶν, ὅπως ἡ ἐνίσχυση τοῦ θρησκευτικοῦ φρονήματος μὲ τὴν προώθηση τῆς Ὁρθόδοξης ἐκπαιδεύσεως σὲ περιοχὲς θρησκευτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ συγκρητισμοῦ, ἢ κατασταλτικῶν ὅπως ἡ καταδίκη τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος. Στὸ ἐσωτερικὸ ἐπίπεδο, ὁ Ἰωακείμ Γ' ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς ἐλαχίστους, οἱ ὅποιοι διεΐδαν τὸ πραγματικὸ πρόσωπο τῶν Νεοτούρκων· ἔτσι μέσω ὀρισμένων ἐνδεδειγμένων ἐνεργειῶν ἢ καὶ μεθοδεύσεων ἐπεδίωξε τὸν σχηματισμὸ ἑνὸς φάσματος ἀποτρεπτικοῦ τοῦ πολιτικοῦ αὐταρχισμοῦ καὶ τῆς ἐθνικιστικῆς ὑστεροβουλίας τοῦ Κομιτάτου.

Πέραν τῶν πλείστων ὁπαδῶν καὶ τῶν ἡγετικῶν παραγόντων τῆς παρατάξεως του, ὁ Ἰωακείμ Γ' ἐτύχησε καὶ τοῦ

προνομίου ενός ιδιοφυούς συνεργάτη και κυρίως έμβρι-
 θούς όμόφρονος, του Μανουήλ Γεδεών, ό οποίος άσπάσθηκε
 τήν παράδοση τής Εκκλησίας έχοντας την βιώσει "έξ άπα-
 λών όνύχων" και "έκ τών έσων", γνωρίζοντας τις έσωτερικές της
 ίσορροπίες, τά αντικειμενικά πλαίσια έκδηλώσεως της και
 τήν δυναμική της. Μετά άπό τόν θάνατο του πάτρωνός του τό
 1912, ό Γεδεών παρέμεινε ίσως ως ό έσχατος ζηλωτής τής
 έθναρχικής παραδόσεως και έγκατέλειψε τήν Βασιλεύουσα
 τό 1920, σέ έποχή "πολιορκίας" του Πατριαρχείου άπό τό
 έθνικό κέντρο. Ολίγες ήμέρες πριν άπό τήν δεύτερη φάση
 τών διαπραγματεύσεων τής Λωζάννης, στις 31 Μαρτίου 1923,
 άπό τις στήλες του άθηναϊκού χρόνου, θά στηλίτευε μέ πι-
 κρία, τήν άκριτη θυσία τής υπέρτατης πολιτικής άρετής
 τής έθναρχικής φιλοσοφίας, τής "συνέσεως", στόν βωμό τών
 έθνικιστικών παρορμήσεων και τών άλυτρωτικών δραμάτων.

‘Η παρούσα έργασία άποτελεϊ τήν διήγηση ενός
 κυκνείου άσματος, ή άλλως ειπείν, έπέχει θέση ενός έπιλόγου :
 Στο μεταίχμιο του Κ' αιώνας, σφυρηλατημένη στόν άκμονα
 τών έθνικιστικών άντιμαχιών, ή έθναρχία* διαμόρφωσε τήν
 πλέον συγκροτημένη και δυναμική της παρουσία, άνακαλύπτου-

* «Η νεοελληνική ιστοριογραφία, εφ' όσον τό απαιτούσαν οι ιδεολογικές της ροπές, χρησιμοποίησε τόν όρο για νά προσδώσει έθνοκεντρική διάσταση στην πολιτική του Πατριαρχείου, επιφέροντας έτσι μίαν όψιμη σύγχυση γύρω από ένα εννοιολογικό περιεχόμενο που αποκρυσταλλώθηκε εντός της παραδόσεως της Μεγάλης Εκκλησίας (Πρβλ. Φιλαρέτου Βαφείδου, *Νέα Εκκλησιαστική Ιστορία (1453-1908)*, Τόμ. Γ', Μέρος Β', Αλεξάνδρεια, 1928, σ. 207 : "Ο Πατριάρχης Κωνσταντινούπολεως, πρώτος τῆ τάξει μεταξύ τῶν τεσσάρων τῆς Ανατολῆς πατριαρχῶν, ἀπήλαυε... ὕψηλῶν προνομίων, ἐκαλεῖτο καί ἦν Ἐθνάρχης τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ὀρθοδόξων". Ο Στέφανος Κουμανούδης πιστοποιεῖ τήν ἀναγωγή του ὀρου στον χρόνο εὐθύς μετά τήν Ἄλωση, *Συναγωγή νέων λέξεων ὑπό τῶν λογίων πλασθεισῶν*, Ἑρμῆς, Ἀθήνα, 1980, σ. 324.).

τας στό πρόσωπο τοῦ Ἰωακείμ Γ' τόν πλέον κραταιό της ἐκπρόσωπο , ἐνώ μέσω τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ Γεδεών ἀνεῦρε μία πρῶιμη μορφή ἀποτυπώσεως της στό εἶδος τῆς θύραθεν πνευματικῆς δημιουργίας καί διηθήσεως της πρὸς τήν ἱστοριογραφική θεώρηση.

Ἰωακείμ ὁ Γ' καί Μανουήλ Γεδεών λοιπόν, τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα : Γιά τόν πολύφημο ἐκκλησιαστικό ἡγέτη λείπει πάντοτε μία ἐπιστημονική μονογραφία, ἡ ὁποία ὄχι μόνον θά ἀποκαταστήσει πλήρως τήν ἱστορικότητα τῆς δράσεώς του, ἀλλά καί κυρίως, θά ἀναδείξει νέες πηγές καί ἐρευνητικές κατευθύνσεις γιά τήν μελέτη τῆς πολυκύμαντης αὐτῆς περιόδου.

«Ο Μανουήλ Γεδεών, στήν ἐποχή μας, ἀναδεικνύεται καταξιωμένος, τόσο ὡς ἀκαταπόνητος ἱστοριοδίφης, ὅσο καί ὡς ἐπιτήδειος σκαπανέας τοῦ πεδίου σπουδῶν τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ - Ἄς ἀναλογισθοῦμε τήν δεξίωση πού ἔτυχε ἐκ μέρους τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ καί τοῦ Φιλίππου Ἡλιοῦ, οἱ ὁποῖοι καί κατέδειξαν τόν ἐν πολλοῖς ἀκατέργαστο πλοῦτο τοῦ ἔργου του ἐν σχέσει πρὸς τοὺς νέους προσανατολισμούς καί τὰ ἐφόδια τῶν νεοελληνικῶν ἐρευνῶν. Γιά τόν Γεδεών ὡστόσο, δέν ὑπῆρξε μία μεθοδική ἐπίδωξη προσεγγίσεως του ὡς ἱστορικῆς περιπτώσεως καί ἀπο-

τιμήσεως τῆς πνευματικῆς του παρουσίας καί δημιουργίας
μέ βάση ἓνα συγκεκριμένο ἑρμηνευτικό ὑπόδειγμα.

Στήν παρούσα ἔργασία, ἡ ἀνάγνωση τοῦ γεδεωνικοῦ
ἔργου ἔγινε μέ γνώμονα τίς βασικές ἀρχές καί ἀξίες τῆς
ἔθναρχικῆς παραδόσεως ὥστε νά ἀναδειχθεῖ ὁ ἴδιος ὡς ἐκ-
πρόσωπος τῆς πολιτικῆς σκέψεως πού ἀπορρέει ἀπό τό ἐν
λόγω φαινόμενο. Τό ἴδιο τό corpus τοῦ ἔργου τοῦ Γεδεών,
κατέστησε ἐπίσης δυνατή τήν συγκρότηση ἑνός βιογραφικοῦ
σχεδιάσματος, στό ὁποῖο ἀποτυπώθηκε ἡ σύνθεση καί ἀλληλο-
εξάρτηση τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καί τῶν ἰδεῶν.

Ἡ διεκπεραίωση τῆς ἔρευνας πάντως, θά ἦταν ἀτελέσ-
φορη χωρίς τήν ἐπίκληση τῆς μεθοδολογικῆς ἀρωγῆς τῆς βιογρα-
φίας, ἀποκατεστημένης ὡς αὐτόνομης μεθόδου κοινωνικῆς ἀνα-
λύσεως, πού ἐπιτρέπει τήν προσπέλαση πρὸς τά φαινόμενα τῆς
συλλογικῆς ζωῆς καί τό ἱστορικό γίγνεσθαι "ἐκ τῶν κάτω",
ἀναδεικνύοντας συγχρόνως, μέ τρόπο ἐμπειρικό, τήν κοινωνι-
κή ὑπόσταση τῆς ἀτομικῆς ὑπάρξεως.

Ἡ χρησιμότητα τῆς βιογραφίας εἶναι πρόδηλη ἐφ'
ὅσον συμπεκνώνει τό καθολικό στό συγκεκριμένο. Ἔτσι, ἡ
ἀτομική περίπτωση καί ἡ ἐξιστόρηση τῆς ἐμπειρίας τοῦ συγ-
κεκριμένου προσώπου μποροῦν νά συμβάλουν στήν σκιαγράφη-
ση μιᾶς ἐποχῆς. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ ὀργάνωση τοῦ βιογραφικοῦ ὕλι-

κοῦ, ὡς διαδικασία συστηματικῆς ἐπιλογῆς καί ἀξιολογήσεως τῶν πληροφοριῶν, δύναται νά συνδράμει στήν ἐνδελεχῆ ἀνάγνωση τῶν πηγῶν, στήν ἐπιδίωξη τῆς διακρίσεως καί ἀναδείξεως τοῦ ἱστορικῶς σημαντικοῦ καί στήν ἐξάσκηση τῆς ἱστορικῆς κρίσεως.

Τήν ὑπό τό πρίσμα τοῦ Ἰωακείμ Γ' καί τοῦ Μανουήλ Γεδεών διερεύνηση τῆς κοινῆς πορείας καί τοῦ κοινοῦ ἰδεολογικοῦ προγράμματος τῆς ἔθναρχίας καί τόν ἔλεγχό της ὡς ἱστορικῆς καί ἀναλυτικῆς κατηγορίας ἐπιδιώκει ἡ παρούσα ἐργασία. Ἀπώτερο δέ στόχο της ἀποτελεῖ ἡ ἀνάδειξη τῆς ἀντινομίας ἔθναρχίας/ἐθνικισμοῦ* ὡς θεωρητικοῦ ὑποδείγματος γιά τήν ἐνδοσκόπηση τοῦ πολυπαθοῦς βίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας στούς δύο πρόσφατους αἰῶνες - Ἀναλογίζομαι, ἐν παρόδῳ, ὅτι καί στό πεδίο τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν, ἐνόσω ἢ ἐν λόγῳ ἀντίφαση ἀγνοήθηκε ἢ παρακάμφθηκε ὑπό ἰδεολογικές σκοπιμότητες, ἢ δοκιμασία τῆς Ὁρθοδοξίας, ὡς πρός τήν δογματική της ὑπόσταση καί τήν οἰκουμενική της συνείδηση, ὑπῆρξε, κατ'ἀναλογίαν, ἐπαχθής.

*

*

*

* Στην αποσαφήνιση τών όρων του συγκεκριμένου προβλήματος συνέβαλε κατά πρώτον ο Πασχάλης Μ.Κιτρομηλίδης, "Τό τέλος τής έθναρχικής παράδοσης.Μαρτυρίες από ανέκδοτες έπιστολές του Χρυσοστόμου Σμύρνης προς τον."Ιωνα Δραγούμη", 'Αμητός στην μνήμη Φώτη 'Αποστολόπουλου,Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 'Αθήνα, 1984, σσ.486-507.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Μέ αφορμή τὰ ἰδεολογικά ζητήματα πού θίγονται στήν παρούσα εἰσαγωγή βλ. Νικηφόρος Διαμαντοῦρος, "Ἑλληνισμός καί Ἑλληνικότητα", Ἑλληνισμός-Ἑλληνικότητα, Ἐπιμ. Δ. Γ. Τσαούσης, Ἑστία, Ἀθήνα, 1983, σσ. 51-58, Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, "Τό ἑλληνικό κράτος ὡς ἔθνικό κέντρο", ἔ.π., σσ. 143-164, Π. Μ. Κιτρομηλίδης, "Ἰδεολογικά ρεύματα καί πολιτικά αἰτήματα: προοπτικές ἀπό τόν ἑλληνικό 19ο αἰώνα", Ὁψεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τοῦ 19ου αἰώνα, Ἐπιμ. Δ. Γ. Τσαούσης, Ἑστία, Ἀθήνα, 1984, σσ.

23-38, Παρ άλης Μ.Κιτρομηλίδης, Τό όραμα τής έλευθερίας στην έλληνική κοινωνία, Πορεία, 'Αθήνα, 1992, Thanos Veremis, "From the National State to the Stateless Nation, 1821 - 1910", European History Quarterly, Vol.19(1989), pp. 135-149 και γενικότερα, Κωνσταντίνος Θ.Δημαρᾶς, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, 'Ερμούς, 'Αθήνα, 1983', Κ.Θ.Δημαρᾶς, Έλληνικός Ρωμαντισμός, 'Ερμούς, 'Αθήνα, 1982, Niyazi Berkes, The development of secularism in Turkey, Montreal, 1964, David Kushner, The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908, London and Worcester, 1977. "Ως προς τό ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο βλ. Douglas Dakin, Η έν-οποίηση τής «Ελλάδος, 1770-1923, Μ.Ι.Ε.Τ., 'Αθήνα, 1982, Carter Findley, Bureaucratic reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte, 1789-1922, Princeton, 1980 και Edouard Driault, Ιστορία του 'Ανατολικού Ζητήματος, 'Αθῆ-ναι, 1900, σ.179 κ.έ..Γιά τίς έθνικιστικές διεκδικήσεις στά Βαλκάνια βλ. Charles and Barbara Jelavich, The establishment of the Balkan National States, 1804-1920, Seattle and London, 1977 και Νικόλαος Βλάχος, Τό Μακε-δονικόν ὡς φάσις του 'Ανατολικού ζητήματος, 1878-1908, 'Αθῆναι, 1935.Γιά τήν βαλκανική διάσταση του έθνικισμού τά έρμηνευτικά ὑποδείγματα τῶν Benedict Anderson, Imagin- ed Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London, 1983, σσ.15-16 και Anthony D. Smith, National Identity, London, 1991, σσ.71-98, εἶναι πλέον πρόσφορα του Ernest Gellner, 'Εθνη και 'Εθνικι-

σμός, Ἀθήνα, 1992, σσ. 137-140, πού ἐντοπίζει τίς ρίζες τοῦ ἔθνικισμοῦ στό βιομηχανικό κοινωνικό σύστημα, τό ὁποῖο ἐξαρτᾶ τήν εὐημερία του ἀπό τήν κοινωνική κινητικότητα πεπαιδευμένων πολιτῶν στά πλαίσια μιᾶς ἐνιαίας κουλτούρας ταυτισμένης μέ τό κράτος. Γιά τήν διερεύνηση τοῦ ἔθνικισμοῦ ὑπό τό πρίσμα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας, θεμελιῶδες εἶναι τό ἔργο τοῦ Elie Kedourie, Nationalism, London, 1966'. Βλ. ἔπίσης τήν ἀξιοποίηση τῆς προτάσεως τοῦ B. Anderson ἀπό τόν Paschalis M. Kitromilides, "Imagined Communities" and the origins of the National Question in the Balkans", European History Quarterly, ὁ.π., σσ. 149-192. Γιά τόν ὑπερεθνικό χαρακτήρα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπό ἐκκλησιολογική ἄποψη βλ. Μάξιμος [Χρηστόπουλος] Σάρδεων, Τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, Θεσσαλονίκη, 1972, ἰδίως, σσ. 320-330, ἐνῶ γιά τίς προοπτικές τῆς οἰκουμενικῆς συνειδήσεως στόν σύγχρονο κόσμο βλ. Bartholomaios Archondonis, Métropolitte de Philadelphie [νῦν Οἰκουμενικός Πατριάρχης], "L'esprit œcuménique de l'Orthodoxie", Mount Athos and the European Community, Edited by Anthony-Emil N. Tachiaos, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1993, pp. 85 - 91 καί Δαμασκηνός [Παπανδρέου] Μητροπολίτης Ἑλβετίας, Ὁρθοδοξία καί Κόσμος, Τέρτιος, Κατερίνη, 1993, ἰδίως, σσ. 117-137. Σχετικά μέ τήν ἀποτίμηση τῆς πνευματικῆς προσφορᾶς τοῦ Γεδεών ἀπό τόν Κ.Θ. Δημαρᾶ καί τόν Φ. Ἡλιοῦ βλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, "Ἐνα ἱστορικό τρίπτυχο", Ἐλεύθερον Βῆμα, 4 Ἀπριλίου 1938, "Ὁ ἀκαταπόνητος πρωτόσχιλος", ὁ.π., 29 Ὀκτωβρίου 1943, Φ. Ἡλιοῦ, "Μανουήλ Γεδεών : Ἐνας Πρόδρομος", στό Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, Ἡ πνευματική κίνησις τοῦ Γένους κατά τόν ΙΗ' καί ΙΘ' αἰῶνα, Ἐκδοτική φρον-

τίδα : Άλκης Άγγέλου-Φίλιππος Ήλιού, Έρυνης, Άθήνα, 1976, σσ.θ'-ιστ'· πρβλ.Γ.Βαλέτας, "Μανουήλ Ίω.Γεδεών", Νέα <Εστία>, Έτος ΙΖ' (1943), τόμ.34, τεύχ.396, σσ.1418-1421. Τέλος, μέ άφορμή τήν μεθοδολογική άναφορά στην βιογραφία, βλ.Πασχάλης Μ.Κιτρομηλίδης, "Βιογραφία καί κοινωνικές έπιστήμες", στοϋ ίδιου, Ίώσηπος Μοισιόδαξ.Οί συντεταγμένες τής βαλκανικής σκέψης τόν 18ο αιώνα, Μ.Ι.Ε.Τ., Άθήνα, 1985, σσ.15-29· πρβλ.Κ.Θ.Δημαρᾶς, "Βιογραφία καί <Ιστορία>", στοϋ ίδιου, Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος.εΗ Έποχή του, ή ζωή του, τό Έργο του, Μ.Ι.Ε.Τ., Άθήνα, 1986, σσ.7-24, καί Μ.Ο.Ψ.Ολίφαντ, "The ethics of biography", The Contemporary Review, July 1883, pp.76-93, Virginia Woolf, "The Art of Biography", The Death of the Moth and Other Essays, London, 1945, pp.119-126.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

‘Η ἔθναρχική παράδοση καί
ὁ ἀκροτελεύτιος διερμηνευτής της

Κεφάλαιο Α΄

‘Η εκκλησιαστική πολιτική τοῦ Ἰωακείμ Γ΄

"Ὁ ἔθνικισμός τους πού,
χωρίς νά εἶναι ἀδικαιολόγητος,
μετέτρεπε καμιά φορά τήν ἀρετή σέ κακία",
Ρέα Γαλανάκη, Ὁ βίος τοῦ Ἰσμαήλ Φερίκ Πασᾶ.

"Ο άγρυπνότερος τών φυλάκων τής Ίερᾶς πα-
 τρίου παρακαταθήκης". Μέ τόν τρόπο αὐτόν χαρακτήριζε
 ὁ Γεδεών¹ τόν Ίωακείμ Γ', τοῦ ὁποίου ἡ πολύκροτη πατρι-
 αρχία καί ἡ πολυσχιδής προσωπικότητα σφραγίζουν ἕνα
 ἀκρογωνιαῖο κεφάλαιο τής νεώτερης ἐκκλησιαστικῆς ἱσ-
 τορίας τής καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.²

Στήν κοινή συνείδηση, ὁ Ίωακείμ Γ' ἀνήχθη
 σέ μυθική μορφή, λαμβάνοντας τήν πλέον περίοπτη θέση
 πλησίον προσώπων πού περιβάλλονται μέ τό φωτοστέφανο
 τοῦ ἔθνομάρτυρα.³ Ἀκόμη καί σήμερα, τό μυθικό στοιχεῖο
 παραμένει ἀνεξίτηλο γιά τήν φυσιογνωμία αὐτή,⁴ καθ' ὅσον
 ἀπουσιάζει ἕνα συγκροτημένο ἐπιστημονικό ἔγχειρημα
 ἔξιχνιάσεώς της.⁵

* * *

Ἡ γεδεωνική ἐπιγραμματική κρίση εἶναι εὐστο-
 χη : Ὅ,τι a priori διέκρινε τόν Ίωακείμ Γ' ἦταν ἡ ἀνέκ-
 κλητή του προσήλωση στήν ἐθναρχική παράδοση τής Τουρ-
 κοκρατίας, δηλαδή στήν ἀναγνώριση τοῦ Προκαθημένου τής
 Ὁρθοδοξίας, ὄχι μόνον ὡς θερησκευτικοῦ ἡγέτη, ἀλλά καί

ως πολιτικοῦ ("Ἐθνάρχης"-"Millet Başı") παντός τοῦ
 ρωμαϊκοῦ γένους (rum milleti), νοουμένου ὡς συνόλου
 τῶν Ὀρθοδόξων λαῶν, μέ τό δικαίωμα νά ἐκδικάζει καί
 νά διοικεῖ σύμφωνα μέ τόν χριστιανικό νόμο, μέ εὐθύ-
 νη πολιτικῆς νομιμοφροσύνης.⁷ Ἡ ἀναγνώριση αὐτή τοῦ
 Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἦταν σύμφωνη πρός τήν μουσουλ-
 μανική θεοκρατική ἀντίληψη, βάσει τῆς ὁποίας οἱ θρησ-
 κευτικοί ἡγέτες ἀναγνωρίζονταν καί ὡς φυσικοί κοσμι-
 κοί ἄρχοντες. Ἐφ'ὅσον οἱ ἔννοιες τῆς Ἐκκλησίας καί
 τῆς Πολιτείας ταυτίζονταν, ἀφοῦ τό κριτήριο διακρίσε-
 ως τῶν λαῶν ἦταν θρησκευτικό, μέ τόν ὄρο Rum Milleti
 δέν ἐννοεῖτο τό ἑλληνικό ἔθνος, ἀλλά ὁ populus Christi,
 ἤ τουλάχιστον, τό γένος τῶν Ὀρθοδόξων Ρωμαίων.⁸

Ἐπὶ ὄρους πολιτικούς καί διπλωματικούς, ἡ
 ἐκ μέρους τοῦ Πορθητῆ παραχώρηση τῶν προνομίων, μπο-
 ρεῖ βεβαίως νά ἐρμηνευθεῖ ὡς μία λελογισμένη προσπά-
 θεια ἐμφανίσεως του ὡς προστάτη τῆς Μεγάλης Ἐκκλη-
 σίας, ὥστε νά ἐκμεταλλευτεῖ τήν ἐναντίον τῆς Δύσεως
 ἐνότητα τῶν Ὀρθοδόξων.⁹ Ἀφ'ἑτέρου, εἶναι ἐξίσου εὐδιά-
 κριτα καί τά ἀπορρέοντα οἰκονομικά συμφέροντα, ἐφ'ὅ-
 σον τά θεμελιώδη δικαιώματα (ζωή, θρησκευμα, ἰδιοκτη-
 σία καί ἕτεροδικία) παραχωρήθηκαν ὑπό τήν αἴρεση ὕ-
 λικῶν ἀνταλλαγμάτων. Καμία προνομιακή μέρημα δέν προ-
 ἦλθε χωρίς σοβαρή ἀντικαταβολή (peskes) πρός τό αὐτο-

κρατορικό ταμείο.¹⁰ Ο χρονογράφος Γεώργιος Φραντζής μαρτυρεί ότι ο σουλτανός ηγεμόνας "έδωκε δέ και προστάγματα έγγραφως τῷ πατριάρχη μετ'έξουσίας βασιλικῆς ὑπογεγραμμένης κάτωθεν, ἵνα μηδείς αὐτόν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλά εἶναι αὐτόν ἀναίτητόν καί ἀφορολόγητόν καί ἀδιάσειστόν τε ἀπό παντός ἐναντίου, καί τέλους καί δόσεως ἐλεύθερος ἔσῃται αὐτός καί οἱ μετ'αὐτόν πατριάρχαι εἰς τόν αἰῶνα, ὁμοίως καί πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς".¹¹ Ὅμως στά διασωθέντα διοριστήρια (βεράτια) τῶν Πατριαρχῶν δέν ἀναγράφονται κυρίως ὅλα τὰ προνόμια, ἀλλά τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μπορούσαν νά παραβιαστοῦν ἀπό τήν αὐθαίρεσιν διοικητικῶν ὑπαλλήλων. Ἐν γένει, τό βεράτιο ἀναφερόταν σέ κεκτημένα δίκαια καί προνόμια, καί μέ ἐκφράσεις τοῦ τύπου : "διαχειρίζεται ὁ Πατριάρχης πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τήν λατρείαν", "πάσας τὰς ἀφορώσας εἰς τήν πατριαρχικήν δικαιοδοσίαν ὑποθέσεις", "κατά τὰ ἀνέκαθεν παραδεδεγμένα", "τά κατά τό θρήσκευμα αὐτῶν ἔθιμα", "ἐπί τοῖς ἀνέκαθεν ὑπάρχουσιν ὅροις" κτλ.¹²

Βάσει τῶν προνομίων ἡ Ἐκκλησία ἀπολάμβανε πλήρους αὐτοδιοικήσεως, χωρίς κατά κανόνα νά ἐκτίθεται στίς ἐπεμβάσεις τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας. Ὁ Πατριάρχης εἶχε δικαιοδοσίαν ἐπί ὅλων τῶν κληρικῶν, τῶν

μοναχῶν καί τῶν πιστῶν. Διοικοῦσε ἐλεύθερα τά θρησκευτικά, ἐκπαιδευτικά καί φιλανθρωπικά καθιδρύματα, ἀποδεχόμενος καί τίς σχετικές εἰσφορές καί κληροδοτήματα, ἐνῶ ὑπαγόταν σέ αὐτόν καί ὅλες οἱ ὑποθέσεις οἰκογενειακοῦ δικαίου. Ἐκδίκαζε ἐπίσης διαφορές χριστιανῶν ἢ καί αὐτές μεταξύ χριστιανῶν καί ἀλλοθρήσκων, ὅμως ὁ ἴδιος καί οἱ ἀρχιερεῖς μπορούσαν νά δικαστοῦν μόνον ἐνώπιον τοῦ σουλτανικοῦ Διβανίου.

Ἀπό πλευρᾶς δημοσίου (ἰσλαμικοῦ) δικαίου, ἡ σχέση, ἣ ὁποία συνέδεε τόν ὀθωμανό μονάρχη μέ τόν Ὀρθόδοξο Προκαθήμενο, στηριζόταν στήν ἐντολή. Ὁ πρῶτος παρεῖχε ἐντολή ἢ ἐξουσιοδότηση στόν δεύτερο, ὅσον ἀφορᾶ τά μέλη τοῦ ὀργανισμοῦ (δηλαδή τῆς Ἐκκλησίας), τοῦ ὁποίου προΐστατο καί ἐπί τῶν ὁποίων, ὁ παρέχων τήν ἐξουσιοδότηση διατηροῦσε ἀπόλυτη ἐξουσία. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Πατριάρχης μεταβαλλόταν σέ πληρεξούσιο τοῦ Σουλτάνου, ἐνεργοῦσε κατ' ἐντολήν του. Ὡστόσο, ἡ ἐντολή αὕτη δέν ἦταν εἰδική, ἀλλά γενική καί ὁ ἡγέτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας εἶχε βαθμό ἀντίστοιχο πρός τοῦ σαντραζάμη ἢ τοῦ μεγάλου βεζίρη καί ὄχι ὁποιοδήποτε βεζίρη-ὑπουργοῦ. Πρακτικῶς, ἡ ἐννοία τῆς γενικῆς ἐντολῆς σέ συνδυασμό πρός τό ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐθεωρεῖτο ἡ κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας/Μιλλέτ, σήμαινε ὅτι

ἦταν ὑπεύθυνος γιά τήν ὑποταγή πρὸς τήν ὀθωμανική
ἐξουσία τῶν μελῶν τοῦ ὀργανισμοῦ, τοῦ ὁποίου ἠγεῖτο. ¹³

*

Ἡ ἐκ μέρους τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀποδο-
χή αὐτοῦ τοῦ τρόπου συνυπάρξεως μέ τόν ἀλλόθρησκο
κατακτητή, συνάδει πρὸς τήν δογματική της ἀντίληψη
περί τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας ὡς "θεόθεν τεταγμένης",
εἰς τήν ὁποία "πᾶς τις ὀφείλει ἐν τοῖς κοσμικοῖς
πράγμασιν ὑπακούειν" :

Ἡ ἐκκλησία δέν ἔχει κοσμικήν ἀποστο-
λήν, διότι δέν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τού-
του καί ὀφείλει νά μήν ἐπιζητῇ τι τό
κοσμικόν. Ἡ ἐκκλησία δέν ἐπιτρέπεται νά
ἀναλαμβάνη ξένας καί περιττάς δι' ἑαυτήν
φροντίδας ἀίτινες ἀνεξαρτήτως τοῦ κοσμι-
κοῦ αὐτῶν χαρακτήρος εἶναι προωρισμένα
ἀπό θεοῦ δι' ἄλλον ὀργανισμὸν, τήν πολιτεί-
αν. ¹⁴

Εἶναι ἐν|τούτοις πρόδηλη καί ἡ θεωρητική καί μεθοδο-
λογική σημασία τῆς πιστοποιήσεως τῆς ἱστορικότητας
τοῦ φαινομένου : Ἀπό τά μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνα μεγάλα
τμήματα τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς εἶχαν ὑπαχθεῖ
στήν πολιτική ἐξουσία τῶν μουσουλμάνων χαλιφῶν καί

τῶν ἄλλων Ἀράβων ἡγεμόνων. Ἀλλά καί τό μεγαλύτερο καί ζωτικότερο τμήμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡ Μικρά Ἀσία, εἶχε περιέλθει ἐξ ὀλοκλήρου ὑπό τήν ἔξουσία ποικιλωνύμων μουσουλμάνων ἡγεμόνων, ἤδη ἀπό τά τέλη τοῦ ΙΔ' αἰώνα. Στό σύνολό της, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀντιμετώπισε τήν κατάρρευση τῶν παλαιγενῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καί τήν ραγδαία ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων ἀρχικῶς, τῶν Τούρκων ἀργότερα, ὄχι κυρίως ὡς πρόβλημα κοσμικῆς φύσεως, ἀλλά ὡς ζήτημα θεολογικό.

“Ὁ “θοιάμβος τῆς μωαμεθανικῆς ἀσεβείας” πρόβαλλε στήν συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς μία νέα μορφή τοῦ προαιωνίου βιβλικοῦ προβλήματος τῆς θεοδικίας - “ἵνα τί ὁδός ἀσεβῶν εὐοδοῦται;” (Ἱερεμίας 12,1). Ἀπορρίπτοντας κάθε μορφῆς ὀρθολογική ἐρμηνεία, τό φαινόμενο τῆς συρρικνώσεως τοῦ Ὁρθοδόξου ποιμνίου ἀντιμετωπίστηκε βάσει τῆς ἐβραιοχριστιανικῆς θεοκρατικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας: “Παραχωρήσει θεοῦ διά πλῆθος ἁμαρτιῶν ὑπερίσχυσε καθ’ ἡμῶν ἡ τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐπίθεσις”¹⁵. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη κατέστη πλέον, κοινή πεποίθηση μετά τήν “Ἀλωση, ὑπαγορεύοντας καί τήν στάση νομιμοφροσύνης τῆς Ἐκκλησίας, στό μέτρο πού ἡ κυρίαρχη ὀθωμανική ἔξουσία παρεῖχε ἐπίσημες ἐγγυήσεις ὡς πρός τήν ἐλευθερία τῆς λατρείας καί τό ἀπαραβιάστο τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου. Κατά τούς αἰῶνες

τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ ἀντιπαραβολή αὐτῆ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς τῶν Ὀθωμανῶν, μέ τόν φανατισμό τόν ὁποῖο ἐπεδείκνυαν οἱ Λατίνοι κληρικοί καί ἱεραπόστολοι στίς φραγκοκρατούμενες περιοχές, χρησιμοποιήθηκε συστηματικά ὡς ἐπιπρόσθετο ἐπιχείρημα γιά νά αἰτιολογηθεῖ ἡ ὑποταγή καί ἡ πολιτική στάση τῆς ποιμανούσης Ἐκκλησίας.¹⁶ Νομίζω ὅτι ἀξίζει νά θησαυριστεῖ ἐδῶ, ἓνα παράθεμα ἀπό τήν διατριβή τοῦ Νεοφύτου Βάμβα, Περί τῆς σχέσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς πρὸς τήν Πολιτικὴν Ἐξουσίαν, ἡ ὁποία ἀκριβῶς, ἐκπονήθηκε γιά νά τεκμηριωθεῖ θεολογικά καί ἱστορικά ἡ καθυπόταξη τῆς πρώτης στήν δεύτερη, ἐν ὅψει τῶν σκοπιμοτήτων τῆς ὀθωμανικῆς πολιτικῆς.¹⁷

Ἡ Ἀνατολική Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τήν οὐράνιον διδασκαλίαν τοῦ εὐαγγελίου πιστῶς ἀκολουθοῦσα θεωρεῖ τήν πολιτικὴν ἀρχήν ὡς θεόθεν τεταγμένην, εἰς ἣν πᾶς τις ὀφείλει ἐν τοῖς κοσμικοῖς πράγμασιν ὑπακούειν... Ἡ Ἐκκλησία ἐπικαλεῖται τόν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς βραχίονα, διά νά δώσῃ τόνον καί ἰσχύν εἰς τὰς παραινέσεις αὐτῆς, καί διατηρήσῃ ἀκεραίαν τήν τῆς διδασκαλίας ἐνότητα καί καταπαύῃ τὰς ταραχὰς ἐν ἀνάγκῃ διά τῆς βίας, ἀπαιτοῦσα παρ' αὐτῆς νά προσέχη α' εἰς τό νά κυβερνᾶται ἡ Ἐκκλησία εὐτάκτως, καί νά ἐνθαρρύνῃ τοὺς πιστοὺς οἰκονόμους καί κυβερνήτας β' νά

Ἐμποδίση τὰ σχίσματα, καί νά φυλάττη τήν
ἐκκλησίαν ἀπό τοὺς διώκτας καί τοὺς βλασ-
φήμους· γ' νά ἔξαπλοῦται ἡ θεία διδασκαλία,
καί νά ἔχωσιν οἱ διδάσκαλοι ταύτης ἱκανά
τά πρὸς τὴν ἀναγκαῖα. 18

*

*

*

Γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡγεσίαν προεῖχε ἡ δι-
ατήρηση τοῦ καθεστώτος τῶν προνομίων, ἐφ' ὅσον μέ τὸν
τρόπον αὐτὸν ἐξασφαλίζετο ἡ ἀκώλυτη ἐπιτέλεσις τοῦ ποι-

μαντικοῦ της ἔργου.¹⁹ Μέ τήν ἀπώλεια τῆς ἐσωτερικῆς αὐτο-
 νομίας²⁰ πῶς θά ἦταν δυνατόν νά ἐκμηδενιστεῖ ὁ κίνδυνος
 τῆς ἀλλαξοθρησκείας καί νά διοργανωθεῖ ὁ θρησκευτικός
 καί κοινωνικός βίος (ἀνέγερση καί ἐπισκευή ναῶν, σχολι-
 κῶν καί φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων, ἐκπαίδευση καί κατάρτι-
 ση κληρικῶν καί διδασκάλων, ἀπονομή ἐκκλησιαστικῆς δι-
 καιοσύνης κτλ.) ὥστε νά ἐνισχυθεῖ ἡ Ὁρθόδοξη συνείδη-
 ση καί νά διασφαλιστεῖ ἡ συνέχιση τῆς παραδόσεως; : Τό
 "Προνομιακόν Ζήτημα",²¹ τό ὁποῖο ἐμφανίστηκε ἐπί Ἀμπντούλ
 Χαμήτ Β' (1876-1908), ἀποτέλεσε ἐν πολλοῖς τήν ἀφορμή
 γιά τήν πρόωρη λήξη τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Ἰωα-
 κείμ Γ' τό 1884.²² Ἐπρόκειτο βεβαίως γιά μία περίοδο ἀπο-
 καταστάσεως τῶν αὐταρχικῶν τάσεων τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας²³
 καί τό ἐγχείρημα τοῦ πολιτειακοῦ ἐκουγχρονισμοῦ ἀποτέλεσε καλό
 πρόσχημα γιά τήν ἐφαρμογή ἑνός σχεδίου ἀναιρέσεως τῶν κεκτη-
 μένων. Οἱ πρώτες ἐνδείξεις ἐμφανίστηκαν τό 1882, ὅταν
 ἡ Ὑψηλή Πύλη ἀλλοίωσε τό βεράτιο τῶν ἐκλεγέντων

Μητροπολιτῶν Σισανίου καί Καστορίας, ἀξιῶνοντας ἐκ παραλλήλου, νά δικάζονται καί νά φυλακίζονται κληρικοί χωρίς καμία διάκριση ἀπό τούς λαϊκοῦς. ἤδη, μέ τίς διοικητικές καί δικαστικές μεταρρυθμίσεις τοῦ 1856, εἶχε τεθεῖ τέρμα στήν αὐτοδιοίκηση τῶν χριστιανῶν, ἐνῶ παρέμεναν, ἔκτός ἀπό τά καθαρῶς θρησκευτικά προνόμια, μόνον αὐτά τοῦ ἀστικού δικαίου, ὅσα ἄμεσα ἢ ἔμμεσα σχετιζόταν μέ τήν θρησκεία (γάμος, διαζύγιο, διατροφή, διαθήκες, ἔσποπτεία σχολείων, ἔκλογή κληρικῶν).

Ἡ Πύλη, ἐπιδιώκοντας νά ἄρει καί τά προνόμια αὐτά, ἰσχυριζόταν ὅτι τά περισσότερα δέν συμπεριλαμβάνονταν μεταξύ τῶν καθιερωμένων, ὅπου δέ ὁ ἰσχυρισμός αὐτός δέν εἰςταθοῦσε, ἀντέτεινε ὅτι ὁρισμένες λεπτομέρειες τῶν προνομίων θά ἔπρεπε νά προσαρμοστοῦν στήν κρατική νομοθεσία.²⁴ Τό Πατριαρχεῖο ἀντέκρουε τά ἐπιχειρήματα αὐτά ἐπικαλούμενο τήν de facto νομιμοποίηση τοῦ καθεστῶτος²⁵ του καί ἀφ' ἑτέρου, ἐπισημαίνοντας ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις, οἱ ὁποῖες εἰσῆχθησαν κατόπιν δυτικῶν πιέσεων, ἀποσκοποῦσαν στήν βελτίωση τοῦ "ἐκ τῆς παραβάσεως τῶν προνομίων ἀλλοιωθέντος καθεστῶτος τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων" καί ἐπομένως, οἱ νέοι νόμοι ἔπρεπε νά προσαρμοστοῦν πρὸς τά ὑφιστάμενα προνόμια καί ὄχι αὐτά πρὸς ἐκείνους.²⁶

Τό σθένος τοῦ Ἰωακείμ Γ' γιά τήν προώθηση τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος, ἀποτυπώνε-

ται μέ ζωηρό τρόπο στήν ἀποστροφή του, κατά τό κήρυγμα τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Ἀναστάσεως στόν πατριαρχικό ναό καί ἔνώπιον τοῦ προσωπικοῦ τῆς Πρεσβείας τῆς Ἑλλάδος στήν Κωνσταντινούπολη, τό Πάσχα τοῦ 1905 :

Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία πάντας τοὺς ὀρθοδόξους σκέπει διά τῶν εὐχῶν αὐτῆς καί πᾶσι παρέχει προστασίαν καί ἀντίληψιν, ἀλλά στερρῶς ἔχεται τῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος δικαίων αὐτῆς καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμίων, τῆς ἀπαρεγκλίτου τηρήσεως τῶν ὁποίων τέτακται ζηλωτής καί φρουρός, εἰς μηδένα ἐπιτρέπουσα τήν ἐξ αὐτῶν παρέκκλισιν. ²⁷

Ἀκριβῶς, αὐτός ὁ ὑπερβάλλον ζήλος του ὁδήγησε τόν Πατριάρχη καί σέ αὐθόρμητες ἐνέργειες, ὅπως οἱ ἰδιωτικές του διαπραγματεύσεις μέ τήν Πύλη καί ἡ ἀνταλλαγή ἰδιωτικῶν ἐπιστολῶν γιά μία τό ταχύτερον δυνατόν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος. Ἔτσι, ἡ παραίτηση του τόν Μάρτιο τοῦ 1884 ἐπῆλθε, ὅταν πλέον, ἡ ἤδη ἀποκρυσταλλωθεῖσα ἀντιπολιτευτική πτέρυγα ἀναζητοῦσε ἰσχυρή ἀφορμή γιά νά ἀπομακρύνει ἀπό τόν θρόνο ἕναν Προκαθήμενο, ὁ ὁποῖος "εἶχε σπουδαῖον αὐτοῦ γνώρισμα τό εὐλόγον ὑπερήφανον καί τό κανονικόν αὐτόβουλον". ²⁸

*

*

*

Ἡ πρώτη πατριαρχία τοῦ Ἰωακείμ χαρακτηρίζεται ἐπίσης ἀπό τήν ἔντονη του ἀντιπαράθεση πρὸς τήν πολιτική τοῦ νεόδμητου ἑλληνικοῦ κράτους :

Ἡ ἔνταση τῶν ἑνδοβαλκανικῶν ἀνταγωνισμῶν καί ἡ ἐνίσχυση τοῦ βουλγαρικοῦ παράγοντα, περιορίζοντας τό πεδίο δράσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ὠθοῦσαν ἀναπόφευκτα τήν κυβέρνηση Τρικούπη σέ ἄμεση συνεννόηση μέ τούς βαλκάνιους γείτονες. Στά πλαίσια αὐτά, ἡ σύσφιξη τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων, ἀποτελοῦσε σύμφωνα μέ τόν Χαρίλαο Τρικούπη, ἕναν ἐνδεδειγμένο τρόπο γιά τήν ἀναστολή πρόωρων βαλκανικῶν ἐκρήξεων.

Ἐπὶ τίς εὐλογίες τῆς Ἀγγλίας, ἡ ἑλληνοτουρκική προσέγγιση ξεκίνησε τό 1882 καί ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἀντιμετωπίστηκε ἀκόμη καί τό ἐνδεχόμενο συνάψεως στρατιωτικῆς συμμαχίας. Ὁ Ἰωακείμ Γ΄ ὅμως, εἶχε ἐντελῶς διαφορετική ἀπόψη θεωρώντας ὅτι περιστέλλονται οἱ δικαιοδοσίαι τοῦ Πατριαρχείου καί ἀντιλαμβανόμενος διαφορετικά τήν ἔκβαση τῶν διπλωματικῶν ἐξελίξεων, ἐπεδίωξε ἐν πρώτοις νά γεφυρώσει τό χάσμα μεταξύ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καί τῆς βουλγαρικῆς Ὁξιοκρατίας, ἀποκαθι-

στώντας τήν πνευματική κηδεμονία τοῦ θρόνου ἐπί
 ἑνός ἀποσχισθέντος ποιμνίου.³¹ Ἔτσι, προέτασσε τήν προ-
 σέγγιση μέ τήν σλαβική Ὀρθοδοξία καί κυρίως μέ τήν
 Ρωσσία,³⁰ προβάλλοντας τήν διορθόδοξη σύμπνοια ὡς τό
 κυριότερο ἔρεισμα τῶν ἐθναρχικῶν του ἀρμοδιοτήτων.³¹

Ἀναθερμαίνοντας τήν παράδοση "τῆς πρὸς
 τοὺς Ρώσους ἀδελφικῆς ἀγάπης", ὁ Ἰωακείμ ἀπέβλεπε
 σέ μία γενναιόδωρη ρωσική ὑποστήριξη, ὥστε νά μπορεῖ
 νά ὑπεραμύνεται τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος καί νά
 ἀντιστέκεται στίς αὐθαιρεσίες τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Τόν
 ἐνθάρρυναν ἐξ ἄλλου, χειρονομίες ὅπως αὐτή τοῦ Ἀλεξάν-
 δρου Γ', ὁ ὁποῖος παραχώρησε στό Πατριαρχεῖο τήν δι-
 καιοδοσία τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Σεργίου στήν Μόσχα, μα-
 ζί μέ ἀρκετά μετόχια καί ἀξιόλογα εἰσοδήματα· ἐπιδέ-
 ξιοι ἐλιγμοί τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία μετά ἀπό
 τήν Συνθήκη τῶν Παρισίων, μέ τόν φιλοσλαβικό της
 προσανατολισμό, ὑποδαύλιζε συστηματικά τίς ἔθνοφυλε-
 τικές ἀντιθέσεις στήν Χερσόνησο τοῦ Αἴμου εἰς βάρος
 τῆς "Ὀρθόδοξης Κοινοπολιτείας".³² Ἐνῶ κατά τήν διάρκεια
 τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου, συμμετεῖχε στίς μάχες ὑπό τό
 σύνθημα τῆς ἀπελευθερώσεως ὅλων τῶν ὑποδοῦλων χριστι-
 ανῶν, μετά ἀπό τήν ἥττα της, ἡ Ρωσσία ὑπεδύθη
 μεσσιανικό ρόλο, ἐπωμιζόμενη τήν ὑστερόβουλη εὐθύνη
 τῆς χειραφετήσεως τῶν ἀλύτρωτων Σλάβων.³³ Ὁ πανσλαβισμός,³⁴

ὁ ὁποῖος σφυρηλατήθηκε στήν πολύκροτη Σλαβολογική
 ᾽Εθνογραφική Ἐκθεση τῆς Μόσχας, τό 1867, μέ τήν προβο-
 λή τῶν προβλημάτων καί τῶν ἐπιτευγμάτων τῶν σλαβικῶν
 λαῶν καί τήν ἐπισήμανση τῆς συγγενείας τους πρός τό
 ρωσικό γένος, παρέσχε τό ἀποτελεσματικό ἰδεολογικό
 ἐπικάλυμμα, σέ ἓνα μεγαλεπίβολο πολιτικό σχέδιο, τό ὅ-
 ποῖο ἀπειλοῦσε ἄμεσα τήν ἀκεραιότητα τῆς Αὐстро-Οὐγ-
 γαρίας καί τῆς ᾽Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί ἔμμεσα
 τήν ἰσορροπία δυνάμεων στήν Κεντρική καί Νοτιοανατο-
 λική Εὐρώπη : «Ἡ Αὐστρία προέβαλλε ὡς ὁ κύριος ἀντίπαλος.
 Μετά ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῶν Σλάβων τῆς Αὐστορο-Οὐγ-
 γαρίας, στούς πρωτεργάτες τοῦ κινήματος (Αἰξάκωφ, Φαντέ-
 γιεφ, Ἰγνάτιεφ) ἐφάνταζε εὐκολότερη ἢ ἀποδέσμευση
 τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Τήν ἐθνική ἀποκατάσταση θά
 ἐπακολουθοῦσε ἡ σύσταση μιᾶς ἐκτενέστατης Σλαβικῆς
 Ὀμοσπονδίας ὑπό τήν ἡγεσία τῆς Ρωσίας, μέ τήν συμμε-
 τοχή καί τῶν Ἑλλήνων, Ρουμάνων καί Οὐγγρων καί τήν
 πολυπόθητη μετατροπή τῆς Πρωτεύουσας τῶν Βυζαντινῶν
 αὐτοκρατόρων καί τῶν ᾽Οθωμανῶν σουλτάνων σέ "Τσάρι-

γκραντ" τῶν Σλάβων. Ἀείζει νά ἐπισημανθεῖ ἐν τούτοις, ὅτι παρά τήν σταδιακή ἐπικράτηση τῆς ἀτεγκτης λογικῆς τῶν ρωσικῶν κρατικῶν συμφερόντων καί τήν υἱοθέτηση τῆς στρατηγικῆς καί τῶν ὄρων τῆς ἱμπεριαλιστικῆς σκακιέρας ἐκ μέρους τῆς ρωσικῆς διπλωματίας, γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν ἐπεκτατικῶν ἐπιδιώξεων στήν Βαλκανική καί ἰδιαίτέρως στήν περιοχή τῶν Δαρδανελλίων, ἡ καιροσκοπική πολιτική τῆς προστασίας καί οἱ παρεπόμενες ἐπεμβάσεις στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, ἐξακολούθησαν ἐπί μακρόν νά λειτουργοῦν ὡς ἐξωραϊστική πρόσοψη καί νά ἐπενεργοῦν συμβολικά ὡς πηγές ἐλπίδας καί ἐμψυχώσεως γιά ἓνα τμήμα τῶν Ὀρθοδόξων τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι σημαντική μερίδα τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ Πόντου, παραμένοντας προσηλωμένη πρός τήν Δύναμη τοῦ Βορρᾶ, προτίμησε τήν ἔξοδο ἀπό τήν πατρογονική της ἐστία πρός τόν Καύκασο καί τήν Νότια Ρωσία, ἀντί τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. ³⁵ Μεταξύ τῶν ἐνατενιζόντων πρός τοὺς ἐκ Βορρᾶ ὁμοδόξους ἀδελφούς, παρέμεινε καί ὁ Ἰωακείμ Γ', ἀποβλέποντας πρός τήν ρωσικήν Ἐκκλησίαν ὡς πρός τόν

κραταιόν και εύφορον κλάδον τοῦ ένιαίου κορμοῦ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας". Αὐτή ἀκριβῶς ἦ σταθερή ένόραση και ἦ ἀδιάλειπτη προσδοκία ἔδωσαν ἀφορμή για τήν φήμη τοῦ "πανσλαβιστοῦ", ἡ ὁποία συνόδευσε τόσο τόν ἴδιο, ὅσο και τόν Γεδεών.³⁶

*

*

*

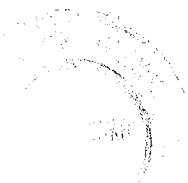
*

«Η πολιτιστική και ἔκπαιδευτική πολιτική
στούς κόλπους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, μέσω τῶν

σχολείων, συλλόγων και οργανισμών, αποτέλεσε ένα άλλο πεδίο διαφωνιών και συγκρούσεων μεταξύ του Ήωακείμ Γ' και του Χαριλάου Τρικούπη. Μετά από τό 1875, μέ τήν χρηματοδότηση τους από τήν ἑλληνική κυβέρνηση και τό μεγάλο παροικιακό κεφάλαιο, ³⁷ οἱ σύλλογοι και τά σχολεία αποτέλεσαν τούς κατεξοχήν φορεῖς προσηλυτισμοῦ τῶν ἔθνικῶς και γλωσσικῶς μή συμπαγῶν πληθυσμῶν στόν χωρο τῆς Βαλκανικῆς και τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Στά 1880, ἡ Κυβέρνηση Τρικούπη φρόντισε νά συνάψει συμφωνία μέ τούς ἰθύνοντες τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, παραχωρώντας τους τήν ἐποπτεία τῶν ἐκπαιδευτικῶν και ἔθνικῶν ὑποθέσεων τῶν Ἑλλήνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἔτσι, ἕνας ἰδιωτικός φορέας κατέστη ὁ κατεξοχήν σύμβουλος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως σέ θέματα ἐξωτερικῆς και ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς και ἕνας ἰσχυρότατος δίαυλος ἀναμεταδόσεως τῆς νεοελληνικῆς ἀλυτρωτικῆς ἰδεολογίας. Ὁ Σύλλογος ἀνέπτυξε ὑπολογίσιμες διασυνδέσεις μέ τούς κατά τόπους συλλόγους, καθώς και μέ τοπικά πρόσωπα (ἐκπαιδευτικούς, ἐμπόρους, ἐπαγγελματίες), ἐπιδιώκοντας τήν ἐνίσχυση τοῦ ἰδεολογικοῦ του στρατοπέδου και ἔχοντας πάντα ὡς ἀπώτερο στόχο τήν στρατολόγηση τοῦ κληρικοῦ στοιχείου, τόσο στήν Κωνσταντινούπολη, ὅσο και στίς ἑπαρχίες. Μάλιστα, γιά τήν ἐπίτευξη αὐτοῦ

τοῦ μεγαλεπίβολου σχεδίου, οἱ ἑπαῖοντες τοῦ Συλλόγου ἔκριναν ἀναγκαῖα τὴν ἵδρυση θεολογικῶν σχολῶν, κυρίως ἔκτός τῶν ἑλλαδικῶν συνόρων, οὕτως ὥστε, μέ τὴν ἀπαραίτητη ἔποπτεία νά καταρτιστεῖ μιά νέα γενεά κληρικῶν, διαποτισμένων μέ τό πνεῦμα τῆς ἑλλαδικῆς ἰδεολογίας.³⁸

Ὁ Ἰωακείμ κάθε ἄλλο παρά θετικά ἀντιμετώπισε τά τεκταινόμενα : Ἐπίστευε ὅτι ὁ κλῆρος ἦταν ἐντεταλμένος γιά τὴν ἀνάπτυξη στενῶν σχέσεων μέ τοὺς τοπικούς παράγοντες, ὥστε νά ὑπεραμύνεται ἐπιτυχῶς τῶν δικαιωμάτων τῶν Ὁρθοδόξων· ὅμως ἐξῆσου, θά ἔπρεπε νά ἀπέχει ἀπό ἐνέργειες, οἱ ὁποῖες θά μπορούσαν νά ἐρμηνευτοῦν ὡς ὑποδαύλιση ἔθνικιστικῶν συναισθημάτων. Σύμφωνα μέ τόν Ἰωακείμ,

οἱ προξενικοί καί πράκτορες τοῦ Συλλόγου ἦταν "ἑνεύ-
 θυνοι", ἐνῶ ὁ κληρὸς ἀνά πᾶσα στιγμή ὑπόκειτο στήν
 σοβαρή μομφή τῆς ὑποδαυλίσεως τοῦ "ἔθνοφυλετισμοῦ" ἢ
 ἀκόμη, στόν αἰσθηρό ἔλεγχο τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν γιά
 τήν ὑποκίνηση "ἐπαναστάσεως".³⁹ Ἄς προστεθεῖ ὅτι τήν
 διαμάχη πυροδότησε καί ἡ ἕκ μέρους τοῦ Ἰαστεως ἀντε-
 πίθεση κατά τοῦ ἐκσλαβισμοῦ τῶν ἐθνογραφικῶς μικτῶν
 περιοχῶν στήν Μακεδονία καί τήν Θράκη, γεγονός τό ὅ-
 ποῖο ἀντιστρατευόταν ἐξίσου στίς ἀρχές τοῦ Πατριαρχεί-
 ου περί ὑπερεθνικῆς πολιτικῆς. Ὁ ἀντιπερισπασμός ἐκ
 μέρους τοῦ Πατριάρχη ἐκδηλώθηκε, ἀφ' ἑνός μέ τήν ἀπο-
 στολή στίς "ἐπιβουλευόμενες" περιοχές μισθωτῶν ἱεροκη-

ρύκων, οἱ ὅποιοι "ἔχουσι περιέρχεσθαι πάσας τὰς πόλεις
 καὶ κώμας διδάσκοντες τὸν λαόν, στηρίζοντες αὐτὸν εἰς
 τὴν πατρῶαν εὐσέβειαν καὶ προφυλάττοντες ἀπὸ τῶν συν-
 ιστωμένων παγίδων ὑπὸ τῶν συστηματικῶν διωκτῶν τῆς
 Ὀρθοδοξίας, ἐργαζόμενοι πάντοτε ὑπὸ τὰς ἔμπνεύσεις
 καὶ ὁδηγίας τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπίβλεψιν
 τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερατικῶν ποιμένων, μελλόντων καὶ
 τούτων συνεργάζεσθαι καὶ ὑποβοηθεῖν τὸ ἔργον τῆς ἀ-
 ποστολῆς αὐτῶν"⁴⁰ καὶ ἀφ' ἑτέρου, μετὰ τὴν σύσταση τῆς
 "Πανελληνίου Ἀδελφότητος, διπλοῦν ἐχοῦσης σκοπὸν :
 α' Ἐκπαιδευτικὸν καὶ β' Φιλανθρωπικόν"⁴⁰ πρῶτος, ἐγ-
 κριτο στὴν ἀνύψωση τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γέ-
 νους Σχολῆς σὲ Πανεπιστήμιο, στὴν ἴδουση ἐντὸς τῆς
 Πρωτευούσης νέων γυμνασίων καὶ κεντρικῶν ἀστικῶν σχο-
 λείων, στὴν λειτουργία τελείου διδασκαλείου καὶ τὴν
 σύσταση Πολυτεχνείου, στὴν ἀναδιοργάνωση τῶν ἀστικῶν
 σχολείων, τῶν ἡμιγυμνασίων καὶ τῶν γυμνασίων καθὼς καὶ
 στὴν ἔκδοση μίας "μεγάλης ἡμερηίδος, ἧς αἱ ἀρχαὶ καὶ
 ἡ πορεία νὰ μὴ ᾖναι κομματικαί, οὐδ' ἀντεκκλησιαστικαί,
 ἀλλὰ διδακτικαὶ καὶ προφυλακτικαὶ τῶν ἐθνικῶν δικαί-
 ων, ἀνευ ὑβρεῶν πρὸς τὰ σύνοικα ἔθνη".⁴¹

Γιὰ τὸν Ἰωακείμ Γ', τὸ τίμημα γιὰ τὴν
 ἀναμέτρηση αὐτῆ⁴² ἦταν ἡ παραίτηση τοῦ (Μάρτιος
 1884), κατόπιν καὶ τῆς ἐκστρατείας ποῦ ἐξαπέλυσε ἐναν-

τίον του ὁ Τρικούπης, ἐκμεταλλευσόμενος καταλλήλως τήν
 ραγδαία ἀντιπαλότητα ⁴³ Ἰωακειμικῶν - ἀντί-Ἰωακειμικῶν,
 τήν ὁποία ἀσμένως ὑποδαύλισε ἡ Ὑψηλή Πύλη προξενώντας
 τό **Προνομιακό Ζήτημα**.

*

*

*

Ἐάν ἡ πρώτη φάση τοῦ Προνομιακοῦ Ζητήματος
 συνδέεται μέ τήν δίσεκτη περίοδο τοῦ χαμητικοῦ αὐταρ-
 χισμοῦ, ⁴⁴ ἐν τούτοις καί τό προηγηθέν ἐγχείρημα ἐκφιλελευ-
 θερισμοῦ καί ἐξευρωπαϊσμοῦ τοῦ καθεστώτος, δέν ἔτυχε θετικῆς ἀν-
 τιμετωπίσεως ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας. Τό Τανζιμάτ - ἔτσι ἀποκαλεῖ-
 ται αὐτή ἡ τεσσαρακονταετής περίπου περίοδος (1839-1875) τῶν μεταρ-

ρυθμίσεων, οι οποίες σε μεγάλο ποσοστό υπαγορεύτηκαν από τους δυτικούς ρυθμιστές της ξέωτερικῆς πολιτικῆς τῶν Ὀθωμανῶν, στά πλαίσια τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος - θεωρητικῶς τουλάχιστον προσέφερε σημαντικές ἐγγυήσεις ὡς πρός τά θεμελιώδη δικαιώματα, μέ τήν ἐπαγγελία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιπροσωπεύσεως ὅλων τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων καί τήν δέσμευση ὡς πρός τήν ἴση μεταχείριση μωαμεθανῶν καί μή, σέ ζητήματα ἀπονομῆς δικαιοσύνης, φορολογήσεως, καταλήψεως δημοσίων θέσεων, εἰσόδου στόν

στρατό και φοιτήσεως σε ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα.⁴⁵
 “Ομως, με την αναμόρφωση του συστήματος των Millet, οι
 χριστιανικές κοινότητες τέθηκαν κατά το 1862-1863
 υπό οργανικό νόμο, ο οποίος μείωνε την κοσμική εξου-
 σία του ανωτάτου κλήρου. Οι Γενικοί Κανονισμοί, οι
 οποίοι συντάχθηκαν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο
 (1858-1860)⁴⁶ σύμφωνα με τις διατάξεις του Χάττι-ι-Χου-
 μαγιούν (1856)⁴⁷ και επικυρώθηκαν με σουλτανικό βεράτιο
 το 1860, προέβλεπαν ένα ομοιόμορφο σύστημα διοικήσεως
 των κοινοτήτων. Από τα μέλη των κοινοτήτων συντάχθη-
 καν νέα καταστατικά, τα οποία επικυρώθηκαν από τους
 κατά τόπους μητροπολίτες, για τον καθορισμό της δικαι-
 οδοσίας και των καθηκόντων των δημογερόντων. Οι Γενι-
 κοί Κανονισμοί δεν προσδιόριζαν μόνον τις σχέσεις
 των υπηκόων με την Πύλη, δεν περιόριζαν μόνον τις επεμ-
 βάσεις, αλλά και με την δημιουργία των δύο Σωμάτων,
 της Γερᾶς Συνόδου και του Διαρκούς Μικτού Ἐθνικοῦ Συμ-
 βουλίου, θεμελίωσαν την σύμπραξη κληρικῶν και λαϊκῶν
 για την διαχείριση του συλλογικοῦ πετρωμένου τοῦ γέ-
 νους.

“Η προικοδότηση αυτή τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου
 με σημαντικές διοικητικές ἀρμοδιότητες και ἡ παρεπό-
 μενη ἀνάδειξή του ὡς ἀντιπάλου δέους τῆς δογματικῆς
 και ἱστορικῆς θεμελιωμένης πατριαρχικῆς ἀπολυταρχίας,

εϋοισκαν ἀπολύτως ἀντίθετο τόν Μανουήλ Γεδεών, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε τήν νέα νομοθεσία ὡς "σφετερισμόν αἰ-
 ωνοβίων δικαίων τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου"⁴⁸, διαβλέ-
 ποντας στό γεγονός αὐτό τῆς ἔκκροσικεύσεως, τήν
 "ραδιουργικήν διάλυσιν τῆς ἑνωθόδου, καί τήν ἀθέτη-
 σιν καί κατάργησιν τῶν προνομίων καί δικαιωμάτων τῆς
 Ἐκκλησίας, καί τήν ἀνατροπήν πάσης τῆς τέως καθεστῶ-
 σης διοικητικῆς τάξεως τῆς Ἐκκλησίας"⁴⁹. Ὅτι ὑποψίες του
 αὐτές μάλιστα, ἐνισχύονταν περισσότερο, στόν βαθμό πού
 ἡ καθεστωτική αὐτή μετεξέλιξη τοῦ προξενοῦσε συνειρμό
 μέ τό "αἵρετικό" δόγμα Μάουερ "περί ἐκκλησιαστικῆς
 διοικήσεως"⁵⁰ :

Ποῦ θά κατέτεινεν ἡ νέα νομοθεσία,
 ἀθετήσασα προνόμια πατριαρχικά, δίκαια
 τῆς Ἐκκλησίας, ἔθνη, καθεστῶτα, ἀ, περιχα-
 ρακοῦντα τήν Ἐκκλησίαν, τήν ἐθνικήν
 ὑπόστασιν τῶν εἰς Χριστόν πιστευόντων
 λαῶν, ἠοχίσανεν ἄνατροῦμεν, τήν ἀποσύν-⁵¹
 θεσιν ἡμῶν τήν ἐθνικήν προετοιμάζοντες;

Ὁ Κρόσανθος φιλιππίδης, ὁ ὁποῖος ἐπεθύλασσε
 θετική γνώμη γιά τοὺς Κανονισμούς, χαρακτηρίζοντάς
 τους ὡς "εἰρηνικήν Ἐπανάστασιν"⁵², παρατηροῦ ὅτι ὁ
 Ἰωακείμ Γ' τοῦς σεβάστηκε "κατά πάντα"⁵³ ἀντίθετη ὅμως
 εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Ἀθανασίου Σουλιώτη-Νικολαΐδη, ὁ
 ὁποῖος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Πατριάρχης "ἐβεβαίωνε πάντα"

ὅτι σέβεται τούς Κανονισμούς, τίς ἀποφάσεις τῆς Ἱ.Συνόδου, τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου, "πραγματικά ὅμως ὅλα αὐτά τὰ ἔφερε βαρύτερα καί μόλις νά μποροῦσε, ἔκανε τοῦ κεφαλίου του. Ἀπό τούς Ἐθνικούς Κανονισμούς καί Συμβούλια προτιμοῦσε τὰ ἰδιαίτερα διαβούλια μέ ἔμπιστους του"⁵⁴. Συγκλίνω πρὸς τὴν εἰκόνα ἑνὸς Ἰωακείμ ὑπεραμυνομένου τοῦ ἀπαραβίαστου καί ἀναλλοίωτου τοῦ πρὸ Κανονισμῶν καθεστῶτος καί ἀναθεματίζοντος τὸν κατακερματισμὸ τῆς ἔθναρχικῆς ἐξουσίας⁵⁵ μέσω τῆς ἐνισχύσεως καί τῆς νομιμοποιήσεως τῶν ἐπεμβάσεων τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰωακείμ Γ' δέν μποροῦσε νά αἰσθάνεται δέσμιος τῶν κοσμικῶν "μνηστήρων" τῆς ἐξουσίας ὡς πρὸς τὴν ἐπιτέλεση τῶν καθηκόντων του ὡς Ἐθνάρχου καί τὴν διεκπεραίωση τῆς πολιτικῆς του. Κυρίως ὅμως, τὸν ἀνησυχοῦσε ἡ διαπίστωση ὅτι οἱ Γενικοὶ Κανονισμοὶ ἦταν ἀπόρροια τοῦ ἐκφιλελευθερισμοῦ καί τῆς ἐκκοσμικεύσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ πολιτειακοῦ σχήματος, τῆς μεταβολῆς δηλαδή τοῦ status ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ Ὁρθόδοξη συνείδηση καί παράδοση διαφυλάχθηκαν.

*

*

*

Ἡ ἔκσυγχρονιστικὴ περίοδος τοῦ Τανζιμάτ, μέ τίς δυτικές ἐπιδοάσεις, οἵ-δοῖτες κατά κύριο-λό-γο τήν καθόρισαν, ἀφ' ἑνός ἐπέτρεψε καί ἐν πολλοῖς ἀναγ-νώρισε τήν δημιουργία ἔθνικῶν συνειδηάσεων, ἐνῶ ἀφ' ἑτέ-ρου, καλλιέργησε τάσεις ἔλέγχου καί καταπνίξεως τῶν

Ξθνοκεντρικῶν συναισθημάτων, μέ τήν διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς ταυτότητας, τῆς ὀθωμανικῆς. Ἡ χρονική περίοδος τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ Ἰωακείμ Γ' τέμνει ἀκριβῶς αὐτό τό εὐδιάκριτο πεδίο τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων, τά ὁποῖα διέσχισαν τόν ἱστό τῆς ὀθωμανικῆς κοινω- νίας στόν ἀνατέλλοντα Κ' αἰῶνα : Ὁ Πανισλαμισμός, ἔπε- δίωκε νά ἀναδείξει τόν Σουλτάνο-Χαλίφη ὡς πραγματικό ἀρχηγό ὅλων τῶν πιστῶν ἐντός καί ἐκτός τῆς Αὐτοκρατο- ρίας καί νά τόν θέσει ἐπικεφαλῆς ἑνός ἱεροῦ πολέμου ἔναντίον τῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες ἀντιστρατεύονταν

τρίς ἀρχές τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ὁ Παντουρανισμός, ἰδεολογία Τουρκομάνων διανοουμένων, ἔξορίστων ἀπό τήν Ρωσία, καλλιεργοῦσε τό ὄραμα τῆς ἀναβιώσεως τοῦ κράτους τοῦ Τζενγκίς-Χάν καί τῆς ἐνώσεως ὅλων τῶν Τούρκων μέ τήν ἐξάλειψη τῶν μή μουσουλμανικῶν κοινοτήτων τῆς ὀθωμα- νικῆς ἐπικρατείας· καί ὁ ὀθωμανισμός, ὁ ὁποῖος πρέσβευε τήν νομιμοφροσύνη πρός τόν ἐκάστοτε ἐκπρόσωπο τῆς δυναστείας τοῦ Ὄσμάν καί τήν κατάργηση τῶν θρησκευτι- κῶν ἢ ἔθνικῶν διακρίσεων· ἀποψη τήν ὁποῖα ἐξοτερνίζονταν καί οἱ φιλελεύθεροι ὀπαδοί τῆς *εντιγχα* ματικῆς μοναρ- χίας. Ἀναλυτικότερα, οἱ προγραμματικές ἀρχές τοῦ ρεύμα- τος τῶν "Νέων Ὄθωμανῶν" διακήρυτταν : α) Τήν ἰσότητα τῶν μελῶν τῆς ὀθωμανικῆς Κοινότητος (*Ümmet-i Osmaniye*) καί τήν κατοχύρωση τῶν ἐλευθεριῶν καί τῶν δικαιωμάτων τους· β) Τήν συσπείρωση τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος μέ

τήν καλλιέργεια μιᾶς κοινῆς πατριωτικῆς συνειδήσεως
 καί τήν μετατροπή τῆς ὀθωμανικῆς κρατικῆς ἐξουσίας σέ
 συνταγματική μοναρχία.⁵⁶ Ἡ σύζευξη συστατικῶν στοιχείων
 τῆς δυτικῆς κοινωνίας (ἄτομικά δικαιώματα καί ἔλευθερί-
 ες, συντεταγμένη πολιτική ἐξουσία) μέ βασικές ἀρχές
 καί ἀντιλήψεις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, ὡς προκρίματος
 πολιτισμικῆς ἀναστυλώσεως τοῦ καταρρέοντος
 αὐτοκρατορικοῦ οἰκοδομήματος, παρέμεινε ἕνα εὐφάν-
 ταστο ἐγχείρημα τῶν "Νέων Ὀθωμανῶν" μετά ἀπό τήν
 πρόωρη διάλυσή τους ἀπό τήν χαμητική ἀπολυταρχία. Ὁ
 Ὀθωμανισμός ὑπονόμεύθηκε γρήγορα ἀπό τό διάδοχο νε-
 τουρκικό κίνημα, τό ὁποῖο ἄν καί στηρίχθηκε στήν ἴδια
 περίπου κοινωνική βάση, ἀναζητήσε τήν σύζευξη τῆς
 ἰδιότητος τοῦ πιστοῦ τοῦ Ἰσλάμ μέ τήν ἔθνική ταυτό-
 τητα τοῦ Τούρκου.⁵⁷ Παρ' ὅτι τό σύνταγμα τοῦ 1908 κατο-
 χύρωνε τήν ἰσοπολιτεία μεταξύ τῶν λαῶν τῆς Αὐτοκρατο-
 ρίας, ἀποσπώντας τόν ἐνθουσιασμό καί τήν ὑποστήριξη
 τῶν ἔθνοτήτων, τίς ὁποῖες παρέσυραν δηλώσεις τῶν ἡγε-
 τῶν τῶν Νεοτούρκων περί "ἄδελφῶν Ὀθωμανῶν μέ ἴσα δι-
 καιώματα",⁵⁸ κατ' οὐσίαν, τό κίνημα του 1908 ἀποτελέσε
 τήν συνέχεια τῆς μεταρρυθμιστικῆς παραδόσεως τοῦ Ἰθ'
 αἰῶνα, ἣ ὁποία ἀποσκοποῦσε στήν διατήρηση τῆς ἀκεραιό-
 τητος τῆς Αὐτοκρατορίας μέ μία μεθοδική ἐπιχείρηση
 κατισχύσεως τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους.⁵⁹

«Η ἑλληνοθωμανική προοπτική, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει νά διαγράφεται μετά ἀπό τίς ἐπιπτώσεις τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου, νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ, ἐν πολλοῖς, τήν ἄλλη ὄψη τοῦ ἰδίου νομίσματος.» Ἔδινε μία εὖλογη ἀπόκριση στόν ἑλλαδικό μεγαλοϊδεατισμό, ἐκφράζοντας ταυτοχρόνως καί τήν ἑλληνική ἐκδοχή τοῦ δόγματος ἀκεραιότητας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὡς πολιτική βούληση, ὁ ἑλληνοθωμανισμός κατεδείκνυε τήν πρόθεση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου νά συμβιβαστεῖ μέ τόν ἐκπολιτιστικό προορισμό τοῦ Ταυζιμάτ καί νά ἀξιοποιήσει τίς μεταορθωμικές, συγκαλυπτόντας ἀφ' ἑτέρου καί μέ ἐπιδέξιο τρόπο, τίς μὴ ἐξαιρετέες προσδοκίες γιά τήν ἐπικράτηση τῶν Ἑλλήνων στήν Ἀνατολή.

Ἀρκετούς ἐκφραστές τοῦ ἑλληνοθωμανικοῦ ἰδανικοῦ στέγασε μέ ἀρκετή φιλοξενία ἡ Ὀργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως τῶν Ἀθανασίου Σουλιώτη-Νικολαΐδη καί Ἰωάνος Δραγούμη, ἡ ὁποία ἰδρύθηκε ἀρχικῶς γιά νά ἀντιμετωπίσει, μέσα ἀπό τήν ὀθωμανική πρωτεύουσα, τήν βουλγαρική διείσδυση στήν Μακεδονία καί τήν Θράκη καί στήν συνέχεια ἀφοσιώθηκε στήν ἐπινόηση τῆς μεταμορφώσεως τῆς Αὐτοκρατορίας σέ ἕνα πολυεθνικό κράτος, ὅπου ἡ ἰσότητα καί ἡ ἀδελφότητα θά ἐπικρατοῦσαν χάριν τῶν κοινῶν πολιτιστικῶν δεσμῶν καί τοῦ κοινοῦ πεπρωμένου τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς :

Τά ἔθνη τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶμαστε πολύ συγγενικά, πολύ περισσότερο συγγενικά ἀπό ὅσο ἡ φανατική ἀνατροφή καί ἔκπαίδευση ὄλων μας μᾶς κάνει νά νομίζωμε. Γενεές γενεῶν οἱ πρόγονοί μας ἀνακατεύτηκαν καί σμίχθηκαν ἔτσι πού τώρα ὅπως καί νά μᾶς χωρίσης, εἴτε κατὰ ἔθνη, εἴτε κατὰ κράτη, μέσα στό καθένα ὑπάρχουν διάφοροι ἀνθρωπολογικοί τύποι, ἀλλ' ὅλους μαζί εὐκόλα μᾶς διακρίνεις ἀπό τούς ἄλλους Εὐρωπαίους ἢ Ἀσιάτες. Γενεές γενεῶν οἱ πρόγονοί μας ἔζησαν ὑπήκοοι τοῦ ἴδιου Κράτους, τοῦ Βυζαντινοῦ, ἐπὶ χίλια καί περισσότερα χρόνια, τοῦ τώρα Ὀθωμανικοῦ. ἔτσι ἔχομε τόσα κοινά μεταξύ μας στοιχεῖα πολιτισμοῦ, πού ὅλοι μαζί οἱ ἰδιαίτεροι τοῦ καθενός μας πολιτισμοί ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος πολιτισμοῦ μέσα στόν γενικό πολιτισμό τοῦ Κόσμου. ⁶⁰

Ἡ ὀργάνωσις διέθετε βεβαίως καί τό "Ἰδανικόν" τῆς - προσγραφόμενο κυρίως στόν ἔθνοκεντρικό ἰδεαλισμό τοῦ Δραγούμη - δηλαδή, τήν χάριν τῆς εὐφυΐας, τῆς δημιουργικῆς του φαντασίας καί τῆς δραστηριότητάς του ἐπικράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στό "Ἀνατολικόν Κράτος" ⁶¹ ὅμως ἡ ἀνυπολόγιστη ἔξαρση τοῦ νεοτουρκικοῦ πάθους τήν προσεγείωσε ἀπότομα. ἔτσι, ἡ ὀργάνωσις μεταστράφηκε πρὸς τήν πολιτική τῆς προασπίσεως τοῦ καθεστῶ-

τος τῶν προνομίων, ἐφόσον πλέον γιά τοὺς Νεότουρκους "ἴσοπολιτεία" σήμαινε ἴσοπέδωση τῶν ἔθνοτήτων γιά τήν τελική ἐπικράτηση τοῦ τουρκισμού. Ἐτσι, ἡ συνεργασία μέ τοὺς φιλελευθέρους ἀποτέλεσε μία δεύτερη γραμμὴ ἀμύνης, ἡ ὁποία ἐπιτεύχθηκε μέσω τοῦ Πολιτικοῦ Συνδέσμου τοῦ Πέραν, ἐλεγχομένου ἀπό τήν Ὀργάνωσιν.⁶²

Ὁ Σουλιώτης παρέμεινε στήν Κωνσταντινούπολη ἕως τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1912. Μέ τήν κήρυξη τοῦ πολέμου βρέθηκε, ὅπως καί ὁ Δραγούμης, στό Βαλκαντικό Μέτωπο. Ἡ Ὀργάνωσις διαλύθηκε ὀριστικά στά τέλη τοῦ 1914, ὅταν ἡ δράση της ἀποκαλύφθηκε ἀπό τό Κομιτάτο.

Ὁ Σουλιώτης-Νικολαΐδης μαρτυρεῖ ὅτι ἡ Ο.Κ.

"εἶχε πάντα μέ τοὺς μνημένους της τήν πλειοψηφία στό Διαρκές Ἐθνικόν Μικτόν Συμβούλιον καί στά δύο Σώματα, ὅταν ἐπρόκειτο γιά τά ἔθνικά ζητήματα"⁶³ καί "ὅτι ἐπεδίωξε κατά κανόνα τήν ὑποστήριξη τοῦ Πωακείμ, ἀναγνωρίζοντας μάλιστα καί τήν συμβολή του στίς πολιτικές της ἐπιτυχίες· ὅμως ὁ Πατριάρχης δέν ἐπέδειξε ἐμπιστοσύνη, οὔτε στά πρόσωπα, οὔτε καί στό πολιτικό τους πρόγραμμα. Ἐπ' αὐτοῦ, θαρρῶ πῶς εἶναι πλέον διαφωτιστική ἡ ἀπόκριση τοῦ Πωακείμ σέ συστάσεις τοῦ Νικολαΐδη, γιά τόν προσδιορισμό τῆς πολιτικῆς κατευθύνσεως τῶν Ἑλληνοθωμανῶν :

Ἄλλά τί πρόγραμμα θέλετε νά ἔχη τό Πατριαρχεῖο; Τό Πατριαρχεῖο ἔχει παραδόσεις, ἔχει δίκαια καί προνόμια. Ὑπάρχει πάντα

μέσα σέ τουρκικό κράτος, εΐμεθα ὀλιγα-
 ριθμότεροι καί ἄσθενέστεροι. Τό Σύνταγμα
 δέν ἄλλαξε τό περιβάλλον. Ὑπάρχει κυβέρ-
 νησις, στρατός, κράτος, Νεότουρκοι, Κομιτά-
 το, πού πολεμᾷ λυσσῶδῶς τήν Μεγάλην Ἰδέα
 τῶν Ἑλλήνων. Τό Πατριαρχεῖο ἔνα πρόγραμμα
 μπορεῖ νά ἔχη, νά περισώσῃ ὅπως ἀνέκαθεν,
 τά δίκαια καί τά προνόμια του καί νά
 ἔλπιζη. Ὁ πανδαυμάτω χρόνος τ' ἀλλάζει
 ὅλα. Μπορεῖ νά φέρῃ καλλίτερες ἡμέρες. ⁶⁴

*

*

*

Στίς 26 Ἰουλίου 1908, δύο μόλις ἡμέρες μετά
 ἀπό τό νεοτουρκικό κίνημα καί τήν ἐπιναφορά τοῦ
 συντάγματος τοῦ 1876 ("24 Juillet 1908 : Jour de bonh-
 eur, de gloire et d'allégresse! Date incoubliable et
 sacrée qu'il faut inscrire en lettres d'or au livre
 de l'histoire ottomane"), οἱ ἄξιωματικοί τοῦ ὀθωμανι-
 κοῦ ναυτικοῦ στήν Χάλκη τῶν Πριγκηπουήσων, ἐπισκέφθη-
 καν τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ἔσμιξαν μέ τούς Χριστιανούς,
 καί διαδήλωσαν ὅτι δέν ὑφίστατο πλέον ἔμπόδιο μεταξύ
 τοῦ Σταυροῦ καί τῆς Ἡμισελήνου. Σέ ἔνα κλίμα ἐνθουσι-
 ασμοῦ, Χριστιανοί καί Μουσουλμάνοι ἀλληλοασπάστηκαν

μέ τόν άσπασμό τῆς εἰρήνης."Et c'est joli qu'ils aient fait cela à Halki, près d'un rivage où depuis si longtemps la douce mer de Marmara, réfléchissant le ciel gris perle, invitait - vraiment, hélas! - à la tolérance". Κατά τίς ἴδιες ἡμέρες, τό πριγκηπικό ζεῦγος τῆς Ἑλλάδος (Ἀνδρέας καί Ἀλίκη) καί ὁ πρίγκηψ Χριστόφορος, ἀποβιβάστηκαν μέ τό ρωσικό Tzar στόν κεντρικό λιμένα τῆς ὀθωμανικῆς πρωτεύουσας, τυγχάνοντες ἑξαιρετικῆς ὑποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ χριστιανικοῦ καί τοῦ μουσουλμανικοῦ πλήθους. Πρῶτο μέλημα τοῦ πριγκηπικοῦ κλιμακίου ἦταν ἡ ἐπίσκεψη στό φανάρι καί ἡ συνάντηση μέ τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἰωακείμ III. "Ce qui se passa dans la cour du Patriarcat est indescriptible. Plus de soixante mille personnes de toutes nationalités bannières en main, poussaient des Zito enthousiastes. S.S.Mgr. Joachim III célébra une doxologie et prononça un discours d'une éloquence et d'une élévation de pensée qui touchèrent les cœurs de tous les assistants. Evoquant les beaux jours de Byzance, les fastes héroïques de la glorieuse Hellade, le vénérable Patriarche en vint à parler de la Grèce et de la Turquie modernes. Faisant une allusion aux derniers événements il montra les deux nations voisines, marchant unies à la conquête du Progrès et, dans des périodes oratoires brillantes, pleines d'espérance et de foi, il sut tracer

de l'avenir glorieux attendant les deux peuples, un tableau d'une telle vérité, présenté avec une conviction si profonde, que, n'eût été la majesté du Saint Lieu, tout l'auditoire eût applaudi frénétiquement". ⁶⁶

Θί περιγραφές αὐτές ἀνῆκουν στὸν εὐγλωτὴ τῆς πολιτειακῆς μεταβολῆς τοῦ 1908, τὸν Ἡρακλῆ Διαμαντόπουλο (Hercule Diamantopulo), ὁ ὁποῖος γράφει καὶ δημοσιεύει ἐν τῇ ζέσει τῶν γεγονότων: Ἡ μαρτυρία του γιὰ τὴν θέρη τοῦ Ἰωακείμ διασταυρῶνεται βεβαίως μὲ ἄλλες ἀναφορές γιὰ τὴν δυσαρέσκεία του ὡς πρὸς τὴν διάδοχη κατάσταση καὶ τὶς παρεπόμενες του συστάσεις γιὰ ἐπίδειξη σωφροσύνης. ⁶⁷ ἐν τούτοις, δέν πιστεύω ὅτι προκύπτει ἰσχυρὴ ἀντίφαση μεταξύ τῶν μὲν καὶ τῶν δέ: «Ὁ Ἰωακείμ Γ' δέν ἦταν ἡ προσωπικότητα, ἡ ὁποία θά ἀντιμετώπιζε μὲ ἀκηδία καὶ μὲ ἀυβλεία ἀντίληψη ὁποιαδήποτε ἀλλαγῆ, πολλῶ μᾶλλον τὴν ἀνατροπή τῆς καθεστηκυίας τάξεως. - Ἄς θυμηθοῦμε τὸν εὐγλωττο Σουλιώτη-Νικολαΐδη :

«Ὁ Ἰωακείμ, ρομαντικός ὅπως εἶπα, μὴ ἔχοντας συστηματικὴ ἐκπαίδευση, ἀγεωμέτρητος γι' αὐτό, καὶ γέροος πειά, στενοχωριόταν πολὺ ἀπὸ κάθε τί πού ἦταν κανονισμός, ὀργανισμός, πρόγραμμα καὶ μάλιστα νεώτερα. - ⁶⁸

Γνώριζε ὅμως ἐξείσου καλά ὅτι δέν μπορούσε νά παραμεί-

νει φειδωλός σέ ἐκδηλώσεις ἔμπιστοσύνης καί νομιμοφροσύνης πρὸς τὴν κρατικὴ ἐξουσία, ἐν ᾧ διασφαλίζετο ὁ ἡγετικός ρόλος καί περιφρουρεῖτο τὸ κύρος τοῦ Οἴκου-μενικοῦ θρόνου· στάση, πού ὁ ἀντιμαχόμενος τούς Νεότουρκους βουλευτῆς Σερβίων Γεώργιος Μπούσιος (1876-1929), θά χαρακτήριζε μέ περισσὴ ὠμότητα, ἂν ὄχι μέ κεντρύχεια, ὡς "κεκτημένην τοῦ ραγιαδισμού καί τῆς δουλοφροσύνης ταχύτητα" καί "πολιτικὴν τοῦ καλοπίσματος, δηλαδή τῆς κολακείας καί πονηρίας"⁶⁹. Ἐτσι, ἐν ᾧ τὸ ἀληθινὸ πρόσωπο τῶν Νεοτούρκων καλυπτόταν ἀπὸ τὸ πέπλο τῆς ἀγαλλιᾶσεως καί τῆς αἰσιοδοξίας, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια συμεριζόταν τὸν γενικὸ ἐνθουσιασμό γιὰ τὴν

ἀνάστασιν τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου, οὗ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύουσιν αἱ ἔθνικότητες τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ ἕξ ἡμερῶν πανηγυρίζουσι πάντες, ἐλευθέρως ἤδη δυνάμενοι νά συνέρχονται καί ἐκφράζωσι τὰς ἰδέας αὐτῶν, ἐλευθέρως δυνάμενοι καί νά γράφωσιν ἀφ' οὗ ἤδη καί κατασκοπείας συστήματα κατηργήθησαν, ἀνήθικα χαρακτηριζόμενα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, καί νόμοι λογοκρισίας παντοδαποὶ ἤρθησαν· 70

Ξυῶ ὁ Πατριάρχης, "Ἐπί τῇ ἐγκαινιζομένῃ ἐπ' αἰσίοις νέα
εὐφροσύνῃ καὶ πολυσημάντῃ τάξει", πρόετρεπε τοὺς Ὀρθο-
δόξους ὑπηκόους

ἵνα καλῶς πάντες τὴν σημασίαν τῆς συντελεσθεί-
σης μεταβολῆς κατανοοῦντες καὶ τό ἐπι-
βαλλόμενον καθῆκον συνορῶντες, πολιτεύονται
καὶ ἐνεργοῦν πάντοτε μετὰ περισκέψεως
ἐννόμως καὶ πρεπόντως καὶ λυσιτελῶς ὑπέρ
τοῦ ἰδίου τε καὶ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, ἀξι-
οὶ ἀναδεικνυόμενοι τῆς χορηγηθείσης ἰσο-
τιμίας καὶ τῆς ἐν ἰσότητι συμμετοχῆς εἰς
τά τῆς διοικήσεως τῶν κοινῶν. 71

Στὴν ἐξέλιξη βεβαίως, ὅταν ὁ ὑπολανθάνων φυλετικός ἔθ-
νικισμός τῶν ἡγετῶν τοῦ Κομιτάτου ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνε-
ται μέ τὴν ἀπροσχημάτιστη καταστρατήγηση τοῦ συντάγ-
ματος εἰς βάρος τῶν μὴ μωαμεθανῶν, 72 Ἐπιτακίῳ συνειδητο-
ποίησε πλήρως τὸν ἐπαπειλούμενο κίνδυνον γιὰ τὴν
πολυεθνικὴ ὑπόσταση τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπὸ μίᾳ κοσμικῇ
ἰδεολογίᾳ, ἣ ὅποια ἀποτελοῦσε συγκερασμό τοῦ εὐρωπαϊ-
κοῦ ἔθνικισμοῦ μέ τὸν αὐταρχισμό τῆς Ἀνατολῆς: Τὴν ἀπὸ
τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1909 ἀδιαμφισβήτητη ἐδραίωση τοῦ νεο-
τουρκικοῦ καθεστώτος, ἐπακολούθησε σειρὰ μέτρων γιὰ τὴν
σφυρηλάτηση μιᾶς συγκεντρωτικῆς ἐξουσίας, ἣ ὅποια θά
ἀνεχόταν τίς μὴ τουρκικὲς κοινότητες ὑπὸ τὴν αἵρεση

τῆς πλήρους καθυποτάξεως καί τῆς ἀπαρνήσεως τῆς μειο-
 νοτικῆς τους ὑποστάσεως. Τά εἰδικά προνόμια τῶν ἔθνο-
 τήτων ἦταν πλέον ἀσυμβίβαστα μέ τίς ἀντιλήψεις τῶν Νε-
 οτούρκων, οἱ ὅποιοι θεωροῦσαν ὅτι οἱ ὀμάδες αὐτές ἔθε-
 ταν σέ κίνδυνο τήν ἀκεραιότητα καί τήν συνοχή τῆς ὀθω-
 μανικῆς ἐπικράτειας, παρακωλύοντας τήν βαθμιαία ἐπιβο-
 λή τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου. Ἐνώ τόν Ἰούλιο ^{τοῦ} 1909 ἀποφα-
 σίστηκε ἡ στρατεύση τῶν ἕως τότε ἀπηλλαγμένων μή-μωα-
 μεθανῶν, τό ἐπόμενο ἔτος τό Κομιτάτο ἀναέωσε τίς προσ-
 πάθειες ἀσφυκτικοῦ ἐλέγχου, θέτοντας σέ ἔφαρμογή τό
 ἄρθρο 18 τοῦ συντάγματος γιά τήν ὑποχρεωτική διδασκαλία
 τῆς τουρκικῆς γλώσσας καί τήν εἰσαγωγή ἐνιαίας διδα-
 κτικῆς μεθόδου στή σχολεῖα. Ἡ ἀναταραχή στήν Μεγάλη Ἐκ-
 κλησία ἦταν ἔντονη, ὅταν τόν Ἰούλιο τοῦ 1910 ψηφίστηκε
 στήν ὀθωμανική Βουλὴ νόμος περί τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μα-
 κεδονίας, ὁ ὅποιος ἐμπεριεῖχε νέες παραχωρήσεις πρός
 τήν βουλγαρική Ἐξαρχία. Ὁ Ἰωακείμ, σέ συνεργασία μέ τήν
 ὀργάνωσιν Κωνσταντινουπόλεως ἐζήτησε τήν σύγκληση ἔθνο-
 συνελεύσεως καί παράλληλα διαμαρτυρήθηκε στόν Σουλτά-
 νο, μέ τήν ἀπειλή ἐπεμβάσεως τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, σέ
 μία προσπάθεια αἰφύνιδισμοῦ, ἀλλά κυρίως, ἐπιβεβαι-
 ῶσεως τῶν πατριαρχικῶν προνομίων. ⁷³ Οἱ ἐργασίες τῆς ἔθ-
 νοσυνελεύσεως ἄρχισαν τήν 1η Σεπτεμβρίου, ⁷⁴ οἱ συλλήψεις
 ὅμως τῶν περισσοτέρων μελῶν της, ἀνάγκασαν τόν Πατρι-

75
 άρχη νά ματαιώσσει τήν Ξπανάληψη τών έργασιών της. Τό
 σκαιό πρόσωπο τών Νεοτούρκων άποκαλύφθηκε πλήρως κα-
 τά τίς βουλευτικές έκλογές τοϋ 1912, οί όποιες σφραγι-
 στηκαν μέ τήν κατάφωρη παραβίαση τών συνταγματικών
 άρχών, τόν έκβιασμό τής συνειδήσεως τών ψηφοφόρων και
 τήν παραχάραξη του έκλογικοϋ άποτελέσματος εις βά-
 ρος, κυρίως, τής έλληνικής κοινότητας. 76

Παρ'όλα αυτά, ό ΓΙωακείμ Γ' δέν άποτόλμησε
 ποτέ μία συνεχή κατά μέτωπον άναυέτηση μέ τήν αυ-
 тарχική αυτή Ξξουσία, πιστεύοντας ώς γνήσιος διερμη-
 νευτής τής έθναρχικής παραδόσεως ότι ό έλληνισμός Ξέ-
 77
 πρεπε νά Ξπιβιώσει στήν ιστορική του κοιτίδα και άφ'
 έτέρου, άδυνατώντας νά άτενίσει τό έλλαδικό κέντρο, τό
 όποιο μέ τίς άκρατες άλυτρωτικές του διεκδικήσεις,
 τήν κοσμική πολιτειακή του άντίληψη και τήν Ξθνοφυλε-
 τική διάσταση τής Ξδεολογίας του, συμβάδιζε κατ'οϋσίαν
 μέ τόν πολιτικό Ξκτραχηλισμό του νεοτουρκικοϋ κι-
 78
 νήματος. Ξνδεικτικές τής βουλήσεως του για τήν άποφυ-
 γή προστριβών μέ τό καθεστώς, είναι οί παραινήσεις του
 προς τά μέλη τής άκαρπης Ξθνοσυνελεύσεως του 1910, για
 τήν άντιμετώπιση "τής δημιουργηθείσης, ως μή Ξφέλε,
 άπό διετίας ανωμάλου καταστάσεως" :

Πρός τήν τοιαύτην οϋν Ξργασίαν καλοϋν-
 τες σήμερα ημάς και τήν Ξναρξιν Ξπ'αι-

σίοις κηρύττοντες τῶν ἔργασιῶν τῆς μεγάλης ταύτης ᾿Εθνοσυνελεύσεως, εὐχόμεθα ὅπως Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν φωτίσῃ καὶ καθοδηγήσῃ πάντας εἰς τὴν τῶν κρειττόνων πρόκρισιν καὶ κατευοδόσῃ ἐν πᾶσι τὰ νομοταγῆ ταῦτα διαβήματα ἡμῶν, ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ τε ἡμετέρου ἔθνους καὶ τῆς κοινῆς πατρίδος ἡμῶν, ἧς διακαῶς οἱ πάντες ποθοῦμεν τὴν εὐημερίαν καὶ εὐκλειαν. 79

᾿Εξάλλου, κατὰ τὴν πρώτην προεκλογικὴν περίοδον, ὅταν οἱ ἐπεμβάσεις τῶν ἑλληνικῶν προξενικῶν ἀρχῶν στὴν ἐκλογικὴν διαδικασίαν ἐξαγρίωναν τὶς τουρκικὰς ἀρχάς, μετ' ἀποτέλεσμα νὰ ἀθετηθοῦν προηγούμενες συμφωνίες, ὁ Ἰωακείμ ἦταν αὐτός, ὁ ὁποῖος κατάφερε νὰ κατευνάσει τὰ πνεύματα μετ' ἐπισημοῦς του καὶ νὰ ἐξισοροπήσει τὶς ἀκραΐες τάσεις :

Ἡ πρόθεσις τοῦ Κέντρου εἶναι ἀγνή, προνοητικὴ καὶ φιλόνομος. Τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον ἀπαιτεῖ νόμιμον σύνταξιν καὶ νόμιμον ἐλευθερίαν ἐνεργείας, ἀποκρούει δὲ πάσῃ δυνάμει τὰ ἐναντία. Τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον, δι' οὓς ἔχει λόγους θεωρεῖ καθῆκον αὐτοῦ ἐκ τῶν ἱερωτάτων, ἵνα ἡ φυλὴ ἢ ἐκπροσωπούμενη ὑπ' αὐτοῦ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δηλονότι, ἴσταται ὑπεράνω πάντων, διακρινομένη ἐν τῇ εὐνομίᾳ καὶ ἰσοπολιτείᾳ καὶ πάσῃ χρησιμῇ

ἀγωγῇ, φρονούσιν ἐν πεποιθήσει ὅτι ἐν ἧ
 εὐρισκόμεθα σήμερον φυλετικῇ καὶ διοι-
 κητικῇ συγχύσει, ἐν ᾗ εὐρισκόμεθα πεδί-
 ω φυλετικῶν, θρησκευτικῶν καὶ πολιτεια-
 κῶν συρράξεων, θά δεῖξῃ τό ἡμέτερον ἔθ-
 νος διὰ τοιαύτης πολιτείας ἑαυτὸ ἄξιον
 παρόντος καὶ μέλλοντος λαμπροῦ, ὅπερ
 ἐπιβάλλει τὴν ἀπόκρουσιν πάσης ἄλλης
 σκέψεως καὶ ἐνεργείας μὴ συναδούσης
 πρὸς τὰ εἴρημένα. Ὁ καθόλου σκοπὸς
 τοῦ Κέντρου καταφαίνεται καλῶς ἐν τοῖς
 ἀνωτέρω. Ἐλευθερία, δικαιοσύνη καὶ ἴσο-
 πολιτεία εἰσὶ τὰ φρονήματα καὶ τὰ δια-
 τάγματα αὐτοῦ, εὐχεται δέ ὅπως καὶ πάν-
 τες τό αὐτὸ φρονῶσι καὶ πράττωσι, καί-
 τοι ἡ πείρα διδάσκει αὐτό, ὅτι ἐν λό-
 γοις μόνον ὑπάρχουσι ταῦτα παρά τοῖς
 ἄλλοις· καὶ διὰ τοῦτο ἐτι ἀπαιτεῖται ἡ
 προσοχὴ εἰς τὴν φρόνιμον συνεργασίαν. 80

Στὰ προηγηθέντα παραθέματα νομίζω ὅτι ἀπο-
 τυπώνεται μέ εὐκρίνεια ἢ οὐσιωδέστερη πολιτικὴ διάστα-
 ση τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἰωακείμ Γ', ὡς πρὸς τὴν
 ἐκπλήρωση τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς ἑνὸς Ἐθνάρχου :
 Ἐξουδετέρωση ἔθνοφυλετικῶν ἀκοισιῶν, χρηστή ἀγωγή,
 σῶφρων συνεργασία καὶ σύννομη διεκδίκηση τοῦ δικαι-
 ώματος τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἴσοπο-
 λιτείας. Μιά πολιτικὴ, ἡ ὁποία δέν ὑπῆρξε ἀπότοκος
 συγκυριακῶν ἐπιλογῶν ἢ εὐκαιριακῶν ἐπιδιώξεων, ἀλλὰ

ὑπαγορεύτηκε ἀπό μία ἀπρόσβλητη πεποίθηση γιά τήν
 ἰσχύ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας "ἐν τῇ ἐνότητι" καί τήν
 εὐθύνη τοῦ Προκαθημένου της ὡς "διεκδικητοῦ πάντων
 τῶν ἐπί τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀξιώσεων καί δικαίων
 τῶν πρό τῆς ἀλώσεως Ἑλλήνων". 81

*

*

*

*

«Ἡ ἀποδοκιμασία τῶν χειρισμῶν τῶν προκατόχων
 του ὅσον ἀφορᾷ τήν ἀνακήρυξη τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλη-
 σίας καί ἡ συνακόλουθη του ἐπιθυμία γιά τήν ἄρση
 τοῦ σχίσματος, ⁸²διερμηνεύουν μέ ἀρκετή πιστότητα τήν
 ἰσχυρή ἀντίληψη ⁸³ὅτι ἡ ἐμπλοκή τῶν τοπικῶν ἐκκλη-
 σιῶν σέ φυλετικούς ἀνταγωνισμούς καί ἡ συναίνεσή τους
 σέ ἀλυτρωτικές διεκδικήσεις, ἀναιροῦν τήν δογματική
 ὑπόσταση τοῦ πνευματικοῦ καί ἀποστολικοῦ τους ἔργου,
 ἐπιφέροντας ἰσχυρά ρήγματα στούς κόλπους τῆς Ὁρθοδο-
 ξίας. Ἐξἄλλου, ὁ "Ὁρος", ὁ ὁποῖος ἐκδόθηκε ἀπό τήν
 Μεγάλη Τοπική Σύνοδο, στήν Κωνσταντινούπολη τό 1872,
 γιά τήν καταδίκη τοῦ φυλετισμοῦ, ἀνέφερε ἀπερίφραστα
 ὅτι :

«Ὁ φυλετισμός, ἤτοι ἡ λόγῳ διαφόρου

φυλετικῆς καταγωγῆς καὶ γλώσσης διά-
 κρισις καὶ διεκδίκησις ἢ ἑξάσκησις
 ἀποκλειστικῶν δικαιωμάτων παρ' ἀτόμων ἢ
 ομάδων ἀνθρώπων ὁμοχώρων τε καὶ ὁμο-
 ταγῶν, ὅποια μὲν τινα δύναται νὰ ἔχη
 ὑπόστασιν εἰς τὰς κοσμικὰς πολιτείας,
 εἶναι ξένον τῆς ἡμετέρας διαθέσεως καὶ
 ἔξω τῆς παρούσης ἐρεύνης· ἀλλ' ἐν τῇ χρισ-
 τιανικῇ ἐκκλησίᾳ, κοινωσίᾳ οὐσῶν πνευ-
 ματικῇ, προωρισμένῃ ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ
 θεμελιωτοῦ αὐτῆς ἵνα συμπεριλάβῃ πάντα
 τὰ ἔθνη εἰς μίαν ἐν Χριστῶ ἀδελφότητα,
 ὁ φυλετισμὸς εἶναι τι ξένον καὶ ὅλως
 ἀδιανόητον· καὶ ὄντως ὁ φυλετισμὸς,
 ἦτοι ἢ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ συγκρότησις
 ἰδίων φυλετικῶν Ἐκκλησιῶν, πάντας
 μὲν τοὺς ὁμοφύλους ἀποδεχομένων,
 πάντας δέ τοὺς ἑτεροφύλους ἀποκλει-
 ουσῶν καὶ ὑπὸ μόνον ὁμοφύλων ποι-
 μένων διοικουμένων, ὡς ἀξιοῦσιν οἱ
 ὁπαδοὶ τοῦ φυλετισμοῦ, εἶναι τι ὅ-
 λως ἀνήκουστον καὶ πρωτοφανές. 84

Εἶναι γεγονός ὅτι τό 1910, ὁ Ἰωακείμ ἐπρότεινε τήν ἄρση τοῦ σχίσματος, θεωρώντας ὅτι ἡ ἀνακήρυξή του ἀποθράσυνε τοὺς Βουλγάρους καί ὑποδαύλισε τὰ φυλετικά πάθη καί τόν ἀλληλοσπαραγμό στήν Μακεδονία. Ἐνῶ ἀκριβῶς, ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ὡς "Μήτηρ πασῶν τῶν Ὁρθόδοξων", θά ἔπρεπε νά ἐπιδείξει πνεῦμα συμφιλιώσεως καί νά μεριμνήσει γιά τήν διασφάλιση τῆς ὁμονοίας καί τῆς σύμῆνοιαις. Ἀντίκρισε ὅμως τήν ἄρνηση τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου, ἡ ὁποία ἔδειχνε νά εὐθυγραμμίζεται ὡς πρὸς τό ζήτημα αὐτό μέ τήν ἑλληνική κυβέρνηση ⁸⁵ :

Διατήρηση ἀγαθῶν σχέσεων μέ τήν Ἑξαρχία καί συνεννόηση γιά τὰ προβλήματα μεταξύ τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ βουλγαρικοῦ πληθυσμοῦ. στήν περίπτωση τῆς ἄρσεως, ἐλλόχευε ὁ κίνδυνος νά παρασυρθοῦν οἱ βουλγαρόφωνοι Ὁρθό-

δοξοι από τήν βουλγαρική προπαγάνδα καί νά ὑπαχθοῦν
 στήν Ἐξαρχία. Κατ' οὐσίαν, ὑπερίσχυσε ἡ ψυχρή λογική τῶν
 κρατικῶν καί ἔθνικῶν συμφερόντων, ἔφ' ὅσον ὑπό τήν ἄρ-
 ση τοῦ σχίσματος ὑπεκρύπτετο τό ἀκανθῶδες πρόβλημα
 τῶν ζωνῶν ἐπιρροῆς τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ βουλγαρικοῦ
 κράτους στήν εὐρωπαϊκή Τουρκία. Ἔτσι, ἡ ἄρση **προεδέθη-**
κε στό ἄρμα τῶν ἑλληνο-βουλγαρικῶν σχέσεων καί μοι-
 ραῖα ἀκολούθησε τίς διακυμάνσεις τῆς πορείας τοῦς ἔ-
 ως τόν Μεγάλο Πόλεμο. Αναρωτιέται κανείς εὐλογα, ἔάν
 ὁ Ἰωακείμ θά εἶχε συλλάβει ὅτι ἡ ἀκριβοθώρητη γι'
 αὐτόν ἄρση θά συντελεῖτο μόλις τό φθινόπωρο τοῦ 1945,
 ὅταν πλέον ἡ Βουλγαρική Ἐκκλησία ἔπαψε νά ἀποτελεῖ
 τόν κατεξοχήν φορέα τοῦ βουλγαρικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ ; Ἡ
 ἐντύπωση πάντως ἔστι τουλάχιστον ὡς πρός τό βουλγαρι-
 κό, ὁ Ἰωακείμ, ἀγωνιζόμενος μέ τόν δικό του τρόπο, ἔκτέ-
 θηκε ἐν πολλοῖς ἐναντία στό ρεῦμα, ἐνισχύεται καί ἀπό
 τήν ἀλληλογραφία του μέ τόν Ἀλεξανδρείας Φώτιον [Περόγ-
 λου] (1900-1925). Ἐπικαλούμενος τήν συμπαράστασή του,
 δέν ἀποκρύπτει καί τήν συναισθηματική του ὑπερένταση,
 ἔξαιτίας τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ βουλγαρικοῦ φανατισμοῦ
 εἰς βάρος ἀλλογενῶν Ὀρθοδόξων στήν εὐρύτερη περιοχή
 τῆς Μακεδονίας. ⁸⁶ Δέν εἶναι ὑπερβολικό ἴσως, ὑπό τοιαύτη
 συγκινησιακή φόρτιση, ἡ ἄρση τοῦ σχίσματος νά ἐμ-
 φανίζεται ὡς πανάκεια, σέ ἕναν Οἰκουμενικό Πατριάρχη,

ὁ ὁποῖος δέν μποροῦσε νά συμφιλιωθεῖ μέ τήν εἰκόνα
 τοῦ διαιρεθέντος ποιμνίου :

Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε εἶπεν ὁ Κύριος προορῶν τά παθήματα τῶν εὐσεβῶν. Ἡμῶν δέ ἡ θλίψις μείζων καί βαθυτέρα ἐστὶ ὅτι ταῦτα οἱ ὀρθόδοξοι πάσχουσιν ὑπό χριστιανῶν, οἵτινες ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν, ὡς ἔοικεν, ἐξ ἡμῶν, κατὰ τό γραφικόν. Θλίψιν καί ἀπορίαν βαθεῖαν ἔχομεν ὅτι τά ἀνόσια καί ληστρικά ταῦτα οὐκ ἐν γωνίᾳ τινί καί παραβίπτῳ διαπράττονται, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ χριστιανικῇ Εὐρώπῃ ὑπό τά ὄμματα τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων καί τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἐπί μακρόν ἤδη διαπράττονται, οὐδενός φωνῆν ὑψοῦντος εἰς ἀναχαίτισιν τῆς ἔκφρονος καί θηριώδους καί ἐπαισχύντου μανίας καί τοῦ φυλετικοῦ ἐκτραχηλισμοῦ. . . . . Ὅσον δέ περί τῶν ἐν Μακεδονίᾳ σπαραγμῶν, οὐς ἡ καθ' ἡμᾶς Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἀπ' ἀρχῆς αὐστηρῶς καί ἐπιμόνως κατέκρινεν, οὐδαμῶς δυναμένη ἐπιδοκιμάσαι φυλετικές διχοστασίας καί ἐρίδας, πολλῶν δ' ἤττον ἀτματηρῶς συγκρούσεις καί φονικάς ἐπιβουλάς, οὐδέποτε δέ ἄχρι τοῦδε διέλιπε δι' ἐπανειλημμένων Πατριαρχικῶν καί Συνοδικῶν ἐγκυκλίων καί ἐπιστολῶν ἐπί τούτῳ ἐκδοθειῶν καί διά τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἑκείνας ἡμετέρων Μητροπολιτῶν ἀγάπην καί μετριότητα καί ἐν ταῖς δεινότεραις στιγμαῖς συνιστῶσα, ὅσον, λέγομεν, περί τῶν συμβαινόντων ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, ταῦτα οὐδεμίαν σύγκρισιν πρὸς τά ἐν Βουλγαρίᾳ κακουργηθέντα ὡς πρὸς τό ποιόν καί τήν οὐσίαν ἐπιδεχόμενα, οὐδέ συνάφειάν τινα ὁποιανδήποτε πρὸς τά ἐν Βουλγαρίᾳ ἔχειν δύνανται. . . . . Ἡμεῖς δέ ἐν βαθυτάτῃ θλίψει τήν παροῦσαν περί τῶν γινομένων καί πρὸς τήν σεβασμίαν Αὐτῆς Μακαριότητα ποιούμενοι, ἀνακοίνωσιν, παράκλησιν διατυπούμεν ἀδελφικήν ὅπως μή διαλείπῃ εὐχεσθαι μέν ἐν ταῖς πρὸς τόν Κύριον δεήσεσι, Αὐτῆς καί συνεργεῖν δ' εἶπερ καί ὅπως ἐγχειρῆ ὑπέρ καταπαύσεως τοῦ ἀγρίου πάλου καί διωγμοῦ καί ἀποδόσεως

τῆς δικαιοσύνης ἐπικαλεῖσθαι δέ τό ἄπει-
ρον αὐτοῦ ἔλεος ὑπέρ ἐπιβραβεύσεως τῆ
ἀγία αὐτοῦ Ἐκκλησία καί τῶ λαῷ αὐτοῦ
πανταχοῦ εἰρήνης καί ἀγάπης καί πολιτεί-
ας συναδούσης τῆ ἀγιότητι καί καθαρότητι
τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καί τῆς χριστι-
ανικῆς κλήσεως. 87

Ἄκόμη καί ἐν μέσω παρομοίων ἀντιξόνων περι-
στάσεων γιά μιὰ σημαντική μερίδα Ὁρθοδόξων, οἱ ὅποιοι
ἀφανίζονταν ἀπό ἐμφύλιο σπαραγμό, ὁ Ἰωακείμ δέν διανο-
ήθηκε νά ἐνστερνιστεῖ νέες ἀντιλήψεις ὅσον ἀφορᾶ τίς
σχέσεις τοῦ θρόνου μέ τά σύνοικα ἔθνη, τά ὅποια πρόξε-
νοῦσαν μή ἐπουλώσιμα τραύματα στό σῶμα τῆς Ἐκκλη-
σίας· κάτι πού συνεπαγόταν βεβαίως τήν εἴσοδό του σέ
μία σκηνή, στήν ὁποία τά δρώμενα ἀπαιτοῦσαν ρόλους
πολιτικῆς φύσεως καί σκοπιότητος, διαποτισμένους ἀπό
τό πάθος τῶν ἐθνικιστικῶν ἀνταγωνισμῶν καί τήν ἐμ-
πνευση τῶν ἀλυτρωτικῶν ὄραμάτων. Ἀπιθέτως, τό Πατριαρ-
χεῖο διακήρυττε ὅτι ἡ στάση του ἦταν "καθαρώς ἀμυντι-
κή" καί ὅτι οἱ ἐνέργειές του ὡς "ἀμιγῶς ἐκκλησιαστι-
κές καί κανονικῆς διοικητικῆς φύσεως" ἀπέβλεπαν ἀπο-
κλειστικῶς στήν τήρηση καί τήν ἀποκατάσταση τῆς
"ἀληθῶς ἐκκλησιαστικῆς καί κανονικῆς τάξεως". 88

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τήν ἐφεκτική στάση τοῦ Ἰω-
ακείμ γ' ὡς πρὸς τό ζήτημα τῆς ἐθνολογικῆς ἀλλοιώσεως
τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας, ἱεράρχες
ὅπως ὁ Χρυσόστομος [Καλαφάτης] Δράμας καί ὁ Γερμανός

[Καραβαγγέλης] Καστορίας, δέν δίστασαν νά ἀντιταχθοῦν μέ σθένος πρὸς τήν πανσλαβιστική ἐκστρατεία, ἀποτολμώντας ταυτοχρόνως καί τήν ἔμπρακτη ἀμφισβήτηση θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ ἡγέτη τῶν Ὀρθοδόξων, ἤ ἄλλως πῶς, τήν ἔκδηλη ἐπιδοκιμασία τῆς ἔθνοκεντρικῆς πολιτικῆς τῆς ἑλλαδικῆς κοσμικῆς ἡγεσίας.⁸⁹ Οἱ περιπτώσεις τῶν μητροπολιτῶν Δράμας καί Καστορίας δέν ἀποτελοῦν πάντως "κεραυνόν ἐν αἰθρία". Καταγράφονται ὡς σοβαρός περισπασμός τῆς ἐθναρχίας, ὁ ὁποῖος ἀνέκυψε μέ τήν μεταβολή τῶν ἰδεολογικῶν, γεωγραφικῶν, πολιτειακῶν καί πολιτισμικῶν προϋποθέσεων τῆς Pax Ottomana, καί καταδεικνύουν τήν ἀδυναμία καί ἀνεπάρκεια τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας νά ἀντιμετωπίσει μέ τήν ἴδια ἀποτελεσματικότητα ἱστορικά προβλήματα διαφορετικά ἀπό ἐκεῖνο τῆς ὀθωμανικῆς κατακτῆσεως. Ἐπέπρωτο, ἡ πολιτική τοῦ Ἰωακείμ Γ' νά δικαιωθεῖ ὡς συναίσθηση ἱστορικῆς εὐθύνης μέ τήν Μικρασιατική Καταστροφή καί νά ἐπιβληθεῖ στόν Προκαθήμενο τοῦ Οἴκουμενικοῦ Θρόνου, de facto καί de jure, μέ τήν Συνθήκη τῆς Λωζάννης.⁹⁰

*

*

*

Δέν ἦταν μόνον οἱ ἐθνικιστικές ἐξάρσεις, τίς
 ὁποῖες ἀντιμετώπισε μέ περίσκεψη ὁ Ἰωακείμ Γ'. Ὡς
 θεματοφύλακας τῆς παραδόσεως τῆς Ὁρθοδοξίας, ἔκρινε
 ὅτι αὐτή ἀπειλεῖτο ἐξ ἴσου, ἀπό τά κοσμικά φρονήματα
 καί τήν ὀρθολογική σκέψη τῶν πνευματικῶν φορέων τῆς Ἑσ-
 περίας. Πάντως, ἡ ἰωακειμική περίοδος δέν χαρακτηρίζεται
 ἀπό τήν δεξύτητα τῆς διαμάχης καί τήν σφοδρότητα τῆς
 ἀντιπαραθέσεως πρὸς τά ἐκ **Δυσμῶν** ρεύματα· τουλάχιστον ὄχι
 στόν βαθμό, τόν ὁποῖο προσέλαβαν ἐπί τῆς τρίτης πατριαρχίας τοῦ Γρη-
 γορίου Ε'. ⁹¹ Ἐξάλλου, παρά τήν κατά περίστασιν σκλήρυνση τῆς στάσεως

της, ἡ Ἐκκλησία θεωροῦσε ὅτι διατελεῖ "ἐν ζυμῶνῃ" κατὰ τῶν "καινοφανῶν διδασκαλιῶν", οἱ ὁποῖες ἀπειλοῦσαν τὴν ἐκπαιδευτικὴν τῆς πολιτικῆς, θεμελιωμένην στὴν θεραπεία τῶν θεολογικῶν γραμμάτων καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς "κατὰ Χριστόν" ἠθικῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ ἀτόμου.⁹² Παράλληλα πρὸς τὴν συστηματικὴν προσπάθειαν ἐξουδετερώσεως τῶν ἐπιδράσεων τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ κλιμακούμενη διείσδυση τῶν δυτικῶν ἱεραποστολικῶν ἐταιρειῶν ὑποχρέωναν τὸ Πατριαρχεῖο ὄχι μόνον νὰ ἐποπτεύει μὲ ἀϋστηρότερον τρόπον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναλαμβάνει πρωτοβουλίας συντονισμένης ἀντεπιθέσεως : Τὸ 1836 ὁ Γρηγόριος ΣΤ' μὲ δύο ἐγκυκλίους τοῦ κατήγγειλε ὅτι οἱ "Λουθηροκαλβίνοι" ἱεραπόστολοι ἐπεδίωκαν, ἀπροκάλυπτα, νὰ μεταδώσουν τὴν δογματικὴν τους πεποιθήσεις καὶ διέταξε τὴν ἀπαγόρευση τῆς φοιτήσεως στὰ

σχολεῖα τῶν ἑτεροδόξων, τὴν καταστροφή τῶν ἐντύπων τῶν
 μισσιοναρίων καὶ καταδίκασε τὶς μεταφράσεις τῆς Ἁγίας
 Γραφῆς, διότι ἐξ αἰτίας τυχόν ἀκυρολογιῶν μπορούσαν νά⁹³
 παρεισφρήσουν ἀνεπίτρεπτες ἀστοχίες καὶ παρερμηνείες· ἐνῶ
 τό 1868, ἡ Κεντρικὴ ᾿Εκκλησιαστικὴ Πνευματικὴ ᾿Επιτροπὴ
 ἀνασυγκροτήθηκε ἀκριβῶς, γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἑνὸς αὐ-
 στηρότερου ἐλέγχου ἐπὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν θεμάτων. Μὲ τὴν
 Κεντρικὴ ᾿Επιτροπὴ ὡς πρότυπο, σχηματίσθηκε σὲ κάθε ἐκ-
 κλησιαστικὴ περιφέρεια μία τοπικὴ ᾿Επιτροπὴ ἀπὸ δύο ἕως
 τέσσερεις ἐκπροσώπους τοῦ κλήρου-ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ
 ἀρχιερατικοῦ προϊσταμένου-γιὰ τὴν δυνατότητα περιφε-
 ρειακῆς ἀντιδράσεως σὲ τὶς ξένες ἱεραποστολὰς.⁹⁴

Τῆς συστηματικῆς πνευματικῆς χειραγωγήσεως τῆς
 ᾿Εκκλησίας ἔσπευσε νὰ ὑπεραμυνθεῖ ὁ Ἰωακείμ Γ' σὲ ἐλά-
 χιστο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὴν ἐκλογὴν του :

“Ἐν τῶν πρωτίστων τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ
 ᾿Εκκλησίας καθηκόντων ὑπάρχει, καθάπερ οὐκ
 ἄγνοεῖ ἡ αὐτῆς ᾿Αρχιερωσύνη, ἡ ἀνωτάτη
 ἐπίβλεψις καὶ ἐποπτεία ἐφ' ὅλων τῶν ἐν
 ταῖς ὑπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον θεο-
 σώστοις ᾿Επαρχίαις ἐχολείων τῶν ὀρθοδό-
 ξων καὶ ἡ μέριμνα καὶ ἐπαγρύπνησις ἐπὶ
 τῆς προσηκούσης θρησκευτικῆς, ἠθικῆς καὶ
 διανοητικῆς μορφώσεως τῆς ἐν αὐτοῖς φοι-
 τώσης ὀρθοδόξου νεολαίας ὅτι δὲ καθῆκον

τοῦτο τῶν σπουδαιωτάτων ἐστὶ καὶ ὅτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἡ ἀνωτάτη πνευματικὴ ἀρχὴ καὶ φιλόστοργος Μήτηρ ὀφείλει προνοεῖν καὶ περὶ τῆς δεούσης παρ' ἡμῖν ὑποστηρίξεως καὶ προαγωγῆς τῆς παιδείας, εὐδελον· ⁹⁵

Ἐνῶ μὲ μεταγενέστερες ἐγκυκλίους του διακήρυττε κατὰ τρόπο ἐμφαντικὸ τὴν πεποίθησή του ὅτι "βάσις τῆς ὑγιούς παιδείσεως καὶ τῆς καλῆς τοῦ ἔργου τῆς σχολῆς ὑποστάσεώς ἐστὶν ἡ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου τῶν μαθητευομένων διαπαιδαγώγησις, ἥτις τὴν πρὸς τὴν Ἱεράν [...] πίστιν ἀφοσίωσιν καὶ εὐστάθειαν ἐν ταῖς ἀπαλαῖς ψυχαῖς τῶν παίδων καλλιεργοῦσα καὶ ἀναπτύσσουσα καὶ τὸν πρὸς τὰς εὐσεβεῖς παροδόσεις σωτηριώδη δεσμόν κρατύνουσα, ἀνεκτίμητον, καὶ δὴ τὸ μόνον ἀσφαλές, ἀποτελεῖ ἔρεισμα πάσης πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς προόδου καὶ ἀκμῆς, εἰς τὰ μεγάλα καὶ γενναῖα πάντοτε ἄγουσα." ⁹⁶ Πάντως, οἱ ἰωακειμικὲς αὐτὲς ρῆσεις δὲν θά πρέπει νὰ προστεθῶν ἀπλῶς-ἔστω καὶ μὲ τὸ εἰδικόν τους βάρος-στὴν ἄλυσο τῶν πρωτοβουλιῶν γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότερη κηδεμονία τῶν πιστῶν - Ἡ δημοσιογραφικὴ πέννα τῆς Σοφίας Σπανοῦδη καταγράφει ἕναν ἀρκετὰ περισφιγμένο κλοιό : "Ἡ Πόλη μας ἦταν ἀπ' τὰ παλιὰ χρόνια ἡ Ἀκρόπολις τοῦ Βυζαντινισμοῦ. Σ' αὐτὴ θρόνιαζε ἡ

λογία παράδοσις, στά σχολεῖα, στά Πατριαρχεῖα, στίς ἑ-
 φημερίδες, στόν ἄμβωνα, στόν Ἑλληνικό φιλολογικό Σύλ-
 λογο, στά φαναριώτικα σαλόνια, θωρακισμένη μέσα σέ
 τείχη ἀπόρθητα. Ποιός θά τολμοῦσε ποτέ νά διανοηθῆ
 νά τήν προσβάλη; Γύρω μας βασίλευε ἄκρατος διανοητικός
 μοναρχισμός. Ἀπόλυτη μονοκρατορία τῆς καθρεφύουσας τῆς
 ἀδιαίρετης. Οὔτε σημάδι διγλωσσίας στό γραπτό λόγο. Οὔ-
 τε τό δειλότερο ἀργοσάλευμα ζωῆς.⁹⁷ Ἡ αἴσθησις ἐνισχύε-
 ται ἴσως μέ τήν ἀπαγόρευση τῆς Πατριαρχικῆς Κ.Ε. Ἐπι-
 τροπῆς στήν Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου, νά διδάσκει στά ὑ-
 πό τήν ἑποπτεία της ἑκπαιδευτηρία, ἐξαιτίας ἑνός διηγή-
 ματος της σέ γλώσσα δημοτική ("Ἀρετή καί Κακία", Ταχυ-
δοόμος Κωνσταντινουπόλεως, 14 Αὐγούστου 1899).⁹⁸ - Ἀπεναν-
 τίας, βάσει τῶν ἰδίων τῶν ἱωακειμικῶν διαπιστώσεων πε-
 ρί "πολλῶν καί ἑπαλλήλων σπουδαίων μετατροπῶν τῶν ἀν-
 θρωπίνων πραγμάτων" καί "ἀλλοιώσεως τῶν ὅρων τοῦ πολι-
 τικοῦ, κοινωνικοῦ καί πνευματικοῦ βίου",⁹⁹ ἡ ἔμμονή εἰς
 τά πάτρια θά πρέπει νά ἐρμηνευτεῖ ὡς μία ὑστάτη προ-
 σπάθεια γιά τήν συσπείρωση τοῦ γένους μέσω τῶν παραδο-
 σιακῶν πνευματικῶν τοῦ ἀξιῶν καί κατά μείζονα λόγο,
 γιά τήν ἀποτροπή τῆς διασπάσεως τῆς διορθόδοξης ἐνό-
 τητας.¹⁰⁰

*

*

*

*

Ἡ διορθόδοξη ἑνότητα βεβαίως, θυσιάστηκε στόν βωμό τῶν αἰτημάτων καί τῶν παθῶν, πού ἦ ἀποκρυστάλλωση τῶν ἔθνικῶν συνειδησέων ἀπέφερε. Ὅμως, κατά τήν δεύτερη πατριαρχία τοῦ Ἰωακείμ Γ' καί ἐντός τοῦ ἑλληνογενοῦς ποιμνίου, ἡ ὁμόνοια καί ἡ μετριοπάθεια ὑπῆρξαν ἀποῦσες. Γιά τήν δυσμενή αὐτή ἀτμόσφαιρα, πού περικύκλωσε ἐπί μακρόν τό πατριαρχικό περιβάλλον, ἄς δοῦμε τίς σελίδες πού ἔπονται.

*

Ο Ίωακείμ Γ' αποτελεί τήν μοναδική περίπτωση Οίκουμενικοῦ Πατριάρχου στήν νεώτερη Ἐκκλησιαστική ἱστορία, ὁ ὁποῖος ἀντιμετώπισε μίαν ὑπέρμετρη ἔξαψη τῶν παθῶν στοῦς κόλπους τοῦ ποιμνίου του καί τήν διαίρεση του σέ ἀντιμαχόμενες παρατάξεις "Ίωακειμικῶν" καί "ἀντι-Ίωακειμικῶν". Τήν ἀφορμή ἀποτελέσασε ἡ περιπετειώδης παραίτηση τοῦ Μαοτίου 1884, ὅμως ἡ ἀνερμάτιστη αὐτή διχοστασία τῶν Ἑλληνοθωμανῶν διήρκεσε, μέ μεταπτώσεις, καί μετά ἀπό τήν ἐπάνοδο τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἡγήτη, γιά νά ἀτονίσει πλήρως, μέ τόν θάνατο τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῶν "ἀντι-Ίωακειμικῶν", τοῦ Γρηγορίου Ζ' [Ζερβουδάκη] (1923-1924). Ἀναπόφευκτα, τό ὄνομα τοῦ Ίωακείμ Γ' κατέστη σύμβολο ἐθνικῆς διαιρέσεως καί κομματικῆς διαπάλης, σύμπτωμα, τό ὁποῖο, ναί μέν ὁ ἴδιος δέν καλλιέργησε, ἐν τούτοις ἀνέχθηκε, ἀποφεύγοντας νά προβεῖ σέ συστηματικές καί συγκεκριμένες ἐνέργειες ἐξουδετερώσεώς του. ¹⁰² Ἔίναι ἀρκούντως χαρακτηριστικό ὅτι μετά ἀπό τόν θάνατό του, σέ Ἐκκλησιαστικό ἔντυπο τῆς ὁμογένειας, ὑποδεικνυόταν μέ ἔμφαση ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου θά ἔπρεπε νά εἶναι "ἀφατρίαστος καί ἀκομμάτιστος, ἰστάμενος ὑπεράνω πάσης κομματικῆς διαμάχης καί χωριστικῶν

τοῦ ἔθνους καί τοῦ κλήρου τάσεων, ὡς κοινός πατήρ πάντων, ἔξ ἴσου τοὺς πάντας ἀγαπῶν καί ἐλέγχων, καί νοθευτῶν τοὺς λέγοντας "ἐγὼ μὲν εἶμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ" καί προκαλοῦντας ἔριδας καί διχοστασίας". ¹⁰³

Ὁ Κωνσταντῖνος Σπανούδης, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὴν πολυτάραχη περίοδο, ἐρμηνεύει τὸ φαινόμενο διὰ τῆς ἀναγωγῆς εἰς "τὴν ἀνέκαθεν ροπὴν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου πρὸς τὴν πολιτικὴν καί τοὺς κομματικούς ἀγῶνας". ¹⁰⁴

Ἐπειδὴ ἀναλογισθοῦμε ἐν τούτοις, κατὰ πόσον μπορούσε τὸ εὐρύτερο πατριαρχικὸ περιβάλλον νὰ παραμείνει ἀναλλοίωτο μετὰ ἀπὸ τῆς ἔκκοσμικευτικῆς διεργασίας τῆς διαιτίας 1858-1860 καί τὸν ὀργανικὸ **Νόμο** τοῦ 1862, ὁ ὁποῖος, τουλάχιστον στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Κωνσταντινουπόλεως, περιορίζε τῆς ἐξουσίας τοῦ κλήρου: ¹⁰⁵ οἱ Γεν. Κανονισμοὶ ἱκανοποίησαν σέ σημαντικό ποσοστὸ τὴν ἀξίωση τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου γιὰ ἀποφασιστικὴ συμμετοχὴ στὴν διαχείριση τῶν κοινῶν, μίαν ἀξίωση, ἣ ὁποία θεμελιώθηκε στὴν πνευματικὴ, οἰκονομικὴ καί κοινωνικὴ ἀνοδο τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων τῆς Αὐτοκρατορίας, μετὰ ἀπὸ τῆς ποῶτες δεκαετίες τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἀνδροση τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς τάξεως, ἐξαργυρώθηκε βαθύτατα μέ ὄχι εὐκαταφρόνητη συμμετοχὴ στὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση, γιὰ νὰ φθάσει στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐπὶ ἡγεμονίας τοῦ Ἀμπυτούλ-Χαμήτ Β' (1876-1908). Ἦταν ἐπόμενο ὅμως, ὁ κοσμικὸς βραχίων

τῆς ἡγεσίας τοῦ γένους νά μὴν συνταιριάξει μέ ἓνα ἰσχυρό κατάλοιπο τοῦ ancien régime, ὅπως ὁ Γεροντισμός, ὁ¹⁰⁶ ὁποῖος ὡς ἐκκλησιαστικός διοικητικός θεσμός καθιέρωσε τὴν ἱεραρχική ὀλιγαρχία, ἐπιφέροντας σὺν τῷ χρόνῳ, ἓνα καθεστῶς οἶονεὶ δυαρχίας ὡς πρὸς τὴν ἡγεσία τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἔτσι, μέ τὴν ἐκδηλῆ ἀποστροφή του πρὸς τὸν θεσμό καὶ κυρίως μέ τό κύρος καί τὴν αἴγλη τοῦ ὀνόματός του, ὁ Ἰωακείμ Γ', παρέσχε ἓνα ἀπρόσβλητο σύμβολο στοὺς ἀντιπάλους τοῦ Γεροντισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τό ἔνδυμα τοῦ Ἰωακειμισμού" ἐξαπέλυσαν τὴν σπουδαιότερη ἀντεπίθεση κατὰ τῆς ὀλιγαρχίας τῶν 12 Μητροπολιτῶν, τό οἰκοδόμημα τῶν ὁποίων ἀπεγνωσμένα ἐπεδίωκε νά ὑποστυλώσει, ἢ ὑπὸ τὸν Γερμανό Ε' ἀντι-ἰωακειμική συσπείρωση. Νομίζω ὅτι αὐτός ὁ δῶϊσμός "παλαιοκαθεστωτικῶν"- "ἀναμορφωτῶν" εὐσταθεῖ ὡς ἐρμηνευτικό ἔργαλεῖο τῆς χρόνιας ἀντιπαλότητος Ἰωακειμικῶν"- "ἀντι-Ἰωακειμικῶν" καί κατὰ συνέπειαν, ὑπὸ τό ποῖσμα τῶν ἀλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων αἰτιολογεῖται καί ἡ ἀλόγιστη ἐπίδοση τῆς ἑλληνοθωμανικῆς κοινωνίας σέ ρόλους κομματικοῦ πάθους.

Εἶναι ὁμολογουμένως ἀξεκατέρειργη αὐτή ἡ εἰκό-
να τοῦ "ἀναμορφωτῆ" ποῦ ξεπροβάλλει γιά τόν 'Ιωακείμ Γ'.
Εἶναι παράδοξο, πῶς ἓνας θεματοφύλακας τῶν παραδεδομέ-
νων καί ἔξορκιστής τῶν καινῶν πνευμάτων, ὅπως ὁ ἐν λό-
γω Πατριάρχης, ἔβαλε κατά τῆς σημαντικότερης ὑποστηλώ-
σεως τοῦ ἔκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, τοῦ Γεροντισμοῦ,
γιά τόν ὁποῖο ὁ ἔμβριθῆς Φιλάρετος Βαφείδης σημειώνει
ὅτι "πολλῶν καλῶν αἴτιος ἐγένετο, τό μέν περιορίζων τās
αὐθαιρεσίας τῶν πατριαρχῶν, τό δέ καταβάλλον τήν ὀφρύν
τῶν λαϊκῶν καί ὅτι διά τῆς συγκεντρώσεως πείρας πολυ-
χρονίου καί ἱκανότητος ἀπετέλει οὕτως εἰπεῖν ἄλλην Γε-
ρουσίαν τοῦ ἡμετέρου πολιτεύματος, ἰσχυράν καί ἀπέναντι
τῶν κρατούντων".¹⁰⁷ Ἄς ἔχουμε πάντως ὑπ' ὄψιν μας ὅτι : πρῶ-
τον ὁ 'Ιωακείμ δέν ἐχρημάτισε Γέρων ὅπως ὁ Γερμανός Ε'
καί δεύτερον ὁ Γεροντισμός ἀποτέλεσε ἀντίβαρο πρὸς
τήν πατριαρχική αὐθορμησία, καί ἄς ἀνακαλέσουμε στήν μνή-
μη μας τίς ἐπισημάνσεις τῶν Σπανούδη καί Σουλιώτη-Νι-
κολαΐδη σχετικά μέ τόν χαρακτήρα τοῦ 'Ιωακείμ Γ'.

*

*

*

*

Ἐφ' ὅσον μιλήσαμε γιά φανατισμό καί γιά ἀντιμα-
 χία παρατάξεων, ἄς μὴν μᾶς φανεῖ ὡς παράλογο τό γεγονός
 ὅτι οἱ δημοσιευμένες ἀπόψεις καί ἐκτιμήσεις γιά τόν Πατρι-
 ἀρχη καί τό ἔργο του-συγχρόνων του ὡς ἐπί τό πλεῖστον-
 ἀναδίνουν, εἴτε τόν ἐνθουσιασμό καί τόν ζήλο τῆς συμπα-
 ρατάξεως, ¹⁰⁸ εἴτε τήν ἐμπάθεια καί τήν σκοπιμότητα τῆς ἀν-
 τιπαλότητος. ¹⁰⁹ Ἡ ἐπισκόπηση τῶν κειμένων, καταδεικνύει
 ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ ἔλεγχος τοῦ Ἰωακειμικοῦ ἔργου ἦταν συσ-
 τηματικός, ἄν καί οἱ αὐστηρές κρίσεις καί ἐπικοίσεις
 ἀρέσκονταν ἐνίοτε στήν ὑφολογική ἀπουίμηση τῆς ριζοσ-
 παστικῆς κριτικῆς τοῦ ΙΘ' αἰώνα. ¹¹⁰

Οἱ κυριότερες αἰτιώσεις ἐπικεντρώθηκαν στήν δεινότητα τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ Πατριαρχείου, τήν ὅποια ὁ ἴδιος ὁ Ἰωακείμ περιέγραψε ὡς "δυσφόρητον" καί "ἀκροσφαλεστάτην", ἤδη μέ τήν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων του¹¹¹ ὁ δέν κατάφερε ἐν τούτοις νά τήν ἐξυγιάνει, ὑποπίπτοντας καί αὐτός στά σφάλματα τῶν προκατόχων του : **περιττά** ἐξοδα, ἀδέξια διαχείριση κτλ.¹¹²

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, παρουσιάζει μία σειρά δημοσιευμάτων, τά ὅποια, ἐνῶ δέν προέρχονται ἀπό "θύραθεν"¹¹³ ἐντυπα, περιγράφουν καί ἐκθέτουν μέ μελανά χρώματα, μία κατάσταση ἠθικῆς καταπτώσεως καί ἀλλοτριώσεως, ἐπιρρίπτοντας τό βάρος τῶν εὐθυνῶν κυρίως στούς ἐκκλησιαστικούς λειτουργούς : Ἐπί παραδείγματι, ὁ ἀνώνυμος

ἄρθρογράφος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀνορθώσεως, ὁ ὁποῖος στιγματίζει τούς κληρικούς ὡς κοινούς θνητούς, οἱ ὁποῖοι "μετέρχονται τό ἱερατικόν ἑπάγγελμα ὡς μέσον πλουτισμοῦ καί ἀπολαύσεως παντός εἴδους κοσμικῶν ἡδονῶν καί τέρψεων", ὑφαίνει ἕνα πλέγμα σκανδαλογίας, διά τοῦ ὁποῖου προσπαθεῖ νά ἔρμηνεύσει τό φαινόμενο τῆς "καταπτώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος" καί τῆς "ἠθικῆς ἑξαχρειώσεως". ¹¹⁴

Παρόμοια κείμενα, ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν ὁποίων συμφύρεται μέ τήν παρόρμηση πρὸς λοιδορία, τὰ ἀντιπαρέρχεται κανεῖς συνήθως, ὡς προϊόντα φανατισμοῦ καί ἔμπαθείας· καί ἔδῳ περί αὐτοῦ πρόκειται. Ἐν τούτοις, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά ἐπισημάνω ὅτι οἱ ἀπόψεις στίς ὁποῖες παρέπεμψα, ἀπογυμνωμένες ἀπό στοιχεῖα ριζοσπαστικῆς ἀναθεωρήσεως τῶν κοινωνικῶν δεδομένων, ἐπενεργοῦν δυνάμει, ὡς πιστοποιητικά τοῦ κυρίαρχου ρόλου τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τήν ὑπόσταση καί τήν μετεξέλιξη τοῦ κοινωνικοῦ βίου, στόν βαθμό πού τό ζήτημα τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας συνδέεται μέ τό αἶτημα τῆς ἐξυγιάνσεως τοῦ κλήρου καί ἡ κοινωνική ἀνόρθωση καθίσταται συνάρτηση τῆς χρηστότητας τῶν πιστῶν. ¹¹⁵

*

*

*

Ο μελλοντικός βιογράφος του Ίωακείμ Γ', στην τελική συγκομιδή θά ανακαλύψει ότι διαθέτει και μία σειρά αναφορών, οι οποίες περιγράφουν, χαρακτηρίζουν και σκιαγραφούν τον Πατριάρχη¹¹⁶ υπολογίσιμες και αυτές στην φιλόδοξη του προσπάθεια για την εξερεύνηση μιας ιστορικής προσωπικότητας και την ανασύσταση μιας παρωχημένης περιόδου. Ως προς τό τελευταίο, συνεισφέρουν εξάλλου και όρισμένες στιχουργικές και έν γενει λογοτεχνικές επιδόσεις μέ άφειτηρία τον βιογραφούμενο· ένδεικτικές κατά κανόνα, τών λυρικών εξάρσεων και τών ήρωολατρικών συναισθημάτων, τά όποια μία χαρισματική φυσιογνωμία μπορεί νά προκαλέσει.¹¹⁷

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

---

1. Βλ. Μανουήλ Ή. Γεδεών, "Ήωακείμ ὁ Γ΄", Ἀκρόπολις, 15 Νοεμβρίου 1912.

2. Για μία συνοπτική παρουσίαση τῶν δύο περιόδων πατρι-
αρχίας του (1878-1884, 1901-1912) βλ. Βασιλείου Θ. Σταυρί-
δου, Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι. 1860-Σήμερον, τόμ. Α΄, Θεσ-
σαλονίκη, 1977, σσ. 208-284, ὅπου καὶ σημαντική σειρά βιβ-
λιογραφικῶν ἐνδείξεων, Μ. Ι. Γεδεών, "Ήωακείμ ὁ Γ΄", Πανελ-
λήνιον Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος. 1821-1921, τόμ.
ΣΤ΄, Ἀθῆναι, 1922, σσ. 38-41, Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, "Ήω-
ακείμ ὁ Γ΄", Παγκόσμιον Βιογραφικόν Λεξικόν, τόμ. 4, Ἐκδοτική
Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1985, σσ. 153-154. Εἰδικότερα βλ. "Ἐκλογή Ἁω-
ακείμ τοῦ Γ΄", Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις, περίοδος Γ΄, τόμ.
7 (1875-1879), σσ. 129-139, 149-170, Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώ-
ρησις, περίοδος Δ΄, τόμ. 1 (1880-1885), σσ. 7-21, 41, "Ἐκλο-
γὴ τοῦ Πατριάρχου Ἁωακείμ τοῦ Γ΄", Σαββατιαία Ἐπιθεώρη-
σις Κωνσταντινουπόλεως, ἀρ. 44 (1878), σσ. 689-690, ἀρ. 48 (1878),
σσ. 753-758 : "Ἐνθρόνισις Ἁωακείμ τοῦ Γ΄", Ἐκκλησιασ-
τικὴ Ἀλήθεια, ΚΑ΄ (1901), σσ. 142-144, 150-151, 191-195, 215-
222, 225-238, 245-246, Γεώργιος Μισσηλίδης καὶ Βλαδίμηρος
Μιχαηλίδης, Ἁωακείμ Γ΄ ὁ Μεγαλοπρεπὴς Πατριάρχης, Κωνσταν-
τινούπολις, 1901, σσ. 7-43, 45-47, 77-79, 83-84, 93-98, "Ἐπί
τῆ ἀναρρήσει τῆς Α.Θ. Παναγιότητος Ἁωακείμ τοῦ Γ΄", Ἀνά-
πλασις, ἀρ. 182 (1901), σσ. 1039-1040, "Ἐπιθεώρησις", Τὸ ἐπί-

σημον ὄργανον τῶν παλαιοκαθολικῶν περί τῆς ἐκλογῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου" Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σσ.244-245, "Ὁ Ρωσικός τύπος περί τῆς ἐκλογῆς τῆς Α.Θ. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ'" Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ὁ.π., σσ.285-286, Echos d'Orient, τόμ.ΙV (1900-1901)-τόμ.ΧV(1912), "Ἐκλογή Ἰωακείμ τοῦ Γ' ὡς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως" Ἐλληνισμός, τόμ.Δ' (1901), σ.336, Ἰωακείμ Ι.Β[αρβαγιάννης], "Ἰωακείμ ὁ Γ'" Ἐλληνισμός, τόμ.ΙΕ' (1912), σσ.701-704. Ὁ Κωνσταντῖνος Π. Σπανούδης, γνώστης τῶν πραγμάτων, ἀναφέρεται μέ ἔμφαση στήν συμβολή τοῦ Γεωργίου Ζαρίφη, τραπεζίτη καί οἰκονομικοῦ συμβούλου τοῦ Ἀμπντούλ Χαμήτ, στήν ἐκλογή τοῦ Ἰωακείμ: "Εἰς τόν Γεώργιον Ζαρίφην, κατά τήν κρίσιμον στιγμήν τῆς διαδοχῆς Ἰωακείμ τοῦ Β' περίστασιν, ὀφείλει τό ἔθνος ὑπέρο πάντα ἄλλον τήν ὑπόδειξιν τοῦ μόνου καταλλήλου διαδόχου καί τήν εἰς τόν θρόνον ἄνοδον αὐτοῦ", Ἱστορικάί Σελίδες. Ἰωακείμ ὁ Γ', Κωνσταντινούπολις, 1902, σ.12. Πρβλ. καί Δημητρίου Μαυροπούλου, Πατριαρχικάί Σελίδες. Τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον ἀπό 1878-1949, Ἀθήναι, 1960, σ.8.

3. Ὁ Π. Καρολίδης ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰωακείμ Γ' ὑπῆρξε ἀπό τοῦς πρωτοστάτες γιά τήν ἀνακήρυξη τοῦ Γρηγορίου Ε' ὡς ἁγίου τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, "Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' (ὡς ἀληθῆς εὐαγγελικός ποιμήν, ποιμενάρχης, πατριάρχης καί ἔθνάρχης)" Ἱερός Σύνδεσμος, ἀρ.1-2(1921), σ.11.

4. Ὡς πρὸς τοὺς ἐξεζητημένους χαρακτηρισμούς, πού ἡ μυθοπλασία περὶ Ἰωακείμ Γ' ἔμπορεῖ νὰ προξενήσῃ βλ. ἐνδεικτικῶς, Ρούλα Παπαδημητρίου, Ἡ Ἐκκλησία στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα, Ἀθήνα, 1991, σσ. 16-20, Εἰς Μνήμην Ἰωακείμ τοῦ Γ' ἐπὶ τῇ πέμπτῃ ἐπετείῳ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, Ἀθήναι, 1917, σσ. 10-11, Χρῆστος Σολουωνίδης, "Ἰωακείμ ὁ Γ' ὁ Μεγαλουργός", Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, τεύχος Ε', Δεκέμβριος 1965, σσ. 90, 96, Δημήτρης Κιτσίκης, Συγκριτικὴ Ἱστορία Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας στὸν 20ὸ αἰῶνα, Ἔστια, Ἀθήνα, 1978, σσ. 97-98.

5. Τὸ ἔργο τοῦ Σπανοῦδη, ὁ.π., πέραν τοῦ ὅτι εἶναι ἡμιτελές, δέν ξεπερνᾷ κατ' οὐσίαν τίς διαστάσεις ἑνὸς χρονολογικοῦ ἀφηγήματος φιλοἰωακειμικοῦ δημοσιογράφου. Ἐκτὸς πάντως ἀπὸ τὴν ἀφηγηματικὴ χάρη, παρουσιάζει καὶ ὀρισμένες σημαντικὲς ἀναλυτικὲς προσεγγίσεις καὶ καί-

ριες έπισημάνσεις, προσγραφόμενες στό δημοσιογραφικό αί-
 κθητήριο τοῦ Σπανούδη. Πρβλ. Ι[άκωβος]Β[ασιιάδης], "«Ιστο-
 ρικαί Σελίδες-Ίωακείμ ὁ Γ΄:Υπό Κ.Π.Σπανούδη";Εκκλησι-
 αστική Ἀλήθεια, ΚΒ΄ (1902), σσ.331-332.

6. Βλ. τήν χρήση τοῦ ὄρου ἀπό τόν Κ.Παπαρρηγόπουλο, «Ισ-
 τορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, βιβλίον ΙΔ΄, Γαλαξίας, Ἀθῆ-
 ναι, ἄ., ἔ., σ.57. Πρβλ. τήν ἀναφορά τοῦ Ἰωακείμ Γ΄ στό Οἰ-
 κουμενικό Πατριαρχεῖο ὡς "θρησκευτικοῦ καί ἔθνικοῦ κέν-
 τρου τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων", "Ἐπίσημα Ἐγγράφα", Εκκλη-
 σιαστική Ἀλήθεια, ΚΘ΄ (1909), σ.193, καθώς καί, Φιλαρέτου Ἀπ.Βι-
 τάλη, Ἀγῶνες καί θυσίαι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου
 μετά τήν ἄλωσιν, Ἀθῆναι, 1967, σσ.5-6, Στρατηῆς Τσίρκας,
Ὁ Καβάφης καί ἡ ἔποχή του, Κέδρος, Ἀθήνα, 1987⁸, σ.143. Σύμ-
 φώνως πρός τόν Παναγ. Παναγιωτάκο, "ἡ λαϊκή καθόλου συν-
 εΐδησις ἐξ ἀρχῆς ἀπεδέξατο τήν τοιαύτην χάριν σωτηρίας
 τοῦ Ἔθνους μεταλλαγῆν" καί "διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς Ἐκ-
 κλησίας καί τοῦ «Ἠγέτου αὐτῆς εἰς τήν προτέραν αἰγλήε-
 σαν αὐτῶν θέσιν ἀνεβίου ἡ Βυζαντινή Αὐτοκρατορία, ὑπό
 ἄλλην μορφήν, διεσώζετο δέ καί ἡ ὕπαρξις καί ἐξησφαλίζε-
 το ἡ διά μέσου τῶν αἰώνων συνέχισις τοῦ ἀθανάτου Ἑλλη-
 νικοῦ Ἔθνους"; Ὁ Οἰκουμενικός Πατριαρχικός Θρόνος τῆς

Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκκλησιαστική καί Πολιτική θέσις,
 Ἀθῆναι, 1948, σ. 36. Βλ. καί παρεμφερῆ ἄποψη στό, Β. Μυστα-
 κίδου, Ἐπί τῆ Ἀλώσει. Τά μετὰ τήν Ἀλωσιν. Μῶαμεθ ὁ Κα-
τακτητής. Ἑλληνικόν Ἔθνος. Πατριαρχεῖα, Κωνσταντινούπο-
 λης, 1920, σ. 19 καί Κωνσταντίνου Ν. Παπαμιχαλοπούλου, Ἡ
Κωνσταντινούπολις Ἑλληνική ἐπί 2577 ἔτη, Ἀθῆναι, 1920,
 σσ. 155-156. Ὁ Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης ὑποστηρίζει ὅτι
 οἱ Τοῦρκοι βάσει τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐθναρχίας ἐπέτειναν τόν
 θρησκευτικό, ἐθνικό καί διοικητικό διαχωρισμό τῶν χρισ-
 τιανῶν, Ἐπίμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καί παθημάτων τῶν
ἑστιῶν τοῦ πολιτισμοῦ Μικροῦς Ἀσίας καί Θράκης, Ἀθῆναι,
 1918, σ. 20. Στό κεφάλαιο περὶ τῶν γενικῶν προσόντων τοῦ
 ὑποψήφιου Πατριάρχου ἐπισημαίνεται : " Ἄρθρο. Γ'. Ἐπειδή ὁ
 Πατριάρχης, ἐκτός τοῦ ὅτι εἶναι μέγας πνευματικός ἀρχη-
 γός τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι καί ἐπιτετροαμμένος
 τήν ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν ἐν τῷ ὑψηλῷ Βερατίῳ διαλαμβανο-
 μένων ὑποθέσεων, κατά συνέπειαν προνομίων, τά ὅποια ὁ μέ-
 γας μὲν πορθητής Σουλτάν Μεχμέδ ἐχορήγησεν, ἄλλοι δέ
 ἔνδοξοι μεγάλοι βασιλεῖς ἐκτιμήσαντες διετήρησαν, ὁ δέ
 ἤδη κραταιοτάτος ἡμῶν ἄναξ εὐμενῶς ἐπεκύρωσε, καί ἐπει-
 δὴ κατά συνέπειαν τούτου εἰς ἰδιαζούσας περιπτώσεις ὁ
 Πατριάρχης εἶναι τό μέσον τῆς Ὑψ. Κυβερνήσεως εἰς τό νά
 πραγματοποιηῇ τὰς ἀποφάσεις της, διά τοῦτο δέον ὁ ἐκλεχ-
 θησόμενος Πατριάρχης ὄχι μόνον νά ᾖναι κάτοχος τῶν ἐν

τῶ ἀνωτέρῳ κεφαλαίῳ διαγραφέντων προσόντων, ἀλλά καί
 νά χαίρη πλήρη τήν ἐμπιστοσύνην τῆς τήν ἔκλογήν αὐτοῦ
 ἐπικυρωσούσης Ἐπιβουλῆς. Ἐπιβουλῆς ἔτι δέ νά ᾔναι καί ἱκανός
 οὐχί μόνον κατά τά πνευματικά, καί νά γνωρίζη μόνον τοὺς
 κανόνας καί τὰς τάξεις, ἀλλά νά χαίρη καί τήν κοινήν τοῦ
 ἔθνους ἐμπιστοσύνην καί ὑπόληψιν", Ὁ Κόσμος Κωνσταντι-
νουπόλεως, ἔτος Β' (1884), σ. 411. Γιά τό σύστημα τῶν ἐθνι-
 κῶν κοινοτήτων (millet sistemi) βλ. Bilâl Eryilmaz, Osman-
li Devletinde Gayrimüslim Teb'anin Yönetimi, Istanbul,
 1990, σσ. 17-23, Georges G. Corm, Contribution à l'étude des
sociétés multi-confessionnelles. Effets socio-juridiques
et politiques du pluralisme religieux, Paris, 1971, σ. 204,
 Richard Clogg, The Greek Millet in the Ottoman Empire,
Christians and Jews in the Ottoman Empire. The function-
ing of a Plural Society, ed. by Benjamin Braude and Ber-
 nard Lewis, Vol. I, New-York, London, 1982, σσ. 185-205. Πρβλ.

τά ὅσα ἀναφορικά μέ τόν ὄρο "millet" διαπραγματεύεται
 ὁ Paraskevas Konortas, Les rapports juridiques et poli-
tiques entre le Patriarcat Orthodoxe de Constantinople
et l'administration ottomane de 1453 à 1600 (D'après les
documents grecs et ottomans), thèse de 3e cycle, Univer-
 sité Paris I, Paris, 1985, σσ. 169-175. Ὁ Κώστας

Κωστής, "Κοινότητες, Ἐκκλησία καί Μιλλέτ στίς "Ἑλληνικές" περιοχές τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατά τήν περίοδο τῶν μεταρρυθμίσεων", Μηνῶν, τόμ. ΙΓ' (1991), σσ. 57-75, ὑποστηρίζει ὅτι "οἱ ἀναφορές στήν ὕπαρξη τοῦ θεσμοῦ τοῦ millet κατά τούς πρώτους αἰῶνες τῆς κατάκτησης δέν ἀποτελοῦν παρά ex post κατασκευές καί ἀναχρονισμούς μέ ἔθνικιστική ἀπόχρωση", καί ἐπισημαίνοντας τά σχετικά βιβλιογραφικά δεδομένα, ἐντοπίζει τήν λειτουργία τοῦ συστή-

ματος στόν ΙΗ΄καί κυρίως στόν ΙΘ΄αἰώνα.Προβλ. καί Çevdet Küçük,"Osmanli Imparatorluğunda "Millet Sistemi" ve Tanzimat",Mustafa Resit Paşa ve Dönemi Semineri.Bildiriler,Ankara,13-14 Mart 1985,TTK Basimevi,Ankara,1987, σ.19.

7. Βλ.Π.Παναγιωτάκου,ό.π.,σ.40,Νικολάου Γ.Μοσχοβάκη,Τό ἔν'Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον ἐπί Τουοκοκρατίας,Ἀθήναι, 1882,σ.53.Γιά τήν δικαστική δικαιοδοσία τοῦ Πατριάρχη
3λ.Gustav Geib,Παρουσίαση τῆς κατάστασης τοῦ δικαίου στήν Ἑλλάδα στήν διάοκεια τῆς τουοκοκρατίας καί ὡς τόν ἔο-
γουό τοῦ βασιλιᾶ Ὁθωνα τοῦ Α΄,Γκοβόστης,Ἀθήνα,ᾠ.ἔ.,σσ. 61-69.

8. Βλ.Bilâl Eryilmaz,ό.π.,σ.17,Β.Μυστακίδου,ό.π.,σ.9 :
"Μετά τήν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας᾽Εκκλη-
σία καί ἔθνος ἔταυτίσθησαν".

9. Πρβλ. τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἀπόφαση τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας νά ἐπιτρέψει τήν ἀνασύσταση τοῦ Πατριαρχείου, πρέπει νά συνδεθεῖ μέ τήν ἀνάγκη της νά νομιμοποιηθεῖ στίς συνειδήσεις τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων, D. Apostolopoulos, Quelques hypothèses pour l'étude des origines de la pensée politique grecque post-byzantine(1453-1484). Le processus de transformation du concept de "bien commun" en rapport avec l'idéologie née après la Prise de Constantinople, Thèse à l'Université de Paris I, Paris, 1976, σ.45 κ.έ..

10. Βλ. N.J. Pantajopoulos, Church and Law in the Balkan Peninsula during the ottoman rule, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1967, σ.19.
11. Βλ. Γεώργιος Φραντζής, Χρονικόν, Έκδ. Βόννης, 1838, σ.308.
12. Βλ. Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, Η Ορθόδοξος Ανατολική Εκκλησία, Αθήναι, 1954, σ.139.

13. Βλ. Μ. Δ. Χ., Τό Οίκουμενικόν Πατριαρχεῖον, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Α' (1880-1881), σ. 40 : " [Ἡ ἀγιωτάτη Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως] τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ἐβάστασε καί ὑπέρ ἡμῶν ὠδύναται", αὕτη μετὰ τήν ἄλωσιν ἀνεδείχθη ἡ σωστική κιβωτός, τῆς ἐξουσίας θεωρούσης τόν Πατριαρχικόν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον καί τόν ἐπ' αὐτοῦ ἐδρεύοντα ἱεράρχην ὑπόλογον περὶ τῆς πιστῆς ὑποταγῆς τῶν ἀνά τήν αὐτοκρατορίαν ὀρθοδόξων, καί ὑπεύθυνον διά πᾶσαν ταραχήν εἰς οἴανδήτινα τοῦ κράτους ἠγωνίαν ἐξεγειρομένην." Ἐπίσης Π. Παναγιωτάκου, ὁ. π., σσ. 37-38, 40, P. Petit, Réglements généraux de l'Eglise orthodoxe en Turquie, Revue de l'Orient chrétien, ἔτος 60, 1899, σ. 147 : " Le patriarche n'est pas seulement le chef spirituel de l'Eglise grecque orientale, mais il est également l'organe exécutif du gouvernement dans les affaires civiles des ressortissant du patriarcat oecuménique." Γιά τὰ προαναφερθέντα βλ. ἔπίσης, G. Georgiades Arnakis, The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire, The Journal of Modern History, τόμ. XXIV, Σεπτ. 1952, ἀρ. 3, σσ. 240-242.

14. Βλ. Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου, Ἐκκλησία καί Πολιτεία ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἀθήναι, 1937, σ. 22 : "Οὐδεμία ἄρνησις τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας, ἥτις ἐπιζητεῖ νά ἐξασφαλίσῃ τήν δημοσίαν τάξιν καί οὐδεμία παρακοή καί περιφρόνησις πρὸς αὐτήν, ἀλλ' οὔτε καί χωριστική τις τάσις, εἴτε ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν πολιτείαν καί τὴν τάξιν της, εἴτε πολὺ ὀλιγώτερον, ὅτι αὕτη ἐννοεῖ νά ὑποκαθιστᾷ τὴν πολιτείαν καί τὰς λειτουργίας αὐτῆς, καθ' ὅσον τοῦτο θά ἦτο ἐντελῶς ξένον πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία δέν ἔχει κοσμικὴν ἀποστολήν, διότι δέν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου καί ὀφείλει νά μὴ ἐπιζητῇ τι τό κοσμικόν. Ἡ ἐκκλησία δέν ἐπιτρέπεται νά ἀναλαμβάνῃ ξένας καί περιττὰς δι' ἑαυτὴν φροντίδας αἰτινες ἀνεξαρτήτως τοῦ κοσμικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος εἶναι προωρισμέναι ἀπὸ θεοῦ δι' ἄλλον ὀργανισμόν, τὴν πολιτείαν. Ἐπ' οὐδενί λόγῳ ἐπιτρέπεται ἡ ἐκκλησία νά ὑπεισέρχεται εἰς ξένα ἐδάφη.", καί Ἐκθεσις τῆς ἐπὶ τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν κανονισμῶν Ἐπιτροπῆς, Κωνσταντινούπολις, 1872, σ. 4 : " Ἡ Ἐπιτροπὴ ὥφειλε νά συνδυάσῃ τὴν ὑποταγήν, ἣν οἱ χριστιανοὶ χρεωστοῦσιν εἰς ἃ τό θεῖον Πνεῦμα διὰ τῶν ἁγίων Συνόδων ἐνομοθέτησε, μετὰ τῆς ὑποταγῆς, ἣν ὡς ὑπήκοοι ὀφείλουσιν εἰς τὰ θεσπίσματα τῆς θεόθεν τεταγμένης κραταιᾶς Βασιλείας." Ἐπίσης βλ. Ἐκκλη-

σία, Καίσαρ, Θεός, Ἀνάπλασις, ἀρ. 152 (1900), σσ. 793-795, πρβλ. τήν ἔπιστολή τοῦ Κωνσταντίου Α΄ Κωνσταντινουπόλεως (21 Ἰουλίου 1833) πρὸς τὸν Σμύρνης Σεραφεῖμ : " Ταύτην τήν ἀγγελίαν παρέχοντες ὑμῖν διὰ τῆς παρούσης ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἔπιστολῆς, δέν λείπομεν ἀπό τοῦ νά ἐνηχήσωμεν αὐθις εἰς τὰς ἀκοάς σας τὰς σωτηριώδεις πατρικὰς ἡμῶν παραινέσεις, εἰς τό νά φιλοτιμηῆσθε ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ νά δεικνύητε πραγματικῶς τήν πρὸς τό κραταῖόν Δοβλέτι πίστιν καί εὐπίθειάν σας, γινόμενοι ὑμεῖς μάλιστα οἱ προκριώτεροι παράδειγμα τοῦ ἀγαθοῦ πολιτεύματος, ὁποῖον ἀνήκει εἰς τόν ραγιαδικόν χαρακτήρα, καί συμβουλεύοντες τοὺς ἀμελεστέρους εἰς τό νά ἀποφεύγωσιν τὰ κινήματα, ὅσα ἐμφαίνουσιν αὐθάδειαν καί ἀψηφισίαν πρὸ πάντων δέν νά μὴ διαλείπητε ἅπαντες προσφέροντες πρὸς Θεόν δεήσεις ὑπὲρ τῆς πολυχρονίου ζωῆς τοῦ κραταιοτάτου καί δικαιοτάτου ἡμῶν ἄνακτος Σουλτάν Μεχμέτ ἑφένδη μας, διὰ νά ζῶμεν ἅπαντες ὑπὸ τήν σκιάν τοῦ ἐλέους του, ἐν ἀνέσει καί εὐδαιμονίᾳ ", Σταματίου Ἀντωνοπούλου, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Ἀθῆναι, 1907, σσ. 110-111. Ἡ τουρκικὴ ἱστοριογραφία, πάσῃ χουσα ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, ἀπὸ ἐθνικιστικὴ ἀμβλυωπία, ἀντιμετωπίζει τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὡς φορέα ἀλυτρωτισμοῦ. Βλ. ἐνδεικτικὰ,

Cavide Işıksal, 'Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin tam listesi ve Siyasi Faaliyetlerinden Örnekler', Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, III(1969), τΕΥΧ.18, σσ..39-47, Yavuz Ercan, 'Türk-Yunan ilişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin rolü', 3üncü Askeri Tarih Semineri. Bildiriler. Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar), Ankara, 1986, σσ.202-205, İlknur Polat, 'Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde Rum eğitim-öğretim kurumlarının yeri ve önemi', Ö.π., σσ.446-453.

15. Πρβλ. τήν ὠδή τοῦ φραγκίσκου φιλέλφου πρὸς τόν "Μαομέτ τῷ μέγα αὐθέντῃ καί μέγα ἀμυρᾷ τῶν Τούρκων", "ὡς με καί αὐτός, Μαομέτ, μεγίστων/ἔθνένων θείαν κατά τήν ἀνάγκην/εἶς σε τοιοῦτον βασιλῆ' ἐκόντα/καῦτροπον ἔλκεις./ ἤλθον οὖν αὐτός Μαομέτ θεήσων/γράμμασιν τούτοις, οὗ ἅπας ὁ κόσμος/πράξεας τόσσας θεόθεν νομίζει/γῆν ἀφικέσθαι", Β. Μυστακίδου, ὁ.π., σ. 111. Πρβλ., "Ὑμνος πρὸς τήν Α.Α.Μεγ. τόν Σουλτάνον, ὑπό Ἀριστοτέλους Ἐφένδη Πανοπούλου [προώρισται νά ψάλληται κατά τὰς ἑορτάς τῶν γραμμάτων, ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις]", Ὁ Λόγιος Ἐρμῆς Κωνσταντινουπόλεως, Α' (1887), σσ. 281-282.

16. Πρβλ. Πολυκάρπου (Συνοδινουῦ) Γόρτυνος καί Μεγαλουπόλεως, Ἡ Ὁρθόδοξος Χριστιανική Ἐκκλησία καί τό Ἑλληνικόν Ἔθνος, [Ἀλεξάνδρεια], ἄ.χ., σ. 5 : "Ὁ σοβαρῶς μελετῶν τήν κατάστασιν, πείθεται ὅτι τό μοιραῖον Σχίσμα τῆς Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διά τόν Ἑλληνισμόν ἦτο σωστικώτατον, ὅσον καί ἂν θεωρηθῆ λυπηρόν ἢ διάρρηξις τοῦ ἄνωθεν ὕφαντοῦ χιτῶνος τοῦ Κυρίου. Ἡ μαρτυρική ἐμμονή τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐγένετο αἰτία τῆς διατηρήσεως καί σωτηρίας τοῦ Ἔθνους".

17. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ Charles A. Frazee, ᾽Ορθόδοξος ᾽Εκκλησία καί ᾽Ελληνική ᾽Ανεξαρτησία. 1821-1852, Δόμος, Ἀθήνα, 1987, σσ. 143-149.
18. Βλ. Διατριβή Αὐτοσχέδιος περί τῆς ᾽Αρχῆς καί τῆς ᾽Εξουσίας τῶν Πατριαρχῶν, καί περί τῆς σχέσεως τῆς ᾽Εκκλησιαστικῆς ᾽Αρχῆς πρὸς τὴν Πολιτικὴν ᾽Εξουσίαν, Ἀθήναι, 1843, σσ. 20-22.
19. Βλ. Τακρίριον. Πρὸς τὴν Α. Ὑψ. τόν Μ. Βεζύρη, ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια ΚΗ' (1908), σ. 466 : " Τό Ἕλληνικόν ἔθνος, τό παλαιτάτον ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ, καί τό Πατριαρχεῖον αὐτοῦ, οὔτε κράτος ἐν κράτει ἀποτελοῦσιν, ὡς φρονοῦσιν ἀμαθεῖς τινές τὰ ὄμματα τῆς συνειδήσεως μή βλέποντα ἔχοντες, ἀλλὰ ἀρχή πνευματικὴ ". Πρβλ. Malachia Ormanian, L'Eglise Arménienne. Son histoire, sa doctrine, son régime, sa discipline, sa liturgie, sa littérature, son présent, Paris, 1910, σ. 170.

20. Για μιά ἔμπεριστατωμένη παρουσίαση τοῦ θεσμοῦ τῶν προνομίων βλ. Cons. G. Papadopoulos, Les Privilèges du Patriarcat Oecuménique (Communauté Grecque Orthodoxe) dans l'Empire ottoman, Παρίσι, 1924, ὅπου καί σημαντική βιβλιογραφική τεκμηρίωση. Ἐπίσης, Ν. Π. Ἐλευθεριάδου, Ἀνατολικά Μελέται, τόμ. Α', Τά Προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατρι-
αρχείου. Ὑπό ἑσθθρικήν, θρησκευτικήν, πολιτικήν καί νομικήν ἔποψιν
κρινόμενα καί ἡ κατ'αὐτά πολιτική, νομική καί θρησκευτική κατάστα-
σις τῶν ἐν Τουρκίᾳ Χριστιανῶν, Σμύρνη, 1909, F. van den Steen de
Jehay, De la situation légale des sujets ottomans non musulmans,
Βρυξέλλες, 1906, σσ. 7-23, P. Konortas, ὁ. π., σσ. 227-245.⁴⁰
Ν. Π. Ἐλευθεριάδης θεωροῦσε ὅτι ἡ ἄρση τῶν προνομίων συνεπάγετο
τὴν ἀλλοίωση τῆς θέσεως καί καταστάσεως τῶν Χριστιανῶν στήν Αὐτοκρα-

τορία καί τήν ἀπώλεια τῆς ὀντότητας καί αὐθυπαξίας τους, καί τήν συγχώνευσή τους ὑπό τό "πνευματικόν καί ἠθικόν κράτος τῆς Μουσουλμανικῆς Πολιτείας". Βλ. Ν. Π. Ἐλευθεριάδου, ὁ.π., σσ. 213-214, πρβλ. P. Baudin, La Turquie et les Ottomans, Παρίσι, 1896, σ. 154. Σύμφωνα μέ τόν Κωνσταντῖνο Ἰμαντο θά ἦταν δύσκολη ἡ διάσωση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τοῦ πολιτισμοῦ του στήν Ανατολή, χωρίς τήν ὑπαρξη τῶν προνομίων. Βλ. Κ. Ἰμαντος, Ὁἱ προνομιακοί ὀρισμοί τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπέρ τῶν Χριστιανῶν, Ἑλληνικά, τόμ. θ' (1936), σσ. 165-166. Βλ. καί Σπυρίδωνος Ἰαντιόχου, Τά Προνόμια τῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, Ἀθήναι, 1890, σ. 3: "Τά προνόμια... εἶναι ἡ ἀγκυρα, ἐφ' ἧς ἐκκρατεῖτο ἡ χειμαζομένη ἐκκλησία, καί διά τῶν ὁποίων ἀνέπνεεν ἐκ τῶν στέρνων του ὁ ἑλληνισμός".

21. Βλ. Βασίλειος Κ. Στεφανίδης, Ἐπί τῷ προνομιακῷ ζητήματι ἐν τῷ Οἰκουμηνικῷ Πατριαρχείῳ, Πανελληνιον Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος. 1821-1921, τόμ. ΣΤ', Ἀθήναι, 1922, σσ. 49-50, Ὁ Διδυμοτεῖχου φιλάρετος [Βαφείδης], Σελίδες τινες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀπό τοῦ 1821-1908, Πανελληνιον Λεύκωμα, ὁ.π., σ. 44, [Vlasto], Khalifat, Patriarcat et Papauté. Etudes historiques, Παρίσι, Ἀθήναι, 1892, σσ. 1-29, πρβλ. καί Νέα Ἡμέρα Τεργέστης, 1/13 Δεκεμβρίου 1890, 9/21 Μαρτίου 1891. Γιά τά ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς πρώτης φάσεως τοῦ ζητήματος βλ. Τά κατά τό ζήτημα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν προνομίων. Ἀπό τῆς 19 Φεβρουαρίου 1883 ἕως τῆς ἐπιβραβεύσεως τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος, Κωνσταντινούπολις, 1884, τύποις Σ. Ι. Βουτυρά, Ἐπί τῶν

προνομίων ἔγγραφα, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σσ. 564-570, 583-586, Τά περί τῶν προνομίων ἐπίσημα ἔγγραφα, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Δ' (1883-1884), σσ. 125-135, Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, Ἡ Σύγχρονος Ἱεραρχία τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Α', Ἀθήναι, 1895, σσ. 123-325. Βλ. ἐπίσης, Παρασκευᾶς Κονόρτας, "Ἡ ἔξελιξη τῶν "ἐκκλησιαστικῶν" βερατίων καί τό "Προνομιακόν Ζήτημα", Τά Ἱστορικά, τόμ. Ε', τεῦχος 9 (1988), σσ. 259-286.

22. Ὁ Νεολόγος τοῦ φανατικοῦ ἀντιἰωακειμικοῦ Σταύρου Βουτυρά, ἀποδέχθηκε μέ ἀνακούφιση τήν παραίτηση αὐτή, ἐπιρρίπτοντας τίς εὐθύνες γιά τήν ἔκβαση τοῦ ζητήματος στόν Ἰωακείμ: "Οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ὧν ἀπλοῦς μιμητής ὀφείλει εἶναι πᾶς πατριάρχης καί εἰς τό

ὕψος τῶν ὁποίων Ἰωακείμ ὁ Γ' οὔτε εἶχε οὔτε δύναται νά ἔχη τήν
 ἀξίωσιν ὅτι ἀφίκετο, ἡδημάλιστα ὅτε ἐν τῷ ὑπάτῳ τῶν ἑθνικῶν ζητη-
 μάτων ἐφάνη καί ἐξ ἀγνοίας αὐτοῦ καί ἐξ ἐναντίας πεποιθήσεως πρὸς
 τήν τοῦ ἔθνους δεινότητα παρολισθήσας καί τό τῆς Ἐκκλησίας σκά-
 φος ἐντός κινδυνεστάτων ὁδηγήσας ὑφάλων. Ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ'
 ἤμαρτε καί αὐτός ὡς πᾶς ἄνθρωπος καί συνοῖδε τό ἁμάρτημα αὐτοῦ.
 Τοῦτο ὤφειλον εἰπεῖν οἱ ἀληθῶς κηδόμενοι τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ καί
 θέλοντες νά τηρήσωσιν αὐτήν διά τό μέλλον. Τοῦτο μόνον δύναται νά
 ἀξιώσῃ Ἰωακείμ τόν Γ' συγγνώμης καί παρά τοῦ ἔθνους καί παρά τῆς
 ἱστορίας διά τό δεινόν αὐτοῦ ὀλίσημα." Νεολόγος, 12-4-1884, στήλη
 "Ἐσωτερικά". καί Νεολόγος, 13-2-1884, 14-3-1884, 31-3-1884, 6-4-1884,
 11-4-1884, 14-4-1884, 18-4-1884, 20-4-1884 καί 21-4-1884 στήν ἴδια
 στήλη, σειρά παρεμφερῶν ἄρθρων, πρβλ. καί, "Εἰδήσεις", Ἐκκλησιαστική
Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σ. 586, Ἰωάννης Σοκολώφ, "Ἰωακείμ ὁ Γ'", Πρόοδος,
 9 Δεκεμβρίου 1912. Γιά τά τῆς ὀριστικῆς παραιτήσεως τοῦ Ἰωακείμ Γ'
 καί ἰσχυρικά παραλειπόμενα βλ. Γεωργίου Παπαδοπούλου, ὁ.π., σσ. 154-
 170.

23 .Βλ. Α.Χ. Χαμουδοπούλου, Ἑλληνισμός καί Νεότουρκοί. Ἐθνική δράσις τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ κατά τήν Νεοτουρκικήν περίοδον 1908-1912 Θεσσαλονίκη, 1926, σ.3, Ali Efendi, Istanbul'da elli yillik önemli olaylar, Istanbul, 1976, ss.100-102, Abdülhamidin hatıra defteri, Istanbul, 1975², ss.104-106, Paul Fesch, Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid, Paris, [1908], σσ.50, 71-122, Πρβλ. P. Baudin, La Turquie et les Ottomans, Paris, 1896, σ.116 : " Un lien commun est de répéter que le gouvernement de la Turquie est l'idéal du despotisme, de l'absolutisme. Rien n'est moins vrai." καί σ.248: " Le règne du Sultan Abdul-Hamid II est à tous les points de vue une de ces époques mémorables. Il a été le point de départ d'une nouvelle ère de progrès pour l'Empire ottoman qui, grâce à lui, peut envisager l'avenir avec une pleine et entière confiance ". Βλ. παρεμφερή ἄποψη στό, N. Nicolaïdès, S.M.J. le Sultan Abdul-Hamid Khan II, l'Empire Ottoman et les puissances balkaniques, Bruxelles, 1908, σσ.20, 41, Ahmet Riza, "Tolérance Musulmane", La Revue Occidentale, τόμ. XIII (1896), σ.316.

24 .Πρβλ [Vlasto], ὄ.π., σ.14 : " Depuis une quinzaine d'années, l'habile khalifat a donné une nouvelle direction à la politique et à l'administration du gouvernement ottoman. Cette direction a pour objet le nivellement de tous dans l'empire par l'abolition de toute distinction de toute classe chrétienne privilégiée, qui pourrait se trouver en **opposition** au dogme du khalife, lequel rêve une complète et absolue assimilation ".

25. Βλ. Ίωακείμ ὁ Γ', Τῆ Α.Ε. τῷ ὑπουργῷ τῆς δικαιοσύνης καί τῶν θρησκευτικῶν, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σ. 565: " Πάντα τά χορηγηθέντα προνόμια τῆ Ἐκκλησίᾳ καί τῷ γένει ἡμῶν ἔσονται δ παντός ἱερά καί ἀπαραβίαστα ", πρβλ. καί σ. 523.

26. Βλ. Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ὁ.π., σ. 566.

27. Βλ. Ἱστορικό Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (ΙΑΥΕ) 1905 ἄ.ἀ.κ. Ζ', ἔγγραφο τῆς Ἑλληνικῆς Β.Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως ὑπό ἡμερ. 20 Ἀπριλίου 1905. Πρβλ. " Διδάγματα ἐκ τοῦ παρελθόντος ", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΔ' (1904), σ. 574, Χ[ριστόφορος] Κ[νήτης], " Τά προνόμια καί ἡ αὐτοδιοικήσις ", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Λ'-ΛΑ' (1910), σ. 187.

28. Βλ. Κ.Π. Σπανούδης, ὁ.π., σ. 48.

29. Βλ. Evangelos Kofos, Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State, Journal of Modern Greek Studies, IV(2), 1986, σ. 108, Ἰωάννης Ἰ. Σοκολώφ, Ίωακείμ ὁ Γ', Πρόοδος, 7 Δεκεμβρίου 1912.

30. Βλ. Έπαμεινώνδα Κυριακίδου, Ίστορία του Συγχρόνου Έλληνισμού, τόμ. Β΄, Αθήναι, 1892 (1972, έκδ. Β. Γρηγοριάνης), σ. 646, Κ. Π. Σπανούδη, ὄ.π. σ. 43, Έvangelos Κοφος, ὄ.π. καί Τ. Ί. Σοκολώφ, ὄ.π., 8 Δεκεμβρίου 1912: "Έν γένει ἡ Α. Π. ἀπέβλεπε πρὸς τὴν ρωσικὴν Ἐκκλησίαν ὡς πρὸς τὸ κραταιὸν καί εὐφορὸν κλάδον τοῦ ἐνιαίου κορμοῦ τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας."

31. Γιατί τίς ἱστορικές προϋποθέσεις τῆς ρωσσοφιλίας αὐτῆς βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, "Ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Κοινοπολιτεία στίς ἔθνικες κοινότητες: Ἑλληνορωσικές πνευματικές σχέσεις", Τά Ἱστορικά, τόμ. ΣΤ΄, τεύχος 10 (1989), σσ. 29-46.

32. Δανείζομαι τόν ὄρο ἀπό τόν Π.Μ.Κιτρομηλίδη, ὄ.π., σσ.32-34. Γιά τήν ρωσική ἐπιβουλή εἰς βάρος τῶν πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων βλ. "Ὁ Πανσλαυισμός ἐν τῇ Ἀνατολῇ", Ἑλληνισμός, Β' (1899), σσ.558-560, [Νεοκλῆς Καζάκης], Ἐπιστολή Ρώσσοῦ εὐσεβοῦς Ὁρθοδόξου πρὸς τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην περὶ τῆς ἐν Ρωσσίᾳ τελουμένης κατὰ τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησιῶν, Ἀθῆναι, 1899, Χρυσοστόμου Καλαϊτζῆ, Τό Μετόχιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν Μόσχᾳ "Ὁ ἅγιος Σέργιος" καί οἱ ἡγούμενοι αὐτοῦ (1881-1836), Γενεύη-Κατερίνη, 1991, σ.511 κ.ε..

33. Βλ. H. Lammens, 'Les 'Projets' de Joachim III', Revue de l'Orient Chrétien, τόμ.7 (1902), σ.66 : "Russifier ou pour employer un mot mieux adapté à la circonstance "slaviser" l'Eglise grecque de l'Orient, slaviser les patriarchats, prendre possession pour le slavisme du trône oecuménique, commander le Saint-Synode du Phanar, la plus haute autorité ecclésiastique de toute l'orthodoxie, arriver à avoir sur le trône de Chrysostome un patriarche slave, enlever en un mot la haute direction de l'Eglise orthodoxe aux Hellènes pour l'assurer aux Slaves, tel est le but de Russie.", Ἀνδρέου Συγγροῦ, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Β', Ἀθῆναι, Ἑστία, 1908, σσ.263-264 : "Ἡ Ρωσσία... εἰργάζεται πᾶση δυνάμει νά ἐμπνεύσῃ τό αἶσθημα τοῦ πανσλαυισμοῦ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ, συνιστῶσα πρὸς τοῦτο

σχολεῖα ἐν Βουλγαρία, Μακεδονία καί Θράκη, ἐκμεταλλευομένη τό θρησκευτικόν ζήτημα καί οὐδενός ἐν γένει ἀμελοῦσα ὅπως γεννηθῆ καί αὐξήσῃ χάσμα μεταξύ Ἑλλήνων καί Βουλγάρων. Εἰς τήν ἀνόρουξιν τοῦ χάσματος τούτου εἰργάσθη μετά πολλῆς δεξιότητος, διότι τό σχέδιον της ἦτο νά φέρῃ τό ἑλληνικόν στοιχεῖον εἰς ὃ σήμερον εὐρίσκεται σημεῖον, τοῦ νά μή δύναται δηλαδή νά διακρίνη τίς εἶναι ὁ κινδυνωδέστερος αὐτοῦ ἐχθρός, ὁ Τοῦρκος ἢ ὁ Σλάβος, διότι ὁ μὲν εἶς ὁ πατροπαράδοτος αὐτοῦ καί ἀλλόφυλος πολέμιος, διατελεῖ ἐξησθενημένος παρουσιάζων ὅλα τά σημεῖα ἐτοιμορρόπου ἀσθενοῦς πλησιάζοντος ν' ἀφήσῃ τήν παλαιάν κληρονομίαν, ὁ δέ ἕτερος, ὁμόπιστος καί πνευματικός υἱός τῆς αὐτῆς μητρός, πρὸς ἐπίτευξιν φιλοδοξιῶν αὐτοῦ σκοπεύων...". Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Ἀποκαλύψεις περί τῆς Ρωσικῆς Πολιτικῆς ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ, Ἀλεξάνδρεια, 1910, Γερασίου Ἰ. Κονιδάρη, Ἡ ἄρσις τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, Ἀθῆναι, 1958², σσ. 39-42, Κωνσταντίνου Κ. Παπουλίδη, Τό Ρωσικό Ἀρχαιολογικό Ἰνστιτοῦτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914), Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1987, σ. 33 κ.έ.. Γιά τίς ρωσικές ἐπιδιώξεις ὡς πρὸς τό "Ἅγιον" Ὄρος βλ.

Τό 'Αγιώνυμον' Όρος. Πληροφορίαί διά τούς άγνοούντας, Κωνσταντινού-
πολις, 1911, σσ. 13-19, φυλλάδιο τοῦ ὁποίου ἡ συγγραφή πρέπει νά
ἀποδοθεῖ στόν Ἰωακείμ Γ'. Ἐπ' αὐτοῦ πρβλ. τήν ὑπό ἡμερομ. 3-12-1901,
Πατριαρχική ἐπιστολή πρός τήν Ἱ. Κοινότητα τοῦ 'Αγίου' Όρους, Ἐκκλη-
σιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σσ. 514-515 καί Χαραλάμπους Κ. Παπαστάθη,
"Πέντε ἔγγραφα τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης περί τῆς ρωσ-
σικῆς πολιτικῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει", Γρηγόριος ὁ Παλαμάς, Ν' (1967), σσ.
476-489.

34 . Βλ. ἕναν ἐνδιαφέροντα ὄρισμό ἀπό τόν Anatole LeRoy-Beaulieu,
"Les réformes de la Turquie, la politique russe et le pansla-
visme", Revue des Deux-Mondes, τόμ. XVIII, Παρίσι, 1876, σ. 527.
Βλ. ἐπίσης, Νίκανδρος Ζαννούβιος, Ἡ Ρωσσία καί τό Βουλγαρικόν ζή-
τημα, ἀ.τ., [1878], σ. 8, Ἡ Ρωσσία καί τό Οἰκουμενικόν Πατριαρ-
χεῖον μετὰ τόν Κριμαϊκόν Πόλεμον. 1856-1860, ὑπό Κν. Γ. Τ.
(Πρόγκ. Γ. Τ.), Ἀθῆναι, 1903, σ. 21 κ. ε., Alexander Onon, "The me-
moirs of Count N. Ignatiev", The Slavonic Review, τόμ. X (1931-
1932), σ. 397, Victor Bérard, La Mort de Stamboul, Paris, 1913, σ. 6,
Le Bulgarisme et Philippopoli, Constantinople, 1869, σ. 10.

35. Για τόν ὄψιμο ἀλυτρωτικό προσανατολισμό τῶν Ποντίων βλ. ᾠλέξης ᾠλεξανδρῆς, "Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἔθνικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου 1918-1922: Ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική καί τουρκική ἀντίδραση", Μελετήματα γύρω ἀπό τόν Βενιζέλο καί τήν ἐποχή του, Φιλιππότης, Ἀθήνα, 1980, σσ. 427-474. Βλ. ἐπίσης Χρήστου ᾠνδρεάδη, "Ὁ Κωνσταντῖνος Γ. Κωνσταντινίδης: Ὁ ἔθνικός σύνδεσμος τοῦ Πόντου" στό Παρίσι (1917) καί τό πρόβλημα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου", Νέα Ἑστία, τεῦχος 1529, 15 Μαρτίου 1991, σσ. 394-401, J.K. Hassiotis, "Shared illusions: Greek-Armenian co-operation in Asia-Minor and the Caucasus (1917-1922)", Greece and Great Britain during World War I. First Symposium, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1985, σσ. 139-187.
36. Βλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, Μνεία τῶν πρό ἔμοῦ. 1800-1863-1913, Ἀθήναι, 1934, σ. 289.
37. Βλ. ᾠνδρέου Συγγροῦ, ὄ. π., σσ. 126-127.

38. Βλ. ΙΑΥΕ, Τηλεγραφήματα, Μακεδονικά Προξενεία, ΣΔΕΓ, 1862, Παπαρρηγόπουλος προς Τρικούπη, αρ. 1399, 13^ο Οκτωβρίου 1883.
39. Βλ. ΙΑΥΕ, Έπιστολές Ήωακείμ Γ', Άλληλογραφία Κουντουριώτη, αρ. 250, 26^ο Οκτωβρίου 1883, αρ. 2110, 6^ο Οκτωβρίου 1883, αρ. 249, 1η Φεβρουαρίου 1882.
40. Βλ. Έκκλησιαστικά Έγγραφα Έγκύκλιος περί Άποστολής Έεροκηρύκων εΐς τας Έπαρχίας, Έκκλησιαστική Άλήθεια, Α' (1880-1881), σ. 43. Εΐναι ένδιαφέρον έν τούτοις ότι ό Τρικούπης Άνακηρύχθηκε "Έπίτιμον μέλος και Προστάτης τής έν Κωνσταντινουπόλει Φιλοπτώχου και Φιλομούσου Άδελφότητος Ήωνία". Βλ. σχετικό Δίπλωμα στο, ΙΑΥΕ 1905 Ά.Ά.Κ. Ζ' και Έπιστολή (1038/717/10 Μαρτίου 1882) τής Άδελφότητος προς τόν Τρικούπη : "Άπό του μεγάλου κέντρου του κατά τήν Άνατολήν Έλληνισμού, όμιλος όμογενών Άποτεΐνεται προς τόν διαπρεπή πολιτικόν τόν τας ήνίας τής Κυβερνήσεως του Έλευθερου Έλληνισμού κρατουΐντα, τίτλον Έκτιμήσεως και σεβασμού όμοθύμως αυτώ παρεχόμενοι".
41. Βλ. "Περί συστάσεως Έκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Άδελφότητος", Έκκλησιαστική Άλήθεια, Α' (1880-1881), σσ. 267-268, "Έκθεσις τής έν Κωνσταντινουπόλει Έκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Άδελφότητος του Έτους 1880-1881", Έκκλησιαστική Άλήθεια, Β' (1881-1882), σσ. 507-526, ΙΑΥΕ 1882 Ά.Ά.Κ. Ζ' : Ο Γενικός Πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη προς τόν Α.Γ. Κουντουριώτη, 23^ο Ιανουαρίου 1880, Έπιστολή 12 Δεκεμβρίου 1879 και Έπιστολή Α. Κουντουριώτη προς τόν Χαρίλαο Τρικούπη, Κωνσταντινούπολις,

7 Μαΐου 1880. Επίσης, έγγραφο τοῦ Β. Ἑλληνικοῦ Προξενείου ἐν Ἀδριανουπόλει πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, Ἀδριανούπολις, 10 Ἰουνίου 1905, ΙΑΥΕ 1905 ἄ.ἄ.κ. Ἡ. Πρὸ βλ. Τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας Ἰωακείμ Γ' καὶ ἡ διαθήκη Χρηστάκη Ζωγράφου, Ἀθήναι, 1905, σ. 10, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἱδρυση τῆς Πανελληνίου Ἀδελφότητος ἀπέβλεπε στὴν ἐξοσθένηση καὶ ὑποβάθμιση τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως.

42. Πέραν αὐτῆς πάντως, Ἰωακείμ καὶ Τρικούπης συνεργάστηκαν, ἐκ τῶν πραγμάτων, ὡς πρὸς τὸ ἀκανθώδες ζήτημα τῆς ἐπιχορηγήσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος. Βλ. Ἐπιστολὴ Χα Τρικούπη πρὸς τὸν Ἰωακείμ, Ἀθήναι, 12 Ἰανουαρίου 1883, ΙΑΥΕ 1882 ἄ.κ. Ζ', Ἐγγράφο τοῦ Προξενικοῦ Γραφείου τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας στὴν ΚΠολη πρὸς τὸν Ἀ. Κουντουριώτη, ΚΠολις, 14 Δεκεμβρίου 1882, ΙΑ 1882 ἄ.ἄ.κ. Ζ', Ἐγγράφο τοῦ Προξ. Γραφείου στὴν ΚΠολη πρὸς τὸν Α. Κουντουριώτη ὑπὸ ἡμερομηνία 23 Ἰανουαρίου 1880 καὶ Ἐπιστολὴ Ἀ. Κ. Κουντουριώτη πρὸς τὸν Χ. Τρικούπη στίς 7 Μαΐου 1880, ΙΑΥΕ ὁ.π. Ἀξίζει νὰ θησαυριστεῖ ἐδῶ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Εὐλαβὲς Μνημόσουνον. Ὁ Μέγας Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ', Κέρκυρα, 1929, τοῦ Ἀθηναγόρου Παραμυθῆ καὶ Φιλιατῶν, στὸ ὁποῖο ἀποτυπώνεται ὑπὸ μορφήν στιχομυθίας ἡ σημαντικότερη πτυχὴ τῆς διφωνίας τους : " Μάτην ὁ Μέγας ἐκεῖν Πατριάρχης ἐβροντοφώνει πρὸς τὸν Μέγαν ἀναντιρρήτως τοῦ ἔθνους ἡμῶν Πολιτικόν, Χαρ. Τρικούπην, Πρωθυπουργόν ὄντα : "εἶμαι Ἑλλην ἄλλ' εἶμαι καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ ἀνήκω διὰ τοῦτο εἰς τὴν

ὄλην Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἅτε κανονικός Πρόεδρος αὐτῆς". Ὁ Ἑλλην Πρωθυπουργός ἀντέλεγε "θέλω ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου Ἕλληνα Πατριάρχην, ἀφωσιωμένον εἰς τὰ ἑλλαδικά ἔθνικα συμφέροντα". Μάτην ὁ Μέγας Πατριάρχης ἀντέτασσε· "Ἡ Οἰκουμενικότης τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου ὑπὸ Ἑλληνικὴν Ἱεραρχίαν κάλλιον καὶ ἔθνωφελέστερον ἔξυπηρετεῖ καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ"., ὁ.π., σσ. 7-8.

43. Ὁ Κ. Σπανούδης ἀποσιωπᾷ τὰ τῆς συγκρούσεως Ἰωακείμ-Τρικούπη, προβάλλοντας μόνον τὶς ἀντιπολιτευτικὰς διεργασίας ὡς αἰτία τῆς παραιτήσεως τοῦ Πατριάρχου. Βλ. Κ. Σπανούδης, ὁ.π., σσ. 47-52.

44. Βλ. τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἀβδούλ Χαμήτ Β' ὡς "ἀγαθοῦ κυβερνήτου" ἀπὸ τὸν Ἀ. Ν. [Μανουήλ Ἰ. Γεδεών], "Ἐπιστολαὶ ἔκ Τουρκίας", Μεταρρύθμισις Ἀλεξανδρείας, 8/10 Μαΐου 1886, καὶ τὴν προσλαλίαν τοῦ Ἰωακείμ Γ' γιὰ τὴν 26ῃ ἐπετηρίδα τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Χαμήτ στὸν θρόνον, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σ. 332 : " Οἱ πιστοὶ καὶ ἀφωσιωμένοι Αὐτοῦ ὑπήκοοι, ἄνευ τινὸς χωρισμοῦ γνώμης χαίροντες καὶ ἀγαλλόμενοι δεήσεις καὶ ἱκεσίας ἄγουσι τῷ πάντων Θεῷ ὑπὲρ τῆς ὑγείας καὶ μακροημερεύσεως, ὑπὲρ τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἀστεμφοῦς διαμονῆς αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ἐνδόξου θρόνου, τοῦ θρόνου ὃν ἐκλείσαν οἱ γενναῖοι προπάτορες Αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς πληρώσεως τῶν σωτηρίων ὑπὲρ τῶν λαῶν Αὐτοῦ βουλευμάτων. Ναί, φίλον Ἐκκλησιάσμα, χαίροντες εὐχονται πάντες πρὸς Θεόν, ὑπὲρ ὧν εἶπομεν." Πρβλ. "Ἡ ἀπονουή τοῦ παρασήμου Μετσηδιέ ἄδαμαντοστίκτου α' τάξεως τῆς Α.Θ.Π. τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῳ

Ἰωακείμ τῷ Γ', Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΒ' (1902), σσ. 126-127, Ἡ 19η Αὐγούστου, Ἐπί τῆ ἑορτῆ τῆς εἰς τόν θρόνον ἀναρρήσεως τῆς Α.Α. Μεγαλειότητος τοῦ κραταιοτάτου καί ἐνδόξου Σουλτάνου Ἀπδούλ Χαμί Χάν τοῦ Β', [Ποίημα τό ὁποῖον συνετέθη κατά παράκλησιν τῆς Διευθύνσεως τοῦ περιοδικοῦ] ὑπό τοῦ κ.Ι.Γ.Καπελλά, Ὁ Λόγιος Ἑρμῆς, Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος Α' (1887), σσ. 158-159.

45. Βλ. A. Schopoff, Les réformes et la protection des Chrétiens en Turquie (1673-1904), Paris, 1904, σσ. 48-65, 85-89, 95-104. Πρβλ. τήν ἀξιωματικὴν ἀπόψη, διά στόματος τοῦ μυθιστορηματικοῦ ἥρωα τοῦ Εὐαγγελينوῦ Μισαηλίδου, Seyreyile Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakes), ἐπιμέλ. Robert Anhegger, Vedat Günyol, Istanbul, 1986, σ. 802 : "Elbette, Yunanlılar da Tanzimatın lezzetini alsalar, serbestiyetin kadr-ü kıymetini de tanırlar. Bu da vakitlere muhtaçtır" [Ἐπιποσδήποτε, εἴαν καί οἱ Ἕλληνες γευθοῦν τήν γλύκα τοῦ Τανζιμάτ, θά ἀναγνωρίσουν τήν ἀξία τῆς ἐλευθερίας. Καί αὐτό ἀπαιτεῖ χρόνον].

46. Βλ. Γενικοὶ Κανονισμοὶ περί διευθετήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί ἐθνικῶν πραγμάτων τῶν ὑπὸ τόν Οἰκουμενικόν Θρόνον διατελούντων Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν Ὑπηκόων τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου, 1888, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, Γεωργίου Παπαδοπούλου, ὄ.π., σσ. 10-45.

47. Βλ. (Σουλτανόγραφον) Χάττι-Χουμαϊοῦν, ἀναγνωσθέν τήν 6ην φεβρουαρίου 1856, Μονόφυλλα ΕΛΙΑ, Le Hatti-Houmayoun (Ecrit Auguste), Commentaires par C.L. De Courcy, Paris, 1857. Στήν Ἐκθεση τῆς Ἐπιτρο-

πῆς γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τῶν Κανονισμῶν (17 Σεπτεμβρίου 1869), τὸ Χάττι-Χουμαγιούν χαρακτηρίζεται ὡς " προσκυνητόν, δωροφορήσαν τοῖς ὑπηκόοις τὰς πολυτίμους ἐλευθερίας ", βλ. Ἐκθέσις, ὁ.π., σ.4.
 Πρβλ. Γ.Α.Ναύτη, Βραχύλογος κρίσις περὶ τοῦ ἐν τῇ Τουρκίᾳ Νέου Συντάγματος, Ἀθῆναι, 1877, σ.4.

48. Βλ. Μ.Ι.Γεδεών, "Κανονισμῶν ἀπόπειραι" Ἐκκλησιαστικὴ Ἀληθεία, Μ' (1920), σ.280.

49. Βλ. ὁ.π., σ.281.

50. Βλ. ὁ.π., πρβλ. Frazee, ὁ.π., σ.139.

51. Βλ. Γεδεών, ὁ.π., σ.281.

52. Βλ. Κούσανθος [Φιλιππίδης] Ἀθηνῶν, Οἱ Γενικοὶ Κανονισμοὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος ΤΕ' τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ (Πρακτικὰ Ἐθνοσυνελεύσεως 1858-1860), Ἀθῆναι, 1946, σ.9: Ὁ Φιλάρετος Βαφείδης παραδέχεται ὅτι βάσει αὐτῶν "πολλὰ τὰ καλά προέκυψαν", ἐπισημαίνει ὅμως ὅτι "ἀπέτυχον τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ, διότι οὔτε ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν Πατριαρχείων ἐβελτιώθη, οὔτε αἱ περιοδόμεναι καταχρήσεις περιορίσθησαν, ἀπεναντίας μάλιστα, μείζων σύγχυσις καὶ ταραχὴ ἐδημιουργήθη, ἡ ἐπέμβασις τῶν λαϊκῶν ἐνισχύθη καὶ ἐνομιμοποιήθη, ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐξέπεσε τῆς ἀρχαίας εὐκλείας καὶ δυνάμεως, ἡ ἱεραρχία ἀπώλλεσεν ἀπέναντι

τῆς κυβερνήσεως καί τῶν Χριστιανῶν τήν εὐεργετικήν αὐτῆς
δραΐσιν καί καθόλου δέν ἐπηλήθευσαν αἱ προσδοκώμεναι ἐπαγ-
γελίαι", "Σελίδες τινές ἐκ τῆς ἱστορίας...", ὅ.π., σ.46.

53. Βλ. Χρύσανθος Ἀθηνῶν, ὅ.π., σ.39.

54. Βλ. Ἀθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης, Ὁργάνωσις Κωνσταντι-
νουπόλεως, ἐπιμέλεια θάνου Βερέμη-Κατερίνας Μπούρα, Δωδώνη,
Ἀθήνα-Γιάννινα, 1984, σ.69.

55. Βλ. Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Δ' (1883-1884), σσ.126-128.

56. Βλ. Şerif Mardin, The genesis of Young Ottoman thought. A stu-
dy in the modernization of Turkish political ideas, Princeton,
New Jersey, 1962, ἰδίως, σσ.10-80, Niyazi Berkes, The development of
secularism in Turkey, Montreal, 1964, pp.208-214, Hilmi Ziya Ülken,
Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi, Istanbul, 1979', ss.53-67, **πρβλ.**
Mohammed Aga Schah-Tachtinsky, Comment sauver la Turquie, Paris,
1901, pp.28-29.

57. Βλ. τήν χρήση τῆς ἔννοιαι τοῦ "ἔθνοκρατισμοῦ" ἀναφορικῶς πρὸς τήν ἰδεολογία καί τήν πολιτική τῶν Νεοτούρκων στό, Μιλτ. Χριστοδουλίδου, Τό Σύνταγμα ἐν Τουρκία καί τά προνόμια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήναι, 1908, σ. 9.

58. Βλ. Α. Χ. Χαμουδοπούλου, Ἡ Νεωτέρα Φιλική Ἐταιρεία, ὁ. π., σ. 9 : " Ἦλθαν οἱ Νεότουρκοι ἐκήρυξαν τό εὐαγγέλιο τῆς συναδελφώσεως. Ὁ Ἐμβέρ βέης, ἕνας ἀπό τοὺς ἀρχηγούς τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκήρυξε σ' ἕνα λόγο του : "Δέν ὑπάρχουν πιά Ἑλληνες, Βούλγαροι, Ρουμάνοι, Μουσουμάνοι, Κάτω ἀπό τόν αὐτό γαλανό οὐρανό εἴμεθα ὅλοι ἴσοι. Καυχόμεσθε ὅτι εἴμαστε Ὀθωμανοί " .

59." Τῷ 1908 ἐκηρύχθη τό δεύτερον τουρκικόν σύνταγμα καί τό ζήτημα τῶν ἐθνοτήτων ἤλθεν εἰς τήν πρώτην γραμμήν. Ὡς πρὸς τὰ χρησιμοποιοηθησόμενα πρὸς λύσιν αὐτοῦ μέσα ὑπῆρχε διάστασις μεταξύ τῶν Νεοτούρκων, ἐπεκράτησεν ὅμως ἡ μερίς ἐκείνη, ἥτις ἀπεδέχετο ὅτι διὰ παντός τρόπου ἔπρεπε νά ἐπιδιωχθῇ ἡ ἀφομοίωσις τῶν ἐθνοτήτων ὅπου δέ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον νά ἐπιδιωχθῇ ἡ ἐξόντωσις αὐτῶν. Δέν διέφευγε βεβαίως τοὺς ἰθύνοντας, ὅτι τό ἐγχείρημα ἦτο ἐπικίνδυνον καί ὅτι ἦτο ἐνδεχόμενον νά ἐπισπεύσωσι τήν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦ βραδέως μαρασμοῦ καί τῆς βραδείας ἀποσυνθέσεως προετοιμῶν τήν ἄμεσον καταστροφὴν, ἤρκει νά ὑπῆρχεν ἐλπίς σωτηρίας. Ἦσαν οἱ ἄνθρωποι τῶν δραστικῶν φαρμάκων", βλ. Β. Στεφανίδης, "Τό Προνομιακόν Ζήτημα", ὅ.π., σ. 50. Περὶ "Ἐκτουρκιστικοῦ προγράμματος" ὁμιλεῖ καί ὁ Α. Χ. Χαμουδόπουλος, Ἑλληνισμός καί Νεότουρκοι, ὅ.π., σ. 10, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις θεωρεῖ τοὺς Ἕλληνας ὡς "Βασίλειον Γένος εἰς τοὺς τόπους τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας των", ὅ.π., σ. 6. Πρβλ., Armand Ravelet, "La question politique et la question religieuse à Constantinople", Revue Contemporaine, τόμ. XXXII (30 Απριλίου 1863), σ. 647 : "La plus intelligente des races chrétiennes qui habitent la Turquie d'Europe, celle qui élève sur sa succession les prétentions les plus ambitieuses, c'est la race grecque".

Γιά τό κίνημα τῶν Νεοτούρκων, ἡ ἐπιστημονική συμβολή ἀφορᾷ κυρίως σούς Eric Jan Zürcher, The Unionist Factor. The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905-1926, Leiden, 1984 καί Feroz Ahmad, The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914, Oxford, 1969, καθώς καί Şerif Mardin, Jön Türklerin siyasi fikirleri, 1895-1908, Istanbul, 1989¹, M. Şükrü Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanli İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), Istanbul, [1985;].

60 Βλ. Ἀθαν. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, Ῥογάνωσις Κωνσταντινουπόλεως, ὅ.π., σ.61. Ποβλ. N. Nicolaidès, Les Grecs et la Turquie, Bruxelles,

1910, σ.138 : "Nous sommes Ottomans et nous ne demandons pas mieux que d'être fiers de l'être, mais nous ne pouvons oublier que nous sommes Grecs, ce dont nous sommes incontestablement fiers. D'ailleurs, c'est au nom de la Liberté et de l'Egalité qu'on entend supprimer nos droits, qu'on entend nous obliger à oublier que nous sommes Grecs, pour nous obliger à ne nous rappeler que de notre qualité d'Ottoman". Έπ' αὐτοῦ βλ ἔπίσης A.J.Panayotopoulos, "The "Great Idea" and the vision of Eastern Federation: A propos of the views of I. Dragoumis and A.Souliotis-Nicolaidis", Balkan Studies, τόμ.21 (1980), ἀρ.2, σ.348 καί τήν ἐρμηνευτική πρόταση τῆς Sophie Mappa, Conscience et idéologie de la Nation chez les Grecs : 1850-1909, Thèse de doctorat de 3ème cycle, présentée sous la direction de Marc Ferro, E.H.E.S.S., Paris, 1981, σσ.95-97.

61. Βλ. Α. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, ὁ.π., σσ.62-64, Α.Χ.Κιουδόπουλος, Ἡ Νεωτέρα Φιλική Ἐταιρεία, ὁ.π., σ.10. Προβλ. Charles Bigot, Grèce-Turquie-Le Danube, Paris, 1886, 66.269-271 : "Le Grec réussit dans les affaires. Il a la patience, la sobriété, l'esprit d'économie. l'exacte notion du calcul, l'amour de l'épargne qui sont nécaissaires au petit négoce. Il a aussi l'audace, la connaissance des divers marchés, l'intelligence générale, la décision prompte... Le Grec a l'esprit naturellement ouvert. Il est curieux, éveillé, il aime à apprendre, et chaque problème

l'excite...Le Grec est ambitieux et son ambition vient en grande partie de son patriotisme. Tous connaissent dès l'enfance l'histoire de la Grèce ancienne; tous sont persuadés que leur race est la première des races et qu'elle doit reconquérir sa gloire éclipsée".

62. Σκοπό τοῦ Συνδέσμου ἀποτέλεσε : "α' Ἡ ἐνίσχυσις τοῦ συνταγματικοῦ καθεστώτος καί ἡ σύντονος ἐπιδίωξις πιστῆς καί εἰλικρινοῦς ἐφαρμογῆς τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν δι' ἅπαντας ἐν γένει τοὺς ὀθωμανοὺς· β' Ἡ πρὸς περιφρούρησιν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ συνταγματικοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐνίσχυσις καί διάδοσις τῆς ἰδέας τῆς πολιτικῆς ἐνότητος τῶν ἐν τῷ Κράτει διαφόρων ἐθνοτήτων· γ' Ἡ ἐλευθέρα τῶν ἀτόμων θρησκευτική, πνευματικὴ καί κοινωνικὴ ἀνάπτυξις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδιαιτέρων παραδόσεων ἑκάστης ἐθνότητος". Βλ. Κανονισμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνταγματικοῦ Πολιτικοῦ Συνδέσμου, Κωνσταντινούπολις, 1911, σ.3. Γιά τίς προγραμματικὰς ἀρχὰς τῶν φιλελευθέρων βλ. "Doctrines et programmes des partis politiques Ottomans, Revue du Monde Musulman, τόμ. XXII, Μάρτιος 1913, σσ. 159-162.

63. Βλ. Α. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, ὁ.π., σ.68.

64. Βλ. Ἀθαν. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, ὁ.π., σσ.70-71, πρβλ. καί τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἰωακείμ Γ' πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς "Ἐνώσεως" τῶν Ἑλληνο-ὀθωμανῶν βουλευτῶν, Π. Καρολίδης, Λόγοι καὶ Ὑπομνήματα, τόμ. Α', Ἀθήναι, 1913, σ.336. Ἐπίσης πρβλ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Γ' (1882-

1883), σ.365 : " Καί ήθελεν εἶναι καί περιττόν ὅπως νά εἴπωμεν ὅτι ἡ Μ. Ἐκκλησία πολιτικόν σκοπόν οὐδένα οὐδέποτε ἀνέμιξεν ἐν ζητήμασιν ἐκκλησιαστικοῖς διεξαγομένοις ἐν τῷ κλίματι αὐτῆς· καθῆκον αὐτῆς ὑπάρχει ἡ προστασία τῶν ἐν τοῖς ὀρθοδόξοις δόγμασιν ἐμμενόντων, ὡς καί ἡ χορηγία πάσης δυνατῆς συνδρομῆς ἠθικῆς καί ὑλικῆ· εἴτε εἰς ναοὺς ἱεροῦς, εἴτε εἰς σχολάς, ἐν αἷς διδάσκονται τά καθήκοντα πρὸς τόν θεόν, πρὸς τόν πολιτικόν ἡμῶν ἄρχοντα καί πρὸς τόν πλησίον·", καί Blasco Ibanez, Les Phanariotes et le Pape grec, ἄ.τ. ἄ.χ., σ.711, J.H.A.Ubicini, Empire Ottoman. De l'esprit public dans la Grèce turque, Revue de l'Orient, de l'Algérie et des colonies, XV(Mars), 1854, σ.165 : " Le clergé, en Turquie comme ailleurs, n'est d'aucun parti que du sien propre. Pour lui importe la puissance qui gouverne, si sa suprématie religieuse et civile demeure intacte."

65. Βλ. Hercule Diamantopulo, Le Réveil de la Turquie. Etudes et Croquis historiques, Paris, ἄ.ἔ., σ.3.

66. Βλ. ὁ.π., σσ.59, 120-121, πρβλ. Camille Fidel Les premiers jours de la Turquie libre. Lettres d'un témoin, Paris, 1909, σ.25 κ.ἄ..

67. Βλ. Μιλτ. Χριστοδουλίδου, Τό Σύνταγμα, ὁ.π., σ.13, Α.Χ. Χαμουδόπουλος, Ἑλληνισμός καί Νεότουοκοί, ὁ.π., σ.6, ὕποσημ.1, Πρόοδος, 21 Νοεμβρίου 1912.

68. Βλ. Α. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, ὁ.π., σ.69.

69. Βλ. Γεωργίου Μπουσίου, Τό Πολιτικόν Πρόγραμμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Τουρκίᾳ, [Κωνσταντινούπολις], 1912, σ.8.

70. Βλ. "«Η Μεταβολή του Πολιτεύματος», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΗ' (1908), σ. 331, πρβλ. σ. 343, Μ. Χριστοδουλίδου, ὁ.π., σ. 9, Lettre adressée à S.M. le Sultan par S.A. le Prince Mustafa Fazil-Pacha, (En turc, en français, en italien, en russe, en grec moderne, en turc en caractères grecs et en caractères arméniens), [Κωνσταντινούπολις], ἄ.ἔ. .
71. Βλ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ὁ.π., σ. 345, ἐπίσης, "Μετά τὴν 11ην Ἰουλίου 1908", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΗ' (1908), σσ. 513-14.
72. Βλ. «Αἱ τελευταῖαι ἀποφάσεις τοῦ ὀθωμανικοῦ Κοινοβουλίου», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΘ' (1909), σσ. 185-187, Μιλτ. Χριστοδουλίδου, ὁ.π., σσ. 10-18, πρβλ., Μ., ἐπί τῇ λήξει τοῦ 1908, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΗ' (1908), σ. 547 καί γενικότερα, George W. Gawrych, "The Culture and Politics of Violence in Turkish Society. 1903-1914", Middle Eastern Studies, τόμ. 22, ἀρ. 3, Ἰούλιος 1986, σσ. 307-330.
73. Βλ. "«Η ὑπόθεσις τῶν ἀμφισβητουμένων ἐκκλησιῶν», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Λ' (1910), σσ. 237-242 καί "Περὶ τῶν ὅλων", ὁ.π., σσ. 137-139, "Ἐναγίου τῆς ἰσότητος", ὁ.π., σ. 163, "Τὰ πρόνομια καὶ ἡ αὐτοδιοικήσεις", ὁ.π., σσ. 169-170.
74. Βλ. "«Η Ἐθνοσυνέλευσις», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ὁ.π., σ. 282 κ.ἔ. .
75. Βλ. "Ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς", ὁ.π., σσ. 283-284.

76. Βλ. Τακρίριον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου περί τῶν ἐκλογικῶν παρανομιῶν καί κατάλογος αὐτῶν, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912), σσ. 89-92, Κατερίνα Μπούρα, Οἱ βουλευτικές ἐκλογές στήν ὀθωμανική Αὐτοκρατορία: Οἱ Ἕλληνες βουλευτές 1908-1918, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τόμ. Δ', Ἀθήνα, 1983, σσ. 72-73. Πρβλ. Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet döneminde Meclisler : 1908-1918", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, τόμ. 4-5 (1975-1976), σ. 254, περί μεγαλοϊδεατισμοῦ τῶν Ἑλληνοθωμανῶν βουλευτῶν.

77. Πρβλ. Α. Χ. Χαμουδοπούλου, Ἡ Νεωτέρα Φιλική Ἐταιρεία, ὁ. π., σ. 52. : " Μετά τόν Κύριλλο Λούκαρη ὁ Ἰωακείμ ὁ Γ' εἶναι ὁ μεγαλύτερος Πατριάρχης ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀλώσεως. Πρέπει νά προσθέσουμε ὅτι κανεῖς ἄλλος δέν πίστευε ὅπως αὐτός ὅτι ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης εἶναι ὁ θεματοφύλαξ τῶν Βασιλέων τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁλη του ἡ δράσις, κάθε του κίνησις φανερώνει τήν ἀντίληψή του αὐτή".

78. Ὁ ἑλληνικός μεγαλοϊδεατισμός ἐκπροσωπεῖται νομίζω μέ πληρότητα, ἀπό τήν "Ἐταιρεία Ἑλληνισμός" τοῦ Νεοκλέους Καζάζη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τυπική ἐθνική, ἀλυτρωτική ὀργάνωση. Ἰδρύθηκε στή 1892 μέ σκοπό τήν ἰδεολογική προπαρασκευή τοῦ εὐρύτερου ἑλληνισμοῦ γιά τήν ἀνάληψη τοῦ ἀλυτρωτικοῦ ἀγῶνα καί τήν προβολή τῶν ἀλυτρωτικῶν ὁραμάτων καί τῶν ἑδαφικῶν διεκδικήσεων τῆς Ἑλλάδος στήν Μακεδονία, Ἡπειρο, Ν. Ἀλβανία, Ἀ. Θράκη, Κωνσταντινούπολη, Μικρά Ἀσία, Δωδεκάνησα, Κρήτη καί Κύπρο. Βλ. ἔνδεικ-

τικῶς, "Τό ἔθνικόν Πρόγραμμα. Τό Διοικητικόν Συμβούλιον",
Ἑλληνισμός, τόμ. Α' (1898), σσ. 3-9, Α. Ν. Στούπης, "ἘΟ Ἑλληνισμός
 ἐν τῇ Ἀνατολῇ", Ἑλληνισμός, ὁ. π., σσ. 133-136, Πολύκαρπος Ὑ. Συνοδινός, "Ἐκκλησία καί αἱ ἕξω τῆς Ἑλλάδος Ἑλληνικαί
 Κοινότητες", Ἑλληνισμός, ὁ. π., σσ. 460-463, Πολύκαρπος Συνοδινός,
 "ἘΟρθοδοξία ὡς ὑπέριστα ἔθνικὴ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ",
Ἑλληνισμός, Β' (1899), σσ. 173-178, Ν. Ν. Δουρνοβώ, "Ἀνάγκη μείζονος
 ἑνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καί Κωνσταντινουπόλεως",
Ἑλληνισμός, Δ' (1901), σσ. 646-651, Πολύκαρπος Ὑ. Συνοδινός, "ἘΟ
 Ἑλληνισμός καί ἡ ἐν Χάλκῃ θεολογικὴ Σχολή", Ἑλληνισμός, Β'
 (1899), σσ. 444-447. Γιά τόν Νεοκλή Καζάζη βλ. Γιώργος Κόκκινος,
 "Νεοκλῆς Καζάζης (1849-1936): Ἐθνικὴ ἰδεολογία, πολιτικὴ φι-
 λοσοφία, φιλοσοφία τῆς ἱστορίας", Θεωρία καί Κοινωνία, τεῦχος
 6 (Ἰανουάριος 1992), σσ. 185-212.

79. βλ. "Ἐθνοσυνέλευσις", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Α' (1910), σσ. 284-285, πρβλ. "Ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΗ' (1908), σ. 475 : "Πολιτευόμεθα καί θέλομεν πολιτευθῆ συνταγματικώτατα καί οὐδέποτε θέλομεν παρεκκλίνῃ τῆς συνταγματικῆς ὁδοῦ".

80. βλ. Ἀναγκαῖαι ὁδηγίαι διδόμεναι ἐκ τοῦ κέντρου ὡς ἐκ τῆς σημερινῆς μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912), σ. 20, πρβλ., Χ[ρύσανθος] Φ[ιλιππίδης], "ἘΟ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες καί αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαί", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ὁ. π., σσ. 17-18.

81. Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, "Τά ὄνειρα τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ",
Ἀκρόπολις, 19 Νοεμβρίου 1912.

82. Βλ. τό φυλλάδιο τοῦ Γεδεών, Τά Διορθωτέα καί Ἐπείγοντα. Τό μεγαλεῖον τῆς Ἐκ-
 κλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐγκείται ἐν τῇ ἐνώσει ὅσοι δέ ζητοῦσι τήν δι-
 αίρεσιν εἶναι ἐχθροί τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἁ.τ., ἁ.
 χ., στό ὅποιο ἐπικρίνεται σφοδρότατα ὁ Ἄνθιμος ΣΤ' ὡς δημιουργός
 τοῦ σχίσματος καί ἐκφράζεται ἡ εὐχή τῆς συμφιλίωσης Ἑλλήνων καί
 Βουλγάρων Ὀρθοδόξων, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι "ὁ εὐκλεῶς ἀναβάς ἐπί τοῦ
 Πατριαρχικοῦ θρόνου σοφός Πατριάρχης Κύριος Ἰωακείμ, θέλει ἐπανα-
 φέρει τήν ἁρμονίαν καί τήν ἐνωσιν μεταξύ ἀδελφῶν, ἀνευ διακρίσεως
 φυλετισμοῦ, (καθόσον ἡ μεταξύ ἀδελφῶν διάστασις μόνους τοὺς ἐχθρ-
 οὺς τοῦ χριστιανισμοῦ καί τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας χαροποιεῖ), βέ-
 βαιος ᾧν ὅτι πάντες θέλουσιν εὐλογεῖ τό Σ. ὄνομα αὐτοῦ.", ὁ.π., σ. 16
 Πρβλ., Εἷς ὀρθόδοξος, Ἄνθιμος ὁ ΣΤ' καί τό Βουλγαρικόν Ζήτημα, ἥτοι
ἀντικανονική καί πανσλαυιστική λύσις τῆς αὐτοῦ παναγιότητος, Ὁδησ-
 σός, 1872. Ὁ Βασ. Στεφανίδης ἀναφέρει ὅτι ἡ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ
 κλήρου καί λαοῦ ἦταν ὑπέρ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλη-
 σίας ὡς σχισματικῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τόν Ἄνθιμο ΣΤ', ὁ ὅποιος
 ὑπῆρξε διστακτικός, βλ. Βασιλείου Κ. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία
Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι, Ἀστήρ, 1948, σ. 681. Πρβλ., Φιλαρέτου
 Βαφείδου, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, τόμ. Γ', Νέα Ἐκκλησιαστική Ἱστορία
(1453-1908), μέρος Β', Ἀλεξάνδρεια, 1928, σ. 178, Π. Καρολίδης, "Τό Βουλ-
 γαρικόν Σχίσμα", Πανελληνιον Λεύκωμα, ὁ.π., σ. 55. Σύμφωνα μέ τόν Ἄθ.
 Ἀγγελόπουλο, ἡ σημασία τῆς Τοπικῆς Συνόδου τοῦ 1872 ἐγκείται στό

γεγονός ότι καταδικάστηκε ο φυλετισμός ως σχίσμα και αίρεση με
 άφορμή τό βουλγαρικό εκκλησιαστικό ζήτημα. "Η Όρθόδοξος Έκκλησία
 διά τής Συνόδου τοῦ 1872 διεκήρυξε τήν ένότητα τής Όρθοδοξίας, χω-
 ρίς νά παραγνωρίση τήν άξίαν και τήν θέσιν τοῦ Έθνους ως βάσεως
 διά τήν ύπαρξιν και τήν πρόοδον τών επί μέρους όρθοδόξων λαών,
 άρκει ὁ έθνικισμός νά μή γίνεται άφορμή έθνικῶν έρίδων μεταξύ
 όμοδόξων, δηλ. Όρθοδόξων Χριστιανικῶν λαών και Έθνῶν.", βλ. Άθαν. Άν.
 Άγγελόπουλος, "Σελίδες Έκκλησιαστικῆς Ιστορίας", Ξενία Ἰακώβω Ἀρχι-
επισκόπῳ Βορείου και Νοτίου Ἀμερικῆς, Θεσσαλονίκη, γαπε' [1985], σ. 584-
 83. βλ. Evangelos Kofos, "Attempts at mending the Greek-Bulgarian
 Ecclesiastical Schism (1875-1902)", Balkan Studies, τόμ. 25, 2, 1984, σσ.
 7-12. Πρβλ. C. Bojan, Les Bulgares et le Patriarche Oecuménique, ou
comment le Patriarche traite les Bulgares, Paris, 1905, σ. 9 : " Le
 Patriarcat, eut-il à sa tête Joachim III ou un autre chef moins
 orgueilleux, ne fera pas cesser le schisme, tant qu'il y aura enco-
 re des Bulgares parmi ses ouailles. C'est grâce au schisme qu'il
 parvient à imposer ses évêques non seulement aux diocèses de
 Macédoine et des vilayets d'Adrianople, mais aussi à ceux de la
 Principauté."

84. βλ. Μαξίμου (Χρηστοπούλου) Σάρδεων, Τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον ἐν
τῇ Όρθοδόξῳ Έκκλησίᾳ. Ιστορικοκανονική μελέτη, Θεσσαλονίκη, Π. Ι. Π. Μ.,
 1972, σ. 323. Για τήν καταδίκη τοῦ φυλετισμοῦ βλ. επίσης, "Διά τόν
 εἰκοστόν αἰῶνα", Ἀνάπλασις, ἀρ. 158 (1901), σ. 842, Σ. Ἡλιάδης, "Θρησκευτι-

κοί και φυλετικοί φανατισμοί, Ἐυαγγελισμός, Β' (1913), σσ. 162-164,
Ὁ Βουλγαρισμός πρό τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ ἔθνοπολιτικοῦ καί τοῦ ἐκκλη-
σιαστικοῦ βήματος, ὑπό Ε., Κωνσταντινούπολις, 1864, σσ. 81-82, Τά ἐν
τῇ " Ἄρμονία " περί τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος, Κωνσταντινούπολις,
 τύποις Ἄρμονίας, 1866, σσ. 60-66, πρβλ. Livio Amedeo Missir, Eglises
et Etat en Turquie et en Proche-Orient, Bruxelles, 1973, σ. 34.

85. Γιά τό ὅλο θέμα βλ. Ἐλένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, "Μία προσ-
 πάθεια γιά τήν ἄρση τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος", Μνήμων, τόμ. Δ'
 (1974), σσ. 111-120 καί γενικόγερα, Γερασίμου Γ. Κονιδάρη, Ἡ ἄρ-
σις τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, Ἀθήναι, 1958.

86. Βλ. Ὁ κατά τῶν ἐν Βουλγαρία ὀρθοδόξων διωγμός, Ἐκκλησιαστική Ἀλή-
θεια, Β' (1881-1882), σσ. 775-779, Κ[αλλίνικος] Δ[εληκάνης], Βουλγαρι-
καί κακουργίαι, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σσ. 373-378, 393-
 396, Ἰωακείμ Γ', Πρός τήν Α.Β.Υ. τόν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας, Ἐκκλη-
σιαστική Ἀλήθεια, ὁ.π., σσ. 396-397: "Ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ καί ἀνθρω-
 πίνου δικαίου, ἐν ὀνόματι πάντων τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας μου καί
 τοῦ ἁγιοτάτου Πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν κατωχυρωμένων διά νόμων
 ἱερῶν τε καί πολιτικῶν, ἐν ὀνόματι τῆς διαταραχθείσης συνειδήσεως

σύμπαντος τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, οὕτινος ἡ πίστις καί ἡ ἱερά παρακα-
 ταθήκη καταπατοῦνται, ἀπαιτῶ ὅπως τεθῆ τέρμα εἰς τόν διωγμόν καί
 ἀποδοθῆ δικαιοσύνη εἰς τήν ταλαιπωρουμένην Ἐκκλησίαν μου καί εἰς
 τά πνευματικά μου τέκνα διά τῆς πλήρους ἐπανορθώσεως τοῦ ἀρχαίου
 καθεστώτος, ἐν πᾶσι τοῖς προσβληθεῖσι, βεβηλωθεῖσι καί κατερειπω-
 θεῖσι, διά πυρός καί τοῦ σιδήρου, μέρεσι ".βλ. Ἐπίσης, "Ἐπιστολή τῆς
 τοῦ Χ.Μ. Ἐκκλησίας πρὸς τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας περί τῶν ἐν
 Ἐνατολικῇ Ρωμυλίᾳ καί Βουλγαρίᾳ τολμηθέντων κατ' ὀρθοδόξων", Ἐκκλη-
σιαστική Ἀλήθεια, ὅ.π., σσ. 493-496, "Αἴτησις Ἑλληνικῆς Κοινότητος
 τοῦ χωρίου Κουροῦ Δερέ Ἐπαρχίας Σαράντα Ἐκκλησιῶν, Πρὸς τήν τῶν
 Μακεδόνων ἐπίκουρον ἐπιτροπήν, Κουροῦ Δερέ, 23 Νοεμβρίου 1904", ΙΑΥΕ
1905 ἄ.ἄ.κ.Η, "Σοβαρόν καί σπουδαῖον διάβημα τῶν Ἀγγλικανικῶν Ἀρχι-
 επισκόπων καί Ἐπισκόπων ὑπέρ τῶν δεινοπαθούτων χριστιανῶν τῆς
 Μακεδονίας", Ἐκκλησιαστικός Ἐλεγχος, Γ' (1907), σσ. 417-421, Ἀνωνύμου,
Βουλγάρων ἐνέργειαι πρὸς κατάλυσιν τοῦ κράτους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκ-
κλησίας καί καταστροφὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνότητος ἐν τε τῇ Ἀνατολι-
κῇ Ρωμυλίᾳ καί Βουλγαρίᾳ, ἄ.τ., ἄ.χ. καί Κατάλογος τῶν ὑπὸ τῶν ὀργά-
νων τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου δολοφονηθέντων ὀρθοδόξων ἐν Μακεδο-
νίᾳ καί Θράκῃ κατά τὰ τελευταῖα πέντε ἔτη, Κωνσταντινουπόλις, Ἐκ
 τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1904, Memorandum adressé par le Pat-
riarcat Oecuménique aux représentants des grandes puissances à
Constantinople relativement aux récents événements de Bulgarie et
de Roumélie Orientale, Le 28 Juillet 1906.

87. Βλ. ΕΛΙΑ ΑΠΑ Φ.365, ἐπιστολή ὑπὸ ἡμερομηνία 11 Σεπτεμβρίου 1907. Πρβλ. Ἐπιστολές 25 Ἰουλίου 1905 καὶ 26 Μαρτίου 1911, ὁ.π..

88. Βλ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σ.370 ὁ Παῦλος Καρολίδης ὑποστήριζε ὅτι ὁ Ἰωακείμ εἶχε πλήρη ἀγνοία τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος "ὑπὸ ἐθνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐπόψεως", βλ. Λόγια περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΖ' (1907) σ.644.

89. Βλ. Ἐπίσημα Ἐγγράφα περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ὀδυνηρᾶς καταστάσεως, Κωνσταντινούπολις, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1906, σσ.29-34: "Ὁ Καστορίας Γερμανός πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (18-3-1903)", 37-40: "Ὁ Καστορίας Γερμανός πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (4-3-1904)", 90: "Ὁ Δράμας Χρυσόστομος πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (7-7-1906)", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σ.613: "Ὁ Δράμας Χρυσόστομος πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (29-11-1906)": "Μετά πολλοῦ δέ θάρρους, ὅπερ παρῆκε μοι ἡ συναίσθησις ἀνεπιλήπτου πολιτείας μου καυχῶμαι ὅτι ἡ ἐνταῦθα παρουσία μου ἐξασφάλισε καὶ ἐξασφαλίζει τὰ τιμιώτατα, τῶν καθεστώτων. Παρακαλῶ, Παναγιώτατε, ὅπως μίαν ὥραν τάχιον κατορθωθῆ νά προασπίζω καὶ προστατεύω ἐνεργῶς τοὺς χρείας μεγίστης προστασίας καὶ παρηγορίας ἔχοντας ὀρθόδοξους χριστιανούς μου." Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΖ' (1907), σσ.287-288: "Ὁ Καστορίας Γερμανός πρὸς τὸν Ἰωακείμ Γ' (24-3-1907)": "Τὸ εὐλογημένον Γένος ἡμῶν, ἀναβαπτισθέν ἐν τῇ μαρτυρίᾳ ἐδοκιμάσθη, ὡς χρυσός ἐν χωνευτηρίῳ ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἡμῶν ἀποστολή ἣτις προώρισται

παρά θεοῦ νά ἐπιζήσῃ τοῦ ψεύδους καί τῆς ἀπάτης, βασιζομένη ὡς πάντοτε ἐπί τῆς Ἱερᾶς Τριάδος, Ἐκκλησίας, Σχολῆς καί χριστιανικῆς ἐγρηγόρσεως καί, ἔχουσα συνήγορον τήν ἀλήθειαν καί τό δίκαιον πρόκειται μετ' ὀλίγον νά θριαμβεύσῃ. Ὁ δέ Ἐξάρχος, ἐξυπνῶν ἡμέραν τινα, θά ἴδῃ αἴφνης ἀφανιζόμενον εἰς τό ἀπειρον τό ἐπιτηδευθέν πυροτέχνημα, κρατῶν δέ εἰς χεῖρας τήν ποιμαντικήν ράβδον ἐστερημένην ποιμνίου, θά ἀναφωνήσῃ, μετὰ τοῦ σοφοῦ Παροιμιαστοῦ : " ὅς ἐρείδεται ἐπί ψεύδεσιν, οὗτος ποιμανεῖ ἀνέμους, ὁ δ' αὐτός διώξεται ὄρνια πετόμενα· ἀπέλιπε γάρ ὁδούς τοῦ ἑαυτοῦ ἀμπελῶνος, τοῦς δέ ἄξονας τοῦ ἰδίου γεωργίου. πεπλάνηται " (παρ. θ. 13) ", πρβλ. Μετακομιδή τῶν σεπτῶν λειψάνων τοῦ Ἀειμνήστου Μητροπολίτου Καστορίας Γερμανοῦ Καταβαγγέλη, Θεσσαλονίκη, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 1960, σσ. 36-39. Βλ. Ἐπίσης, Χρήστου Σωκρ. Σολουωνίδου, Ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος, τόμ. Α', Ἀθήναι, 1971, σσ. 59-60, 62 : " Ἐπιστολή [Χρυσοστόμου] πρὸς φίλον του εὕρισκόμενον ἐν Κων/πόλει. Ἀγαπητέ... Ἐφ' ὅσον ὁ (ὕβριστική λέξις) ἀλβανόφρων Μ. Βεζύρης θά διευθύνῃ τήν Μακεδονικὴν πολιτικὴν, ἡ ἔντιμος Κυβέρνησίς μας θά ἐπισωρεύῃ λάθη ἐπί λαθῶν μέχρις οὗ τό ἐνταῦθα οἰκοδόμημά μας καταρρεύσῃ. Προφανές, ὅτι ὑπὸ τήν Βεζυρίαν τοῦ φερῆτ Πασσᾶ καί (διατί νά μὴν τό εἶπω;) ὑπὸ τήν Πατριαρχεῖαν τοῦ Ἰωακείμ κατεδικάσθημεν νά ἐξολοθρευθῶμεν. Ἐκ τῶν ὀστῶν μας θά ἐξέλθουν ἥρωες ἐκδικηταί. 9 Αὐγούστου 1907.", σσ. 158-159, 401-407 : " Παναγιώτατε, ἀπολώλαμεν ὡς Ἐκκλησία καί Ἔθνος· ἡ προτιμηθεῖσα καί ἀναπτυσσομένη τακτικὴ ἐν τῷ περί ὑπάρξεως τῆς φυλῆς ἡμῶν ἀγωνι δέν εἶναι ἡ ἀρίστη πασῶν, ἵνα μὴ εἶπω ὅτι ἐκ μακροχρονίου πικρο-

τάτης πείρας ἀπεδείχθη ἡ πασῶν ἀστοχωτάτη καί ὀλεθριωτάτη εἰς τὰ ἔθνικα ἡμῶν δίκαια, ὅτε ἂν ἔξακολουθήσωμεν οὕτω βουλευόμενοι καί οὕτω δρῶντες θά αἰσθανθῶμεν βαρυθύμως καί θά ἴδωμεν ὀφθαλμοφανῶς ἐν οὐ μακρῷ χρόνῳ ὅτι οὐχί πλέον προνομίου ἑκκλησιαστικοῦ, ἀλλ' οὐδέ κοινοῦ ἀνθρωπίνου δικαιώματος σκιά ὑπολειφθήσεται ἡμῖν ὡς Ἐκκλησία Ὀρθοδόξῃ Ἑλληνικῇ καί ὡς Ἔθνει σεμνυνομένῃ καί σήμερον ἔτι, διότι ἐν αὐτοῖς τοῖς ζοφερωτάτοις τῆς πλέον ἀποτροπαίου δουλείας χρόνοις ἐτιμᾶτο ὡς τό μόνον προνομιοῦχον ἄδοξον, τετιμημένον καί βασιλικόν γένος. Ἐγώ, Παναγιώτατε, εἶπον καί ἐλάλησα Ὑμῖν δέ τοῖς ἐμπεπιστευμένοις τὰ ἕψιστα ἀξιώματα τῆς Ἐκκλησίας καί ἀναλαβοῦσιν ἐνώπιον θεοῦ καί ἀνθρώπων τās μεγίστας εὐθύνας ἀπόκειται νά βουλευθῆτε καί πράξητε ὅ, τι ἂν Ὑμῖν δόξη πρὸς ἀποτροπήν τοῦ ἐπικρεμαμένου ἐφ' ἡμᾶς καί ὀσημέραι ἐπιδεινουμεμένου σοβαρωτάτου κινδύνου ". Ἐπίσης βλ. τήν περιγραφή τοῦ Εἰρηναίου Χατζευφραιμίδη, Ἡ προσφορά τῆς Ἐκκλησίας στόν Μακεδονικό Ἀγώνα, Ὁ Μακεδονικός Ἀγώνας, Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ-Μουσεῖο Μακεδονικοῦ Ἀγώνα, 1987, σ. 478: "Ἀνάμεσα τους ξεχωρίζουν ὁ Γερμανός Καραβαγγέλης, ὁ ἀρχάγγελος τῶν Κορεστίων, πού ματαίωσε τὰ βουλγαρικά σχέδια γι' αὐτήν τήν περιοχή ὁ Χρυσόστομος Δράμας, ὁ μετέπειτα ἔθνομάρτυς τῆς Σμύρνης, πού ὑπακούοντας στήν κρισιμότητα τῶν καιρῶν καί παρακούοντας ἴσως τήν ἀρχιερατική του συνείδηση ὀργάνωσε τήν ἔνοπλη ἀντίσταση τῶν χωρικῶν ", πρβλ. Α.Χ. Χαμουδοπούλου, Ἡ Νεωτέρα, ὁ.π., σσ. 21-22, Εὐγενίου Κωσταρίδου, Ἡ Σύγχρονος Ἑλληνική Ἐκκλησία, Ἀθήναι, 1921, σσ. 183, 235, G. Bartas, "Intrigues contre le Patriarche

Joachim III", Echos d'Orient, τόμ. XI (1908), σσ. 375-376,
 Χρήστος Γ. Ανδρεάδης, "Ὁ Κορυτσᾶς Φώτιος (1862-1906)", Βόρειος
Ἡπειρος - Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, Πρακτικά Ἀ' Πανελληνίου
 Συνεδρίου (Κόνιτσα, 22-24 Αὐγούστου 1987), Ἐπιμέλεια Ἀποστό-
 λου Π. Παπαθεοδώρου, Ἀθήναι, 1988, σσ. 535-606.

90. Βλ. Alexis Alexandris, The Greek Minority of Istanbul and Greek-
Turkish relations 1918-1974, Athens, Center for Asia Minor Studies,
 1983, σσ. 144-173. Ὁ Ἀθηναγόρας Παραμυθίας καί φιλιαιτῶν διατυπώνει

τήν ὑπόθεση ὅτι ἔάν ζοῦσε ὁ Ἰωακείμ Γ', ὁ Ἑλληνισμός τῆς Μικρᾶς
 Ἀσίας δέν θά ξερριζωνόταν ἀπό τά πάτριά του ἐδάφη καί ἡ Ἐκκλησία
 Κωνσταντινουπόλεως δέν θά ζοῦσε ὑπό τόν ἐφιάλτη τῶν ἀντιποίνων
 καί τῆς ἀνά πᾶσα στιγμήν ἀπειλουμένης ἐκδιώξεως τοῦ ποιμνίου της,
 βλ. Ἀθηναγόρας Παραμυθίας, ὁ.π., σσ. 24-25. Πρβλ. καί τήν ἄποψη
 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου Α' (1948-1972) στό,
 Olivier Clément, Dialogues avec le Patriarche Athénazoras,
 Fayard, Paris, 1976², σ. 222 : "L'Islam a été tolérant, les Turcs
 en particuliers. Avec ceux-ci, voici cinq siècles que nous
 cohabitons et maintenat, grâce à Atatürk, nous sommes citoyens
 à part entière, dans un État laïc. Mais nous avons appris à
 nos dépens ce qu'il en coûte de mêler inutilement la re-
 ligion et la politique. Ce qui a été fatal, pour les Grecs
 de Turquie, ce fut la "Grande Idée", le rêve d'une restauration
 de l'Empire byzantin. Aujourd'hui, c'est la confusion dans
 les mains à Chypre, de l'autorité religieuse et du pouvoir
 politique. Il faut le dire très fermement: l'Empire byzantin
 est mort. Depuis longtemps, la véritable Byzance est spiri-
 tuelle... Nous avons trop souffert de la confusion du politi-
 que et du religieux pour la renouveler aujourd'hui sous une
 autre forme".

91. Βλ. Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Ἑλληνικά σχολεῖα στήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (1453-1821), Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1991, σσ. 423-433, ὅπου καί σύνοψη τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας.
92. Βλ. Ἰ[άκωβος] Β[ασιάδης], «Ἡ εἰς τά πάτρια ἔμμονή», Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΕ' (1905), σ. 252 "Ἡ ἔμμονή εἰς τά πάτρια ἔστω ἡ μόνη ρομφαία καί ἡ μόνη πυξίς ἐν τῷ κοινωνικῷ ἡμῶν βίῳ", Οἶκον. Στεφάνου Ἀθανασιάδου, "Τό ἐν Κωνσταντινουπόλει Α'. Διδασκαλικόν Συνέδριον", Εὐαγγελισμός Κωνσταντινουπόλεως, Α' (1912), ἀρ. 15, σ. 7 : "Ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νά τεθῆ πατρικῶς καί συναδελφικῶς ἐπί κεφαλῆς τῆς διδασκαλικῆς κινήσεως, τῶν διδασκαλικῶν συλλόγων, τῶν διδασκαλικῶν συνεδρίων, καί νά καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν ἐφαρμογῆς τῶν ἐκφραζομένων εὐχῶν καί τῶν ψηφισομένων ἀποφάσεων". Πρβλ. Χρύσανθος [Φιλιππίδης] Ἀθηνῶν, «Ἐκκλησία καί Πολιτισμός ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ», Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἔτος 1940, τόμ. ΙΕ', Ἀθῆναι, 1940, σ. 90 : "Δι' ἡμᾶς τοὺς λαοὺς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ὁ ἐξευρωπαϊσμός ὑπό οἵανδήποτε μορφήν δέν εἶναι πρόοδος, εἶναι ὀπισθοδρόμησις καί εἶναι ἀσθένεια", ἐπίσης πβλ. Henry Otis Dwight, Constantinople and its Problems, its Peoples, customs, religions and progress, London and Edinburg, 1901, σ. 231, F. Bianconi, La Question d'Orient dévoilée ou la Vérité sur la Turquie Musulmans, Raïas, Slaves et Grecs, Tcherkess et Tziganes, Paris, 1876, σ. 76.

93. Για τόν προσηλυτισμό τῶν δυτικῶν βλ. ^α“Επίσημα Ἐγγράφα”, Εκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΖ’ (1907), σσ. 189-190, ^β“Θρασύτης καί ἄσέβεια”, ^γ“ὁ.π.”, σσ. 178-180, ^δ“Ἀνακριθειῶν ἔλεγχος”, Εκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΘ’ (1909), σσ. 92-95, Γ[ερμανός] Β[ιλάκης], ^ε“Σχέσις Ἐκκλησιῶν”, Εκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΓ’ (1903), σσ. 498-502, Ἀ[θανάσιος] Π[ιπέρας], ^ς“Ἀτασθαλίαι”, Εκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΖ’ (1907), σ. 424, Χ[ριστόφορος] Κνήτης, ^ζ“Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν δέν εἶναι προσηλυτιστική”, Εκκλησιαστική Ἀλήθεια, Λ’ (1910), σσ. 287-288, Κυριακῆς Μαμώνη, ^η“Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατά τῶν Μισσιοναρίων”, Μνημοσύνη, τόμ. Η’ (1980-1981), σσ. 179-211, Χρ[ῆστος] Σπ. Σολδαῖτος, ^θ“Ἡ ἐκπαιδευτική καί πνευματική κίνησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας. (1800-1922)”, τόμ. Γ’, Ἀθήνα, 1991, σσ. 127-150, πρβλ. καί ^ι“Ἡ περί τῶν Καθολικῶν Σχολῶν ἐγκύκλιος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ τοῦ Γ’”, Καθολική Ἐπιθεώρησις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως,

- Α' (1902), αρ. 2, σσ. 17-28. Για τό ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς βλ. «Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιος τῆς 18 Δεκεμβρίου 1901», ΕΛΙΑ ΑΠΑ φ. 365 καί Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σσ. 498-502, «Πρός τοὺς παρ' ἡμῖν ἐκχυδαϊστάς τῆς Ἁγίας Γραφῆς», Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ὁ.π., σσ. 377-380, «Ἀναγκαῖα διαφώτισις ἐν τῷ ζητήματι τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου», ὁ.π., σσ. 481-483, «Διά τήν μετά τῆς Ἀκροπόλεως συνέντευξίν μας», Ἀνάπλασις, αρ. 203 (1901), σσ. 1205-1208.
94. Για τήν Ἐκπαιδευτική Ἐπιτροπή, βλ. Ζωή Μελανδινού, «Ἡ Πατριαρχική Κεντρική Ἐκπαιδευτική Ἐπιτροπή καί οἱ ἀγῶνες τῆς Δελτίου Μεγαλοσχολιτῶν ἐν Ἀθήναις, τεύχ. 3ον, Φεβρουάριος 1952, σσ. 48-52, Χρ. Σολδάτος, ὁ.π., τόμ. Β', Ἀθήνα, 1989, σσ. 155-161, τόμ. Γ', σσ. 29-33, καί εἰδικότερα, «Ἡ Πατριαρχική Κεντρική Ἐκπαιδευτική Ἐπιτροπή», Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σσ. 570-571, Ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος Χρυσόστομος, «Τιμιώτατοι ἔφοροι καί ἐλλόγιμοι διευθυνταί καί διευθύντριαι τῶν Σχολῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως», Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σσ. 286-287, 301-302, τοῦ ἰδίου, «Ἐγκύκλιος Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς», ὁ.π., σσ. 350-352.
95. βλ. Ἰωακείμ Γ', «Πατριαρχική Ἐγκύκλιος περί σχολείων», Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Α' (1880-1881), σ. 16.
96. βλ. «ὑπέρ τῆς πατρίου καί κατά Χριστόν παιδεύσεως», Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912), σ. 321, Πρβλ. Χ[ρούσανθος] Φ[ιλιππίδης], «Ἡ κοινωνική μόρφωσις τῆς νεολαίας», Ἐκκλ. Ἀλήθεια, ὁ.π., σσ. 157-160, 177-181.

97. Βλ. Σοφία Σπανούδη, "Οἱ "μαλλιαροί" τῆς Πόλης", Τά Νέα, 15 Ἀπριλίου 1948.

98. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. Γιάννης Παπακώστας, Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῆς Ἀλεξάνδρας Παπδοπούλου, ΕΛΙΑ, Ἀθήνα, 1980, σσ. 93-94.

Πρβλ. Ἰωακείμ Γ', Ἐθνικά συνθήματα, Τὰ Πάτρια, 26 Φεβρουαρίου 1911: "Ὁ λεγόμενος μαλλιαρισμὸς καὶ χυδαῖσμὸς καίπερ κατ' οὐσίαν οὐδέν ἰσχύσαι δυνάμενος, ὅμως καὶ οὕτω λύμην εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Γένους ἐπιφέρει ἱκανὴν καὶ ἀνωμαλίαν καὶ ἀτασθαλίαν εἰσάγει ἐπιζημίαν, ἀπὸ δέ ἀπόψεως Ἐθνικῆς ἀποτελεῖ τοῦτ' αὐτὸ μόλυσμα δεινόν", Ἀρχιμ. Σωφρόνιος [Σταμούλης], Ἡ λύμη τοῦ χυδαῖσμοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια,

Λ' (1910), σ. 301 : "Ἄλλ' εἶναι λυπηρὸν καὶ ἀξιοθρήντον νὰ καταναλίσκωνται ἔθνικαὶ δυνάμεις εἰς ἄδοξον καὶ ἄσκοπον ἀγῶνα, εἶναι ὀδυνηρὸν νὰ προβάλλωνται ἔμπόδια εἰς τὴν ὁμαλὴν ἔθνικὴν σταδιοδρομίαν, ὥστε δικαίως ὁ σεπτὸς τῆς πατριᾶς ἡμῶν Ἄρχων καὶ ἡ περὶ αὐτὸν σεμνὴ τῶν Μητροπολιτῶν Σύνοδος ἐξέφρασαν ἐπισήμως τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν ἐπὶ τοῖς τεκταινουμένοις", "Γράμμα διδασκάλου τοῦ Γένους", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Λ' (1910), σσ. 100-102. Στὴν ἀλληλογραφία του μετὸν Ἰωακείμ Γ' πρὸς τὸ γλωσσικόν, ἀναφέρεται ὁ Ψυχάρης στὸ Ρόδα καὶ Μῆλα, τόμ. Δ' Ἔστις, Ἀθήνα, 1907, σσ. 191-201, ἐνῶ ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς χαρακτηρίζει τὸν Πατριάρχη ὡς "κορυφαῖο τῶν ἀντιδραστικῶν πρὸς τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα", Λόγιοι καὶ Δημοτικισμὸς, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1987, σ. 60.

99. Βλ. "Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιος πρὸς τὰς διαφόρους Ὀρθοδόξους θεολογικάς Σχολάς", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σ. 505 καί ἀκριβές ἀντίγραφο στό ΕΛΙΑ ΑΠΑ φ.365. Ἡ ἔγκύκλιος αὕτη σχολιάζεται ἔκτενῶς ἀπὸ τὸν Γαβριήλ [Ἰατρουδάκη] πρῶην Νικοπόλεως, τῆς Ἀ.Θ. Παναγιότητι τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Ἰωακείμ τῷ Γ' τῷ Πνευματικῷ μοι Πατρὶ καί Δεσπότη ἀπάντησις ὀφειλουμένη, Ἀθῆναι, 1902, σ. 7 κ.έ.. Πρβλ. "Ἐπιστολὴ τῆς Ἀ.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ'", Ἀνάπλασις, ἀρ.208 καί 209(1901), σσ.1250-1252.
100. Πρβλ. τὴν χρῆση τῶν ὄρων "ἄνωμαλία" καί "ἄτασθαλία" ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ Γ', "Ἐθνικά συνθήματα", ὅ.π..
101. Βλ. τὴν χρῆση τῶν ὄρων ἀπὸ τὸν Σπανούδη, ὁ ὁποῖος ὀμιλεῖ καί περὶ "Ἰωακειμισμού", Κ.Π. Σπανούδη, ὅ.π., σσ.53-54. Ὁ Γεδεών ὅμως χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους καί σέ σχέση μέ τὸν Ἰωακείμ Β'. Βλ. "Ἐνθυμήσεις ὄχι εὐσεβεῖς", Χρόνος Κωνσταντινουπόλεως, 3 Σεπτεμβρίου 1918: "Ἡμεθα καί τότε Ἰωακειμικοί καί ἀντιἰωακειμικοί. Ὅσοι ἐτίμων τὸν "πολιτικόν νοῦν" τοῦ γέροντος Ἰωακείμ Β' τοῦ ἀπὸ Κυζίκου". Στὴν Συναγωγὴ τοῦ Κουμανούδη ἀναγράφονται καί οἱ "Ἰωακειμισταί, οἱ ὀπαδοί τοῦ Ἰωακείμ Γ'", σ.[499], πρβλ. καί τὴν μᾶλλον ἀδόκιμη ἀναφορά τοῦ Π. Καρολίδη σέ "Ἰωακειμιστάς" καί "Ἀντιἰωακειμιστάς", στό Λόγοι, ὅ.π., σ.154. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ συνεργάτης καί

θαυμαστής τοῦ Γερμανοῦ Ε', Γεώργιος Παπαδόπουλος, κατακρίνει τὴν παράταξη τῶν ἰωακειμικῶν διότι μὲ τὴν στάση καὶ τίς ἐνέργειές τους κατέστησαν τὸ "σεπτόν" ὄνομα τοῦ Ἰωακείμ σημεῖο ἐθνικῆς διαιρέσεως καὶ κομματικῆς διαπάλης, Γ. Παπαδοπούλου, ὅ.π., σ. 353, ἐνῶ τὴν ἴδια ἀκριβῶς μομφή ("τῆς διαιρέσεως τῶν ἐν τῇ τουρκικῇ αὐτοκρατορίᾳ ἑλλήνων") διατυπώνει ὁ Γεδεών ἔναντιον τῶν ἑντιῶακειμικῶν, Μνεῖα τῶν πρό ἐμοῦ, ὅ.π., σ. 241.

102. Βλ. Κ. Π. Σπανούδη, ὅ.π., σσ. 47-182. Ὁ Α. Χ. Χαμουδόπουλος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰωακείμ ὡς αὔρεξόριστος στό "Ἅγιον" Ὄρος ἔδειχνε νά μὴν ἐνδιαφέρεται οὔτε γιὰ τίς ἐνέργειες τῶν ἀντιπάλων του, οὔτε καὶ γι' αὐτές τῶν ὀπαδῶν του. "Ὁ Ἰωακείμ ἦταν τελείως ξένος πρὸς τὸ κόμμα, πού ἔφερε τὸ ὄνομά του καὶ τὸν ὑπεστήριζε. Αὐτοὶ οἱ στενωτέροι φίλοι του, πού ἀγωνίστηκαν γι' αὐτόν, ὁ Ζαρίφης, ὁ Εὐγενεΐδης, ὁ Τζῶν Χατζόπουλος, ὁ Καζανόβας, ποτέ δέν τολμοῦσαν νά τοῦ μιλήσουν γιὰ κομματικές παρατάξεις.", βλ. Α. Χ. Χαμουδοπούλου, Ἡ Νεωτέρα, ὅ.π., σ. 20.

103. Βλ. "Ὅποῖος πρέπει νά ᾔηται ὁ νέος Οἰκουμενικός Πατριάρχης", Εὐαγγελισμός. Κωνσταντινουπόλεως, Α' (1912), ἀρ. 22, σ. 171.

104. Βλ. Κ. Π. Σπανούδη, ὅ.π., σ. 54. Πρβλ. F. Cayré, "Joachim III Patriarche Grec de Constantinople. 1834-1912", Echos d'Orient, τόμ. XVI (1913), σ. 63, ᾠ. Συγγροῦ, ὅ.π., τόμ. Α', σσ. 261-262 : "Πρὸ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἕλληνες δέν

ήσυχολοῦντο εἰς τὰ τῆς πολιτικῆς, ἐγώ
 δέ δέν ἀπετέλουν ἐξαίρεσιν. Κύριος λόγος ἦτο τό πολυάσχολου τῶν
 ἀνθρώπων, καταγινομένων δι' ὅλης τῆς ἡμέρας εἰς κοπιωδεστάτην ἐργα-
 σίαν τήν δέ ἔσπεραν ἐπιδιδουμένων εἰς διασκεδάσεις εἰς τρόπον ὥστε
 ὀλιγίστην πνευματικὴν τροφήν εἶχον καιρόν νά παράσχωσιν ἑαυτοῖς.
 Τά ἐθνικά πράγματα τότε διεείποντο ὑπὸ ὠρισμένου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων
 ὑπηκόων Ὄθωμανῶν καί ἐχόντων τὰ τοῦ φαναρίου, δηλαδή τὰ τοῦ Οἰκου-
 μενικοῦ Πατριαρχείου, ἀποκλειστικόν αὐτῶν ἔργον ἢ μάλλον ἐπάγγελμα,
 τὰ δέ τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Βασιλείου οἱ ἐν αὐτῷ ἐθεώρουν ἀπο-
 κλειστικόν αὐτῶν δικαίωμα καί τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἀλλαχοῦ
 Ἕλληνας ἀναξίους συμμετοχῆς ἐπίστευον", Στεφάνου Παπαδοπού-
 λου, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Πόλη, Ἀθῆναι, 1978, σσ. 80-81.

105. Βλ. R. H. Davison, Reform in the Ottoman Empire. 1856-
1876, Princeton, 1963, σ. 114, πρβλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Πρὸ ἑβδομηκοντα
 ἐτῶν", Κωνσταντινουπόλις Ἀθηνῶν, 1η Ἰανουαρίου 1933.

106. "Τό σύστημα, πού γνωρίζεται ὡς γεροντισμός, ἔλαβε τὴν
 ὀνομασίαν αὐτὴν ἀπὸ τοὺς πλησιοχώρους καί τοὺς ἄλλους ἐγ-
 κοίτους (μεγάλους, δοκοῦντας), πρώτους κατὰ τὴν τάξιν μητρο-
 πολίτας, τοὺς καλουμένους γέροντας καί λαυβάνοντας ἔνεργόν

μέρος εἰς τήν διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἡμποροῦσαν νά ἐκλέγουν τοὺς ὑποψηφίους των εἰς τόν πατριαρχικόν θρόνον καί τὰς ἄλλας ἀρχιερατικάς ἕδρας. Ἐπί πλέον, ἦσαν οἱ ἐπίτροποι τῶν μητροπολιτῶν εἰς τό κέντρον καί κατ' αὐτόν τόν τρόπον, ἔκτός ἄλλων, ἤσκουν ἀπολυταρχίαν". Βλ. Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1453-Σήμερον), Θεσσαλονίκη, 1987, σσ. 71-72.

107. Βλ. Φιλαρέτου Βαφείδου, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, Τόμ. Γ', Νέα Ἐκκλησιαστική Ἱστορία (1453-1908), Μέρος Β', Ἀλεξάνδρεια, 1928, σ. 211.

108. Βλ. Ἐνδεικτικά, Γ. Μισσηλίδης καὶ Βλ. Μιχαηλίδης, ὁ.π., σσ. 6-7, Δ.Φ.,
 "Ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ'", Ὁ Φάρος τῆς Ἀνα-
τολῆς. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ Ἔτους 1902, Κωνσταντινού-
 πολις, 1901, σσ. 81, 89-90, Εἰς Μνήμην Ἰωακείμ τοῦ Γ' ἐπὶ τῇ πέμπτῃ ἐπε-
τείῳ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, Ἀθήναι, 1917, σσ. 4-5, 10-11, Χρῆστος Σολομωνί-
 δης, "Ἰωακείμ ὁ Γ' ὁ Μεγαλουργός", Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν ἐν Ἀθήναις,
 τεύχ. 5ον, Δεκέμβριος 1965, σσ. 90, 96.

109. Βλ. Ἐνδεικτικά, Ἱστορικαὶ Σελίδες. Δευτέρα Πατριαρχεῖα Ἰωακείμ τοῦ
Γ'. 1901-1906, ἄ.τ., [1906], Ἱστορικαὶ Σελίδες. Ἰωακείμ ὁ Γ', ἄ.τ., ἄ.χ.,
Τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας. Ἰωακείμ ὁ Γ' καὶ ἡ διαθήκη Χρηστάκη Ζω-
γράφου, Ἀθήναι, 1905, Γερμανὸς Γρηγοράς, Ἡ ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴ Σχολή,
 Ἀλεξάνδρεια, 1907, σσ. 110-11, 114, πρβλ. ἐπ' αὐτοῦ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωακείμ
 (10 Μαΐου 1907) πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Φώτιον, ΕΛΙΑ ΑΠΑ φ. 366 καὶ
 "Ἡ ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴ Σχολή (1844-1898)", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια,
 ΚΖ' (1907), σσ. 345-346. Βλ. ἐπίσης, Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ'. Ἡ ἐν
Φαναρίῳ Κατάστασις, Κωνσταντινούπολις, 1909, Λ.Ξ. Μαρκίδης, "Τοῦ Ἰωακε-
 μισμοῦ ὀλέθριαι συνέπειαι", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀνόρθωσις, Α' (1909), σσ. 16-
 18, Ἀθηναῖος, "Ἡ ὑπόστασις τῆς Ἐκκλησίας καταστρεφομένη", Ἐκκλ. Ἀνόρθω-
σις, ὁ.π., σσ. 34-36, Πολίτης, "Ἀντιἰωακειμικοὶ Μικρασιάται", ὁ.π., σσ. 15-
 16.

110. Βλ. "Εἰκὼν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς", Βιθυνιακὸν ἡμερολόγιον ὁ Φρουρός, ἔτος Δ', 1914, Κωνσταντινούπολις, 1913, σσ. 45-46,
- "Ἐκκλησία, κληρὸς καὶ λαός. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀπολυταρχία ἢ νέος Βυζαντινισμὸς", Βιθυνιακὸν ἡμερολόγιον ὁ Φρουρός, ἔτος Γ', 1913, Κωνσταντινούπολις, 1912, σσ. 12-13.

114. Βλ. Ἐκκλησιαστικά Ἐγγραφα. Ἰωακείμ Γ', Ἐγκύκλιος περί τοῦ χρέους τοῦ κοινοῦ τῶν Πατριαρχείων, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Α' (1880-1881), σ.28, πρβλ. τήν Ἐγκύκλιό του τῆς 12 Φεβρουαρίου 1879, Ἐκκλ. Ἀλήθεια, ὁ.π., σ.41: " Πρώτιστον καί ἀναγκαιότατόν ἐστι τό τῶν οἰκονομικῶν, ἅτινα εὑρίσκονται εἰς τό ἔσχατον τῆς δυσχερείας σημεῖον ". Βλ. ἐπίσης, Ἐπιστολή τοῦ Ἰωακείμ πρὸς τόν Ἀλεξανδρείας Φώτιον (12 Ἰανουαρίου 1904), γιά ἔρανο τῶν ὁμογενῶν ὑπέρ τοῦ Πατριαρχείου, ΕΛΙΑ ΑΠΑ φ.365, Ἐγγραφο τῆς Ἑλληνικῆς Β.Πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη ὑπ' ἀρ.168 ἔμπ./24-3-1905, γιά τήν ἐπίσπευση τοῦ χορηγήματος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως "διότι τό Πατριαρχεῖον εὑρίσκεται ἐν οἰκονομικῇ δυσχερείᾳ", ΙΑΥΕ 1905 ἄ.ἀ.κ. Ζ'. Πρβλ. τό "πρόγραμμα τοῦ ἐν Λονδίνῳ Ἑλληνικοῦ Ἐθνικοῦ Συλλόγου " Ἀριστοτέλης", γιά τήν " ἀποστολήν χρηματικῆς βοηθείας τοῖς οἰκονομικῶς πάσχουσιν ἐν Τουρκίᾳ Ἐκκλησιαστικοῖς καί ἔθνικοῖς κέντροις", Ἐνωσις Ἐκκλησιῶν/The Union of the Churches, Γ' (1905), σ.1127. Ἡ κακή οἰκονομική κατάστασις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου προερχόταν, σύμφωνα μέ τόν Β.Στεφανίδη, ἀπό τίς μεγάλες καί ἀναπόφευκτες δαπάνες, ὅπως τό πεσκέσι, τό χαράτσι, τό μηρίο, οἱ ἔκτακτοι φόροι, δωροδοκίες γιά τήν διαθέτησις διαφόρων ὑποθέσεων, ἡ τροφοδότησις μεγάλου ἀριθμοῦ Γενιτσάρων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ὑπό τήν προστασίαν τοῦ Πατριαρχείου, ἡ συντήρησις διαθεσίμων καί ἀναξιοπαθούντων ἀρχιερέων κλπ.. Βλ. Βασιλείου Στεφανίδου, Συμβολαί εἰς τήν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καί τό Ἐκκλησιαστικόν

κόν Δίκαιον, Κωνσταντινούπολις, 1921, σσ. 70, 98. Πρβλ. καί Παρασκευάς Κονόρτας, «Ἡ ὀθωμανική κρίση τοῦ τέλους τοῦ ἰστ' αἰῶνα καί τό οἰκου-
μενικό πατριαρχεῖο», Τά Ἱστορικά, τόμ. Β', τεύχ. 3, Μάϊος 1985, σσ. 45-76,
ὅπου ἡ οἰκονομική ζωή τοῦ Πατριαρχείου διερευνᾶται βάσει τῶν οἰκο-
νομικῶν δεδομένων τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

112. Βλ. «Ἄσκοπος δαπάνη τοῦ ἐθνικοῦ χρήματος», Ἐκκλησιαστικός Ἐλεγ-
χος, Γ' (1907), σσ. 442-443 καί Φ. Χ. Μαρκίδη, «Ἄγονος καί ἄσκοπος δα-
πάνη ἐθνικῶν χρημάτων», Ἐκκλησιαστική Ἀνάθωσις, Α' (1909), σσ. 31-34.

113. Πρόκειται κατά κύριο λόγο γιά τόν Ἐκκλησιαστικόν Ἐλεγχον, τήν
Ἐκκλησιαστικήν Ἀνορθωσιν, τήν Παλιγγενεσίαν καί τόν Εὐαγγελισμόν,
τά ὅποια ἐξέδιδε ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἰ. Α. Τεκνόπουλος μέσω τοῦ ὀρθοδό-
ξου θρησκευτικοῦ Συλλόγου «Ἀνορθώσεως». Ὁ Τεκνόπουλος χειροτονήθη-
κε ὡς ἱερέας ἐπί Ἰωακείμ Γ' καί χειροθετήθηκε Ἀρχιμανδρίτης ἀπό
τόν Ἰωακείμ, βλ. Ἐνωσις Ἐκκλησιῶν / The Union of the Churches, Β'
(1904), σσ. 718-719, 733-737. Γιά τόν Σύλλογο βλ. Κανονισμός τοῦ ὀρθο-
δόξου θρησκευτικοῦ Συλλόγου «Ἀνορθώσεως», Παλιγγενεσία, Α' (1911),
ἄρ. 1, σ. 3 καί ἄρ. 2, σσ. 6-7. Βλ. ἐπίσης, Ἰωακείμ Γ', «Πατριαρχικόν Πιτ-
τάκιον ἐπικυρώσεως τοῦ κανονισμοῦ τοῦ ὀρθοδόξου θρησκευτικοῦ Συλ-
λόγου «Ἀνορθώσεως»», Παλιγγενεσία, Α' (1911), ἄρ. 1, σσ. 2-3, Σ. «Ὁ οἰκου-
μενικός Πατριάρχης ἐπίτιμος πρόεδρος τῆς «Ἀνορθώσεως», Εὐαγγελισμός
Α' (1912), σ. 1, «Πατριαρχική εὐμένεια πρὸς τόν ἡμέτερον Σύλλογον»,
Εὐαγγελισμός, ὁ. π., ἄρ. 16, σ. 121. Στήν Διευθύνουσα Ἐπιτροπή συμμετεί-
χαν περιστασιακῶς καί οἱ Χριστόφορος [Κνήτης] Σταυρουπόλεως, Γεώρ-
γιος Μπούσιος καί ὁ Χρῦσανθος Φιλιππίδης, ἐνῶ ἀντεπιστέλλον μέλος

ὑπῆρξε καί ὁ Ἰωάννης Ἰ. Σοκολώφ, βλ. Παλιγγενεσία, Α' (1911), ἀρ. 1 καί Εὐαγγελισμός, Β' (1913), σ. 8. Γιά τόν Ἰωάννη Σοκολώφ βλ. Ἀθανάσιος Πιπέρας, «Βιβλιολογία Ἰωάννου Σοκολώφ, διδάκτορος τῆς θεολογίας καί τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς θεολογικῆς Ἀκαδημίας Πετροπόλεως, ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως κατά τόν 18' αἰῶνα», τόμ. Ι, σελ. Ι-XXXV καί 1-813+150, Ἐν Πετροπόλει, 1904, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΔ' (1904), σσ. 563-566.

114. Βλ. Ἐκκλησιαστική Ἀνόρθωσις, Α' (1909), τεύχ. Α', 6.4, πρβλ. "Ποίμνη ἄνευ ποιμένος, Ἐρήμωσις τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἐπαρχιῶν, Ἐκκλησιαστικός Ἐλεγχος, Β' (1906), σσ. 361-363, Α.Ξ. Καρακατσάνης, "Ἡ ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς ἡμῶν ἀσέβεια", Ἐκκλησιαστική Ἀνόρθωσις, Α' (1909), σσ. 14-15, "Ἐκκλησιαστικά καί ἔθνικα ἔρημώσεις ὧν πρωταίτιοί εἰσι Πατριάρχαι καί Ἀρχιερεῖς", ὁ.π., σσ. 19-23, Ι.Α. Τεκνόπουλος, Ἀνοικτή ἐπιστολή τῆς Α.Θ.Π. τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Κυρίῳ Κυρίῳ Ἰωακείμ τῷ Γ', Εὐλαβῶς, ὁ.π., σσ. 62-64, Ι.Α. Τεκνόπουλος, Ἰπόμνημα περί τῆς ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ ἀνευλαβείας καί ἀταξίας, ὁ.π., σσ. 92-93, "Πρός τήν Ἱεραρχίαν μας", Παλιγγενεσία, Α' (1912), σσ. 2-3, Κ.Ν. Καλλίνικος, Ἀπέθανεν ἡ Ἐκκλησία μας; Εὐαγγελισμός, Α' (1912), ἀρ. 7, σσ. 1-2, Σ. Ἡλιάδης, Ἡ Ἐκκλησία δέν ἀπέθανεν ἀλλ' ἐκοιμήθη, Εὐαγγελισμός, ὁ.π., ἀρ. 8, σσ. 6-7. Πρβλ. καί Ἰ[άκωβος] Β[ασιάδης], "Τό ἐνεστῶς καί τό μέλλον τοῦ κλήρου καί τῶν διδασκάλων ἡμῶν", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΓ' (1903), σ. 403 : "Ὁ κλῆρος καί οἱ διδάσκαλοι ἐν τῷ ἐνεστῶτι δυσπραγοῦσι, τό μέλλον δι-ορῶσι ζοφερόν. Ἡ τοιαύτη δέ κατάστασις ἴσως ἀναγκάζει αὐτούς νά ᾤσιν ἀπρόθυμοί πως ἐν τῷ λειτουργήματι αὐτῶν ἐπί ζημίᾳ ἠθικῇ τῆς κοινωνίας, ἥτις οὕτως ἀποτίνει ἀντίποινα τῆς πρὸς αὐτούς ὀλιγωρίας

καί ἀκηδίας." καί Χ[ρυσάνθου] Φ[ιλιππίδου], «Ἡ ἐν Κίνα ἐπανάστασις καί ἡ κυκλοφορία τῶν ἀριστοκρατιῶν», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912) σσ.9-12, ὅπου τολμηρές παρατηρήσεις περί τῆς «ἀριστοκρατίας» τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Χρυσάνθος ἀποκαλύπτει ὅτι οἱ σκέψεις του αὐτῆς ἐπιδοκιμάστηκαν ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ. Βλ. Βιογραφικαὶ ἀναμνήσεις, ὁ.π., σ.63 :
 " Τὴν ὑπεράσπισίν μου ἀνέλαβεν ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' εἰπὼν : "Ὁρθὰ εἶναι ὅσα λέγει περί τῆς Ἱεραρχίας καὶ πράγματι, ἐάν δέν ἐφαρμοσθῆ ἡ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ ἀρθρογράφου αὐστηρὰ διαλογία, ταχεῖα θά ἐπέλθῃ ἡ σῆψις τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀριστοκρατίας, ἥτοι τῆς Ἱεραρχίας, καὶ ὡς προβλέπει ὁ ἀρθρογράφος, ἡ ἀπὸ τοῦ λαοῦ θύελλα δέν θά βραδύνη νὰ ἐκραγῇ ἀποσαρῶνουσα πᾶν τὸ προστυχόν" ".
 Τὸ ἄρθρο ἀναδημοσίευσεν καὶ ἡ Παλιγγενεσία, Α' (1912), ἀρ.4, σσ.2-3.
 Πρβλ. ἐπίσης, Jacques G. Pitzipios, L'Eglise Orientale, Rome, 1855, σσ. 81-87 : "Simonie ouverte et dépravation complète du haut clergé de Constantinople", A. Ubicini, Lettres sur la Turquie. Deuxième partie, Les Raïas, Paris, 1854, σ.160.

115. Πρβλ. "Τὸ Κήρυγμα τοῦ θείου λόγου. Τὸ ἱερόν κήρυγμα περιφρονούμενον ἐν τῇ Πατριαρχείῳ Κωνσταντινουπόλεως", Ἐκκλησιαστικὸς Ἐλεγχος, Α' (1905), σσ.41-44, «Ὅτι μὴ κηρύττοντες τὸν θεῖον λόγον Πατριάρχαι καὶ Ἀρχιερεῖς καὶ Ἱερεῖς εἰσὶν ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Ἐκκλησίας καθηρημένοι καὶ ἀφωρισμένοι ὡς αἵρετικοί», Ἐκκλησιαστικὸς Ἐλεγχος, Γ' (1907), σσ.389-392, «Διδάξατε τὸν λαόν τὸν τρόπον τοῦ ἐργάζεσθαι ὑπὲρ ἔθνους καὶ ἐκκλησίας», ὁ.π., σσ.444-450, «Προκήρυξις τοῦ ὀρθόδοξου θρησκευτικοῦ Συλλόγου "Ἀνορθώσεως", Παλιγγενεσία, Α' (1911), ἀρ.1, σσ.1-2, Λουτζος Ἡλιοῦ, «Ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς ἀνακαινίσεως ἱεράρχαι»,

Παλιγγενεσία, ὁ.π., ἄρ. 6, σσ. 1-2, Γερβάσιος Ἀγκύρας, «Τί θά ἐπεθύμουν ὡς ὀρθόδοξος Ἕλλην», Εὐαγγελισμός, Β' (1913), σσ. 41-42. Πρβλ. καί τόν ἐν Ἀθήναις θρησκευτικόν Σύλλογον «Ἀναπλάσεως» καί τό ὁμώνυμο περιοδικό τοῦ ὄργανο, Ἀνάπλασις (1886-1962), οἱ ὅποιοι ἀποσκοποῦσαν στό νά συντελέσουν «εἰς τήν ἀνάπλασιν καί διοργάνωσιν τῆς κοινωνίας διά τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξυπηρετουμένου ὑπό τῶν ἐπιστημῶν καί τῶν τεχνῶν», βλ. σχετικό λῆμμα τοῦ Ν.Θ. Μπουγάτσου στήν Θρησκευτικήν καί Ἠθικήν Ἐγκυκλοπαιδείαν, τόμ. 2, στήλες 541-545.

116. Βλ. Σάββας Σ. Ἀλιακιόζογλου, Σταμπούλ Πατριγί Ζουντζού Ἰωακείμ ἐφένδι χαζρετλερινίν τερτζουμεί χαλί, Κ. Ζιβίδης βέ Ν. Δεσδάτη ματ πασινδά τάπ ὄλουνομούσδουρ, 1901 (γιά τήν ἔκδοσιν αὐτή βλ. Evangelia Balta, Karamanlidika, XXe siècle. Bibliographie Analytique, C. E. A. M. Athènes, 1987, σσ. 1-2), Νικηφόρος Γλυκάς, Βιογραφία καί Ἡμερολόγια, τεύχ. Β', Ἀθήναι, 1907, σσ. 13-14, 28, Ἀντώνιος Βολίνης καί Ζητούρι, «Θοῆνος ἐπί τῷ θανάτῳ Ἰωακείμ τοῦ Γ'», Πρόοδος, 2 Δεκεμβρίου 1912, Ἀπόστολος [Ἀμασειας], Ἄλογος ἐπικήδειος εἰς τόν ἀείμνηστον Πατριάρχην Ἰωακείμ τόν Γ', Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, τόμ. ΛΒ' (1912), σσ. 443-444, Χ[ρύσανθος] Φ[ιλιππίδης], Ἰωακείμ ὁ Γ', Ἐκκλ. Ἀλ., ὁ.π., σσ. 433-434, «Θάνατος Γενάρχου», Ἀμάθεια Συύρνης, 15 Νοεμβρίου 1912, Ἰωακείμ ὁ Γ', Οἰκουμενικός Πατριάρχης, Νέα Σιών, τόμ. ΙΒ' (1912), σσ. 899-902, «Θάνατος τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ'», Καθολική Ἐπιθεώρησις, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ΙΑ' (1912), σσ. 66-73, Ἰ. Β[αρβαγιάννης], «Ἰωακείμ ὁ Γ'», Ἐλληνισμός, ΙΕ' (1912), σσ. 701-703, Λουῖζος Ἡλιοῦ, «Ἡ τελευταία μετά τοῦ αἰοιδίου Πρωθιεράρχου συνομιλία μου», Εὐαγγελισμός

Α' (1912), ἀρ. 20, σσ. 153-155, Π.Κ., Ἐπί τῷ θανάτῳ Ἰωακείμ τοῦ Γ'. Πρόχειρος παρατήρησις. Ἀναγκαῖον δίδαγμα, Εὐαγγελισμός, Β' (1913), ἀρ. 1, σσ. 2-4, Εὐγενίου Κωσταρίδου, ὁ.π., σσ. 161-168, Π.Σ. Θεοδωρίδης, Ἰωακείμ ὁ Γ'. Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον, Ὁρθοδοξία, ἔτος ΛΖ', τεύχ. Δ' (1962), σσ. 573-577, Ἰωαννοῦ Δραγούμη, Ὅσοι ζωντανοί, Ἀθήναι, 1926, σσ. 29-32.

117. Βλ. Παῦλος Ρήγας, Προσφώνησις τῇ Α.Θ.Π. τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Ἰωακείμ τῷ Γ' ἐπί τῇ δευτέρᾳ ἀναρρήσει αὐτοῦ, Γ. Μιχαηλίδης καί Βλ. Μιχαηλίδης, ὁ.π., σ. 100,

Σταμάτιος Δ. Βάλβης, Ἰωακείμ τῷ Γ' Ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως καί Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ. Ἐπιτομή ἐπιστολῆς, Πλειάς, Ἀθήναι, 1902, σ. 27,

« Ὡδή εἰς τόν Ἀείμνηστον Πατριάρχην Ἰωακείμ τόν Γ΄ ψαλλομένη ἐν ταῖς σχολαῖς Βογιατζήκιοι τοῦ Βοσπόρου, τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος αὐτοῦ, Ἀθηναγόρας Παραμυθίας καί φιλιατῶν, ὁ θεσμός τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ, μέρος 5ον, ἀνάτ.: Ἐπιτηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τόμ. Θ΄ (1932), σ. 239,

« Ἐθνικά μοιρολόγια, Ἐποχή Τραπεζοῦντος, 11 Δεκεμβρίου 1918. Βλ. ἐπίσης τό ἐπίγραμμα πού τοῦ ἀφιέρωσε ὁ Ἰ. Τανταλίδης, ἕξ αἰτίας ἑνός ἀτυχήματος τοῦ Ἰωακείμ στόν Μυλοπόταμο: " Οὐ μὴν κυδάλιμον σεπτῆς ἠγήτορα Νηός. / Σωτήρος βουλή βένθεα δύναι ἄλος. / Καί πόντος μύστην οἰάκων Τρίτον, ἢ δ' ἅμα Πρῶτον, / οὔ τι βοράν ποθέει, πλήν σάλου ἀντίμαχον." Ἰ. Δ. Τανταλίδης, Ἐπιγράμματα εἰς τόν Ἰωακείμ τόν Γ΄, κινδυνεύσαντα ἐν θαλάσῃ παρά τόν Μυλοπόταμον, Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1906 Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει, Κωνσταντινούπολις, 1905, σ. 395, καί Ἀλέξανδρος Λαυριώτης, Τῷ Παναγιωτάτῳ θειοτάτῳ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Κυρίῳ μοι Κυρίῳ Ἰωακείμ τῷ Γ΄ πανσεβάστῳ μοι Πατρί καί Δεσπότῃ, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ΄ (1901), σσ 467-468.

Κεφάλαιο Β'

Ο πνευματικός ιστός

Πρός τό λυκόφως τοῦ ΙΘ' αἰώνα, πέραν τῆς ἀντινομίας ἔθναρχίας καί ἀλυτρωτισμοῦ, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί τό ἑλληνικό κράτος ἐπισημειώθηκαν καί μέ ἓνα φαινόμενο πνευματικῆς παλίνροιας, ἐνδεικτικό τῆς διακινήσεως καί προσλήψεως τῶν ἰδεῶν σέ δύο διαφορετικές γεωγραφικές καί πολιτικές ἐνότητες τοῦ ἑλληνισμοῦ :

Ἐνώ στήν ἑλλαδική κοινωνία, τήν πλημμυρίδα τοῦ Διαφωτισμοῦ διαδεχόταν ἡ ἄμωπη τοῦ ρωμαντικοῦ κινήματος, μέ τήν ἀναζωπύρωση τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων, τήν ἀποκατάσταση τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, τήν μεταστροφή πρὸς τήν αὐτογνωσία καί τόν ἱστορισμό, κτλ.¹, στόν ἑλληνοθωμανικό χῶρο, ἡ πνευματική ἀποτελμάτωση, ἡ ὁποία ὀφειλόταν στήν προσήλωση στήν παρακαταθήκη τῆς βυζαντινῆς Ὁρθοδοξίας, διαταράχθηκε χάριν τῆς ὀψιμης προσβάσεως στά ἐπιτεύγματα καί τίς κατακτήσεις τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς προϊούσας ἐκκοσμικεύσεως τῆς κοινωνίας καί τοῦ βαθμιαίου ἐξορθολογισμοῦ τῆς γνωστικῆς προπαιδείας.

Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν διαδοχικῶν ἀνακατατάξεων, ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐπεδίωξε νά διατηρήσει εἰς τό ἀκέ-

ραιοῦ τῆν πνευματικὴ τῆς ἀκτινοβολία, προτάσσοντας ἰσχυροῦς διηθητικοὺς μηχανισμοὺς, ὅπως ἡ Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ χρησιμοποιώντας τῆν ἐνισχυτικὴν ἐπίδραση ἑνὸς κατόπτρου, ὅπως ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή. Ἡ ἔνταση ἐν τούτοις, τῶν ρευμάτων ἐκ Δυσιῶν πρὸς Ἀνατολάς, ἀπέβη ἱκανὴ νὰ παρακάμψῃ τῖς ὑστάτες πατριαρχικὰς ἀντιστάσεις, μεταβιβάζοντας σπινθῆρες γιὰ τῆν ἀφῆ νέων πνευματικῶν ἐστιῶν, ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Σύλλογος ἐνίσχυσε ἀποτελεσματικὰ τοὺς διαύλους ἐπικοινωνίας μετὰ τῆν Δύση, ἐπεξεργαζόμενος ἰδέες θεμελιωμένες ἐπὶ τῶν κυριοτέρων ἀξιῶν τῆς παρακαταθήκης τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὑπὸ αὐτὰς τῖς προϋποθέσεις, ἡ ἐκπαιδευτικὴ τοῦ ἀποστολῆς ἀποτέλεσε οὐσιαστικὴν τομὴν στό ἀκανθῶδες ζήτημα τῆς πνευματικῆς χειραγωγήσεως τῶν Ἑλληνοθωμανῶν, στό ὁποῖο ἐδράζετο ἡ ἔριδα Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἑλλαδικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Στόν χῶρον τοῦ νεόδμητου ἑλληνικοῦ κράτους, ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία ἀποτέλεσε τῆν βασικὴν θεωρητικὴν προϋπόθεση τοῦ αἰτήματος τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ τό κατ'ἐξοχὴν ἰδεολογικὸν ἔρεισμα τοῦ μεγαλοϊδεατικοῦ προγράμματος, κατηύθυνε ἕνα σημαντικὸν τμῆμα λο-

γίων πρὸς τὴν ἀναδίφηση καὶ ἔκδοσι τῶν μεσαιωνικῶν ἀρχείων καὶ πηγῶν γιὰ τὴν βελτίωσι τῆς ἑλλειποῦς ἐρευνητικῆς προπαρασκευῆς· διεργασία, τὴν ὅποια ἡ Ἐκκλησία, γιὰ τὶς δικῆς ἀνάγκες, τὴν διαφύλαξι δηλαδὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, εἶχε ἤδη συστηματοποιήσει, μέ τὶς δικῆς τῆς δυνάμεις.²

*

*

*

Μέ τὶς ἐπισημάνσεις πού προηγήθηκαν ὡς προεικασία, συνεχίζουμε στὸ παρὸν κεφάλαιο τὸν εἰσαγωγικό μας ἔλεγχον γιὰ τὴν γνωριμία τῶν πνευματικῶν καὶ ψυχολογικῶν περιστάσεων ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἐνηλικιώθηκε καὶ παρήγαγε πνευματικὸν ἔργο ὁ Μανουὴλ Γεδεών.

*

*

*

Τό 1912, σχεδόν μισόν αἶώνα μετά ἀπό τήν ἀποφοίτησή
 του, ὁ Γεδεών, ὡς "εὐγνώμων τῆς σχολῆς μαθητής"³ καί
 ἀποβλέποντας προφανῶς στόν τονισμό τοῦ ὕψηλοῦ ἐκπαι-
 δευτικοῦ της ἐπιπέδου, χαρακτήριζε τήν Πατριαρχική
 Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή⁴ ὡς "πρόδρομον τοῦ ἐν Ἀθή-
 ναις ἔθνικοῦ πανεπιστημίου"⁵. Τό κλεινό αὐτό ἐκπαιδευ-
 τήριο, τοῦ ὁποίου ἡ ἱδρυση συνδέεται μέ τόν "Πατρι-
 ἀρχην τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων" Γεννάδιο Σχολάριο καί
 τήν πρό τῆς Ἀλώσεως Οἰκουμένηκή Σχολή⁶, ἀποτελέσε πολύ-
 τιμο ἀντίβαρο στόν ζυγό τῆς ἐθνικῆς καί πνευματικῆς
 ὑποτέλειας τῶν δίσεκτων αἰώνων τῆς Τουρκοκρατίας,⁷ κα-
 θοδηγώντας καί ἐνισχύοντας μέ τά προγράμματά του καί
 τό κύρος του τά ὑπόλοιπα διδαστήρια τοῦ ὑπόδουλου ἑλ-
 ληνισμοῦ. Διηύθυναν τήν Σχολή καί δίδαξαν σέ αὐτήν ἐ-
 πιφανεῖς λόγιοι, ὅπως οἱ Ζυγομαλάδες, ὁ Θεόφιλος Κορυ-
 δαλλεύς, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδαῆτος, ὁ Εὐγένιος Βούλγα-
 ρης, ὁ Δωρόθεος Πρώϊος, ὁ Κωνσταντῆ-
 νος Κούμας, ὁ Φιλύθεος Ξρυέννιος, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς
 κ.ἄ., "πάντες οἱ διδάσκαλοι τῆς πατριαρχικῆς ταύτης
 ἀκαδημίας πατριάρχας καί ἀρχιερεῖς, κήρυκας τοῦ εὐαγ-
 γελίου καί διδασκάλους, ἄρχοντας λαῶν καί πολιτικούς
 ἄνδρας μορφοῦντας ἐδωροφόρου ἐῖς τήν Ἐκκλησίαν"⁸. Τό

πρόγραμμα τῆς Ἀκαδημίας ἀπέβλεπε στό νά καταρτίσει
 "νέους ἐντριβεῖς εἰς τάς ἐπιστήμας, σώφρονας, θρησκευ-
 οντας, ἠθικούς καί καλοὺς ὑπηκόους". Ἡ πολυετής φοίτη-
 ση διαιρεῖτο σέ πέντε τάξεις μέ βασικές διδακτικές
 ἐνότητες τά θρησκευτικά, τήν ἑλληνική καί λατινική φι-
 λολογία, τήν φιλοσοφία, τήν γενική ἱστορία, τήν ρητο-
 ρική, τά μαθηματικά, τήν γεωγραφία, τήν φυσική, τήν χη-
 μεία, τήν ἑλληνική ἀρχαιολογία, τήν ἑλληνική καί λατι-
 νική γραμματολογία καί τήν ὀθωμανική καί γαλλική γλώσ-
¹⁰σα. Οὐδέποτε πάντως ἡ Σχολή λειτούργησε αὐτοτελῶς καί
 αὐτοβούλως. Ἀπεναντίας, ἡ πορεία της καθοριζόταν βάσει τῶν ὁδηγι-
 ῶν τῆς θρησκευτικῆς ἡγεσίας ἢ τοῦ ὑποκατάστατου της,
 τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς. ¹¹
 Ἀποκαλυπτικός ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρξε ὁ Ἰωακείμ Β' κατά τήν
 ἐπίδοση τῶν πτυχίων στούς τελειοφοίτους τοῦ σχολικοῦ
 ἔτους 1874-1875 :

Χαίρει σήμερον ἡ μήτηρ Ἐκκλησία, ἧς τῆ
 μερίμνη ἐστίν ἐμπειστητευμένη ἡ ἀρχαία
 καί μεγαλάνυμος αὕτη Σχολή, καί ἀγάλλε-
 ται ἐπί τῇ ἀπονουμῇ τῶν ἄθλων καί βρα-
 βείων πρός τοὺς τελειοδιδάκτους, πεπει-
 σμένη ὅτι ἐκεῖνοι, οἷς ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων
 μετεδόθη ἀγνόν καί ἀνόθευτον τό γάλα τῆς
 εὐσεβείας καί τῆς προγονικῆς σοφίας καί

γνώσεως καί ὧν ἔμεστώθη μέν καί ἦνδ-
 ρώθη ὁ νοῦς, διεπλάσθη δέ ὁ ἔσω ἄνθρω-
 πος. 12

Ἐπιτυχέστερη θαρρῶ πῶς εἶναι ἡ σκιαγράφηση ἑνός ἄλ-
 λου ὁμογάλακτου, τοῦ ἱθακειμικοῦ Κωνσταντίνου Σπανού-
 δη, στήν ὁποία οὐσιωδῶς ἀποτυπώνεται τό πνεῦμα, τό ὁ-
 ποῖο διέπνεε τό ἱστορικό καθίδρυμα :

Τά καινά διαμόνια δέν εἰσεχώρουν ἐκεῖ
 μέσα. Θεμέλιον καί ὁδηγόν της εἶχε τήν
 πίστιν, πού συνετήρει ὅλους, καί τήν πα-
 ράδοσιν. Ἡ παράδοσις εἶναι ἡ πρόοδος εἰς
 τό παρελθόν, καί ἡ πρόοδος εἰς τό μέλλον
 ἀποτελεῖ τήν παράδοσιν. Δέν εἶχε καί δέν
 ἐφήρμοσεν αὐτά τά νεώτερα παιδαγωγικά
 συστήματα, πού κάθε τόσον παρουσιάζονται
 ὡς τό ἄκρον ἄωτον τοῦ καθορισμοῦ τοῦ με-
 γάλου προβλήματος τῆς ἀγωγῆς. Ἀλλά διετή-
 ρει μέ τήν μεγαλύτεραν εὐλάβειαν τό καλ-
 λίτερον ὅλων τῶν συστημάτων καί ὅλων τῶν
 μεθόδων: τήν ἀκατάλυτον μεγάλην παράδοσιν. 13

*

*

*

ἔχοντας ὑπ'ὄψιν ὅσα προαναφέρθηκαν, ἄς ἀπο-
δώσουμε σέ ὑπερβάλλοντα ζήλο τήν γεδωνική ἐξίσωση
Μεγάλης Σχολῆς καί Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τό 1912 μπο-
ροῦσε ὁ ἴδιος νά ἀγνοεῖ τήν ἀπώτερη ἀποστολή τοῦ Κα-

ποδιστριακού για πολιτισμική διείσδυση στην καθ' ἡ-
 μάς ¹⁴ Ἀνατολή; Μποροῦσε νά μὴν εἶχε ὑποψιαστεῖ τὴν
 σχέσηη ποῦ ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὴν μεταλαμπάδευση τῆς ἐ-
 πιστήμησ καὶ τὸ κυρίαρχο ἑλλαδικό αἴτημα τῆς ἐθνι-
 κῆς ἐνότητασ, σχέσηη, ἣ ὁποία μετεξελίχθηκε σέ μία ἀπό
 τίς πλέον δραματικές περιπέτειες τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων
 στὸν φθίνοντα 10' αἰῶνα, μέ τὴν ἀναμέτρησή Χαριλάου
 Τρικούπη - Ἰωακείμ Γ'; Εἶναι ἐνδιαφέρον πάντως ὅτι

ἄργότερα, τὸ 1919, ἐν μέσω τῶν συναισθηματικῶν
 ἐξάρσεων, ποῦ προξενοῦσε ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, ὁ
 Μηνᾶς Αὐθεντόπουλος θὰ ἀναφερόταν ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ φι-
 λολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεωσ σέ "δούλους Ἑλ-
 ληνας" καὶ στὴν συνείδηση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητασ, ἣ ὁ-
 ποία "διὰ τῶν γραμμάτων μόνον ἐμβάλλεται εἰς τὴν ψυ-
 χὴν τοῦ ¹⁵ ἀνθρώπου". Μέ τὸν Σύλλογο ἄλλωστε ἔχουμε τὴν
 ἀπαρχὴ τοῦ θεσμοῦ, μέσω τοῦ ὁποίου ἡ σταθερὴ καὶ μόνι-
 μη ὁρμὴ πρὸς τὴν ἐνότητα βρῆκε τὴν κανονικὴ τῆσ δι-
 ἔξοδο. Στὴν φωτεινὴ ἔστιά, ποῦ ἀναψε στὴν Πόλη τὸ 1861
 ὑπὸ τὸν τίτλο "Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κων-
 σταντινουπόλεωσ", μέ Πρωτοεργάτη τὸν Ἡροκλὴ Βασιάδη,
 θὰ ἀνταποκρινόταν ἀπὸ τὴν ἑλλαδικὴ πρωτεύουσα τὸ 1869,
 ὁ Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἰ-
 δρυμα ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἀλλὰ ἐντεταλμένο νά διοχετεύ-

σει πρὸς τὰ ἔξω τὴν πολιτισμική διάθεση τοῦ νεόδμητου κράτους. Τὸ πνεῦμα, ποῦ πρυτάνευσε στήν ἱδρύσῃ του διαφείνεται καλά ἀπὸ τὰ πρόσωπα : Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Γρηγόριος Γ. Παπαδόπουλος, Γεώργιος Βασιλείου. Ἐνα πνεῦμα ἔθνικό, μέ στόχο τούς ἴδιους ἀκριβῶς χώρους ἐντός τῶν ὁποίων ¹⁶ **εἶπε** ἔξαπλώσει τὴν δράση του ὁ ΕΦΣΚ. Ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀργότερα θά ὁμολογοῦσε : "Μετέσχουμεν τῆς ἱδρύσεως τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων Συλλόγου, τοῦ ὁποίου κύριος σκοπὸς ἦτο ἡ ἐπίρρωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς χώραις, ἅς ἐπειρῶντο νὰ σφετερισθοῦν ἔθνη ἀλλόφυλα καὶ ἀλλόγλωσσα". ¹⁶ **Ἐπρόκειτο** βεβαίως γιὰ τὴν εἰρηνική ἔκφραση τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τὴν ἐπιδίωξη τῆς πολιτείας νὰ συγκαλύπτει τούς στόχους, ἐνεργώντας ἔμμεσα, μέσω συλλογικῶν σωμάτων ἰδιωτικοῦ δικαίου. Γιὰ "Ἑλληνας ἐπιστήμονας καὶ λογίους, στρατιώτας τῆς εἰρήνης" καὶ γιὰ "εἰρηνικά ἔργα τὰ ὁποῖα δέν εἶναι πολιτικά, ἀλλὰ ¹⁷ **ἐκπολιτιστικά**" ¹⁷ **ὁμιλοῦσε** ἐκ μέρους τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὁ Αὐθεντόπουλος. Ὅμως ὁ φιλολογικὸς Σύλλογος δέν παρέμεινε διόλου ἀμέτοχος στὰ μεγάλα συμβάντα τῆς ἑλλαδικῆς ἐξορμήσεως στήν Μικρά ¹⁸ **Ἀσία**. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1918, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἀνακηρύσσεται ἰσόβιος πρόεδρος τοῦ ΕΦΣΚ, ὡς ἐκφραστής τῶν προαιώνιων ἔθνικῶν πόθων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸν Φεβρουάριό

τοῦ 1919 ὁ Σύλλογος ἀπευθύνει ἕκκληση στίς πνευματικές ἡγεσίες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς, γιά τά ἀπαράγραπτα δικαιώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης, Μικρᾶς Ἀσίας καί Πόντου. Τόν Μάρτιο τοῦ ἴδιου ἔτους, ὁ πρόεδρος Μηνᾶς Αὐθεντόπουλος, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, προσφωνεῖ τόν νικητή ἀρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο, θεωρώντας τήν νίκη του ὡς ἐπιβράβευση καί τῶν "συντόνων προσπάθειῶν" τοῦ Συλλόγου καί ὡς ἐκπλήρωση τῶν σταθερῶν ἐλπίδων του γιά ἕνα αἰσιότερο μέλλον:

Τά δίδυμα τῆς φυλῆς ὄπλα, τό εἶφος καί ἡ γραφίς, ἡ πυροβόλος κλαγγή καί ἡ ἑλληνόγλωσσος ἡχώ, θαυματουργήσαντα ἀπό αἰῶνος, διασπυροῦνται κατά τάς ἡμέρας ταύτας ἐν ἀδελφικῷ θριάμβῳ ὡς ἀπεργασθέντα ἀπό κοινοῦ τήν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους. 19

ἐνῶ ἀπό τό βῆμα τοῦ Συλλόγου ἀγορητές θά διαπραγματευτοῦν θέματα γύρω ἀπό τά συβάντα, γιά νά σφυρηλατηθεῖ τό ἔθνικό φρόνημα, θά διοργανωθοῦν εἰδικές ἐσοτές γιά τήν ἑκατοστή ἐπέτειο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκδηλώσεις γιά τόν θρίαμβο τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καί ἐπιμνημόσυνες δεήσεις ὑπέρ τῶν πεσό²⁰ντων. Ἀνάλογες ἐνέργειες προήλθαν ἐξᾴλλου καί ἀπό τόν Οἰκουμενικό Θρόνο, ὁ ὁποῖος κατά τήν περίοδο αὕτη διατελοῦσε ὑπό τόν ἔλεγχο τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. 21

* * *

Ο πεφωτισμένος Ευστάθιος Κλεόβουλος, ὑπηρετώντας
μάλιστα ὡς μητροπολίτης Καισαρείας, εἶχε βάσιμους λόγους
νά ἐκτιμήσει τὴν ἀξία τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου ὡς
ζωογόνου πνευματικοῦ κυττάρου στὴν Ἀνατολή : "Τί γάρ
ἔστιν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός φιλολογικός
Σύλλογος ὅτι μὴ θίασος λογίων ἀνδρῶν, ἑλληνικῶς τὰ κα-

τά τούς "Έλληνας τῆς τοῦ Κωνσταντίνου καί τοῦ Βύζαν-
 ντος πόλεως πρώτιστα,²² ἤ θέμισ, φιλολογήσων, ἔάν μή πάνυ
 ψεύσῃται τοῦνομα;" Δέν ὑπῆρξαν ὅμως ἀνάλογες οἱ δια-
 θέσεις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Παρ' ὅσα μέ ἐνθουσιασμό
 ἀποδίδονται στόν Ἰωακείμ Γ' γιά ἐκδηλώσεις φροντίδας
 πρὸς τό "Ἰδρυμα τῆς καρδιάς του",²³ ὁ χαρακτήρας τοῦ
 Συλλόγου ὡς προκεχωρημένου φυλακίου τοῦ κοσμικοῦ
 στρατοπέδου ἀφ' ἑνός καί τό σημαντικότερο ζήτημα τῆς
 ἐπικυριαρχίας ὡς πρὸς τήν πνευματική χειραγώγηση τῶν
 ὑποδούλων²⁴ ἀφ' ἑτέρου, δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἀμφιβάλλου-
 με ὡς πρὸς τήν δυσμενῆ ὑποδοχή τοῦ φαινομένου ἀπό τό
 Πατριαρχεῖο. Ο Γεδεών τό ἀναφέρει χωρίς περιστροφές:

Δυστυχῶς ὑπενόμειυσεν ἀπό τοῦ 1869 ὁ Σύλλο-
 γος τό κῦρος τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντι-
 νουπόλεως, ἐνόσω ἐξήσκει ὁ Βασιάδης ἐπιρρο-
 ῆν, ἀρνούμενος μάλιστα καί πολεμῶν τήν ἐν
 τῷ Συλλόγῳ πρόσληψιν νέων ἀνδρῶν, δυναμένων,
 νά προαγάγῃ τό ἐπιστημονικόν ἔργον τοῦ

σεμνοῦ σωματείου. Από τοῦ 1869 μετέ-
 βαλε τόν Σύλλογον εἰς ἑκπαιδευτικόν
 κέντρον. ἔζητησε δέ νά καταστήσῃ τοῦ-
 τον ἐπόπτην καί διευθυντήν τῆς ἑκπαι-
 δευτικῆς καί σχολειακῆς κινήσεως καί
 ζωῆς τοῦ ὑπό τούς σουλτάνους ἑλληνικοῦ
 ἔθνους. Οὐδεὶς ἔχε φρων ἕλλην ὑπέφερε, νά
 βλέπῃ ἐλαττούμενον ἀντεθνικῶς τό αἰωνό-
 βιον κέντρον καί κακῶς κέντρα νέα δη-
 μιουργούμενα. ²⁵

Ἡ σχέση τοῦ Γεδεών μέ τόν Σύλλογον ὑπῆρξε
 πάντως ἰδιότυπη. Συμμετεῖχε στήν διαρκῆ ἐπιτροπή ἄρχαι-
 ολογίας καί στήν ²⁶ συντακτικῆ ἐπιτροπή, ²⁷ ἀργότερα παραι-
 τέθηκε ἀπό τήν ²⁸ πρώτη, ἐνῶ συνέχισε νά διδάσκει καί νά
 πραγματοποιεῖ ²⁹ διαλέξεις. Τό 1901, ὁ Σύλλογος παραχώρη-
 σε τήν αἴθουσά του γιά τήν πανηγυρική τελετή ἑορτασ-
 μοῦ τῆς τριακονταετηρίδος ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ
 ἑκλεκτοῦ του συνεργάτη, ὡς ἀναγνώριση τῆς "σπουδαιο-
 τάτης ἔργασίας του ἐν τῇ προαγωγῇ τῶν μεσαιωνικῶν
 σπουδῶν καί τῇ διαφωτίσει πλείστων σημείων τῶν νεωτέ-
 ρων χρόνων". ³⁰

Τό γεγονός τῆς παραιτήσεώς του ἀποτε-
 λεῖ μία καλή ἀφορμή γιά ὑποψίες ὡς πρός τήν θέση
 τοῦ Ἄρχοντος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐντός ἑνός αὐστη-
 ρῶς φιλολογικοῦ ἴδρύματος "πᾶσαν ἀποκλείων ρητῶς

31

πολιτικήν καί θρησκευτικήν συζητήσιν" καί ἔντός
 ἑνός κύκλου διανοουμένων, οἱ ὅποιοι "οὔτε φραγμόν
 ἔχουσιν, οὔτε ὄρια στενά, ἀλλ' αὐτά τὰ τοῦ ἀνθρωπίνου
 πνεύματος".³²

Σέ ἕναν λόγιο ἀφοσιωμένο στήν μελέτη καί
 τήν ἀνάδειξη τοῦ χριστιανικοῦ Βυζαντίου, ὁ Σύλλογος
 ἀντέτασσε τήν καλλιέργεια τῆς συνειδήσεως τῶν δεσ-
 μῶν μέ τήν ἀρχαιότητα, ἀνάγοντας σέ ἔργο ἔθνικό τήν
 ἔκδοση τῶν κλασσικῶν συγγραμμάτων,³³ ἀποτολμώντας ἀφ'
 ἑτέρου τό ἀνασκάλεμα καθιερωμένων ἀρχῶν καί ἀντιλή-
 ψων μέ διακηρυξεις περί "τοῦ φιλελευθέρου ἐν τῷ
 διανοεῖσθαι, ἐν τῷ λέγειν, ἐν τῷ πράττειν, ἐν τῇ θρησ-
 κείᾳ, ἐν τῇ ποιήσει, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἐν
 τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ τέχνῃ".³⁴ Ἐξέραν αὐτῶν, τό ἴδρυμα αὐτό,
 παρακάμπτονας τό ἱστορικό φαινόμενο τοῦ ἑνωτικοῦ ρό-
 λου τῆς Ὀρθοδοξίας, προέβαλλε τήν ἑλληνική γλῶσσα
 ὡς "ὄργανον τῆς ἠθικῆς καί διανοητικῆς ἀναγεννήσεως
 τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, γόρδιον δεσμῶν τῆς ἀδελφικῆς
 ἐνώσεως, κοσμοπολιτικήν γέφυραν τῶν ἀμοιβαίων πόθων
 καί τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἰδεῶν τῆς Ἀνατολῆς καί Δύσε-
 ως"³⁵ καί ἔδειχνε νά παραγνωρίζει τήν ἀπειλή τῶν αἵρε-
 τικῶν τῆς Ἑσπερίας κατά τῆς ἀκεραιότητος τοῦ Ὀρθόδο-
 ξου δόγματος, θεωρώντας τοὺς Ἕλληνας ὡς τοὺς "μεσί-
 τας δι' ὧν αἱ ἰδέαι τῆς Εὐρώπης καί ὁ πολιτισμός εἰς
 τοὺς ἄλλους τῆς Ἀνατολῆς λαοὺς μετοχευτεύονται".³⁶

Ἐνῶ στὸν ἑλλαδικό χῶρο ἐκφραζόταν ἕνας θρησκευτικός ἀναπαλμός, ὁ ὁποῖος προοδευτικά **ἐξαφάνιζε** ὅ,τι ἐπεβίωνε ἀπὸ τὴν διανοητικὴ κληρονομιά τοῦ διαφωτιστικοῦ κινήματος, τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου ἀναζητοῦσαν τὴν δύναμη στίς ἀξίες τῆς προόδου καί τοῦ πολιτισμοῦ καί στήν ἰσχὺ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ³⁷ ἐπαναφέροντας στό προσκήνιο βασικά ἄρθρα τοῦ Διαφωτισμοῦ : Πίστη στήν δύναμη τοῦ ὀρθοῦ λόγου, στήν ἐξελιξιμότητα τοῦ ἀνθρώπου, στήν πρόοδο καί στήν δυνατότητα τῆς εὐτυχίας. Μὲ τὸν ζῆλο καί τὴν βεβαιότητα ἑνὸς λογίου τῶν φώτων ἄλλωστε, ὁ ἱατρός Δ. Σταματιάδης διατύπωνε, μέσα ἀπὸ τίς σῆλές τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου, τὸ αἶτημα τῆς "ἀποκαθάρσεως" τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δέν ἀνάγονται στήν σφαῖρα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, καί τῆς πλήρους ἀπαλλαγῆς τῆς ἐπιστημονικῆς δημιουργίας ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, ³⁸ τονίζοντας ὅτι "ἡ ἀνάμιξις τῆς θρησκείας εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐπιστήμην ἔβλαψεν δεῖποτε τὴν τε θρησκείαν καί τὴν ἐπιστήμην". ³⁹

Ἀνάλογες ἐκδηλώσεις ὑπάρχουν ἀρκετές ἀναφέρω ἐν-
 δεικτικῶς τόν Ἀλ.Πασπάτη,⁴⁰ ὁ ὁποῖος μνημονεύει τούς Σωκράτη
 καί Jean-Jacques Rousseau ὡς "ὑπερόχους τοῦ ἀνθρωπίνου γένους
 παιδαγωγούς" καί τόν Κ.Καλλιᾶδη νά περιγράφει τήν Περιήγησιν τοῦ
νέου Ἀναχάρσιδος εἰς τήν Ἑλλάδα, ὡς "πνευματικὴν πανδαισίαν τὰ μά-
 λα ὑγιεινὴν, εὐχυμον καί ἀνταξίαν τῆς καλαισθησίας τῶν
 ὁμογενῶν"⁴¹ ἀρκεῖ νά μὴν μᾶς παρασύρουν σέ ἀναχρονιστι-
 κούς χαρακτηρισμούς καί ἄσκοπες ὑπερτιμήσεις.

"Ἀπόηχος τοῦ Διαφωτισμοῦ", "ὄψιμος Διαφωτισμός"
 ἢ ὄχι, τό φαινόμενο τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου κατέδειξε ὅτι ὁ
 ἱστός τῶν πνευματικῶν καί ἠθικῶν ἀξιῶν τῆς Μεγάλης
 Ἐκκλησίας δέν μποροῦσε νά παραμείνει ἀδιάτρητος στό

μεταίχμιο τοῦ Κ' αἰῶνα καί ὑπό τήν πίεση τῶν ἰδεολογικῶν καί κοινωνικῶν ἀνακατατάξεων, πού συντελοῦντο ἐντός τῶν ὁρίων τῆς Αὐτοκρατορίας, χάριν τῶν ἀλματωδῶν κατακτήσεων τῆς Ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας. - Ἐχω κατά νοῦν τήν εἰκόνα τῆς πρώτης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Σμύρνης-Αἰδινίου, ἡ ὁποία ἐγκαινιάστηκε τό 1866 καί ἕως τό 1896 ἐτεκτάθηκε ἕως τό Ἰκόνιο, μέ προοπτική νά καταλήξει στόν Περσικό Κόλπο, καί τοὺς σταθμούς, πού ἱδρυσαν κατά μήκος τῶν γραμμῶν οἱ εὐρωπαϊκές ἐταιρεῖες, χρησιμοποιώντας ξεξειδικευμένο ξένο προσωπικό, γύρω ἀπό τοὺς ὁποίους συγκροτήθηκαν συχνά πολυάνθρωποι οἰκισμοί μέ τήν προσέλκυση Ἑλλήνων ἑμπόρων, τεχνιτῶν, ἰατρῶν, μηχανικῶν, κλπ.⁴² Ἐπομένως δέν εἶναι ἀναίτια ἡ καταμαρτυρούμενη ἀπήχηση τοῦ Συλλόγου στόν ἑλληνισμό τῆς Αὐτοκρατορίας καί οἱ εὐρεῖες διασυνδέσεις του

μέ δυτικούς πνευματικούς κύκλους : Μέ τήν πάροδο τῆς πρώτης δεκαπενταετίας ἤδη, ὁ Ὀδυσσεύς Ἰάλεμος θεωροῦσε ὅτι "ἡ τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐπίδρασις κατεφαίνετο ὁσημέραι ἐναργεστέρα καί λαμπροτέρα". Πολυάριθμοι ἀκροατές φοιτοῦσαν στίς αἴθουσες του⁴³ "ὅπως ἀκούσωσι τῶν ἀναγνωσμάτων καί τῶν ἐπ' αὐτῶν συζητήσεων ἢ μετάσχωσι τῆς τερπνῆς καί διδακτικῆς συνάμα εὐωχίας τῶν δημοσίων διαλέξεων". Καταφανῆς βεβαίως ἔνδειξη τῆς εὐρείας ἀπηχίσεως καί τῆς καθοριστικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Σωματείου, ἀποτελεῖ ἡ, μέ ρυθμούς γεωμετρικῆς προόδου, σύσταση φιλολογικῶν ἢ ἐκπαιδευτικῶν συλλόγων καί ἀδελφοτήτων ἀνά τήν ὀθωμανική ἐπικράτεια.⁴⁴ Ἔτσι, ἐπισημαίνει ὁ Ἰάλεμος, καί πέραν τῶν συνόρων τῆς Αὐτοκρατορίας, "ἡ ὑπόληψις καί φήμη τοῦ Συλλόγου ἤρξατο κραταιομένη".⁴⁵

*

*

*

Οι σχέσεις του Συλλόγου με τό Πατριαρχεῖο
 ἀποκαταστάθηκαν ἐν μέρει κατά τήν δεύτερη πατριαρχία
 τοῦ Ἰωακείμ Γ', ἐφ' ὅσον ἡ ἕως τότε στάση τῆς Ἐκκλησίας
 ὑπῆρξε "οὐχί βεβαίως ἐχθρική, ἀλλά ἐπιθυλακτική"⁴⁶· Επρό-
 κειτο κατ' οὐσίαν, γιά ἀναμέτρηση δύο ἰσχυρῶν καί ἐπι-
 βλητικῶν προσωπικοτήτων: Ὁ ξενοπρεπής Ἡροκλῆς Βασιιάδης⁴⁷

δέν ἀποδεχόταν ἀλλότριες γνώμες καί περισπασμούς στήν
ἐφαρμογή τοῦ προγράμματός του, βασισμένου στίς πολύ-
χρονης σπουδές του στό Παρίσι καί στίς ἐμπνεύσεις του
ἀπό τό πνεῦμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καί τόν εὐρω-
παϊκό φιλελευθερισμό· στάση ἀνατρεπτική συμφώνως πρός
τόν Ἰωακείμ Γ', κηδεμόνα τῆς πνευματικῆς καί ἠθικῆς ὑποστάσεως
τῶν ὑποδούλων καί αὐστηρό ἐπόπτη τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων. ⁴⁸

Στήν ὀψιμη προσέγγιση Συλλόγου καί
 Ἐκκλησίας συνέτεινε ἀσφαλῶς, ἢ μετά ἀπό τό 1895 αὐξα-
 νόμενη οἰκονομική δυσπραγία τοῦ ἱδρύματος,⁴⁹ ἢ ἡποία ἐν
 τέλει τό ὁδήγησε στό πατριαρχικό καταφύγιο,⁵⁰ σέ ἐποχή
 μάλιστα, κατά τήν ἡποία μεσουρανοῦσε ὁ Ἰωακείμ Γ',
 ὑποστηριζόμενος ἀπό τούς ἰσχυρούς οἰκονομικούς παρά-
 γοντες τῆς ὁμογένειας. Ἐντούτοις, οἱ σελίδες τοῦ περιο-
 δικοῦ καταμαρτυροῦν ὅτι ὁ Σύλλογος δέν ἐθυσίασε τίς
 ἀρχές του.⁵¹ καί τό πλέον σημαντικό : "Ὁ σπόρος, πού ἔρρι-
 ξε ἦταν καλός, ὁ ἄνεμος τῶν ἀνακατατάξεων ἐσκόρπισε
 τήν γύρη καί ἄνθισε καί ἄλλοῦ : Τό 1912, ἀπό τίς στή-
 λες τοῦ ἐπισήμου ὀργάνου τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Χρῦσανθος
 Φιλιππίδης θά ἀποτολμήσει τήν ὑπέρβαση τῆς κρατούσας
 χριστοκεντρικῆς ἀντιλήψεως περί ἀνθρώπου,⁵² ἀναφερόμενος
 στόν "κοινωνικόν ἄνθρωπον" καί στήν "ἀποστολήν του
 ἐν τῇ κοινωνίᾳ". καί ἐν πολλοῖς θά ἀσυσυνδέσει τήν σκέ-
 ψη του μέ τόν γνωσιοθεωρητικό προβληματισμό τῶν Νέων

Χρόνων, τήν μεταστροφή δηλαδή τῆς κοσμοθεωρίας πρὸς τὸ Ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἔγκόσμια, τήν μελέτη τῶν διεργασιῶν τῆς φύσεως καὶ τῆς Ἱστορίας. Συμφώνως πρὸς τὸν φιλιππίδη "περισσότερον τῆς ἠθικῆς συντελεῖ εἰς τὴν πρόσκτησιν κοινωνικῶν γνώσεων ἢ Γεωγραφία", ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἄριστο μέσο γιὰ τὴν διάπλαση καὶ ἀνάπτυξη τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, ὅπως τοῦ παρατηρητικοῦ, τοῦ παραστατικοῦ καὶ τοῦ κριτικοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου συμπληρῶνει τὴν Ἱστορία ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν καὶ τὰ ἔθνογραφικὰ ζητήματα : 53

Ἡ Ἱστορία ἐξαίρει τὰ κατορθώματα τοῦ πυρός καὶ τοῦ σιδήρου, τὰς βιαίας κατακτήσεις καὶ τὰς ἔδαφικὰς ἀξήσεις ὀφειλομένας εἰς τὴν Ἰβρίν καὶ εἰς τὴν καταπάτησιν τοῦ δικαίου, ἡ Γεωγραφία ἐκθειάζει τὴν εἰρηνικὴν ἄμιλλαν καὶ τὴν πάλην τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν φύσιν, μελετᾷ δὲ καὶ ἐξηγεῖ τὰ αἰτία τῆς εὐδαιμονίας λαῶν φιλοπόνων καὶ ἐπιχειρηματιῶν. 54

Ὁ λόγιος κληρικός ἐπέκοινε ἐπίσης τὴν ὑπέμετρη ἔυλη τῶν μαθημάτων, ἡ ὁποία ἐπιβάουσε ἄσκοπα τὴν μνήμη τῶν μαθητῶν μέ πλῆθος χρονολογιῶν καὶ ἱστορικῶν γεγονότων ἀνεξαρτήτως τῆς σπουδαιότητάς τους "ὑπὸ ἔποψιν πολιτισμοῦ καὶ κοινωνικῆς ἐξελίξεως", ἀντιπροτείνοντας

τήν "διαλεκτικήν μέθοδον", μέ τήν ὁποία ἀναλύονται τά γεγονότα καί οἱ ἰδέες καί παρέχεται ἡ δυνατότητα στούς μαθητές νά αὐτενεργοῦν καί νά σκέπτονται ⁵⁵ παραινέσεις ἀπευθυνόμενες κυρίως πρός τήν Πατριαρχική Ἐκπαιδευτική Ἐπιτροπή, ἡ ὁποία ὄφειλε νά ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία διοργανώσεως συνεδρίων καί διδασκαλικῶν σεμιναρίων γιά τήν ἱκανοποίηση τοῦ ἑπιτακτικοῦ αἰτήματος τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νεωτέρων παιδαγωγικῶν μεθόδων. ⁵⁶

Ἐνῶ μετά ἀπό τό Νεοτουρκικό Κίνημα παρατηρεῖται ἀξιόλογη συνδικαλιστική κίνηση στά μεγαλύτερα ἀστικά κέντρα, μέ τήν προοδευτική διοργάνωση ἑπαγγελματικῶν σωματείων "χωρίς διάκριση θρησκείας καί ἔθνικότητας", ὑπό τό πνεῦμα τῆς "σωτηρίου σοσιαλιστικῆς ἰδέας", ⁵⁷ ὅ μετέπειτα μητροπολίτης Τραπεζοῦντος, ἐμφανίζεται ἑναρμονισμένος πρός τά σύγχρονά του κοινωνικά ρεύματα καί αἰτήματα: ἀπορρίπτει τίς θεωρίες τοῦ "ἀτομισμού" ὡς διαλυτικές τῆς κοινωνικῆς ἐνότητας ⁵⁸ καί προτρέπει τόν κλήρο νά ὀργανωθεῖ σέ συνδέσμους καί συλλόγους, ⁵⁹ ἀνταποκρινόμενος ἔτσι στήν ἀπαίτηση τῆς ὀργανωμένης ἢ ἔστω συντονισμένης κοινωνικῆς παρουσίας τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία στοιχειοθετᾶτο ὑπό τήν ραγδαία ἀνάπτυξη τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος καί τήν ἀποκρυστάλλωση τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ κοινωνική ἐπανάσταση ἐπέρχεται μέ "φυσική ἀναγκαιότητα". Ἐτσι, ὁ σοσιαλισμός, αὐ-

τή ἢ "θηρησκεία τοῦ ἰδεώδους"⁶⁰, ἀποσπᾶ τήν εὐμένεια τοῦ ἱεράρχη, στό μέτρο πού στό κοινωνικό αὐτό σύστημα διακρίνει στοιχεῖα καί ἀρχές εὐχερῶς ἀνιχνεύσιμες βάσει τοῦ θεολογικοῦ τρόπου σκέψεως καί οἱ ὁποῖες συνάδουν πρός τήν χριστιανική θεώρηση τῶν ἔγκοσμίων:

Ὁ σοσιαλισμός, περί τοῦ ὁποίου πᾶς ἀμερόληπτος κριτής μαρτυρεῖ ὅτι εἶνε σπουδαῖον στοιχεῖον προόδου, παρουσιάζεται σήμερον ὡς σπουδαιότατον καί ἀδιάσπαστον κοινωνικόν σύστημα ὅχι δι' ἦν προσέλαβεν ἐπιστημονικήν χροιάν, ἀλλά κυρίως διότι ἀποτείνεται πρός τό αἶσθημα ἢ ἐπιστήμη ἀποτεينوμένη πρός τόν ψυχρόν λόγον οὐδέποτε συνεκίνησεν οὐδέ συνήρπασε τά πλήθη. Καί ὅμως εἶνε ἀδιάφορον, ἂν ἱκαναί τῶν θεωριῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶνε ἐπιστημονικῶς ἐσφαλεμένα ἄρκει μόνον ὅτι τά ἔμπνεόμενα ὑπ' αὐτοῦ αἰσθήματα πίστεως εἰς μέλλουσαν βασιλείαν τῆς Ἰσότητος καί Δικαιοσύνης εἶνε χρήσιμα· διότι τό σοσιαλιστικόν αἶσθημα οὐ μόνον ἐμβάλλει εἰς τούς ἐργάτας τό σθένος καί ρώμην ψυχῆς πρός ὑπεράσπισιν τῶν δικαίων των, ἀλλ' ἐξύψωσεν αὐτούς καί ἠθικῶς καί πνευματικῶς.⁶¹

Συμπληρώνω τήν εἰκόνα παραθέτοντας ἕνα ἐδάφιο ἀπό τό ὄργανο τῶν Ἑλλήνων "νεοϊδεατῶν" (Μάρτιος 1910), ἐκκληϊκευτικῆς παραφυάδας τῶν "Κοινωνιολόγων", οἱ ὁποῖοι

διεκδικοῦσαν μιά μετριοπαθῆ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καί υἱοθετοῦσαν μιάν εὐκαμπτη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ὅπου δέν παραγνωρίζεται ὁ παράγοντας τῆς "παραδόσεως" καί ὁ ἐργατικός ⁶²ζγώνας ἐντάσσεται στὰ πλαίσια τῶν "ἐθνικῶν παραδόσεων":

ἘΟ Κοινωνισμός θά ἀντιγράψῃ τόν Χριστιανισμόν, ἀδιαφορῶν διά πολλά ζητήματα παρανοηθέντα ὑπό τοῦ Κλήρου, καί τά μέσα τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ σκοποῦ του θά εἶναι πάντοτε ἤπια, δίκαια, πάντας ὠφελούντα, ἀντλοῦντα τήν ὅλην ἰσχύν αὐτῶν ἀπό τήν μεγάλην Ἀρχήν τῆς Ἀγάπης. ⁶³

ὀλίγα χρόνια ἔνωρίτερα, ἓνας καλὸς γνῶστης
 τῶν κλασσικῶν γραμμάτων καὶ θαυμαστὴς τοῦ γαλλικοῦ
 πνεύματος, ὁ Μεγαλοσχολίτης Δημήτριος Μοστράτος,⁶⁴ ἐπηρε-
 ασμένος ἀπὸ τὴν σκέψη τοῦ Ἑλβετίου,⁶⁵ εἶχε ἀπασχοληθεῖ
 σοβαρὰ μὲ τὴν πρακτικὴν ἔφαρμογὴν τῆς φιλοσοφίας, ὑποστη-
 ρίζοντας πῶς μέσω τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ἦταν δυ-
 νατὸν νὰ διοχετευτεῖ ἡ φιλοσοφημένη σκέψη, ἡ μόνη ἱκα-
 νὴ νὰ ἀναπλάσει τὴν κοινωνίαν.⁶⁶ Ὁ Μοστράτος, ἀποδεχόμενος
 τὴν ἀριστοτελικὴν ἔμφυτη κοινωνικότητα τοῦ ἀτόμου : "Ὁ
 θεὸς ἔπεμψεν εἰς τὴν γῆν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ μόνῳ τῷ
 σκοπῷ σχηματισμοῦ κοινωνίας, συμβιώσεως καὶ ἀλληλοβοη-
 θείας τῶν λογικῶν ζῴων".⁶⁷ καὶ ἀσπασόμενος τὴν πίστη
 εἰς τὴν δυνατότητα τοῦ βοηθοῦ λόγου γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση

τῆς "συστηματικῶς ὀργανωμένης ἀπάτης" τῶν φαινομένων, συνέδεσε τό πρόβλημα τῆς παιδείας μέ μίαν εὐρύτερη σύλληψη κοινωνικοῦ ὠφελιμιτισμοῦ, διαγιγνώσκοντας τήν ἔλλειψη τοῦ σωστοῦ τρόπου ἀγωγῆς ὡς βασικό αἶτιο τῆς κοινωνικῆς κακοδαιμονίας :

Διά τοῦ ἑλλόγου φωτισμοῦ ἡ Παιδαγωγία δεικνύουσα τοῖς παισὶ καί τοῖς ἐφήβοις ὅτι συμφέρον ἔχουσι νά ὠφελῶνται ψυχικῶς παρά τῶν ἄλλων, καθιστᾷ αὐτοῖς νοητήν τήν περί τῶν θείων νόμων ἔννοιαν, θείους δέ νόμους ἀποκαλεῖ τά πρὸς τόν οἶκον, τήν κοινότητα, τήν θρησκείαν, τήν τέχνην, τήν ἐπιστήμην, τό ἔθνος καί τήν ἀνθρωπότητα χρέη.⁶⁸

Αὕτη ἡ χρησιμοθηρική ἀντίληψη τῆς ἐπιστήμης, τοῦ καινόσπουδου ἐκπαιδευτικοῦ τῶν γυμνασίων τῆς Πόλης, ἐκφράστηκε κυρίως μέ τίς ἐπιλογές του στόν τρόπο διδασκαλίας τῆς γεωγραφίας, τήν ὁποία θεωροῦσε ὡς φυσική ἐπιστήμη ἐρμηνείας τῶν συνθηκῶν ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά καί ὑπερβάσεως τοῦ δόγματος ὅτι τό "κέντρον τοῦ παντός εἶνε ὁ ἄνθρωπος"⁶⁹: χάρτες, σχέδια, εἰκόνες καί στερεοσκόπια παρακινοῦν τό ἐνδιαφέρον γιά ὅσα δέν εὐρίσκονται στό ἄμεσο περιβάλλον καί "μανθάνει ὁ διδασκόμενος ὅτι ὁ ἐν ᾧ ζῆ τόπος δέν εἶνε κέντρον, οὗ χάριν ὑπάρχει ὁ κόσμος, ἀλλ' εἷς ἐκ τῶν κρίκων αὐτῶν, ἡ

μικρός ἢ μέγας, σὺν τοῖς ἄλλοις δεδομένος, συζῶν καὶ
 συνυπάρχων μετ' ὀργανικῶν καὶ ἀνοργάνων ὄντων, ἧς συν-
 υπάρξεως ὑφίσταται κατ' ἀνάγκην τὰς ἀλληλεπιδράσεις".⁷⁰
 Ξαναβρίσκουμε ἔτσι τὴν ἄρνηση τοῦ ἄτομικισμοῦ, τοῦ
 ἀπασχόλησε καὶ τοῦ Χρῦσανθο φιλιππίδη, ἀλλὰ καὶ τὴν
 "παρατήρηση" τοῦ Auguste Comte, τὴν "μόνη σταθερὴ
 βάση γιὰ τὶς ἀνθρώπινες γνώσεις": Πρόθεση τῆς κοινωνι-
 ολογίας τῆς ἐποχῆς γιὰ μιὰ γνώση βάσει τοῦ προτύπου
 τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀνθρώ-
 πινη κυριαρχία ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας, ὅ-
 πως ἀκριβῶς ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία ἐξασφάλισαν τὴν
 κυριαρχία ἐπὶ τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. -- Ἄς ἔχουμε
 ὑπ' ὄψιν μας ἐξἄλλου, ὅτι ὁ Μοστράτος μετέφρασε καὶ ἐξ-
 ἔδωσε τὸ 1878 τὸ Discours τοῦ Descartes (Λόγος περὶ Με-
θόδου πρὸς καθοδήγησιν τοῦ Λογικοῦ καὶ ἀναζητήσιν τῆς
Ἀληθείας ἐν ταῖς Ἐπιστήμασι, Κωνσταντινούπολις, Τύποις
 Βουτυρά καὶ Σας, 1878, σσ. 120, Σχ. 320), ἔχοντας τὴν ἐπί-
 γνωση ὅτι ἡ "ἐπιχείρησις αὕτη ἦν ὄντως μεγάλη, ὑπερ-
 τέρα δηλονότι τῶν μικρῶν [του] δυνάμεων καὶ στοιχειω-
 δῶν γνώσεων".⁷¹ Ἀξιορεῖται βεβαίως τὸ ἔρώτημα τῆς ἀπηχή-
 σεως τοῦ Λόγου στὴν πνευματικὴ κοινότητα τῆς Πόλης·
 πόσο πλεόν ἦταν ἀνώριμη νὰ ἀποδεχθεῖ ἕνα ἔργο, τὸ ὁποῖο
 ἔθετε ὡς ἀφετηρία τῆς μεθοδολογικῆς ἔρευνας τὴν ριζι-
 κὴ ἀμφιβολία, παρ' ὅτι ὁ Νικόλαος Πίκκολος, μισόν

αἰῶνα ἔνωρίτερα, διδάσκοντας φιλοσοφία στήν Ἰόνιο Ἀκαδημία, εἶχε αἰσθανθεῖ τήν ἀνάγκη νά τό μεταφράσει γιά τούς φοιτητές του ;

Ὡς πρὸς τό τμήμα τοῦ παρόντος κεφαλαίου, πού ἀφορᾷ, ἄς ποῦμε, στήν ἀναρρίπιση τῶν ἰδεῶν, ὁ Δημήτριος Μοστράτος ἀποτελεῖ ἓνα καλό terminus ὁ στοχασμός του ἀναδεικνύει μία σοβαρή περίπτωση ὀρθολογικοῦ τρόπου σκέψεως, ἀφ' ἑτέρου ὁμῶς, ἡ τελική του ἀμηχανία ἐν μέσω τῆς καθεστηκυίας ἐκπαιδευτικῆς τάξεως, μᾶς ὑποδεικνύει τίς δυνατότητες τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας νά ἀπορροφήσει ἰδεολογικούς κραδασμούς, μέσω τῆς πνευματικῆς καί κοινωνικῆς δραστηριοποιήσεως ἑξευρωπαϊσθέντων λογίων, σέ τομεῖς ὑπὸ τήν ἐποπτεία της.

*

Τό ὑπόλοιπο τῆς περιδιαβάσεως, ἀφορᾷ στούς ὁμόκεντρος πνευματικούς κύκλους ἄν καί οἱ ὁμότεχνοι τοῦ Γεδεών πού θά συναντήσουμε, δέν ἔχουν ὅλοι κοινό ἰδεολογικό παρανομαστή." Ἄς δοῦμε :

Στους χρόνους στους οποίους αναφερόμαστε, έχει συντελεστεί η προαγωγή της Ιστορίας σε επιστημονικό κλάδο: Τήν επιθυμία για γνώση στον τάδε καθορισμένο χώρο - τό παρελθόν του ανθρώπου - διαδέχεται η μεθοδική εξέταση όλων όσων ανήκουν στον χώρο αυτόν· προικίζεται έτσι η Ιστορία με νέες μεθόδους, πολλαπλασιάζονται τά μέσα της για έρευνα, επεκτείνεται η εφαρμογή της τεχνικής της σε νέα αντικείμενα, νέους τύπους μαρτυριών, διανοίγοντάς της ανυποψίαστους δρόμους προσβάσεως πρὸς τό παρελθόν καί εφοδιάζοντάς την με μία γνώση πῶς ολοκληρωμένη καί σίγουρη :

« Η Ιστορία ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἐπιστημῶν ἰδίαν θέσιν ἐξαίρετον κρατοῦσα, δέν ἔχει δύο μόνον ἐπικουρικός ἐπιστήμας, τήν Γεωγραφίαν καί τήν Χρονολογίαν· δέν ἔχει μόνον δύο ὀφθαλμούς, ἀλλά καί ἄλλους· κατέστη πολυόμματος Ἄργος, ὅστις ἀπό περιωπῆς μετά περισσῆς προσοχῆς βλέπει τά διαφέροντα αὐτῶ καί σπουδῆς ἄξια εἴτε εἰς τόν καθόλου βίον τῆς ἀνθρωπότητος, εἴτε εἰς περίοδόν τινα αὐτοῦ ἀφορῶντα. 72

Διατυπώνοντας τίς σκέψεις αὐτές, ὁ Βασ. Μυστακίδης ⁷³ δείχνει ὅτι γνωρίζει καλά τίς ἀπαιτήσεις καί τίς τάσεις

τοῦ ἐρευνητικοῦ καί ἐπαγγελματικοῦ του χώρου. Καθηγη-
 τήσ τήν ἔδρα τῆς Ἱστορίας καί Γεωγραφίας στήν Μεγά-
 λη Σχολή, μετά ἀπό διδακτορικές σπουδές στήν Γερμα-
 νία, ἔκρινε σκόπιμο νά βελτιώσει τήν ἐπιστημονική του
 κατάρτιση μέ συστηματικές ἀνασκαφές στήν Βαλκανική καί
 τήν Μικρά Ἀσία καί μέ τήν διεύθυνση τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ
 Ὀθωμανικοῦ Μουσείου, ἐνῶ εἶναι ἐμφανής στίς ἀντιλήψεις
 του ἡ ἐπίδραση τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ :

«Ἡ φιλοσοφία κατά τήν νῦν ἔκδοχὴν τῆς λέ-
 ξεως χρησιμεύει καί τῇ Ἱστορίᾳ ὡς καί
 παντί κλάδῳ τοῦ ἐπιστητοῦ, ἅτε πυεῖς καθο-
 δηγοῦσα πάντα ἐν τῷ πελάγει τῶν ἐπιστημῶν.
 Ἐποῖ ἱστορικός ὁ μή φιλοσοφικῶς κατηρτισμέ-
 νος ἐκτίθει τὰ τῆς ἱστορίας μηχανικῶς, ἅτε
 μή δυνάμενος ἰν' ἀνυψωθῆ εἰς ἀνωτέρας ἰδεῶν
 σφαίρας. 74

καθὼς καί τῆς στωϊκῆς διδασκαλίας γιά τήν ἀφελιμιστι-
 κή διάσταση τῆς ἱστορικῆς γνώσεως :

«Ἡ Ἱστορία εἶναι φύλαξ μὲν τῆς τῶν ἀξιο-
 λόγων ἀρετῆς, μάρτυς τῆς τῶν φαύλων κακίας,
 εὐεργέτης δέ τοῦ κοινοῦ γένους τῶν ἀνθρώ-
 πων καί μητρόπολις οἶονεῖ τῆς ὅλης φιλοσο-
 φίας, τοῦτέστι πάσης ἐπιστήμης καί μαθήσε-
 ως πρὸς καλοκαγαθίαν προτρέπουσα. 75

Ο Μυστακίδης εκπροσωπεῖ ἐπαξίως τὴν χορεία
 τῶν λογίων, οἱ ὅποιοι ἀποζητοῦσαν νὰ κατασβέσουν τὸ
 πάθος τῶν γνωστικῶν τους ὀρέξεων συναναστρεφόμενοι μὲ
 ὄχι εὐάριθμους κλάδους τῶν ἀνθρωπιστικῶν καὶ θετι-
 κῶν σπουδῶν. Προηγεῖται ῥίσις ὁ Στέφανος Καραθεοδωρῆς,⁷⁶
 ἰατρός, φιλόσοφος, μαθηματικός καὶ θεολόγος, μὲ ἀντιλή-
 ψεις καὶ ἰδέες πέραν τῶν ὁμόκεντρων κύκλων τοῦ ἔκκλη-
 σιαστικοῦ περιβάλλοντος. Μαθητὴς τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου
 καὶ τοῦ Θεοφίλου Καῖρη στὴν Σχολὴ Κυδωνιῶν καὶ συν-
 δαιτημόνας στὴν Ἰταλία τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξύδη καὶ τοῦ
 Κωνσταντίνου Ἀσωπίου, ἐγκλιματίστηκε εὐκόλα σὲ πνευ-
 ματικό περιβάλλον τῆς ὀθωμανικῆς πρωτεύουσας, διαδρα-
 ματίζοντας τὸν ρόλο τοῦ διαμεσολαβητῆ μεταξύ τοῦ
 Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἐπιτοπίας Πύλης γιὰ τὰ ἐκπαιδευτι-
 κά καὶ διοικητικὰ ζητήματα τοῦ γένους. Χαρακτήριζε ὡς
 "ψυχωφελῆ" τὴν παιδεία, ἡ ὁποία θά στηριζόταν στὰ ἑλλη-
 νικά γράμματα καὶ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες,⁷⁷ ἀναγνωρίζοντας
 ὡς σοβαρὰ προσκόμματα γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν σπουδῶν,
 τὴν ἔμμονή στὶς παλαιὲς μεθόδους καὶ τὴν ἔλλειψη
 βιβλιοθηκῶν.⁷⁸ Ἡ σκέψη τοῦ Καραθεοδωρῆ διασταυρῶνεται
 ἢ ἔκκλησιαστικὴ παράδοση μὲ τὴν πεφωτισμένη παρακατα-
 θήκη, ὑπὸ τὴν ὑπαγόρευση δύο ἐπιτακτικῶν αἰτημάτων :
 Τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀναβαθμίσεως, -"δεόμεθα ἅπαντες παι-
 δείας"-⁷⁹ ἡ ὁποία δέν θά ἐπέλθει ἂν ἀγνοηθεῖ ἡ "πεπολι-
 τισμένη Ἑσπερία", καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως, γιὰ

τήν ὁποία εἶναι ἀνυπέρβλητη ἢ διδασκαλία "τῆς μη-
 τρός ὀρθοδόξου ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας", στό μέτρο πού
 ἦ ἀνεξέλεγκτη εἰσαγωγή καί ἀποδοχή ξένων ἠθῶν καί
 ἔθῶν δημιουργεῖ "κράμα ἀλλόκοτον καί πιθηκισμὸν ἄσ-
 κημον".⁸⁰

⁸¹ Ἐπίσης θετικός Ἐπιστήμονας ὁ Ἀνδρέας Σπα-
 θάρης, συνδύασε εὖστοχα τίς Ἐπιδόσεις ἀκριβείας καί
 ἔνδελείας τοῦ μαθηματικοῦ, μέ τόν λυρικό ὑπερβα-
 τισμό καί τήν ἁρμονική ἔκφραση τοῦ μουσικοῦ καί τοῦ
 ποιητῆ. Πτυχιούχος ἀρχιτεκτονικῆς καί φυσικομαθημα-
 τικῶν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, δίδαξε ἐπί
 σειρά ἔτῶν φυσικομαθηματικά στά ἀνώτερα διδακτήρια
 τῆς Πόλης καί ἐπέβλεψε τήν κατασκευή τῆς μεγάλης δε-
 ξαμενῆς τοῦ Κερατείου Κόλπου. Ἐπιστέγασμα τῶν πολυε-
 τῶν του ἔρευνῶν γιά τήν ἀποκάθαρση τῆς βυζαντινῆς
 ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπό τίς Ἐπιρροές τοῦ "ἐκ τῆς
 Ἑσπερίας λάβρος εἰσρέοντος πολιτισμοῦ", ἀποτέλεσε ἡ
 συνεργασία του μέ τόν Γερμανό Ἀφθονίδη γιά τήν κα-
 τασκευή ἑνός πρωτότυπου βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ
 ὄργανου, τοῦ "Ψαλτηρίου". Οἱ ποιητικές του δημιουργί-
 ες φέρουν ἀρκετές ἐπιδράσεις τοῦ γερμανικοῦ ρωμαν-
 τισμοῦ, σημαντικούς ἔκπροσώπους τοῦ ὁποίου (Γκαίτε,
 Χάϊνε, Σίλλερ) ἐπιμελῶς μετέφρασε, ἐνῶ ἀρκετές ἐξελί-
 ριζοῦν λόγω τῆς χρήσεως τῆς δημοτικῆς γλώσσας,⁸² κατά

παράβασιν τῶν συστάσεων τοῦ Πατριαρχείου.

Ἐφ' ὅσον ἀναφέρθηκε ἡ ποίηση, ἀξίζει μνείας καί ὁ τελευταῖος ῥίως ἐκπρόσωπος τῆς φαναριωτικῆς σχολῆς, ὁ Ἁγίας Ταυταλίδης,⁸³ τέκνο πνευματικό τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, τιμητής τοῦ "ἀσεβοῦς" καί "αἵρετικού" Θεοφίλου Καῖρη⁸⁴ καί ἔνσαρκωτής τοῦ προτύπου τοῦ "πεπαιδευμένου Ἑλληνοῦ Χριστιανοῦ".⁸⁵

Ἐπιστήθιος φίλος του ὑπῆρξε ὁ ἀρχιμαδρίτης Γερμανός Ἀφθονίδης,⁸⁶ "κληρικός διαπρεπής ἐπί πολλαῖς καί ποικίλαις γνώσεσι καί ἔργασίαις καί ἐπί ποιητικῆ ἄμα καί μουσικῆ δεξιότητι", σύμφωνα μέ τόν Γεδεών,⁸⁷ ὁ ὁποῖος ἀνακάλυψε τό χεῖρόγραφο τοῦ Ἐψηλάντη, Ἱστορία εἰς δώδεκα βιβλία, ἀπό τό ὁποῖο ἐξέδωσε τρία βιβλία ὑπό τόν τίτλο, Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ἐψηλάντου, Ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίων Η', Θ' καί Ι', ἤτοι τά μετὰ τήν Ἑλωσιν (1453-1789), τό 1870. Στόν τομέα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, πέραν τῆς ἐφευρέσεως τοῦ "Ῥωακειμεῖου Ψαλτηρίου", τήν μαθηματική βάση τοῦ ὁποίου ἀπέδειξε ὁ Ἀνδρέας Σπαθάρης, διακρίθηκε μέ τήν ἔργασία του γιά τόν Ἕγμνο τοῦ Ἀπόλλωνος, ὑποστηρίζοντας ὅτι γιά τήν μεταγραφή καί ἐκτέλεση τοῦ ἀρχαίου μέλους προσφέρεται μόνον ἡ βυζαντινὴ μουσική· καθώς καί μέ τό "Δοκίμιον περί τῆς ἑλληνικῆς ἱεραῆς μουσικῆς κατ' ἀντιπαράθεσιν πρὸς τήν εὐ-

ρωπαϊκήν· υπό τήν ῥεποψιν τῆς τέχνης".

Στούς "Ἐκκλησιαστικοῦ κλίματος" λογίους ἄς προστεθεῖ καί ἡ Σαφώ Λεοντιάς,⁸⁸ ἡ ὁποία ἐδίδαξε στήν Σάμο, τήν Σμύρνη καί τήν Πόλη καί διακρίθηκε γιά τίς φιλολογικές, τίς λογοτεχνικές καί τίς ποιητικές τῆς ἔργασίες. Οἱ παιδαγωγικές τῆς ἀρχές, οἱ ὁποῖες στηρίζονται στήν ἀναγωγή τῆς χρηστοθήειας σέ πλήρη καί ἐπαρκή μέθοδο ἀγωγῆς,⁸⁹ ἀποτυπώνονται στό παραινετικό τῆς κείμενο, "Δώδεκα Συμβουλαί πρός Κόρην", στό ὁποῖο ἐνουθετεῖτο ἡ δωδεκάχρονη ἔγγονή τῆς βάσει τῶν ὑποθηκῶν τῆς θεοσεβείας, τῆς εὐσεβείας, τῆς φιλεργίας, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς πραότητος, τῆς φιλομαθείας καί τῆς φιλοπατρίας.⁹⁰

*

Μεταξύ τῶν ὁμοτέχνων τοῦ Γεδεών ξεχωρίζει ἴσως ὁ χαλκότερνος ῥαθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς,⁹¹ ὄχι μόνον ἐπειδή ὑπερέβαλε τούς λοιπούς σέ ἐρευνητικότητα καί ἀπόδοση, ἀλλά ἐξ ἴσου, λόγω τῆς ἀνεξήγητης δεδηλωμένης ἀντιμαχίας τῶν δύο λογίων. Ὁ Παπαδόπουλος δέν ἔγραψε καί δέν πρόφερε εὐνοϊκή κρίση γιά τό ἔργο τοῦ Γεδεών⁹² ἀφ' ἑτέρου, ὁ Γεδεών, ἐλέγχοντας τήν ἱστορική καί φιλολογική ἀκρίβεια τῶν συγγραμμάτων τοῦ

93
 Κεραμέως, τόν κατηγοροῦσε γιά ἡμιμάθεια⁹⁰ αὐτοδί-
 δακτος Κεραμεύς ὑπῆρξε καλός γνώστης τῆς ἑκκλησι-
 αστικῆς καί τῆς θύραθεν μεσαιωνικῆς φιλολογίας
 καί ὡς συστηματικός παλαιογράφος χρησιμοποιήθηκε
 ἀπό τόν ΕΦΣΚ γιά τήν καταγραφή τῶν χειρογράφων
 βιβλιοθηκῶν τῆς Μακεδονίας, τῆς Λέσβου, τῆς Θράκης,
 τοῦ Πόντου, τῆς Πόλεως καί τῆς Σμύρνης. Τά πολυπληθέ-
 στατα ἑτερόκλητα δημοσιεύματά του ἀναφέρονται κυρί-
 ως στά κλασσικά γράμματα, τήν κλασσική καί τήν βυζαν-
 τινή ἀρχαιολογία καί τήν βυζαντινή καί νεοελληνική
 γραμματεία. Μονήρης καί ἀπόρρομος γιά ὅτιδήποτε τό
 μή πνευματικό, ἀπεικονίζει εὐδιάκριτα τόν λιτόβιο καί
 ἀφοσιωμένο ἑκκλησιαστικό λόγιο, τόν ὁποῖο, ἡ ἰσόβαθ-
 94
 μη τῆς φιλομαθείας καί φιλεργίας του προσήλωσθ
 στήν Ὀρθοδοξία, δέν ἀφήνει ἀνεπηρέαστο ὡς πρός τίς
 ἐπιστημονικές κρίσεις.

95
 Τόν Ἀνδρέα Παπαδόπουλο Βρετό, τόν πρῶτο
 Διευθυντή τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας καί συνεργάτη τοῦ
 Καποδίστρια, πρωτουργό τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας
 μέ τό ἔργο, Νεοελληνική φιλολογία. Ἦτοι κατάλογος τῶν
ἀπό τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι
τῆς ἐγκαθιδρούσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυπωθέν-
των βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τήν ὀμιλουμένην ἢ εἰς
 τήν ἀρχαίαν ἑλληνικήν γλῶσσαν, ⁹⁶ θεωροῦσε ὁ Γεδεών ὡς

τόν πρώτο χειραγωγό του για τήν "ἑξέτασιν καί
 γνῶσιν τῆς μεσήλικος ἱστορίας τοῦ ἔθνους καί καθό-
 λου τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας"⁹⁷ ἔπονται, ὁ ἀκαταπό-
 νητος ἑκπαιδευτικός καί μελετητής τῶν Ἑλληνικῶν
 γραμμάτων Ματθαῖος Κ. Παρανίκας, μέ τό Σχεδιάσμα πε-⁹⁸
ρί τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμ-
μάτων ἀπό Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 Μ.Χ.)
μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστῶσης (10⁹) ἑκατονταετηρίδος⁹⁹
 καί ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας¹⁰⁰ μέ τήν δική του Νεοελληνι-
κήν φιλολογίαν¹⁰¹ ὁ αὐτομαθῆς Σάθας ἀκολούθησε τό
 ἐπίμοχθο μονοπάτι τῶν συγχρόνων του, οἱ ὅποιοι ἐπεδί-
 ωξαν νά ἱκανοποιήσουν τό αἶτημα τῆς ἔθνικῆς αὐτογνω-
 σίας μέ τήν ἀναδίφηση καί τήν μελέτη τοῦ μεσαιωνι-
 κοῦ παρελθόντος¹⁰² καί τήν ἀνάδειξη τῆς λαϊκῆς παραδό-
 σεως ἡ Νεοελληνική φιλολογία του, στηριζόμενη στό
 ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα καί τήν ὁμό-
 τιτλη ἐργασία τοῦ Βρετοῦ, ἀποτελεῖ ἕναν ἀξιολογημένο
 πίνακα βιογραφικῶν καί ἐργογραφικῶν τῶν λογίων τῆς
 Τουρκοκρατίας, ἐνῶ ἡ Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, χωρίς νά
 μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς συνθετική ἱστορία τῆς Τουρκο-
 κρατίας, παρακολουθεῖ συστηματικά τήν πορεία τοῦ Ἑλ-
 ληνικοῦ ἔθνους πρὸς τήν ἀπελευθέρωσή του. Στήν μεγά-
 λη του παλαιογραφική πείρα¹⁰³ καί τό ἐρευνητικό του
 αἰσθητήριο ὀφείλονται ἡ ἀνακάλυψη καί ἡ ἀντιγραφή

πολλῶν κειμένων τῆς βυζαντινῆς καί τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς γραμματείας, ἄν καί ἀπό συστηματικούς φιλολόγους ἐλέγχθηκε γιά ἔλλειψη μεθοδικότητος, γιά παραναγνώσεις καί γιά λανθασμένη κριτική παρουσίαση τῶν κειμένων.

Ἐπιβλητική εἶναι ἡ φυσιογνωμία τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, ¹⁰⁴ ὁ ὁποῖος ὡς πανεπιστημιακός διδάσκαλος δημιούργησε σχολή μεσαιωνολόγων-ἐρευνητῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων, ὁ Κωνσταντῖνος Δουβουνιώτης, ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας καί ὁ Φαίδων Κουκουλές. φύση ἐρευνητική ἀλλά καί καλλιτεχνική, ἐπεδίωξε νά συστηματοποιῆσει τήν ἱστορική ἐρευνα μετὰ ἀπό τήν τομή τοῦ παπαρηγοπούλειου σχήματος, ἔχοντας ὡς πυρῖνα τῶν ἀπόψεών του τήν "καθολικὴν ἔθνικὴν ἰδέαν" καί τό αἶτημα τῶν ἔθνικῶν διεκδικήσεων. ¹⁰⁵ Ὁ δῖτομος Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὁσίου Ἑλληνικῶν κωδίκων καί ἡ ἐξάτομη Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος μετ'εἰκόνων ἀπό τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀντιπροσωπευτικὲς ἐνδείξεις τῆς ὀγκώδους καί ποικιλόμορφης συγγραφικῆς του παραγωγῆς, στήν ὁποία συναριθμεῖται καί μία ὄχι εὐκαταφρόνητη σειρά μεταφράσεων ἔργων Εὐρωπαϊῶν ἱστορικῶν καί φιλολόγων.

Σκέπτομαι ἐκ παραλλήλου, τόν ἐξῆσου πολυτά-

106

λαντο Νικολάε Γιόργκα τῶν ἑκατοντάδων πραγματειῶν, κειμένων διαλέξεων, ἄρθρων, σχολικῶν βιβλίων, ποιημάτων καί θεατρικῶν ἔργων καί κυρίως τήν λελογισμένη του ἀναζήτηση, πέραν τῶν λεπτομερειῶν τῶν ἐπί μέρος γεγονότων, τῶν κυρίων παραγόντων, πού συνιστοῦν τό ἱστορικό γίγνεσθαι, ὑποβάλλοντας ἕτσι τήν γενική ἐντύπωση, πού ἀφήνουν οἱ πηγές σέ συστηματική ἐπιστημονική ἐπεξεργασία: Μέ τό Βυζάντιο μετά τό Βυζάντιο¹⁰⁷ παρουσιάστηκε ὡς ὁ θεμελιωτής τοῦ ρεύματος τῶν ἐθνικῶν ἱστορικῶν σχολῶν τῶν Βαλκανίων γιά τήν ἀνάδειξη τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας καί τοῦ ἀνατολικοῦ Μεσαίωνα ὡς ἐνιαίας περιόδου τῶν λαῶν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, μέ γενικά χαρακτηριστικά προσδιοριζόμενα ἀπό τήν συνέχιση τῶν πολιτικῶν καί πολιτισμικῶν θεσμῶν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἄποψη, ἣ ὁποία ἐξυπηρετοῦσε κατ'οὐσίαν τό αἶτημα τῆς μετατροπῆς τοῦ βαλκανικοῦ χώρου σέ ἑνιαῖο δημοσπονδιακό κράτος, καί τήν ὑπολανθάνουσα ἀναγωγή τῆς Ρουμανίας σέ μοναδικό κληρονόμο τῶν βυζαντινῶν παραδόσεων.

*

*

*

Ἀπό τόν ἑλλαδικό χῶρο, μιλήσαμε ἤδη γιά τόν
 Ἀνδρέα Παπαδόπουλο Βρετό, τόν Κωνσταντῖνο Σάθα καί
 τόν Σπυρίδωνα Λάμπρο ἄς μὴν ξεχνάμε ὅμως ὅτι τά
 θεμέλια τῶν σπουδῶν τέθηκαν γερά ἀπό τόν Ἀνδρέα
 Μουετοξύδη καί τόν Ἑλληνομνήμονά του, ἐνῶ ἐξ ἴσου
 καλά ἐστήριξαν τό οἰκοδόμημα ἁγ. Γεώργιος Ζαβίρας, ὁ
 ὁποῖος μελέτησε μεγάλο ἀριθμό χειρογράφων, ὁ Ἀνδρό-
 νικος Δημητρακόπουλος, μέ πολλές βιβλιογραφικές καί
 βιογραφικές συμβολές, ὁ Ἰωάννης Σακκελίωv, συντάκτης
 τῶν καταλόγων τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Πάτμου καί
 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ὁ Περικλῆς Ζερλέντης, ὁ Τού-
 φων Εὐαγγελίδης κ.ά. ὁ Σπ. Λάμπρος ἦταν αὐτός, ὁ ὁ-
 ποῖος συνέβαλε μέ τίς μεθοδολογικές καί ὑφολογικές
 του καινοτομίες στήν ἀνανέωση τῶν σπουδῶν, ἐν τούτοις
 δέν ἐργάστηκε, ὅπως προεῖπα, μέ πλήρη ἐπιστημονική
 ἀνιδιοτέλεια· ἐξ οὗ καί ὁ συνειρμός τοῦ ὀνόματός του
 μέ τόν Ν. Γιόργκα, στήν περίπτωση τοῦ ὁποῖου ταιριάζει
 καλά καί ἕνας βυζαντινολόγος ἀπό τόν σλαβικό

χώρο : ὁ Θεόδωρος Οὐσπένσκι, διευθυντής ἐπί σειρά ἑ-
τῶν τοῦ θύλακα τῆς προεπαναστατικῆς Ρωσσίας στήν Ὀ-
θωμανική Αὐτοκρατορία, τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰν-
στιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, καί πρωτοστάτης τῶν
βυζαντινῶν σπουδῶν στήν Ρωσσία, οἱ ὁποῖες ἀναπτύχθηκαν
καί χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν ἐπίρρωση τῆς πανσλαβισ-
τικῆς πολιτικῆς. 108

Στήν ἀντιπέρα ὄχθη ὡς πρὸς αὐτούς, εὗρίσκει-
 ται ὁ ᾠθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ ὁποῖος δέν
 ἀφαιρέθηκε ποτέ ἀπὸ τὴν ἀφοσίωσή του πρὸς τὴν Ἐκκλη-
 σία καὶ ἀναδίφησε τὸν μεσαιωνικὸ πνευματικὸ βίον γιά
 νὰ ἀναδείξει ἀκριβῶς τὸ μεγαλεῖο τῆς βυζαντινῆς Ὀρ-
 θοδοξίας· πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ἄλλωστε, ὑπῆρέτησε πιστὰ τὴν
 Ἐκκλησία καὶ τὰ γράμματα ὁ Βαρθολομαῖος Κουτλουμου-
 σιανός, ὁ ὁποῖος δίδαξε καὶ στὴν ᾠθωνιάδα, ἐνῶ στὴν
 χορεία αὐτὴ συγκαταλέγονται καὶ οἱ : Σταυράκης ᾠρι-
 στάρχης, ἐκδότης τῶν κηρυγμάτων τοῦ Ἱ. Φωτίου, ὁ συνεο-
 γάτης τοῦ Γεδεών, μητροπολίτης Καισαρείας Καλλίνικος
 Δελφικάνης, ὁ Νικουηδεῖας φιλόθεος Βρυέννιος, ὁ ὁποῖος
 ἐξέδωσε ἀρκετὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, ὁ Οἰ-
 κουμενικὸς Πατριάρχης Βασίλειος Γ' [Γεωργιάδης], ἐπί-
 σης ἐκδότης τῶν Πατέρων, ὁ Γεννάδιος [Ἀραμπατζόγλου]
 Ἐλιουπόλεως καὶ θείρων μὲ τὴν πολύτιμη Φωτῆιον Βιβ-
λιοθήκην του, ὁ "ἀρτιώτατα μεμελετημένος πατριογράφος" ¹⁰⁹
 Ξενοφῶν Α. Σιδερίδης καὶ βεβαίως ὁ Χουσόστομος Α' [Πα-
 παδόπουλος] ᾠθηνῶν, ὁ ὁποῖος πέραν τῶν πολυάριθμων
 μελετημάτων του, μὲ τὴν Νέαν Σιών τὴν ὁποία ἴδρυσε,
 δημιούργησε στὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων μίαν ἀντίστοι-
χη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ᾠληθείας κιβωτὸ ἐκκλησιαστικῶν
 λογίων.

*

*

*

*

Δέν θά ἦταν ἔτσι ὑπερβολή νά λεχθεῖ ὅτι ὁ Γεδεών εὐτύχησε νά ζήσει σέ ἔποχή καί σέ περιβάλλον ἔξαιρετικά πρόσφορα σέ γόνιμες σπουδές καί ἔρευνες καί σέ εὐρήματα πλέον ἱκανοποιητικά. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ μακρόχρονη ὑπηρεσία του στό Πατριαρχεῖο, ἡ ἔνεργός του συμμετοχή στά δημοσιογραφικά καί σωματειακά πράγματα τῆς Βασιλεύουσας, οἱ φιλικές του σχέσεις μέ ἐπιφανεῖς ἱεράρχες, οἱ συχνές του περιοδεῖες στήν Θράκη, τό "Ἅγιον Ὄρος καί τίς μικρασιατικές ἑπαρχίες, ἀλλά βεβαίως καί τό ἐρευνητικό του αἶσθητήριο, τοῦ ἔδωσαν τήν δυνατότητα νά ἀναδιφήσει πολυάριθμα δημόσια καί ἰδιωτικά ἄρχεῖα, νά διασώσει χειρόγραφα, νά περιγράψει μνημεῖα καί τόπους καί νά καταγράψει λαϊκές παραδόσεις. Μάλιστα, ὡς πρὸς τήν ἔκταση, στήν ὁποία κινήθηκε, παρασυρόμενος ἴσως ἀπό τήν αἶσθησή του πρῶτόγνωρου καί τόν ζήλο τοῦ ἀνέκδοτου, ἔφθασε στήν ἀξιοποίηση κάθε διαβήματός του, μὴ προσπερνώντας σχεδόν τίποτα: βιογραφία, δημόσιος καί ἰδιωτικός βίος, ἱστορία πολιτική, θρησκευτική, κοινωνική καί πνευματική, γραμματολογία, βιβλιογραφία, λαογραφία, μουσική, τέχνη, ἐπιγραφική, χρονικά, ἀκόμα καί οἱ "κανδυλανάπται τῆς Κωνσταντίνου πόλεως", ἀκόμα καί ἡ εἰκονογραφία καί οἱ ὑπογραφές βιογραφουμένων. Ἀπό τήν

Άποψη αυτή, εμφανίζεται ίσως, ως ό πλέον πολύπτυχος τών δυοτέχνων του. Αφειρηία και επίκεντρο υπήρξαν όμως, πάντοτε, ή πατριαρχική και εκκλησιαστική ιστορία και ή βιογραφία, μία Άοκνη προσπάθεια χρονογραφίας του βίου τής Μεγάλης Εκκλησίας και τών επιφανών, αλλά και άφανών της τέκνων, τών "του Χοιστου πηνήτων".

Ός προς τήν προσφορά του υλικού, ό Γεδεών δέν φαίνεται νά εφάρμοζε μία προκαθορισμένη μέθοδο, άδιαφορώντας ένίοτε και για τυχόν επαναλήψεις εις βάρος τής έσωτερικής συνοχής τών κειμένων κατά τήν κρίση του προείχε κυρίως ή διάσωση και ή ανάδειξη τών πηγών. Πάντως, τό γράψιμό του διακρίνεται άπό ύφολογική πρωτοτυπία και άφηγηματική χάρη, κυρίως όταν διοχετεύει στα κείμενα τήν έμφυτη σκωπτική προδιάθεσή του : Ένα σπάνιο άμάλγαμα άρχαιότοπου πατριαρχικού ύφους, δημοσιογραφικής άπλότητας και λογοτεχνικής καλαισθησίας. ¹¹⁰ Οί όποιες επιστημονικές και τεχνικές του άτέλειες, ¹¹¹ αδυναμίες ή και άμέλειες, επισκιάζονται έξ άλλου άπό τήν ούσιωδέστερη τών συμβολών του στον τομέα τών μεσαιωνικών και νεοελληνικών σπουδών: τήν θεματολογική ανανέωση τής ιστοριογραφίας στους κλάδους τής εκκλησιαστικής ιστορίας και τής ιστορίας τής παιδείας, μία ανανέωση, ή όποία άποκάλυψε στοιχεία και καλ-

λιέργησε ενδιαφέροντα,τά όποΐα βρέθηκαν Ύκτοτε στό
έπίκεντρο τής Ιστορικής Έρευνας:βιβλιοθήκες,συνδρο-
μητές,έκπαιδευτικά προγράμματα,μαθητικός πληθυσμός,
άλφαβητισμός,κοινωνική θέση διδασκάλων,Ιστορία του
βιβλίου,κλπ.

*

*

*

Ἰσχύει γιά τόν Γεδεών ὅ,τι προείπαμε γιά τόν Παπαδόπουλο-Κεραμέα καί τόν ὄμιλο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν : >Επίδοση στίς μεσαιωνικές σπουδές ὑπό τήν σταθερή ἀφοσίωση στήν μεταβυζαντινή πνευματική καί Ἐκκλησιαστική παράδοση καί τό ἀπώτερο μέλημα τῆς διαφυλάξεως καί τῆς ἐνισχύσεώς της. Ἔτσι βεβαίως ἐξηγεῖται καί ἡ ἐπιφυλακτική ἢ ἀπορριπτική του στάση γιά ὅ,τι σύγχρονο του ἔγενικότερα γιά τά θύραθεν πράγματα τοῦ πνευματικοῦ βίου, πού ἔτειναν νά διαμορφωθοῦν ἐκτός Ἐκκλησιαστικῆς ἐπιρροῆς : Μέ τόν προσανατολισμό πρὸς τό παρελθόν καί τήν ἀνάδειξή του, ὑποθηκεύεται τό μέλλον, τό ὅποιο δέν κατανοεῖται παρά ὡς προβλεπτή καί διαιώνιση τῆς παραδόσεως. Ἡ προσήλωση τοῦ Γεδεών στήν παράδοση ἐνισχύεται μάλιστα, ἐν ὅσῳ διαπιστώνει τήν προϊούσα ἀλλοτρίωση, ἡ ὅποια ἐκδηλώνεται ὄχι μόνον μέ τήν μεταβολή τῶν πολιτισμικῶν ὅρων ("δυτικές καινοδοξίες"), ἀλλά καί μέ τήν ἀναπροσαρμογή τῶν ἔθνικῶν καί πολιτικῶν στόχων (ἀλυτρωτισμός). Καί ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ εἰδοποιός διαφορά τοῦ Γεδεών ἀπό τόν

Λάμπρο καί ὅσους κατέθεσαν τίς μεσαιωνολογικές τους γνώσεις στόν βωμό τῶν ἰδεολογικῶν σκοπιμοτήτων τοῦ αἰτήματος τῆς ἔθνικῆς ἑνότητας : Ἀντέστρεψαν, ἀκριβῶς, τό γεδewνικό σχῆμα, μετατοπίζοντας τό κέντρο βάρους ἀπό τό παρελθόν στό μέλλον καί ἔθεσαν ἔτσι τήν παράδοση καί τήν "καθαρότητά" της ὑπό τήν αἵρεση τῶν μελλοντικῶν ἀπαιτήσεων καί ἐπιδιώξεων. Ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ υἱοθέτηση τῆς διδασκαλίας τοῦ Herder, κατά τήν ὁποία κάθε λαός ἔχει τήν δική του ἀποστολή, ἕναν δικό του προορισμό ἐντός τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, ὁδήγησε πρὸς τήν συνείδηση τῆς ἔθνικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία ὑπό τήν ἱστορική της προοπτική ἐτόνιζε τόν ρόλο πού διαδραμάτισε ἡ Ἑλλάδα στόν ἱστορικό χρόνο καί αὐτόν, τόν ὁποῖο καλεῖτο νά παίξει: Τό ἔργο, τό ὁποῖο ἐξεκίνησαν οἱ πρόγονοι, ἐντέλλοντο οἱ ἀπόγονοι νά φέρουν εἰς πέρας. Ροπές ὅπως ἡ πατραγαθία, ἡ νοσταλγία, ἔθεσαν προβλήματα, δημιουργώντας νέες πνευματικές προϋποθέσεις καί ἀποτελέσαν ἐν πολλοῖς τοὺς ἄρμους τῆς νεοελληνικῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως μέ τήν ἱστορική σκέψη. Σχηματίζει τήν ἐντύπωση κανεῖς, ὅτι πέραν τῶν ἄλλων (θεματική ποικιλία, ἐρευνητική δεινότητα), αὕτη ἡ ἀπουσία τῆς ροπῆς πρὸς τήν ἄμεση βίωση τοῦ ἔθνικοῦ αἰτήματος, τήν ὁποία χωρίς

περιστροφές εξέφρασε τό 1872 ὁ Παπαρρηγόπουλος, τονίζοντας ὅτι ὁ ἱστοριογράφος ὀφείλει "νά ἐκτιμᾷ τά πράγματα κατά καιρούς καί τόπους"¹¹², συνετέλεσε ὥστε ὁ Γεδεών νά ἐμφανίζεται ἕως τίς ἡμέρες μας, ὡς μία ἀναντικατάσταση "πηγή" τῆς μεταβυζαντινῆς ἱστορίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1000
1000
1000

1000
1000
1000

1000
1000
1000

1000
1000
1000

1. Πρβλ. τίς σκέψεις τοῦ Χρυσάνθου φιλιππίδη ἐπ' ἀφορμῇ τῆς 75ετηρίδος τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912), σ. 106 : " Ἄν συντριβῶσιν αἱ σιδηραῖ τῶν προλήψεων ἀλύσεις, δι' ὧν ἐν πολλοῖς δεσμεύονται αἱ ἐλεύθεροι τῆς Ἐπιστήμης κινήσεις, ἐπικράτησῃ δέ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρευνῇ τό αὐτό φιλελεύθερον πνεῦμα, τό ὁποῖον διέκρινε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, εἶνε βέβαιον, ὅτι διά τῆς φυσικῆς τοῦ Ἕλληνος εὐφυΐας καί τοῦ φιλοσόφου αὐτοῦ πνεύματος θά προαχθῶσι καί ἐν Ἀθήναις αἱ ἐπιστήμαι καί τέχναι φιλοκαλοῦντες δέ καί οἱ νεώτεροι Ἕλληνες μετ' εὐτελείας καί φιλοσοφοῦντες ἄνευ μαλακίας θά ἀναδείξωσι καί πάλιν τὰς Ἀθήνας Μουσῶν ἐνδιαίτημα καί σπουδαῖον πολιτισμοῦ κέντρον, ἡ δέ Ἀκρόπολις θά ἀποβῆ ἱερόν τῆς Σοφίας προσκύνημα, ὅπου ἀνερχόμενοι οἱ τῆς Ἀθηνᾶς θιασῶται θά χαιρετίσωσι τήν γλαυκῶπιν θεάν διά γλώσσης, οἷαν δέν ἤκουσεν αὕτη ἀφ' οὗ χρόνου αἱ μέλισσαι της ἀπέθεσαν τό μέλι ἐπί τῶν χειλέων τοῦ Σοφοκλέους καί τοῦ Πλάτωνος " .

2. Βλ. συστηματική παρουσίαση ἀπό τήν Ἑλένη Λυκούρη-Λαζάρου, Τά ἀρχεῖα στό νεοελληνικό κράτος ἕως τήν ἴδουση τῶν Γενικῶν Ἀρχείων (1821-1914), Ἀθήνα, Τροχαλία, 1991, σσ. 97-182.

3. Βλ. Μανουήλ Ίω. Γεδεών, «Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σ. 509.
4. Γιά τὴν ἐπωνυμία αὐτὴ βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1966, σσ. 71-74, Κώστας Συμ. Παπαδόπουλος, «Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή», Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, τεῦχος Ε', Δεκέμβριος 1965, σσ. 43, 52.
5. Βλ. Μανουήλ Ίω. Γεδεών, «Γράμμα παλαιόν ὑπὲρ τῆς σήμερον», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΑΒ' (1912), σ. 160.
6. Βλ. τὰ σχετικὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα στὸ, Τ. Α. Γριτσοπούλου, ὄ. π., σ. 67 κ. ἑ. .
7. Πρβλ. τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Γερμανοῦ Ἀφθονίδου στὸν Κόσμιον Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Α' (1883), σ. 370, Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, ὄ. π., σ. 41.
8. Βλ. Μανουήλ Ίω. Γεδεών, «Ὅταν ζυγηεῖρετο στὸ φανάρι τὸ σημερινόν αἰωνόβιον κτίσιον τῆς Σχολῆς», Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, τεῦχος Δ', Δεκέμβριος 1962, σ. 16.
9. Βλ. Τάσος Ἀθ. Γριτσοπούλου, «Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή», Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 4, στ. 311.

10. Βλ. Μανουήλ Ίω. Γεδεών, "Χρονικά", ό.π., σσ. 508-509, Τάσση Ἀθ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τόμ. Β', Ἀθήναι, 1971, σσ. 287-295 κ.έ..
11. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Χρονικά", ό.π., σ. 118, πρβλ. Σεβαστοπούλειος Ἀγών Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκθεσις τῆς Ἀγωνοδίκου Ἐπιτροπείας ἀναγνωσθεῖσα τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1912 ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ ὑπό τοῦ Εἰσηγητοῦ Β. Α. Μυστακίδου, Καθηγητοῦ ἐν αὐτῇ, Κωνσταντινούπολις, 1912, σ. 2, G. Chassiotis, L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours, Paris, 1881, σ. 420.
12. Βλ. Φιλοθέου Βρυεννίου, Ἐκθεσις τῆς καταστάσεως τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς κατά τό σχολικόν ἔτος 1874-1875, Κωνσταντινούπολις, 1875, σ. 24 καί Τ. Α. Γριτσοπούλου, ό.π., τόμ. Β', σ. 339.
13. Βλ. Κωνσταντῖνος Σπανούδης, "Ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή. Ἀκμῶν ἠθικῆς σφουρηλασίας", Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, Ἰανουάριος 1940, σ. 19, πρβλ. G. Chassiotis, ό.π., σσ. 34-35 : "La grande Ecole nationale de Constantinople, considerée comme la gardienne des vertus antiques et comme l'arche sainte des traditions nationales".
14. Πρβλ. τό "λογίδριον" τοῦ Κ. Δ. Σχινᾶ στά ἑγκαίνια τῆς 3 Μαΐου 1837, στό Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Μαΐου 1837.

Μελέτη Ιστορική και φιλολογική, Αθήνα, 1987, σ. 34 :

"Τό «Ελληνικόν πανδιδακτήριον, ... κείμενον μεταξύ τῆς «Εσπέρας καί τῆς «Ἐω, εἶναι προωρισμένον νά λαμβάνη ἀφ' ἑνός μέρους τά σπέρματα τῆς σοφίας, καί ἀφοῦ τά ἀναπτύξη ἐν ἑαυτῷ ἴδιαν τινά καί γόνιμον ἀνάπτυξιν, νά τά μεδίδη εἰς τήν γείτονα «Ἐω νεαρά καί καρποφόρα". Βλ. Ἐπίσης, Κ.Θ. Δημαρᾶς, "Ἰδεολογήματα στήν ἀφειτηρία τοῦ «Ελληνικοῦ Πανεπιστημίου", Τά «Ιστορικά, τόμ. Δ', τεύχος 7 (1987), σσ. 3-14, [Νεοκλῆς Καζάκης], "Τά ἐγκαίνια τοῦ φοιτητικοῦ τμήματος τῆς «Εταιρείας τοῦ «Ελληνισμοῦ", «Ελληνισμός, Η' (1905), σσ. 919-920, «Ἑλλη Σκοπετεία, Τό "Πρότυπο Βασίλειο" καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα." Ὁψεις τοῦ ἔθνικοῦ προβλήματος στήν «Ἑλλάδα (1830-1880), Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, σσ. 152-153. «Ἡ διαδικασία ἐντάξεως τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ στό ἰδεολογικό σύστημα τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνικισμοῦ μέ εἰδική διερεύνηση τῆς περιπτώσεως τῆς Κύπρου, ἐξετάζεται στό θεωρητικό της πλαίσιο ἀπό τόν Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, "The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict", Journal of the Hellenic Diaspora, τόμ. VI, ἀο. 4 (Χειμῶνας 1979), σσ. 5-30.

15. Βλ. Λογοδοσίαι Μηνᾶ Αὔθεντοπούλου, Προέδρου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, 1918-1922, Αθήναι, 1972, σ. 13.

16. Τό δανείζομαι ἀπό τόν Κ.Θ. Δημαρά, Ἑλληνικός Ρωμαντισμός, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1982, σ. 594. Πρβλ. Ὁ ἔν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Ἡ δρᾶσις τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1869-1969, Ἀθήναι, 1970, σ. 9, σσ. 55-57 : "Διοργανισμός τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, τῆς 3 Ἀπριλίου 1869" καί σ. 101 κ. ἑ. Πρβλ. Charles Vellay, L'Irrédentisme hellénique, Paris, 1913, σ. 93.
17. Βλ. Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 14.
18. "Ὁ Σύλλογος δέν πολιτεύεται μὲν, ἀλλὰ παρακολουθεῖ ἀθορύβως τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ὑπὲρ ἧς ἠγωνίσθη ἐν ἡμέραις πονηραῖς ἐν τοῖς πρώτοις, καί δέν ἐννοεῖ νά κλείσῃ τό στόμα μηδενός τῶν ἐκλεκτῶν ἑταίρων του, εὐλογοῦντος τόν ἱερόν τῆς φυλῆς ἀγῶνα", Λογοδοσίαι, ὁ.π., σ. 59. Γιά τόν ἐθνικισμό τοῦ Μ. Αὔθεντόπουλου βλ. καί, Α. Γραμματικός, "Ὁ Αὔθεντόπουλος", Ἀθηναϊκά Νέα, 11 Φεβρουαρίου 1932.
19. Βλ. Λογοδοσίαι..., ὁ.π., σ. 131.

20. Βλ. Λογοδοσίαι, ό.π., σσ. 22, 59, 75, 80-82, 115-121, 127, 131, Τατιάνα Σταύρου, Ο έν Κωνσταντινουπόλει Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Τό Έπιχειρηματικό Παιδείας του άλυτοώτου Έλληνισμού, Άθήναι, 1967, σσ. 294-297 καί γενικότερα, Κυριακή Μαυώνη, Ο Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, ό Βενιζέλος καί ή Μικρασιατική Έκστρατεία, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τόμ. Δ' (1983), σσ. 277-297.

21. Βλ. Alexis Alexandris, The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations, 1918-1974, Athens, Center for Asia Minor Studies, 1983, σσ. 54-62, Άνδρέας Νανάκης, Η χηρεία του Οίκουμενικού Θρόνου καί ή Έκλογή του Μελετίου Μεταξάκη, 1918-1922, Θεσσαλονίκη, 1991, σσ. 43-48 κ.έ..

22. Βλ. Πρωΐα Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος Α' (1876), τεύχος 2, ἀρ. 4-5, σ. 33. Πρβλ. "Ἡ Πεντηκονταετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως", Καθολικὴ Ἐπιθεώρησις Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος Ι' (1912), σ. 1754.

23. Βλ. Τατιάνα Σταύρου, ὁ.π., σ. 242.

24. "Ὁ σκοπὸς τοῦ Συλλόγου ἐστὶ διττός, ἢ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἢ διάδοσις αὐτῶν κατὰ τὴν Ἀνατολήν, μάλιστα τῆς κατωτέρας παιδεύσεως, ἣτις ἐστὶν ὁμολογουμένως ἢ στερεὰ καὶ ἀκράδαντος βάσις τῆς ἐπιστημονικῆς πυραμίδος ἐκάστου ἔθνους, ὡς ἢ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἄνωτέρων ἐπιστημῶν ἐστὶν ἢ κορυφή", ὁ.π., σ. 65, πρβλ. "Ἐρρανήσματα Ἡροκλῆ Βασιάδου", Περιοδικὸν Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (ΠΕΦΣΚ), τόμ. Β' (1864), σσ. 131-132 : "Ὁ Σύλλογος ἀπ' αὐτῆς αὐτοῦ τῆς συστάσεως τὸν εὐγενῆ προέθετο σκοπὸν ἵνα ... καταδείξῃ τοῖς σοφοῖς Εὐρωπαίοις ὅτι ἡ Ἀνατολή οὐκέτι Ἐπιμενίδειον καθεύδει ὕπνον, ἀλλ' ἐγρήγορε καὶ πρὸς μάθησιν ὀργᾶ ἔνθεν δέ τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ φιλολογικὰς τῆς ἐπιτελείας Εὐρώπης γνώσεις μετοχετεύσῃ εἰς τὴν πρώτην αὐτῶν ἐστὶαν καὶ καταστήσῃ κοινὰς", Χρήστου Γ. Πανταζίδου, Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν κατὰ τὴν πεντηκονταετηρίδα (1861-1911) τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου πεπραγμένων, Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντι-

νουπόλεως. Πεντηκονταετηρίς 1861-1911. Παράρτημα τοῦ ΙΔ΄ τόμου, Κωνσταντινούπολις, 1920, σ. 55 : " Ἄνδρες φιλόμουσι, καθορῶντες τὰς πολλὰς τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐκπαιδευτικὰς ἀνάγκας καὶ ἐπιθυμοῦντες ὅπως ὁ ἡμέτερος Σύλλογος καταστή ὁ ὁδηγὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐνεργείας ἀπάντων τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων καὶ τὸ κέντρον ὅλων τῶν περὶ αὐτοῦ πόθων καὶ πράξεων ".

25. Βλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, Ἀποσημειώματα Χρονογράφου, 1800-1913, Ἀθῆναι, 1932, σσ. 194-195. Πρβλ. "Ἔννοσ Τύπος. Περὶ τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΙΒ΄ (1892-1893), σσ. 226-227, ὅπου ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ΕΦΣΚ ὡς σπουδαίου συνδέσμου μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ νεωτέρου προοδευτικοῦ πνεύματος.
26. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΚΑ΄ (1887-1888, 1888-1889), σ. 261.
27. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΚΕ΄ (1893-1894), σσ. κη΄, 95.
28. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΚΖ΄ (1895-1899), σ. 27.
29. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΚΗ΄ (1899-1902), σ. 80, "Ἀπὸ τὰ λαϊκὰ μαθήματα", Χρόνος Κωνσταντινουπόλεως, 21 Ἰανουαρίου 1920, "Conférence au Syllogue grec", Lloyd Ottoman, Κωνσταντινούπολις, 14 Φεβρουαρίου 1918.
30. Βλ. ΠΕΦΣΚ, ὁ.π..

31. Βλ. Ἑλληνικός φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.
Ἐικοσιπενταετηρίς (1861-1886). Παράρτημα τοῦ ΙΗ' τόμου,
Κωνσταντινούπολις, 1888, σσ. 5-6.

32. Βλ. ὁ.π., σ. 6.

33. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. Η' (1873-1874), σ. 350 : "Ἐκθεσις Ἡροκλῆ
Βασιάδου": "Ὁ ἑλληνικός νοῦς ἐπὶ τούτων τῶν μεγαλοφυῶν
συγγραφέων ἔποχούμενος μέχρι τῶν ἀκροτάτων τοῦ ἀνθρωπί-
νου πνεύματος κορυφῶν ἀνυψωθῆναι ἠδυσήθη καὶ πρότυπον
γενέσθαι καὶ ὑπογραμμὸς τοῖς ἔπερχομένοις", πρβλ.

X[ρῦσανθος]-Φ[ιλίππιδης], Ἡ Πεντηκονταετηρίς τοῦ Ἑλληνι-
κοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912),
σσ. 74-75 : "Ὁ γενναῖος τοῦ Συλλόγου χορηγὸς Χρηστάκης
Ζωγράφος δωρεῖται μέγα ποσὸν πρὸς ἔκδοσιν καὶ ἔρμηνεί-
αν τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων· διότι διὰ τῆς μελέτης
τούτων μορφοῦνται οἱ νεώτεροι Ἕλληνες οὐ μόνον γλωσσι-
κῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς καὶ αἰσθητικῶς, ἐντροφῶντες ἅμα εἰς
τό ἔνδοξον παρελθόν καὶ ποριζόμενοι ἐντεῦθεν μαθήματα
διὰ τὸ παρόν καὶ τὸ μέλλον· ἢ σειρὴν φιλεῖ τὴν θάλασσαν,
καὶ ὁ Ἕλλην τὸ ἔνδοξον παρελθόν του !".

34. Βλ. ΠΕΦΣΚ, ὁ.π., σ. 343.

35. Βλ. "Ἐρανίσματα Ἡροκλῆ Βασιάδου", ΠΕΦΣΚ, τόμ. Β' (1864),
σ. 132.

36. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. Δ' (1865-1870), σ. 241.

37. Βλ. ΠΕΦΣΚ, ό.π., σσ. 246, 258.

38. Βλ. Δ. Σταματιάδης, "Ο άγών τής 'Επιστήμης", ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΙΑ' (1876-1877), σσ. 65-66.

39. Βλ. ό.π., σ. 47.

40. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. Ι' (1875-1876), σ. 199.

41. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΙΗ' (1883-1884), σ. 72, πρβλ. τήν άνταλλαγή σκέψεων γύρω άπό τήν φιλοσοφία του ΙΘ' αιώνα, μεταξύ του Δ. Σ. Μαυρογένους, "Ολίγα τινα περί τής έν Γαλλία και Γερμανία φιλοσοφίας κατά τον ΙΘ' αιώνα, ίδια δέ περί του επιστημονικού υλισμοϋ", ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΣΤ' (1871-1872), σσ. 78-108, και του Ι. Άριστοκλή, ό.π., σ. 241.

42. Βλ. περαιτέρω στό, Donald Quataert, Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908. Reaction to European Economic Penetration, New York University Press, New York and London, 1983, σσ. 71-80 και Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, "Εξάρτηση και άναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικων μηχανισμων στην Ελλάδα (1830-1922)", Θεμέλιο, Αθήνα, 1979, σσ. 303-313.

43 .Βλ. συμπληρωματικῶς, Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1863-1922)», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τόμ. ΣΤ' (1986-1987), σσ. 287-322.

44 .Απαριθμῶ ἐνδεικτικῶς : «Ἀέσχη Μνημοσύνη» (1862), «Μουσικός Σύλλογος» (1863), «Μικρά Ἀσία» (1863), «Κεντρική φιλεκπαιδευτική Ἀδελφότης» (1866), «Ἀδελφότης Ἐννέα Μοῦσαι» (1868), «Ἀδελφότης Ἐηροκρήνη» (1871), «Ἐταιρεία τῶν Μεσαιωνικῶν Ἐρευνῶν» (1879), «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Παιδεστοῦ» (1871), «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σαράντα Ἐκκλησιῶν» (1865), «Πέριπλος Ἡρακλείας» (1874). Βλ. ἐπίσης, Μ.Ι. Γεδεῶν, Ἀποσημειώματα, ὁ.π., σσ. 190-203, Kyriaki Mazoni, «Les associations pour la propagation de l'instruction grecque à Constantinople (1861-1922)», Balkan Studies, τόμ. 16 (1975), σσ. 103-112, τῆς ἰδίας, «Σωματειακή ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν Μικρά Ἀσία Α'», Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. 26 (1983), σσ. 63-114, τῆς ἰδίας, «Σωματειακή ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν Μικρά Ἀσία Β' .Σύλλογοι τῆς Ἰωνίας», ὁ.π., τόμ. 28 (1985), σσ. 34-166, τῆς ἰδίας, «Σωματειακή ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν Μικρά Ἀσία Γ' .Σύλλογοι Καππαδοκίας καί Πόντου», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τόμ. ΣΤ' (1986-1987), σσ. 155-225. Πρβλ. τόν ὄρο

"συλλογομανία", πού ἀποθησαυρίζει ὁ Στέφανος Κουμανούδης, Συναγωγή Νέων Λέξεων ὑπό τῶν λογίων πλασθεισῶν, ἀπό τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, Προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἐρυθρῆς, Ἀθήνα, 1980, σ. [943]. Γιά ἀνάλογες πρωτοβουλίες τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου τῆς Αὐτοκρατορίας βλ. Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri. 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu. 3-5 Nisan 1987, Istanbul, 1987.

45. βλ. Ὀδυσσεύς Ἰάλεμος, "Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου καί τῆς ἐπιδοράσεως αὐτοῦ ἐπί τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐν Τουρκίᾳ ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους", ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΙΒ' (1877-1878), σ. 9. Προβλ. Χρήστος Γ. Πανταζίδης, "Βραχεία ἔκθεσις τῆς ἐκπαιδευτικῆς δράσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου, 1861-1904", Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1905, Κωνσταντινούπολις, 1904, σ. 123, Τατιάνα Σταύρου, ὁ.π., σσ. 53-60, Ἀλέξανδρος Ζωηρός, Ἀναμνήσεις. Ἡ Κωνσταντινούπολις, καί ἰδίως τό Σταυροδρόμιον, κατά τό 1860, ἡ

πόλις καί οἱ ἄνθρωποι, ἡ ἴδρυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1906, Κωνσταντινούπολις, 1905, σσ. 232-233, Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς, Πνευματική ὄψις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1869-1870), Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, τεύχος Γ', Φεβρουάριος 1952, σ. 60 : " Ἐτρεφον δέ μέγα ἐνδιαφέρον καί πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικόν Φιλολογικόν Σύλλογον, ὡς διαχέοντα ποικίλας γνώσεις εἰς τοὺς πολυαριθμοτάτους εἰς τὰς συνεδριάσεις αὐτοῦ φοιτῶντας ὁμογενεῖς, πρὸ πάντων ὅμως ὡς διατηροῦντα παρ' αὐτοῖς τὴν ζέσιν πρὸς πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Διὰ τοῦτο, αἰτηθεῖς ὑπὸ τῆς διευθύνσεως αὐτοῦ, προθύμως ἔστρεξα, οὐ μόνον νὰ καταταχθῶ μεταξύ τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καί ν' ἀγορεύσω ὁ ἴδιος " .

46 . Βλ. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Πεντηκονταετηρίς. 1861-1911. Παράστημα τοῦ ΛΔ' τόμου, Κωνσταντινούπολις, 1921, σ. 44.

47. Βλ. τήν ἐνδιαφέρουσα προσωπογραφία του ἀπό τήν Τατιάνα Σταύρου, ὄ.π., σσ. 172-183, ὅπου καί ὁ χαρακτηρισμός του ὡς "Ἰσοβίου Ὑπουργοῦ Παιδείας τοῦ Ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ".

48. Εὐλογος ὁ ἀντιπερισπασμός του μέ τήν ἱδρυση τό 1880 τῆς "Ἐκπαιδευτικῆς καί Φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος Ἀγαπάτε Ἀλλήλους", ἀρωγοῦ τῶν σχολείων τῆς πρωτεύουσας καί τῶν ἐπαρχιῶν. Βλ. "Βραχεία Ἐκθεσις", ὄ.π., σ. 124.

49. Βλ. ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΚΣΤ' (1894-1895), σ. 108.

50. Βλ. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Πεντηκονταετηρίς, ὄ.π., σσ. 44-45, Τ. Σταύρου, ὄ.π., σ. 251, Α[θανάσιος] Π[ιπεράς], Ἐκκλησιαστική μέριμνα ὑπέρ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΒ' (1902), σσ. 257-258, Ἐκκλησιαστικά Χρονικά, ὄ.π., σ. 243, ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΚΘ' (1902-1905), σσ. 27, 82, πρβλ. "[Πεντηκονταετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου], Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΑ' (1911), σ. 148, J. Pargoire, "Chez les Grecs de Constantinople", [Βυζαντινά Χρονικά], τόμ. ΙΧ (1902), ἀρ. 3 & 4, σ. 13.

51 .Σταχυολογῶ : Τόμ.Α΄(1905-1907),σσ.138-140 : Henry Houssaye,“Περί τῆς σημασίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων”,σσ. 157-164:Δ.Α.Οἰκονομίδης,“Ἰπόμνημα περί συντάξεως λεξικοῦ τῆς δημοτικῆς γλώσσης”,τόμ.ΚΘ΄(1902-1905):Γεώργιος ᾽Αποστολίδης,“Δικονομικά ἐκ τοῦ ᾽Αριστοτέλους”,σσ.199-205,τόμ.Α΄ (1905-1907): ᾽Ανδρέας Κοπάσης,“Ὁ ᾽Αραψ ἱστορικός ᾽Εμποῦ-᾽Ισχάκ-εν-Νεδήμ περί τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων”,σσ.170-181.

52 .Βλ.ἐπ’αὐτῆς,Παναγιώτη Νέλλα,Ζῶον θεούμενον. Προοπτικές γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου,Ἀθήνα,Σύναξη, 1981²,σσ.117-180.

53 .Βλ.Χ[ρῦσανθος] Φ[ιλιππίδης],“Ἡ κοινωνικὴ μόρφωσις τῆς νεολαίας”,Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια,ΛΒ΄(1912),σ.159.

54 .Βλ.ῥ.π.,σ.159.

55 .Βλ.ῥ.π.,σσ.159-160,177-181.

56 .Βλ.ῥ.π.,σσ.180-181.Πρβλ.“Πατριαρχικὴ Κεντροικὴ ᾽Εκπαιδευτικὴ ᾽Επιτροπὴ. Πανταζοπούλειον Διαγώνισμα πρὸς σύνταξιν ἀναγνωσματορῶν τοῦ Α΄,Β΄,Γ΄καὶ Δ΄σχολικοῦ ἔτους τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως,προκηρυσσόμενον ὑπὸ τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς ᾽Εκπαιδευτικῆς ᾽Επιτροπῆς,χορηγοῦντος τοῦ ἑριτίμου Κυρίου Ν.Θ.Πανταζοπούλου”,Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΛΓ΄(1913),σσ.257-264.

- 57 . Βλ. Α. Panayotopoulos, "The Hellenic contribution to the Ottoman labour and socialist movement after 1908", Etudes Balkaniques, 1980/1, pp.38-57 και «Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από τό 1875 ως τό 1974, τόμ.Β΄, Α΄ μέρος, Είσαγωγή, Επιλογή κειμένων, Υπομνηματισμός : Παναγιώτης Νοῦτσος, Γνώση, Αθήνα, 1991, σσ.425-439, όπου και σύνοψη τῆς οἰκείας βιβλιογραφίας.
- 58 .Βλ.Χ[ρούσανθος] Φ[ιλιππίδης], «Σύλλογοι και σύνδεσμοι, > Εκκλησιαστική Αλήθεια, ΛΓ΄ (1913), σ.485.
- 59 .Βλ.ό.π., σ.487.
- 60 .Βλ.Χ[ρούσανθος] Φ[ιλιππίδης], «Τό θρησκευτικόν αἶσθημα και ἡ κοινωνία», Εκκλησιαστική Αλήθεια, ΛΒ΄ (1912), σ.123.
- 61 .Βλ.ό.π..
- 62 .Γιά τήν ὑπό τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαναστασίου κίνηση αὐτή ἐφαρμογῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ βάσει τῶν ἐφοδίων τῆς ἐπιστήμης βλ.Π.Νοῦτσος, ὄ.π., σσ.227-233 και 259-264.

63. Βλ. "Κοινωνισμός", Ὁ Κοινωνισμός, ἀρ.1 (19 Μαρτίου 1910), σ.1 καί Π.Νούτσος, ὁ.π., σ.263.

64. Βλ. τήν μονογραφία τῆς Σμαράγδας Δ.Μοστράτου, Δημήτριος Γ.Μοστράτος. Ὁ Φολεγάνδριος καί Κωνσταντινουπόλιτης. 1852-1909, Ἀθήναι, 1977, ὅπου καί ἀποθησαυρίζονται ἀρκετά ἀποσπάσματα ἀπό τά γραπτά του, "Δημήτριος Γ.Μοστράτος", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΘ' (1909), σ.181, Κ.Θ.Δημαρᾶς, "Δ.Γ.Μοστράτος", Τό Βῆμα, 9 Μαρτίου 1979.

65. "Ἡ παιδαγωγική τοῦ Ἑλβετίου" ὑπῆρξε τό θέμα τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς γιά τήν ὁποία ἀνακηρύχθηκε

διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Βερολίνου τὸ 1891. Βλ.
 "Ἐναίσιμος διατριβὴ Δημητρίου Μοστράτου", Ἐκκλησι-
αστική Ἀλήθεια, ΙΑ' (1891-1892), σ.154, Σ.Δ.Μοστράτου, ὅ.π.,
 σ.106.

66. Βλ. Σ.Δ.Μοστράτου, ὅ.π..

67. Βλ. ὅ.π., σ.23.

68. Βλ. ὅ.π., σσ.258-259.

69. Βλ. ὅ.π., σ.254.

70. Βλ. ὅ.π., σ.255.

71. Βλ. Ρενέ Ντεκάρτ, Λόγος περί τῆς Μεθόδου, Εἰσαγωγή-Μετά-
 φραση-Σημειώσεις Χρ.Χρηστίδη, Ἐκδ.Παπαζήση, Ἀθήνα, 1976',
 σ.κδ'. Γιά ἄλλες μεταφραστικές ἀπόπειρες Ὁθωμανῶν λογί-
 ων βλ. Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimattan sonra fikir hare-
 ketleri", Tanzimat I, Istanbul, 1940, σσ.764, 774, Şükran
 Kurdakul, Namik Kemal, Istanbul, 1991', σ.29.

72. Βλ. Βασίλειος Α. Μυστακίδης, "Ἱστορία. Χρησιμότης αὐτῆς
 καί σχέσεις πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας", Ἐκκλησιαστική Ἀλή-
θεια, ΚΣΤ' (1906), σ.112. Γιά τὴν μελέτη αὐτὴ βλ. καί τὸ
 κριτικό σημεῖωμα τοῦ Ε. Montmasson, Echos d'Orient, τόμ.
 XI (1908), σ.380.

73. Βλ. Ν. Ἐλεόπουλος, «Βασίλειος Ἀθ. Μυστακίδης», Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, Ἰανουάριος 1940, σσ. 50-55, Μ.-Α. Σ[ταμούλης], «Βασίλειος Μυστακίδης», Θρακικά, τόμ. 4 (1933), σσ. 355-366, Νέος Ποιμῆν, τόμ. 4 (1922), σσ. 736-746, Χρῆστος Γ. Πατρινέλης, «Αναγραφή δημοσιευμάτων Βασιλείου Α. Μυστακίδου (1859-1933)», Ἐπιτηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τόμ. ΛΓ' (1964), σσ. 124-139, «Βασίλειος Α. Μυστακίδης», Ἀκτῖνες. «Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1907, ἔτος Α', Κωνσταντινουπόλις, 1906, σσ. 125-126, Γιάννη Ἀλεξιάδη-Φαναριώτη, Θυμᾶσαι τό Φανάρι;, Ἀθήνα, 1956, σσ. 59-61.
74. Βλ. Β. Α. Μυστακίδης, «Ἱστορία», ὁ. π., σσ. 196-197.
75. Βλ. ὁ. π., σ. 197.
76. Βλ. Βίος Στεφάνου Καραθεοδωρῆ Ἱατροῦ, Ἰπαγορευθεῖς ὑπό Ἡ. Τανταλίδου, κατ' ἐντολήν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, Κωνσταντινουπόλις, 1868, Τάκη Χρ. Τσονίδη, Τό γένος Καραθεοδωρῆ, 1740-1950, Ἐκδοση Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Νέας Βύσσης "Ὁ Στέφανος Καραθεοδωρῆς", Νέα Ὀρεστιάς, 1989, σσ. 27-99, Κωνσταντῖνος Ἀλεξανδρίδης, «Λόγος ἐπιμνημόσυνος εἰς Στέφανον καί Λουκίαν Καραθεοδωρῆ», Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Ι' (1890), σσ. 100-102.
77. Βλ. «Λόγος ἐκφωνηθεῖς παρά τοῦ σοφοῦ διδασκάλου Κυρίου Στεφάνου, εἰς τήν τῆς Ἀδριανουπόλεως Σχολήν», Τ. Τσονίδη, ὁ. π., σσ. 62-63.

78. Βλ. ό.π., σσ. 64-65.

79. Βλ. Λόγος έκφωνηθείς υπό του Προέδρου κ. Στεφάνου Καραθεοδωρή, ΠΕΦΣΚ, τόμ Α' (1863), σ. 135.

80. Βλ. ό.π., πρβλ. Π. Βράϊλας, "Περί τών χαρακτήρων τής έλληνικής διανοίας", ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΙΔ' (1879-1880), σσ. 76-79.

81. Βλ. Ανδρέας Σπαθάρης, "Εκκλησιαστική Άλήθεια", ΚΑ' (1901), σ. 72, "Τεσσαρακονταετηρίς Άνδρέου Σπαθάρη", Εκκλησιαστική Άλήθεια, Κ' (1900), σσ. 530, 533-534, ι[ωαννίδη] (β)[οσπορίτη],

"Άνδρέας Σπαθάρης", Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα έν Κωνσταντινουπόλει. Ημερολόγιον έτους 1905, Κωνσταντινούπολις, 1904, σσ. 369-370, Έλευθ. Θ. Κασιάνης, Άνδρέας Σπαθάρης. Ο Φαριώτης Διδάσκαλος του Γένους και Ποιητής. 1837-1901, Άθήναι, 1976, Σοφία Σπανούδη, "Εθνικό και ηθικό προπόυοιο στό Φανάρι", Δελτίον Μεγαλοσχολιτών, Δεκέμβριος 1949-Άννουάριος 1950, σ. 40.

82. Βλ. ένδεικτικώς τά ποιήματα : "Τό πέλαγος", "Τά άστρα", "Ο Ψαράς", "Τραγούδι", στό, Έ. Θ. Κασιάνης, Άνδρέας Σπαθάρης, ό.π., σ. 45 κ. έ..

83. Βλ. Ματθαΐος Παρανίκας, "Βίος Άλία Τανταλίδου", ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΚΔ' (1892-1893), σσ. 15-26, ι.π. ι[ωαννίδη] β[οσπορίτη], "Άλί-ας Τανταλίδης", Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα έν Κωνσταντινουπόλει. Ημερολόγιον του έτους 1906, Κωνσταντινούπολις, 1905, σ. 235, Έλευθ. Θ. Κασιάνης, Άλί-ας Τανταλίδης. Ποιητής και

Διδάσκαλος του Γένους. 1818-1876, Αθήναι, 1971, Τ. Σκυλίση-Ίσιδωρίδου, «Ηλιοῦ Τανταλίδου βίος καὶ ἔργα», Παρουασσός, τόμ. Α' (1877), σσ. 81-95, Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Αθήνα, Ἴκαρος, 1985⁷, σσ. 287-288.

84. "Ἐὰ τούς κόσμους περικυλιδουμένους εἰς τὰς ἄχανεῖς τοῦ παντός διαστάσεις, καὶ ἔλθέ συζησῶν καὶ συναποθανούμενος μετὰ τῶν ὁμοφύλων σου. Αἶ περί αὐτῶν θεωρίαι ἔχουσί τι καὶ αὐταί περίεργον, ὅπερ καὶ χριστιανικῶς πολιτευόμενοι οὐδόλως κωλυόμεθα νά ἀνερευνῶμεν οὐχί πιστεύοντες ὅτι εὕρομεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἔφικτὴν ἀλήθειαν τῆς γνώσεως τῶν τοῦ Θεοῦ ποιημάτων· ἐπειδὴ, κατὰ τούς σοφοὺς τοῦ Ἰσραήλ, "πολλὰ ἀπόκρυφά ἐστὶ μείζονα τούτων, ὀλίγα δέ ἑώρακαμεν τῶν ἔργων αὐτοῦ", [Ἡλιοῦ Τανταλίδου, Παραινετικὴ πρὸς τόν Θεόφιλον Καῖρην ἐπιστολή], Ε.Θ. Κασσιάνης, Ἡλίας Τανταλίδης, ὁ.π., σσ. 28-30, Μ. Παρανίκας, ὁ.π., σσ. 19-21. Πρβλ. τούς στίχους ἀπὸ τό ποίημα τοῦ Τανταλίδου, "φιλοσοφία" : " Σ' ἕνα μου κρασιοῦ ποτήρι/ὅ νοῦς πλέει τοῦ Καῖρη/καὶ διδάσκει τό ξερό μου/εὐγλωττίαν οἰκονόμου", Ε.Θ. Κασσιάνης, ὁ.π., σ. 97.

85. "Ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτοῦ παιδείσις ἔφερε καὶ θρησκευτικὴν χροιάν. Πολύ ὀρθῶς δύναται τις νά ἰσχυρισθῆ ὅτι, ὅσων παιδείαν καὶ γνώσιν ἐκέκτητο ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, τὴν αὐτὴν ἐκέκτητο καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ θρησκευτικῆς. Καθὼς ἦτο λάτρὶς πιστὸς τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Δημοσ-

θένους, οὕτω φαίνεται καί πιστός θιασώτης τοῦ Χρυσσοστόμου καί τοῦ Βασιλείου⁷ Ἀποστόλου Μέξη, Ἡ ἐν Χάλκῃ Ἱερά Θεολογική Σχολή. Ἱστορικά σημειώματα, Κωνσταντινούπολις, 1935, σσ. 75-76. Πρβλ. τούς στίχους τοῦ Τανταλίδου ἀπό τόν "Παλαιόν Καιρόν": "Ἐίχαμεν οἱ πρωτινοί/Καί δασκάλους εξακουσμένους, / Ἦσαν λίγοι, πλήν τρανοί, / Κ' ἦσαν ἄνθρωποι τοῦ φένους, / Γράμματα χριστιανικά, / Γράψιμο μαργαριτάρι, / Καί γερά ἑλληνικά, / -Συναξάρι, γιαγιακούλα μ', συναξάρι", Ε.Θ. Κασιάνης, ὁ.π., σ. 196.

86. Βλ. Γερμανός Ἀφθονίδης⁷, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΙΕ' (1895-1896), σ. 75, Γ.Λ. Ἀρβανιτάκης, Γερμανός Ἀφθονίδης. Ὁ τελευταῖος τῶν Βυζαντινῶν λογίων, Ἀθήναι, 1929.

87. Βλ. "Ὅταν ἀνηγείρετό στό φανάρι τό σημερινόν αἰωνόβιον κτίριον τῆς Σχολῆς (Ἀπό μίαν περιγραφὴν τοῦ Μανουήλ Γ. Γεδεών, τοῦ 1883)", Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, τεύχος Δ', Δεκέμβριος 1962, σ. 19.

88. Βλ. Σαπφώ Λεοντιάς⁷, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Κ' (1900), σ. 104, Στέλιος Σπεράντζας, Σαπφώ Λεοντιάς, Μικρασιατικά Χρονικά, τόμ. Ζ' (1957), σσ. 477-480, ἰ[ωαννίδης] (β)[οσπορίτης], Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1905, Κωνσταντινούπολις, 1904, σσ. 353-354.

89. Πρβλ. Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ὁ.π.: "Ἡ ἀείμνηστος διδά-

σκαλος ἅπαντα τόν βίον αὐτῆς διήνυσε μορφοῦσα καί διαπλάττουσα τήν ὁμογενῆ θήλειαν νεότητα οὐ μόνον διά τῆς τελεσφορωτάτης αὐτῆς διδασκαλίας, ἐμπεδοῦσα αὐτήν εἰς τήν πρακτικήν εὐσέβειαν καί χριστιανικήν ἀγωγήν, ἀλλά καί διά συγγραφῶν ἀνυσιμωτάτων καί ἠθικῶν " .

90. Βλ. Σαπφώ Λεοντιάς, Δώδεκα Συμβουλαί πρὸς Κόρην, Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα, ὁ.π., σσ. 354-357, πρβλ. Περὶ ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΙΘ' (1899), σσ. 318-320. Τήν "μέχρι τραχύτητος βαίνουσα παιδαγωγία της" γυνώρισε ὡς μαθήτρια της στήν "Παλλάδα", ἡ πρωτοπόρος λογοτέχνηδα Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου (1867-1906), ἀπὸ τῆν ὁποία ἡ Λεοντιάς ἐστέρησε μία ὑποτροφία σπουδῶν γιὰ τήν Εὐρώπῃ ἐξ αἰτίας τῶν διαφορετικῶν της ἀντιλήψεων. Βλ. Γιάννης Παπακώστας, Ἡ ζωὴ καί τὸ ἔργο τῆς Ἀλεξάνδρας Παπαδοπούλου, Ἀθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1980, σ. 85.

91. Βλ. Χρ. Παπαϊωάννου, Βιβλιογραφία Ἀθανασίου Παπαδοπούλου - Κεραμεύς, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΙΘ' (1899), σσ. 463-464, Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912), σ. 452, Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ἀλεξάνδρεια, 1913, Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος - Κεραμεύς (1856-1912), Θρησκευτικὴ καί Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 9, σσ. 1190-1194, Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Κλείς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, ἦτοι Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμ. Α', Ἀθήναι, 1965³, σσ. 102-103.

92. Βλ. ενδεικτικῶς, Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Βιβλιοκρισία», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Κ' (1900), σσ. 259-262, τοῦ ἰδίου, «Ναοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 1503 καὶ 1604», ΠΕΦΣΚ, τόμ. ΚΗ' (1899-1902), σ. 119 : «Ὁ κ. Γεδεών, μὴ ᾠκούμενος εἰς τὸ νά δηλῶνῃ ἀπλῶς καὶ ἀσχολίαστον ὅ,τι αὐτὸς γινώσκει, κινδυνεύει νά διαψεύδηται συνεχέστατα, τοῦθ' ὅπερ συμβαίνει συνεχῶς ἐν τῷ περί τῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πονήματί του. "...» Ἄπαν λοιπὸν τὸ περί ναοῦ τοῦ ἁγίου Κάρπου κεφάλαιον τοῦ κ. Γεδεών ἀπομένει τοῦ λοιποῦ ὡς δείγμα τῆς εἰκαστικῆς αὐτοῦ εὐφυΐας».

93. Βλ. Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ. 1800-1863-1913, Ἀθῆναι, 1934, σ. 447, πρβλ. σσ. 40-41 καὶ Μ. Ι. Γ., «Ἐπισημείωσις βραχεῖα», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Δ' (1883-1884), σσ. 529-531.

94. «Ματαιότης ματαιοτήτων· οὐδὲν ἄλλο θά μαρτυροῦν μετὰ θάνατον, ὅτι τουλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1870 δέν ἔχασα τὸν καιρὸν μου εἰς διασκεδάσεις, ὡς πάντες σχεδὸν οἱ ἔφηβοι, οἱ νέοι καὶ οἱ ἄκμαῖοι καὶ οἱ γεροντίζοντες... Χρήματα δέν ἔχω οὔτε πλούτη ἄλλου εἴδους, ἀλλ' ἔχω πάμπολους εἰλικρινεῖς φίλους ἀθορύβους, μένοντας ἡσύχους καὶ ἀσίτους ἐν τῇ καλῇ μου Βιβλιοθήκῃ», Τ. Α. Γριτσόπουλος, ὁ. π., στ. 1191.

95. Βλ. Φάνης Μιχαλόπουλος, Ἀνδρέας Παπαδόπουλος-Βορετός (1800-1876), Νέα Ἑστία, τόμ. 24, ἔτος ΙΒ', 1938, τεύχος 283, σσ. 1300-1307.

96. Βλ. Στέφανος Ί. Μακρυμίχαλος, «Η πρώτη νεοελληνική βιβλιογραφία του Άνδρέου Παπαδοπούλου-Βρετού, Ο Έραμιστής, Ε' (1967), σσ. 203-207.
97. Βλ. Μ. Ι. Γ. Μνεία, ό.π., σ. 435.
98. Βλ. Μανουήλ Ί. Γεδεών, «Ματθαῖος Παρανίκας», Εκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΗ' (1918), σ. 32, Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ματθαῖος Παρανίκας», Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 10, στ. 44-45.
99. Βλ. Μ. Ι. Γ., Μνεία, ό.π., σ. 438.
100. Βλ. [Σπυρίδων Λάμπρος], «Κωνσταντῖνος Ν. Σάθας», Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. ΙΒ' (1915), σσ. 248-253, Κωνσταντῖνος Ράδος, «Κωνσταντῖνος Σάθας», Δελτίον Ἱστορικής καί Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Β' (1916), σσ. 8-10, Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Κωνσταντῖνος Σάθας (1842-1914)», Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 10, στ. 1117-1119, Φάνης Μιχαλόπουλος, Κωνσταντῖνος Σάθας (1842-1914), Ἀθήνα, 1987², Ν. Β. Τωμαδάκης, Κλείς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας, ό.π., σσ. 99-100.
101. Βλ. Μ. Ι. Γ., Μνεία, ό.π., σ. 438.
102. Πρβλ. Κωνσταντῖνου Σάθα, Ἐπικρίσεως ἔλεγχος (Ἀπάντησις εἰς Ἀνδρόνικον Δημητρακόπουλου), Ἀθήναι, Βιβλιοπωλεῖον Νότη Καραβία, MCMLXXIII [1973], σ. 10 : "Διὰ νά ἄρθῃ τό σκότος, τό ἐπικρεμάμενον εἰς τήν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ

ἔθνοῦς ἐπὶ τῶν μέσων αἰώνων καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἀνάγκη νὰ συνεργασθῶσιν εἰς συλλογὴν τῆς πολλαχοῦ διεσπαρμένης ὕλης πάμπολλοι λόγιοι "ἐν πνεύματι συμποίας ἀδελφικῆς"... "Ὁ βουλόμενος νὰ προσφέρῃ μικρὰν ὑπηρεσίαν εἰς τοιαύτα ἐθνωφελεῖς μελέτας πρέπει, ἐν ὑπομονῇ ἀναδιψῶν παμπάλαια βιβλία καὶ σπτόβρωτα χειρόγραφα, νὰ σημειοῖ τὰς σποράδην ἀνευρισκομένας εἰδήσεις καὶ καταθέτῃ οὕτω μικρὰ λιθάρια ὑπὲρ τοῦ ἀνεγερθησομένου μεσαιωνικοῦ κτιρίου τοῦ ἑλληνισμοῦ".

103. Πρβλ. Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, «Βιβλιογραφίαι Ἐκκλησιαστικῆ Ἀλήθειας, Β' (1881-1882), σ. 740 : "Ἐν τῇ παλαιογραφίᾳ ὁ κ. Legrand ὑπερβαίνει τὸν Κ. Σάθαν καὶ τὸν περὶ ἑαυτοῦ μετὰ τοσοῦτου στόμφου λαλοῦντα κ. Σπ. Λάμπρον, ὧν αἱ ἐκδόσεις τοῦ Ψελλοῦ καὶ τοῦ Ἀκομινάτου εἰς οὐδέν ἄλλο συνετέλεσαν ἢ νὰ ριφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἱκαναὶ χιλιάδες φράγκων".

104. Βλ. Ἀνδρέας Ν. Σκιᾶς, «Σπυρίδων Π. Λάμπρος», Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. ΙΔ' (1917), σσ. 115-139, Προσφωνήσεις ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Καθηγεσίας τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. ΙΔ' (1917), σσ. 140-144, Δημητρίου Σ. Μπαλάνου, Σπυρίδων Π. Λάμπρος. 1851-1919, Ἰωάννινα, 1929, Ε. Stephanou, Σπυρίδων Λάμπρος (1851-1919), Ἀθήναι, 1930, Σπυρίδων Λάμπρος. Μνημόσυνοι Λόγοι. Σπ. Μ. Καλλιᾶφα, Ε. Π. Φωτιάδου, Ἀθήναι, 1961, Μιχαήλ Δ. Βοχονᾶ-

κη,⁴⁶ «Ἡ Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία καὶ ἡ ἐν αὐτῇ θέσις τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου», Εἰς Μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου, Ἀθῆναι, 1935, σσ. 445-448, Διονυσίου Α. Ζακυθνοῦ,⁴⁷ «Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος καὶ ἡ ἔθνικὴ ἀποκατάστασις τῶν Ἑλλήνων», Παρνασσός, τόμ. Β', ἀρ. 4, Ἀθῆναι, 1960, ἀνάτυπον, Νικολάου Τωμαδάκη,⁴⁸ «Δράσις καὶ θεωρία ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστοριογραφίᾳ», Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. ΙΣΤ' (1962), σ. 16ε; τοῦ ἰδίου, Κλείς, ὁ.π., σσ. 103-105. Τό ἔργο καὶ ἡ προσωπικότητα τοῦ Λάμπρου ἐλέγχθησαν ἀπὸ τὸν Βασίλειο Μυστακίδη στὴν συγκριτικὴ του μελέτη, «Οἱ ἐν Ἀθήναις καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγιοι», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σσ. 391-392 κ.έ., ΚΖ' (1907), σσ. 92-95 κ.έ., καὶ αὐτοτελῶς : Οἱ ἐν Ἀθήναις καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγιοι. Ἐργασίαι αὐτῶν, ἐπιστημονικὸς βίος. Γεωγραφία, Ἱστορία, Παλαιογραφία, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία καὶ οἱ τῶν κλάδων τούτων ἀντιπρόσωποι ἐν Ἀθήναις, Κωνσταντινούπολις, 1907, στὴν ὁποία ὁ Μυστακίδης, μέ καυστικὸ τρόπο, διαπνεόμενος ἀπὸ ἓνα πνεῦμα τοπικισμοῦ-ἠῆρξατο δέ ἐν Ἑλλάδι ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις ἀφ' ὅτου ἔκόντες ἄκοντες οἱ ἐν Ἀθήναις ἠναγκάσθησαν ἰν' ἀποδεχθῶσι εἰς τὸ Ἀθήνησι Πανεπιστήμιον καὶ ἀλλαχοῦ καθηγητάς, διὰ τῆς ρουφαίας τῆς ἐπιστήμης μὴ Ἑλλαδικούς εἰσελθόντας», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σ. 444-ἀλλὰ καὶ βάσει λογικῶν ἐπιχειρημάτων-δέν ἐργασόμεθα, ὡς ἀπαιτεῖ ὁ κ. Λάμπρος καὶ δέν παράγομεν ἐπὶ τέλους,

κατά ποσόν τσαῦτα ἔργα, ὅσα οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀλλά διατί; διότι πρὸς ἄλλοις λόγοις καὶ ὅροις διάγομεν ἐν λιμῶν καὶ αὐχμῶν βιβλιοθηκῶν ἐπαρκῶν εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν περὶ τι ἀσχολουμένων", ὁ.π., σ.419-ἀνταπαντᾷ στίς αἰτιώσεις τοῦ Λάμπρου περὶ "ἀμελείας καὶ ραθυμίας" τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει λογίων.

105. Βλ. ἐνδεικτικῶς, «Λόγος Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἑορτῆς τῆς 25 Μαρτίου τῆς 1916», Νέος Ἑλληνουνήμων, τόμ. ΙΓ' (1916), σσ. 226-242.

106. Βλ. Μ.Θ. Λάσκαρης, «Νικόλαος Iorga», Νέα Ἑστία, 13 (1933), σ. 386, V. Laurent, «Nicolas Iorga, historien de la vie byzantine», Revue des Etudes Byzantines, τόμ. IV (1946), σσ. 5-23, William O. Oldson, The historical and nationalistic thought of Nikolae Iorga, New York, 1973, σσ. 95-98 κ.ἀ. καὶ C.Th. Dimaras, "Nicolas Iorga", Ὁ Ὁραμιστής, Γ' (1965), σσ. 218-221.

107. Βλ. Ν. Ιοργα, Τό Βυζάντιο μετά τό Βυζάντιο, Πρόλογος Νίκου Σβορώνου, Ἀθήνα, Gutenberg, 1985.
108. Βλ. Ν. Α. Βέης, «Θεόδωρος Οὐσπένσκις», Σύγχρονος Ἐγκυκλοπαιδεία Ἐλευθερουδάκη, τόμ. 10, σ. 259, Κωνσταντῖνος Κ. Παπουλίδης, Τό Ρωσικό Ἀρχαιολογικό Ἰνστιτοῦτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914), Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1987, σσ. 77-86, πρβλ. Λογοδοσίαι Μηνᾶ Ἀϋθεντοπούλου, ὁ.π., σ. 61: "Ἐπί τῆς ρωσικῆς τῆς Τραπεζοῦντος κατοχῆς κατά τόν πόλεμον ἐπιτροπή ρώσων ἀξιωματικῶν ὑπό τήν Προεδρείαν τοῦ Κυρίου Θεοδώρου

Usrensky ἄλλοτε διευθυντοῦ τοῦ ἑνταῦθα Ρωσικοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐσύλησε τοὺς τάφους τῶν Ἑλλήνων Αὐτοκρατόρων καὶ ἀπήγαγεν ὅ,τι ἀρχαῖον βυζαντινὸν εἶχεν ἡ Τραπεζοῦς, ἀγνώστος δέ εἶναι ἡ τύχη τῶν ἀρπαγέντων κειμηλίων καὶ χειρογράφων. Οὕτως ἄρα οἱ δοξολογούμενοι ὡς ἀδέκαστοι φρουροὶ καὶ κηδευόνες τῆς πατρώας ἡμῶν οὐσίας φαρῶνται συλοῦντες αὐτὴν ἀρπακτικῶς".

109. Βλ. Β. Α. Μυστακίδου, "Νεκρολογία, Ξενοφῶν Α. Σιδερίδης", Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ΣΤ' (1929), σ. 424.

110. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, "Ἐνα ἱστορικό τρίπτυχο", Ἐλευθερον Βῆμα, 4 Ἀπριλίου 1938 : "Ὁ Μ. Γεδεών εἶνε ἀπὸ τοὺς ἐλαχίστους νεοέλληνας πού κατώρθωσαν νά δημιουργήσουν ἕφος προσωπικό, πού κατώρθωσαν νά ἀποκτήσουν μιὰ αὐτοτέλεια καὶ μιὰν ἰδιοτυπία στὴν ἔκφρασί τους. Σπανίως στὴν Ἑλλάδα ὁ λόγος "le style c'est l'homme" βρίσκει μιὰ τόσο ἐπάλληλη ἐφαρμογή ὅσο στὴν περίπτωσι αὐτὴν".

111. Ριὰ τὴν καθ' ἑξῆς ἀπουσία παραπομπῶν στὰ κείμενά του βλ. τὴν δικαιολογία πού προβάλλει στὴν Μνεΐα..., ὁ.π., σσ. 5-6 : "Οἱ ἀναγνώσταί μου βλέπουσιν, ὅτι αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰς πηγὰς συνεσωρεύθησαν χύδην εἰς τινα σελίδα τοῦ βιβλίου μου, οὐχὶ δέ ὑπὸ ἕκαστον ὄνομα, πρὸς ἀπόγνωσιν τῶν λογοκλόπων· παρετήρησα ὅτι πάντες οἱ τοι-

οὔτοι, μεταγράφοντες κακοήθως ἀπό συγγραμμάτων ἑλληνικῶν, ἀναφέρουσιν ὄχι τὴν τοῦ συγγράμματος σελίδα, ἀλλὰ τὰς πηγὰς, εἰς ἃς ὁ λεηλατούμενος συγγραφεὺς παραπέμπει, νομίζοντες, ὅτι θὰ πιστεῦσωσιν αὐτοὺς οἱ ἀναγνώσται ὄντας πολυμαθεῖς καὶ πολλὰ ἀναγνώσαντας. «Ἡ χύδην παράθεσις τῶν πηγῶν, ὅσας εἶχον ὑπ' ὄψιν, θ' ἀναγκάσῃ πιθανῶς τοὺς παρ' ἡμῖν λογοκλόπους, ὅπως ὑποβληθῶσιν εἰς πολὺν κόπον πρὸς ἐξείχνευσιν αὐτῶν· ἐὰν γινώσκωσι τί σημαίνει κόπος εἰς σύνταξιν βιβλίου». Πρβλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, ὁ.π. καὶ τὴν σύστασιν τοῦ André Leval σὺν Bulletin Critique, ἀρ. 1, 1η Ἰανουαρίου 1888, σ. 19 : "Nous recommandons vivement à l'auteur de toujours citer exactement les livres manuscrits ou imprimés dont il tire ses documents et ses renseignements".

112. Τό δανεῖζομαι ἀπό τόν Κ.Θ. Δημαρᾶ, Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1986, σσ. 104-105.

1000

1000

1000

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

‘Η ανάδειξη τῆς ἐνδεικτικῆς περιπτώσεως :
Ἐπεξεργασία ἑνὸς αὐτοβιογραφικοῦ σκαριφήματος
(Μνεία τῶν πρό ἐμοῦ, Ἀποσημειώματα Χρονογράφου)

"OTHELLO. - Voici celui qui fut Othello : me voici",
William Shakespeare, *Othello*,
Traduction de F.-V.Hugo.

Κεφάλαιο Α΄

Τά χρόνια στό πατριαρχικό περιβάλλον :
‘Η πνευματική ἔνηλικίωση καί ἡ συγγραφική καταξίωση

«Υπάρχει μιά πόλις μοναδική στόν κόσμο, ἡ Πόλις. Μέσα στήν Πόλι, πολλά πράγματα ἀκόμα μοναδικά. Ἀνάμεσα σ'αὐτά, μιά ξεχωριστή γωνία γῆς, νοτισμένη ἀπό τά νερά τοῦ Κερατείου. Στήν ἀρχή ἄσημη, ἔπειτα σημαίνουσα, ὕστερα φαίνουσα, ἀκτινοβολούσα. Ἀπό τούς αἰῶνες καί τή ζωή της, ἴστορική. Ἀπό τήν ἀτμόσφαιρα καί τά βιώματα, ἱερή. Ἀπό κάποιο σημεῖο τοῦ χρόνου, Κέντρο. Σήμερα, τό μεγάλο γνωστό, τό φανάρι, μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο του. Ἐχουν ξεχειλίσει τήν εἰκόνα του οἱ τίτλοι, ἡ ἀρχοντιά, ἡ βαρύτητα τοῦ παρελθόντος, ἡ παραδοσιακή ἱεροπρέπεια, τό μάτι τῆς Προνοίας πού φωτίζει τίς βουλές καί τίς σκέψεις καί ὠθεῖ τούς τεταγμένους ἀγωνιστάς πρὸς τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. 1

Δέν μπορῶ νά φανταστῶ τόν Μανουήλ Γεδεών, "τεταγμένο ἀγωνιστή" τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας καί πνευματικό της τέκνο, ἑτερόχθονα τοῦ φαναρίου. Τόν λογίζομαι νά ἔγκαταλείπει τά ἐγκόσμια στό "κλεινόν Ἄστυ", καυχώμενο "κάτοικο τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, τῶν ἠρώων τῶν παλαιῶν καί νέων ἀπόγονο"². Τόν θεωροῦμε πλέον, νά ἀναπαύεται στήν στοργική γῆ τῆς Λέρου, ἀπό ὅπου οἱ αὔρες τοῦ Αἰγαίου ξεκινοῦν γιά νά διασταυρωθοῦν μέ τούς ἀνέμους τοῦ Βοσπόρου καί τανάπαλιν.

*

*

*

*

Ὁ Μέγας Χαρτοφύλαξ καί Χρονογράφος τῆς Με-
 γάλῃς Ἐκκλησίας γεννήθηκε στίς 8 Ἰουλίου 1851 στό φα-
 νάρι καί βαπτίστηκε ὑπό τό ὄνομα Μανουήλ στίς 15 τοῦ
 ἴδιου μηνός. Ἡ οἰκογένεια τοῦ πατέρα του, οἰκογένεια Κου-
 τογιαννάκη, εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἀπό τήν Κρήτη στήν Λέ-
 ρο κατά τόν 12' ἤ 13' αἰῶνα. Ὁ Ἰωάννης τῆς Κουτογιαννά-
 κης, χειροτονηθεῖς πρεσβύτερος, ἀπό Γιάννη μετωνομάσθη
 Γεδεών, καί ἔκτοτε ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ ἐγνωρίζετο ἐν
 Λέρῳ "τοῦ παπᾶ Γεδεοῦ". Τῷ 1878, κατά φεβρουάριον, ὁ Μα-
 νουήλ Ἰω. Γεδεών, εὑρισκόμενος ἐν Λέρῳ, ἀνέγνω εἰς τά δι-
 αχειριστικά βιβλία τῆς "Παναγίας τοῦ Κάστρου" ἀναγραφό-
 μένον ποσόν 6000 παράδων, δοθέντων ὡς τόκος χρημάτων
 δανεισθέντων εἰς τόν ναόν ὑπό τοῦ "καπετάν Μανώλη Γε-

δεών" τῶ 1806 ἢ 1807"³. Γιός τοῦ Μανώλη Γεδεών ὑπῆρξε ὁ
 Ἰωάννης, ὁ πατέρας δηλαδή τοῦ Μεγάλου Χαρτοφύλακος, ὁ
 ὁποῖος γεννήθηκε στήν Λέρο τό 1812. Ἀφοῦ ὑπηρέτησε ὡς
 ναύτης σέ πλοῖα Λερίων, ἐγκάταστάθηκε στήν Κωνσταντινού-
 πολη τό 1828, ὅπου, ἀφοῦ συμπλήρωσε τίς σπουδές του στό
 Ἀρρεναγωγεῖον τοῦ Ἀγιοταφίτικοῦ Μετοχίου, μαθήτευσε
 κοντά στόν ἐπίσης Λέριο ἀρχιτέκτονα Νικόλαο Νικολαΐδη.
 Ἐργάστηκε ὑπό τήν ἐπίβλεψη του ἕως τό 1837 γιά τήν δι-
 αρούθμιση-ἀνοικοδόμηση τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, τοῦ ναοῦ

τοῦ Ἁγιοταφίτικοῦ Μετοχίου, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τριβαλίου κ.ά. Ο ἴδιος ἀργότερα ἔκτισε τό Μέγα Τελωνεῖον πρὸς τὴν νότια πλευρὰ τῆς ἐξόδου τοῦ Κερατείου Κόλπου, τὴν Ἀλληλοδιδασκική Σχολή τοῦ Μουχλίου καί ἀπὸ τό 1840 ἐπαύλεις ἐπιφανῶν Ὀθωμανῶν. Ἀπὸ τὴν ἀνοικτη τοῦ 1845, ὁπότε καί διορίστηκε ἀπὸ τὴν Δημογεροντία Λέρου ὡς πληρεξούσιός της στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν ἀνανέωση καί ἐπικύρωση τοῦ φιομανίου τοῦ 1835 περὶ τῆς Τετρανήσου (Ἰκαρία, Κάλυμνος, Λέρος καί Πάτιος καί Ἀστυπάλαια), ὁ Ἰωάννης Ξευ. Γεδεῶνος ἀνέλαβε ἐνεργὸ δράση ὡς πρὸς τὴν κατοχύρωση τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος τῶν Ν. Σποράδων, ἐκπληρώνοντας τὴν ἀποστολή του μὲ ζῆλο καί συνέπεια, παρὰ τό ἀπαγορευτικὸ τῆς ἡλικίας του, καί εἰς βάρος τῆς σωματικῆς του ὑγείας. Ἐνα ὑπόμνημα τό ὁποῖο φυλάσσεται στό ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας μαρτυρεῖ πάντως ὅτι ὁ Ἰωάννης Γεδεῶν ἀπέθανε τό 1878 μὲ τὴν ἱκανοποίηση ὅτι ἀποτέλεσε τό φωτεινὸ παράδειγμα γιὰ τὸν γιό του καί ὅτι θά τοῦ παρέδιδε μὲ ἐμπιστοσύνη τὴν σκυτάλη στόν "σπουδαῖον *περὶ προνομίων ἀγῶνα*".⁵ Τό ἐν λόγω ὑπόμνημα εἶχε συνταχθεῖ τὸν Ὀκτώβριο 1876, ἀπευθυνόμενον "Πρὸς τὸν Μαρκήσιον Σαλησβουρί", ἀντιπρόσωπο τῆς Ἀγγλίας στό Συνέδριο Κωνσταντινουπόλεως, καί σέ αὐτό τό περιγραφόταν μὲ ἀδρές γραμμὲς οἱ φάσεις τοῦ προνο-

μιακού καθεστώτος τῶν Ν.Σποράδων, ἀπό τό 1821 καί τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση, ἕως τό 1875, μέ τήν ἀπόρριψη τῆς ἀποφάσεως τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου ἀπό τόν Μ.Βεζύρη Ἐσσάτ Πασά.⁶ Ὁ συσχετισμός τῶν γεγονότων θεμελιώνει τήν ἄποψη ὅτι τό κείμενο ἐπέδωσε μέν στόν Ἀγγλο-πολιτικό ὁ Γωάννης Κάλφας, τό συνέταξε ὅμως ὁ Μανουήλ, μόλις εἰκοσιπενταετής τότε, ἀλλά μέ ἰσχυρές ἤδη ἔνδειξεις ἑνός ἱστορικοῦ προβληματισμοῦ καί εὐδόκιμη συγγραφική παραγωγή.⁶ φαίνεται δηλαδή πώς πατέρας καί υἱός ἔκριναν ὅτι δέν θά ἔπρεπε νά παρέλθει ἀνεκμετάλλευτη ἡ παρουσία τοῦ Ἀγγλου εὐγενοῦς στήν Βασιλεύουσα καί ἔσπευσαν νά τοῦ ζητήσουν νά λάβει ὑπό σπουδαίαν ἔποψιν τά δίκαια τῆς Τετρανήσου καθώς καί ὅλων ὁμοῦ τῶν Σποράδων, ὅπως μή καταστραφῶσι τά πολύτιμα αὐτῶν προνόμια".⁷ Ἐκτοτε, μέ τήν ἀπόλυτη ἀφοσίωσή του στήν προσπάθεια γιά τήν διάσωση τοῦ τρονομιακοῦ καθεστώτος, ὁ Μανουήλ δέν διέψευσε ποτέ τίς προσδοκίες τοῦ πατέρα του.

*

*

*

Τό πτυχίο τελειοδιδάκτου τῆς Πατριαρχικῆς
Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆς ἔλαβε τό 1869 ὁ ⁸Μανουῆλ, "γένε-
μενος διδάσκαλος τῆς Ἐγκυκλίου παιδεύσεως". Τά δύο τε-
λευταῖα ἔτη τῶν σπουδῶν του συνέπεσαν μέ τήν σχολα-
ρχία τοῦ φιλοθέου Βουεννίου, ὅποτε καί ἡ εἰκόνα τῆς Σχο-

λῆς ἐμφάνιζε στοιχεῖα σχολείου μέσης ἐκπαιδεύσεως, μέ δύο διαδοχικά τετρατάξια τμήματα κατώτερου κύκλου, τῆς παλαιᾶς Προκαταρκτικῆς Σχολῆς καί τῆς ἀνώτερης, στοιχεῖα δηλαδή Ἑλλαδικοῦ Σχολείου καί Γυμνασίου. Ὁ προκάτοχος τοῦ Βρυεννίου, Εὐστάθιος Κλεόβουλος, καί μέν ἐπέδιδωκε καί αὐτός τόν ἐκσυγχρονισμό τῆς Σχολῆς, βάσει τοῦ προτύπου τοῦ κλασσικοῦ σχολείου ἐγκωκλίων γνώσεων, ἀντί ὅμως νά ἀποτινάξει τόν ἀρχαιοπρεπή χαρακτήρα τοῦ παρελθόντος, ἐν μέρει συντηροῦσε τήν παράδοση, προσδίδοντας πανεπιστημιακό τύπο μέ τήν διεύρυνση τῶν κύκλων διδασκαλίας.⁹ Τήν ἡμέρα τῆς ἐπιδόσεως τῶν πτυχίων τήν θυμᾶται καλά ὁ Γεδεών, θεωρώντας τήν σημαδιακή ὡς πρὸς τόν ἴδιο : "1869=τῆ 22 ἰουνίου, Κυριακῇ τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἐπί πολιτεία ἀρχαιοπρεπεῖ, συγγράμμασιν, ἢ διδασκαλία διαλαμψάντων ὁσίων μοναχῶν"¹⁰ Ἡ ἰδιαίτερη τελετή γιά τήν ἀπονομή τῶν "διπλωμάτων"¹¹ εἶχε καθιερωθεῖ μετά ἀπό τό 1864 : οἱ "πρός ἀπόλυσιν ὑπομήφιοι" ὑπέβαλαν στήν Σχολή εἰδική διατριβή "οἶονεῖ ἐναίσιμον", πρὸς κρίση καί ἐξέταση. Τά θέματα ἦταν ποικίλα καί οἱ τελειόφοιτοι προετοιμάζονταν ὑπό τήν ἐποπτεία τοῦ Σχολάρχου, ὁποῖος τοὺς κατηύθυνε πρὸς τήν βιογράφηση τῶν διδασκάλων καί τῶν λογίων ἢ τήν περιγραφή τῆς γενέτειράς τους.¹² Ἔτσι, ὁ Γεδεών κατέθεσε μίαν "θέσιν" γιά τόν διαπρεπή

διδάσκαλο καί ἐκδότη, τόν ἱερομόναχο Βαρθολομαῖο Κουτουμουσιανό, ἐνῶ συναπόφοιτοί του ἀσχολήθηκαν μέ τήν βιογράφηση τῶν : Παναγιώτου Νικουσίου, Νικηφόρου Θεοτόκη, Βενιαμίν Λεσβίου, Κυρίλλου Λουκάρεως κ.ά.. Τό ἐπόμενο ἔτος, ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, ὁ ὁποῖος ἀργότερα σταδιοδρόμησε ὡς αὐτοκρατορικός ἐπίτροπος στήν Chemins de fer Ottomans, ἔλαβε τό πτυχίο του μέ τό Δανιῆλ Κεραμέως μοναχοῦ τοῦ Πατιῖου βιογραφικόν σχεδίασμα, ὅμως γιά τήν τάξη αὐτή τῶν ἀποφοίτων τά ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν ποικίλα : Περιγραφή φεστεκίου, Περιγραφή τῶν ἐν Θεσσαλία Τεμπῶν, Βίος τοῦ Μ. Βασιλείου, Τά περί τοῦ Μ. Πέτρου αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας, Βιογραφία Λευδοβίκου ΙΔ΄, Περί τῆς ἰσχυρῆς καί τῆς προόδου τῆς ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφίας, Περί τῆς ἑπωνυμίας Γοαικός καί Ἑλλην κ.ά..¹³

Μαθητής καί τῶν δύο ἐπιφανῶν σχολασχῶν, δέν ἀπέκρυψε ἐν τούτοις ὁ Γεδεών, τά μέχρι θαυμασμοῦ αἰσθήματα του πρός τόν Κλεόβουλο, ὁδηγούμενος ἔτσι ἕως τοῦ σημείου νά θεωρεῖ τόν Βουέννιο ἀπλῶς ὡς διάδοχο τοῦ "ἐπί πολυμαθείᾳ πολυθουλήτου Εὐσταθίου Κλεοβούλου".¹⁴ Ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ Γεδεών δέν συγχώρεσε τήν ἀνασκευή τῶν ἰδεῶν τοῦ Κλεοβούλου περί "ἀνυψώσεως τῆς Μεγάλης Σχολῆς εἰς ἀκαδημίαν φιλοσοφίας καί γραμμάτων"

ἀπό τόν φιλόθεο, τήν καταστρατήγησιν δηλαδή καί τοῦ δικού του ὄραματος, ἐνῶ βεβαίως, ὁ μητροπολίτης Καισαρείας τόν συνήρπαζε καί ὡς "διδάσκων εἰς γλῶσσαν διωρθωμένην, λεξιθηρῶν, ἀλλά φιλόσοφος καί θεολόγος ἀποδεικνυόμενος, εἰδήμων πολλῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων".¹⁵ Ἐάν ὁ Γεδεών καί ἡ γενεά του καυχῶντο ὅτι "ἐμάνθανον ἵνα γράψωσιν τήν ἑλληνικήν ὀλίγω καλλίτερον τῶν τελειοφοίτων τοῦ ἔθνικοῦ πανεπιστημίου"¹⁶ αὐτό ὀφειλόταν στήν ἀποτελεσματικότητα καί καταλληλότητα τῆς διδακτικῆς μεθόδου, τήν ὁποία ἐπιτυχέστατα ἐφάρμοσε καί θεμελίωσε ὁ λόγιος ἱεράρχης :

Τῆς παλαιᾶς ὡς πρός τά γραμματικά παραδόσεως τῆς εἰς τά σχολεῖα ἡμῶν ἐπικρατούσης, ὑποστηρικτικῆς ἐγένετο καί στύλος ὁ Εὐστάθιος Κλεόβουλος, ἐπιβαλὼν εἰς τούς μαθητάς τῶν μαθητῶν τοῦ Λογάδου τήν ἀποστήθισιν τῶν δημηγοριῶν τοῦ Θουκυδίδου καί τῶν ραψωδιῶν τοῦ Ὀμήρου, καί τῶν τραγικῶν Αἰσχύλου, Εὐριπίδου καί Σοφοκλέους. *Διὰ τοῦτο καί ἐμανθάνομεν τήν ἑλληνικήν.* ¹⁷

Μέ τήν πλήρη θαυμασμοῦ αὐτῆ ἀναπόληση, ὁ μνημων μαθητής ἐξωτερικεύει κάλλιστα τήν ἐνδόμυχη του εὐγνωμοσύνη πρός τόν κλεινό του διδάσκαλο. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, μέ τήν σαφῆ του δήλωση ὅτι σεβόταν *ἐξ ἑοῦ καί*

18
 τόν Βρυέννιο, ὑπογράμμισε καί τήν ἀπαράγραπτη ὑποχρέωση τιμῆς πρὸς τό πρόσωπο τῶν διδασκάλων, πέραν τῶν ὁποίων προσωπικῶν συμπαθειῶν καί ἐκτιμήσεων.

Ἡ αἴγλη τῆς προσωπικότητος τοῦ μητροπολίτη Καισαρείας εἶναι εὐθέως ἀνάλογη πρὸς τήν ἀξία τῆς παιδαγωγικῆς ἀρχῆς, ἥ ὁποία διέπνεε τό διδακτικό του ἔργο:

19
 "Ἐκπαίδευσις ἑλληναρεπῆς καί χριστιανική". Ἡ γενεά του, τονίζει ὁ Γεδεών, "οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἐχώριζεν τήν ἀληθῆ πίστιν ἀπό τῆς εὐσεβοῦς παιδείσεως, τόν ναόν ἀπό τοῦ σχολείου, διότι οἱ γονεῖς καί οἱ διδάσκαλοι ᾤδηγουν εἰς τὰς ἐκκλησιαστικάς ἀκολουθίας καί διδασκὰς τὰ τέκνα καί τοὺς μαθητάς αὐτῶν".

20
 Χάριν τῆς "οἰκογενειακῆς πατροζούσης ἀνατροφῆς" διαπαιδαγωγοῦντο καλοὶ χριστιανοὶ ἐξ ἀπαλῶν οὐνύχων, καί ὁ ἴδιος ἐπαίρεται ὅτι "τόν πρὸς τὰ ἱερά καθεστῶτα σεβασμόν ὑπέθαλψεν ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή, ἧς ἔτυχεν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, ἧς ἔτύχανον τὰ τέκνα τῶν μᾶλλον εὐκαταστάτων ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καί τῆς ἄλλης κοινωνικῆς τάξεως, ἧτις ᾔθελε 'να μιμῆται ἐκείνην". Τὰ παιδιά τῆς γενιᾶς του, μόνον ἔάν ἀσθενοῦσαν ἀναγκάζονταν νά ἀπέχουν ἀπό τόν ἐκκλησιασμό. "Μετέβαινον τακτικώτατα, μάλιστα δέ πρὸς ἀκρόασι τῶν γινομένων ἀπ' ἀμβωνος κηρυγμάτων, θαυμάζοντές τινας ἱεροκήρυκας, ὡς ἐθαύμαζον τοὺς δημοτικωτέρους ἱεροψάλτας τῆς πρωτευούσης".

21

Ἐάν αὐτή ἡ ἀναδρομή πρὸς τὸν τρόπο ἀνατροφῆς τῶν συνομηλικῶν του τοῦ προξενεῖ συναισθήματα ἱκανοποιήσεως καὶ σχετικῆς ἐπάρσεως, ἡ συνειδητοποίηση τοῦ χάσματος μέ τὴν νεωτέρα γενεά δέν συνέπάγεται παρά ἑνὸς προβληματισμοῦ ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξη τῶν ἠθῶν :

φοβοῦμαι ὅμως ὅτι ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν,
εἰς τὸ μέλλον, ἀξιωματικοὶ τοῦ ἵππικοῦ
θά εἰσέλθωσιν ἐντὸς τοῦ νάρθηκος ἑφιπ-
ποῖ, ἐάν ἐξακολουθήσῃ τῶν "ἀνεπτυγμένων"
ἢ δυσσέβεια. ²²

Ὁ Γεδεών ἀποκηρύσσει τὴν προϊούσα ἐκκοσμίκευση τῆς παιδείας, θεωρώντας τὸν ἐξορθολογισμό τῆς γνώσεως καὶ τὸν θετικισμό τῆς σκέψεως ὡς ἐφόδια ἀκατάλληλα γιὰ τὴν διαφύλαξη τῶν "καθεστώτων" καὶ τῶν "παραδεδουμένων". Ἡ γενιά του σεβάστηκε "πᾶν ἔθος ἱερὸν καὶ καθεστῶς πάτριον" καὶ μέ τὸν τρόπο αὐτὸν διέσωσε τὴν "πατρίδα" καὶ τὴν "πίστιν". ²³ Ὅμως, οἱ μαθητὲς τῆς δικῆς τοῦ ἐποχῆς κατηρτίζοντο βάσει διδασκτικῶν βιβλίων "πολύ καλλιτέων" τῶν νεωτέρων "ἀγυρτικῶν". ²⁴ Μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῶν συλλαβῶν "ἔπρεπε" να συνεθισθῶσιν εἰς ἀνάγνωσιν ἐν ἐπί τούτῳ 'Ἀναγνωσματαρίῳ', ἔπρεπε 'ν' ἀναγινώσκουσιν τὰ διαπλάττουτα καὶ ὑποθερμαίνοντα τὸ θρησκευτικὸν τοῦ παιδίου συναίσθημα μικρὰ φυλλαδάκια τοῦ Χριστοφόρου Σμίθ 'Αὐγά τοῦ Πάσχα' - 'Περιστεράν' - 'Ἐξωκκλήσιον τοῦ δάσους' - 'Τὰ δύο

ἄρνια'. Κατά τήν ἡλικίαν 8-10 ἔτων ἔγυμνάζοντο εἰς τήν
 ἀνάγνωσιν καί τήν ἀποστήθισιν τῆς Ῥηθικῆς τοῦ Κάμπη,
 κατά τήν μετάφρασιν Ἀ. Ρ. Ραγκαβῆ, τοῦ Κομφουκίου, ἢ
 'τέχνης τοῦ κοινωνικοῦ βίου'. Τῶν ἑλλήνων συγγραφέων
 λόγους ἐδιδάσκοντο ἐκ τῆς πεντατόμου Χρηστομαθείας Α.
 Ρ. Ραγκαβῆ καί Σκαρλάτου Βυζαντίου. Ἱεράν Ἱστορίαν τήν
 τοῦ Γενναδίου καί τήν Γραμματικὴν αὐτοῦ. Κατήχησιν τήν
 ἐπιτομήν τῆς τοῦ Πλάτωνος Μόσχας. Ἀρχαιολογίαν τήν τοῦ
 Λαυβερτίου Βοσσίου κατά μετάφρασιν Δ. Καλλιβόλου καί
 Μυθολογίαν τήν τοῦ Κοντογόπου. Συντακτικόν τῆς ἑλληνικῆς
 εἶχον τό τοῦ Ἀσωπίου ἐπιτομὸν. Τήν **καλλιγραφίαν** ἐδιδάσκοντο
 ἐπὶ τῆς 'πλάκας' προσκρεμάμενον ἔχούσης τό 'πλα-
 κοκόνδυλον' καί τεμάχιον σπόγγου. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς Ῥεκτα-
 ἡχου ἐκ νεοῦς ἡλικίας ἐπεβάλλετο ὡς ἀναγνωστικόν, μάλι-
 στα δ' εἰς τὰ χωριανὰ σχολεῖα. ἄλλ' εἰς αὐτὰ ἐπεβάλλετο
 καί εἰς τόν ναόν τακτικὴ φοίτησις, καί ἡ ἐν αὐτῷ ὑπηρε-
 σία ὡς κανοναρχῶν, ἀναγνωστῶν, ἢ λαμπαδούχων, μορφώνουσα
 καί γνώστας τῆς ἑλληνικῆς καλοῦς καί χριστιανοῦς καλλι-
 στούς. Ῥεῦάνθανον πάντες κανόνας συντακτικοῦ καί Γραμ-
 ματικῆς, ἀποστηθίζοντες καί συγγραφέων παλαιῶν ἐδάφια.
 Ῥεπιστολογραφία, ἐπιγραμματοποιΐα, γυμνάσματα ρητορικά
 ἐπεβάλλοντο. Ἐδιδάσκοντο σειρὰν μαθηματικῶν ἐκ τῆς φιλο-
 σοφίας Εἰσαγωγὴν, Ψυχολογίαν, Λογικὴν, Ῥηθικὴν, φυσικόν
 δίκαιον, Καλλιλογίαν, Ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας... Τοιου-

τοτρόπως ἐδιδάσκοντο καλῶς, θεωρητικῶς οὕτως εἶπειν
καί πρακτικῶς, καί τήν πατριον θρησκείαν καί τήν
παίδευσιν ²⁵ ". Μπορεῖ κανεῖς νά ὑποψιαστεῖ εὐκόλα τόν
κύκλο τῶν πνευματικῶν, κοινωνικῶν καί ψυχαγωγικῶν τέρ-
ψεων γιά τόν νεαρό Μανουήλ καί τούς λοιπούς ἐφήβους,
οἱ ὅποιοι διαπλάθοντο πνευματικῶς ὑπό τίς συνηθῆκες
πού προαναφέρθηκαν : Μεταβάσεις σέ ἀγιάσματα, σέ πανη-
γύρεις ἱερῶν ναῶν καί κοινωφελῶν σωματείων, καί μετά
ἀπό τήν ἴδρυση τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου, συμμετοχή
στίς συνεδριάσεις καί τά δημόσιά του μαθήματα " Αἱ δι-
ασκεδάσεις ἡμῶν καί διαχύσεις ἦσαν αὐταί " ἀναπολοῦσε
ὁ ἴδιος. ²⁶

Ὡς σημαντικότερο ἀποτέλεσμα πάντως, τῆς δι-
απλάσεως αὐτῆς, θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὁ συμβιβασμός
τοῦ πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ τῆς ἐν λόγῳ
γενεᾶς μέ τό πολιτειακό καί διοικητικό καθεστῶς ἐνός
ἀλλογενοῦς καί ἀλλόθρησκου κατακτητῆ, ὑπό τήν αἴρεση
βεβαίως, τῆς διασώσεως καί διαφυλάξεως τῶν παραδόσεων
τοῦ γένους: Διανύοντας τήν ἑνάτη δεκαετία τοῦ βίου του,
ὁ συμπολίτης πλέον τῶν Ἀθηναίων Μέγας Χαρτοφύλαξ, θά ἔγρα-
φε. ἔστραμμένος πρός τήν γενέτειρά του καί ὅ,τι διαπεροῦ-
66 ἀπό τήν χοάνη τῆς ἀπύθμενῆς του μνήμης, θά ἀφοροῦσε κυρί-
ως τίς γενναιόφρονες διαθέσεις τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσί-
ας :

Ἡ φιλική πρὸς ἡμᾶς διάθεσις τῶν
τούρκων ἐξεδηλοῦτο πολλάκις εἰς πολ-
λὰς περιστάσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ
τοῦ δημοσίου βίου τῶν ὀρθοδόξων, βαί-
νουσα ἔνιαχοῦ μέχρις ἀγάπης... Οὐδεὶς
δὲ παρεκώλυσε ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θρησκευ-
εῖν ἐλευθέρως. ²⁷

Οἱ δηκτικότερες αἰτιάσεις τοῦ Γεδεών δέν ἀπευθύνον-
ται κατὰ τῶν Τούρκων, οὔτε καὶ κατὰ τῶν λοιπῶν ἔθνοτή-
των τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸν ἱερόν θεσμόν τὸν λεγόμενον
Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἐσέβοντο πάντες ²⁸ "Ὅ, τι
ἐπισύρει τὴν ἀγανάκτησίν του εἶναι ἡ προπαρασκευαστικὴ
τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν Ἐθνοσυνέλευση (1858-1862), ἡ "κα-
κῆς ὥρας γέννημα", ἡ ὁποία "μετέβαλε ἐπὶ κάκῳ εἴ τι
ἔσώθη ὑπὸ καλίφας, εὐμύρηδες, σουλτάνους" ²⁹. Αὐτοὶ οἱ "ἔθνω-
λέτορες" κανονισμοί, σύμφωνα μὲ τὸν Γεδεών, ὑπονόμευσαν
τὸ γόητρο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐξελάνισαν τὸ
σύστημα τῶν "γερόντων" ἀοχιτορέων καὶ μείωσαν τὴν "εὐε-
γετική" ἐπιτροπὴ τῶν συντεχνιῶν ὡς πρὸς τὴν διαχείριση
τῶν κοινῶν. ³⁰ Διαφοροποιεῖται ἔτσι ὁ Ἄρχων τῆς Μ. Ἐκκλη-
σίας ἀπὸ τὸν πάτριονα τοῦ Ἰωακείμ Γ', ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς
τὸν θεσμό τῆς Γεροντίας, ἀνεδείχθη σὲ ἰσχυρὸ τῆς πολέμου.
Ἀναρωτιέμαι ἐν τούτοις, εἴαν ἡ στηλίτευση τῆς καταργήσεως
τῶν "Γερόντων" ἐκπορεύτηκε ἀπὸ τὴν γενικότερη ἀποστρο-
φὴ τοῦ Γεδεών πρὸς τὴν καινοτομία τῶν Κανονισμῶν, ἐφ' ᾧ-

σον παραδεχόταν καί ὁ ἴδιος ὅτι μέ τήν "κάκιστη" διαγωγή τους οἱ "ἀτίθασοι Γέροντες" ἀνεβίβαζαν καί κατεβίβαζαν τούς πατριάρχες καί κατά περίστασιν ἐπηρέαζαν τό χρέος τοῦ πατριαρχικοῦ ταμείου.³¹ Ἐνδεχομένως, ἡ ἐκτίμησή του ὅτι τά "κονάκια" τῶν Γερόντων μητροπολιτῶν ἀπέβησαν σχολεῖα τά ὅποια κατήρτιζαν "καλούς διοικητάς" τῆς Ἐκκλησίας καί "συνετούς προασπιστάς συμφερόντων ἔθνικῶν", ὑπερτεροῦσε τῶν λοιπῶν ἀρνητικῶν ἀντιλήψεων ὡς πρός τόν θεσμό αὐτόν.³²

* * *

Ἐφ' ὅσον ὡς πτυχιούχος τῆς Μεγάλῃς Σχολῆς εἶχε κατασταεῖ "διδάσκαλος τῆς ἐγκυκλίου παιδείσεως", δέν ἦταν εὐάριθμοι ὅσοι τότε τόν προέτρεψαν νά ἀναδεχθεῖ τήν θέσιν τοῦ διδασκάλου στήν Δημοτική Σχολή τῶν Εἰσοδίων Σταυροδρομίου (Πέραν). Ἄλλοι, μέ πρωτοστάτη τόν ἐκκολληπτόμενο τότε Βλάσιο Γαβριηλίδη τοῦ συνιστοῦσαν νά ἀναλάβει καθήκοντα στόν Νεολόγον τοῦ Σταύρου Βουτυροῦ, ἡ στήν Κωνσταντινούπολιν μέ τήν ὅποια συνεργαζόταν καί ὁ Γαβριηλίδης. "Ἐκ νεανικῆς κενοδοξίας", θά ὁμολογοῦσε ἀργότερα, "ἐξέλεξα τήν ἔρευναν τῆς μετὰ τήν ἄλωσιν (1453), καί βραδύτερον τῆς ἀπό τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἱστορίας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας συγκατανευόντων εἰς τοῦτο καί τῶν γονέων μου."³³

Ο τύπος πάντως, αποτέλεσε τό πρώτο βήμα επί του
 οποίου ὀρθοπόδησε ὁ φίλεργος ἀλλά πρωτόπειρος ζηλωτής
 τῶν μεσαιωνικῶν σπουδῶν. Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1870 δημο-
 σίευσσε στήν Πανδώραν τοῦ Νικολάου Δραγούμη, ἔπιστολή τοῦ
 Νικολάου Λογάδου περί τοῦ λεξικοῦ "Κιβωτός". Τόν Μάιο τοῦ
 ἴδιου ἔτους, ἡ Ὁμόνοια τοῦ Γαβριηλίδη φιλοξένησε στήν
 ἐπιφυλλίδα της τήν ἀρχή "παιδικῆς"³⁴ του διατριβῆς γιά τόν
 Κύριλλο Λούκαρη, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Γαβριηλίδης τόν παρουσί-
 ασε πρός τούς ἀναγνώστες μέ τόν ἀκόλουθο λίαν ἐπαινετι-
 κό τρόπο : "Γλαφυρός τόν κάλαμον καί λαμπρός, κατά συνέ-
 πειαν ὑπισχνόμενος μέλλον ἐν τῇ πνευματικῇ τῶν γραμ-
 μάτων δημοκρατία."³⁵ Τό ἐπόμενο ἔτος, δημοσίευσσε στόν τύπον
 τῶν ἀδελφῶν Δημητρίου καί Κωνσταντίνου Πληθωνιδῶν, ἐπιτο-
 μή διατριβῆς "Περί τοῦ τελευταίου τῶν ἐκ Λέρου καταγομέ-
 νων υπηροπολιτῶν Ἡρακλείας τοῦ Ἰγνατίου" (τύπος, 11 Νοεμ-
 βρίου 1871, ἀρ. 249), ἐνῶ ἀπό τόν Φεβρουάριο τοῦ 1872 προσ-
 ελήθη στήν σύνταξη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατότιν συστά-
 σεως τοῦ Γαβριηλίδη.³⁶ Ἐκτοτε καί ἕως τό 1941, συνεργάσθη-
 κε μέ πλέον τῶν ἐξήντα ἡμερησίων καί περιοδικῶν ἐντύπων, τά
 ὁποῖα ὄχι μόνον φιλοξένησαν τήν πλειονότητα τῶν ἀρχαιο-
 διφικῶν καί ἱστορικῶν του ἐργασιῶν, ἀλλά τοῦ ἐξασφάλισαν
 καί ἕνα ἐπί πλέον παράθυρο ἀπό ὅπου παρατηροῦσε, κατέγρα-
 φε καί σχολίαζε τήν ἐθνική καί κοινωνική ἐπικαιρότητα. Ὡς

ἀποκορύφωμα τῶν δημοσιογραφικῶν του ἐπιδόσεων θά
 πρέπει νά θεωρηθοῦν οἱ δύο θησιγενεῖς ἔφημερίδες, ἡ
Πρωΐα καί ἡ Ανατολή, τίς ὁποῖες μέ περισσῆ φιλοπατρία
 ἐξέδωσε κατὰ τήν διετία 1876-1877.³⁷ Ἡ πρώτη, Ἐπιθεώρησις
τῶν νεωτέρων τῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἐπιστημῶν καί γραμμάτων,
ἐκδιδομένη καθ' ἑβδομάδα, συντάττοντος καί ἐπιστατοῦντος
Μ. Γεδεῶν εὐνοϊκῆ συνεργασίᾳ διαπρεπῶν λογίων κληρικῶν
καί λαϊκῶν, σέ δύο περιόδους πρόλαβε νά κυκλοφορήσει
 7 φυλλάδια τῶν 66+56 σσ. συνολικῶς, ἐνῶ ἡ δεύτερη, Ἐφημε-
ρίς πολιτική καί φιλολογική, ἐκδιδομένη ἐπί τοῦ παρόντος
ἄπαξ τῆς ἑβδομάδος, ἐκλείσει ἐντός τεσσάρων μηνῶν, μετά
 ἀπό τήν ἐκδόσιν 3 φύλλων τῶν 60 σσ. συνολικῶς. Ἡ θησιμό-
 τητα ἀμφοτέρων, ὀφείλεται κυρίως, στόν ἰό τῆς χαμητικῆς
 λογοκοισίας· στόν Γεδεῶν ἐστοίχησε ἐξᾶλλου καί μία διε-
 τή ἐγκατάλειψη τῆς πόλης,³⁸ ὅμως, μία ἐπισκόπηση τῶν δημοσι-
 ευμάτων τῶν δύο ἐντόπων, δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση πῶς
 ἀρκετές ἀπόψεις καί κρίσεις θά ὑπῆρξαν ἐξᾶλλου δυσάρεσ-
 τες καί γιά τό πατριαρχικό περιβάλλον.³⁹ Δέν μπορεί νά γνω-
 ρίσει μέ βεβαιότητα κανείς εἴαν ὀφείλεται στήν ἀπογοή-
 τευσή του ἀπό τήν ἀτυχῆ ἐκβαση τῶν δημοσιογραφικῶν του
 πρωτοβουλιῶν, πάντως, σέ ἕνα ἀπό τά τελευταῖα φύλλα τῆς
 Ἐπιθεώρησις του, ἔσπευσε νά ἐπιτιμήσει τόν δημοσιογρα-
 φικό λόγο ἐναντι τοῦ ἱστορικοῦ, ἐξαίροντας τήν οὐσιώδη

πνευματική συμβολή τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία θεραπεύει τὰ ἑλαττώματα καί τίς ἀδυναμίες μιᾶς "ἀνεομάτιστης" δημοσιογραφίας :

Ἡ ἀληθής, ἡ συστηματική ἱστορία δέν ψάλλει παιᾶνας καί διθυράμβους οὔδέ κατά Σλαύων, οὔδέ κατά Τούρκων, οὔδέ ἀνάπτει πάθη σιγῶντα. Ἡ ἱστορία εἶναι φανός μέγας τόν ὁποῖον ἡ ἀνθρωπότης ἤναψε καί πάλιν θά σβύσῃ· ὡς δ' ὁ φανός φωτίζει χωρίς νά ψοφῇ, οὔτως ἡ ἱστορία σαφηνίζει, ἐκθέτει τι ἀλλά χωρίς ποτέ νά δημαγωγεῖ φωνασκοῦσα· ἡ δημοσιογραφία εἶναι ὄχι ἱστορία, εἶναι τι καί τῆς χρονογραφίας ἀκόμη κατώτερον· πολύ μάλιστα.⁴⁰

Τόν συνδυασμό μιᾶς συστηματικῆς παραγωγῆς στήν ἱστοριοδιφική δοκιμιογραφία μέ τήν ἐλεύθερη ἐπίδοση στήν κρίση καί τόν σχολιασμό τοῦ ἐπικαίρου, τοῦ ἐξασφάλισε ἐν πολλοῖς, τό ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Οἴκουμενεκοῦ Πατριαρχείου, ἡ Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, τήν ὁποία ὑπηρετήσε μέ ἀόκνη ἀφοσίωση σέ ὅλη σχεδόν τήν διάοκεια τοῦ ἔκδοτικοῦ της παρόντος. Ὁ Γεδεών. εἰσήλθε στήν Ἐκκλησιαστικήν Ἀλήθειαν ὡς δόκιμος μελετητής καί συγγραφέας, κατάλληλος νά συνδράμει καί νά ἐνισχύσει τόν νεοεκλεγέντα φιλόδοξο ἀλλά πρωτόπειρο· στά ὑψίστα ἀξιώματα Ἰωακείμ Γ', ὁ ὁποῖος ἀποτολμοῦσε τήν ἔκδοση ἑνός ἐπισήμου

ἐκκλησιαστικοῦ ἐντύπου γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἡγετικῶν τάξεων τοῦ γένους, τὴν διαφώτιση τῶν Ὁρθοδόξων ὑπηκόων ὡς πρὸς τὰ δίκαιά τους καὶ τὴν προβολή τῶν ἀπόψεων τῆς ἡγεσίας τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τίς ξένες δυνάμεις καὶ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία.⁴¹ Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀναγγέλθηκε ἡ ἔναρξη τῆς συνεργασίας τοῦ Γεδεών, εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς εὐφρημῆς ἤδη παρουσίας του στα γράμματα :

Ἡ διεύθυνσις τῆς "Ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας" ἐπιδιώκουσα ὡς καὶ ἄλλοτε καταδεικνύομεν, τὴν βαθυγαθίαν βελτίωσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου περιοδικοῦ, ἵνα ὅση δύναμις ἀνταποκρίνηται πρὸς τὰς παρούσας πνευματικὰς ἀνάγκας καὶ ἀξιώσεις τῶν συνδρομητῶν αὐτοῦ, ἐξεζήτησεν τὴν ἐξωτερικὴν συνεργασίαν λογίων ἱκανῶν νὰ ἐπαρκῶσι πρὸς τὸν σκοπόν. Ἦδη δ' εὐχαρίστως ἀγγέλλει ὅτι ἀπὸ τινος χρόνου ἔργα τοῦ δοκίμου αὐτοῦ καλάμου εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἀλήθειαν" παρεχόμενος, γνωστός δέ καὶ ἄλλως τῷ δημοσίῳ ἀπὸ πελυτείας τυγχάνων διὰ τὰς ἀξιολόγους μεσαιωνικὰς αὐτοῦ σπουδὰς καὶ διατριβὰς κ. ΜΑΝΟΥΗΛ Γ. ΓΕΔΕΩΝ, προσελήφθη ἐπ' ἐσχάτων διαρκῆς συντάκτηστοῦ μετὰ χειρὸς συγγραμματος. Πεποιθαιέν ὅτι οἱ ἀναγνώσται ἄσμενοι θέλουσιν ἀκούσει τὴν γενομένην ταύτην ἐν τῇ συντάξει τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας" πρόσληψιν τοῦ νέου καὶ ἐλλογίμου συναδέλφου ἡμῶν, οὗ ἐν ταῖς ἀρθροῖς πολλὰ εἰκότως τὰ χρήσιμα καὶ ἀξιανάγνωστα εὐρήσουσιν οἱ ἐντευξόμενοι πάντες μὲν ἰδία δέ οἱ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν γένους ἐμφιλοχωροῦντες, ἃ δὴ καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ὅροις τοῦ προγράμματος ἡμῶν ἀναγράφονται.⁴²

Τὰ κείμενα του ἄρχισαν νὰ δημοσιεύονται ἀπὸ τὰ τέλη Ὁκ-

τωβρίου 1882, ενώ πολύ σύντομα, τον Μάιο 1883, διορίστηκε
 ως αρχισυντάκτης, ⁴³ εφ' όσον απολύθηκε ο πρώτος αρχισυντάκ-
 της της Ἀληθείας, ὁ Μηνᾶς Χαμουδόπουλος, "αὐθαδιάσας πρὸς
 τὸν Ἰωακείμ Γ'" ⁴⁴· Ὁ Γεδεών μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι "Ἐραδιουρ-
 γεῖτο συστηματικῶς" ἀπὸ τὸν προκάτοχό του, ⁴⁵ εἶναι ὅμως
 γεγονός· ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἐφρόντισε νὰ ἐκσφενδονίσει ἀο-
 κετά βέλη κατὰ τοῦ ἀντιζήλου του : μιά σειρὰ δηκτικῶν
 ἄρθρων μὲ στόχο τὸν Χαμουδόπουλο, σέ πλήρη ἔναρμόνιση
 μὲ τὴν πολεμικὴ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος τοῦ Β. Καλλίφρο-
 νος ἐναντίον τῆς Ἀληθείας. ⁴⁶ Πάντως, παρὰ τὴν ἀπότου ἔναρ-
 ρησὴ του, μὲ τὴν ὁποία ὑποσκέλισε μάλιστα τὸν πρῶτον σχο-
 λάρχην του φιλόθεο Βρυέννιο καὶ ἐπιφανεῖς λογίους, ὅπως
 ὁ φιλόσοφος Βαφείδης, ὁ Σταυράκης Ἀριστάρχης καὶ ὁ Εὐ-
 στάθιος Βουλισμᾶς, ὁ νεαρός αρχισυντάκτης ἀπεδείχθη ἀντάξι-
 ος τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ὑπολήψεως μὲ τὴν ὁποία πε-
 ροιβλήθηκε, παραμένοντας στὶς ἐπάλλξεις καὶ μετὰ ἀπὸ τὸν
 θάνατο τοῦ Ἰωακείμ Γ'. Ἔως τὰ τελευταῖα τεύχη τῆς Ἀλη-
 θείας, ὁ Ἀθηναῖος τότε Γεδεών, θά ἐμφανίζεται ὡς ὑπεύθυ-
 νος τοῦ περιοδικοῦ, ἔχοντας δημοσιεύσει σέ αὐτό γύρω σὲ
 400 μελετήματα. ⁴⁷

Ἄς ἐπικεντρώσουμε γιὰ λίγο τὴν προσοχή μας
 στὸ ἴδιο τό ἐντυπο: Τὸ 1902, μεσοῦντος δηλαδή τοῦ ἐκδο-
 τικοῦ τῆς βίου, ὁ φιλικώτατος τοῦ Πατριάρχη Κ. Σπανούδης,

ἐκτιμοῦσε ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια "καίπερ μὴ ὀλο-
τελῶς ἐκπληρώσασα τὸν σκοπὸν, ὃν εὐρέως διέγραψεν εἰς
αὐτὴν ὁ μεγαλόφρων ἱδρυτής, παρέσχεν οὐχ ἥττον καὶ ἐξα-
κολουθεῖ παρέχουσα ἱκανὰς καὶ πολυτίμους ὑπηρεσίας ".⁴⁸

Ἐπάρχει βεβαίως καὶ ἡ κρίση τοῦ Χρυσάνθου Φιλιππίδη,
ἂν καὶ εἰδικοῦ βάρους, ἐφ' ὅσον διατέλεσε γιὰ ὀρισμένη
περίοδο ἀρχισυντάκτης τοῦ περιοδικοῦ⁴⁹ : "Ἐπερὰ νῶ κωμα-
των ἴσταμένη ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ἐπερράπιζε πᾶσαν
ὑπερβασίαν καὶ ὕβριν, ὅθεν δὴ ποτε προερχομένην."⁵⁰

Γιὰ τὴν διαμόρφωση πάντως μιᾶς συγκροτημένης
γνώμης, ἣς ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι τρέκεται γιὰ ἓνα ἐκ-
κλησιαστικὸ ἔντυπο, τὸ ὁποῖο, παρὰ τὴν πέντε ἐπιβληθεῖσες
ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία διακοπὴς τῆς ἐκδόσεώς του,
κατάφερε νὰ διανύσει ἓνα κύκλο ζωῆς ἄνω τῶν σαράντα
ἔτων, προσφέροντας 43 τόμους μὲ μελέτες, ἄρθρα καὶ χρο-
νικά, ἀνταποκρινόμενα στὸν ἀρχικὸ τριπλὸ τοῦ σκοποῦ, δηλαδή
α) τὸν θεολογικό-ἐπιστημονικό, μὲ τὴν καταχώρηση διατοι-
βῶν καὶ πραγματειῶν ἀναφερομένων στὴν θεολογικὴ ἐπιστή-
μη· β) τὸν διδακτικό-ἠθικό, μὲ τὴν δημοσίευση πρακτικῶν
μελετῶν, ἠθικοπλαστικῶν ἄρθρων, ὁμιλιῶν καὶ διδαχῶν καὶ
γ) τὸν ἐκκλησιαστικό-ἐνημερωτικό, μὲ τὴν συμπερίληψη
σύντομων καὶ κατατοπιστικῶν ἐκκλησιαστικῶν χρονικῶν
ἀπὸ τὸν ἓν γένει χριστιανικό καὶ ἐκκλησιαστικό βίο.
Ἐκτός ἀπὸ τὸν Γεδεῶν διηύθυναν τὴν Ἀλήθειαν διακεκρι-

μένοι ἱεράρχες καί λόγιοι, ὅπως ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρ-
 χης Βασίλειος Γ' [Γεωργιάδης], ὁ Τραπεζοῦντος καί μετέπει-
 τα Ῥαθηνῶν Χρῦσανθος [Φιλιππίδης], ὁ ἀρχιμανδρίτης Ῥαθανά-
 σιος Πιπέρας, μετέπειτα Σερρῶν κ. ἄ., ἐνῶ συνεργάστηκαν
 ἔκτος ἀπό πολλούς ἱεράρχες καί κληρικούς καί ἀρκετοί θε-
 ολόγοι, ἱστορικοί, νομικοί, φιλόλογοι καί ἰατροί (Φίλοθεος
 [Βρυέννιος] μητρ. Νικουηδεΐας, Φιλάρετος Βαφείδης, Γρηγό-
 ριος Παλαυᾶς, Καλλίνικος Δελγκάνης, Χρυσόστομος [Καλαφάτης]
 μητρ. Δράμας, Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Βασίλειος Στεφανί-
 δης, Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, Βασίλειος Μυστακίδης, Γ. Ξυγενί-
 δης, Ματθαῖος Παρανίκας, Γεώργιος Παχτῆκος, Σπυρίδων Λάμπ-
 ρος, Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς κ. ἄ.⁵¹). Στό ἐνεργητικό της
 προσγράφεται ἀσφαλῶς καί ἡ εὐρύτητα ἀντιλήψεως τήν ὅτι
 ὄχι σπάνια ἐπεδείκνυε, φιλοξενώντας διαφορετικές ἀπόψεις
 καί ἀναδημοσιεύοντας ἐπίμαχα κείμενα.⁵²

*

*

*

*

"Μή νομίσωμεν ὅτι τάχα ἔγενόμεθα κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης διότι ἀπέθανεν ὁ φαλμεράϋερ· δριμύτεροι θέλουσιν ἀναφανῆ οἱ διαμφισβητήσοντες τήν καταγωγὴν ἡμῶν εἰς οὐδέν λογισόμενοι τὰς ἐπικλήσεις τῶν σκιῶν τῶν προγόνων ἡμῶν, ἐνόσῳ ἡμεῖς μένομεν ἀπαρασκευάστοι εἰς τὸν ἀγῶνα"⁵³. 15 Ὀκτωβρίου 1873: Ὁ Γεδεών νεαρός, χωρίς κἀν νὰ ἔχει δρασκελίσει τὸ ἐφηβικὸ στάδιο, ἐκφωνοῦσε τὸν ἐναρκτήριο λόγον τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύλλογον Μεσαιωνικῶν Σπουδῶν· ἦταν ἕνας πανηγυρικός τρόπος καταθέσεως τῶν διαπιστευτηρίων του γιὰ μίαν θητεῖαν "Ἰσοβίου" μεσαιωνολόγου, ὅπως αὕτη ἔμελλε νὰ εἶναι: Ὁ

πανηγυρικός ολοκληρώθηκε με τήν παραπάνω ἀποστροφή, ἥ ὁποία ἔθετε τό ἀκροατήριον, ἀλλά καί τόν ἐν γένει πνευματικό ἑλληνισμό πρό τῶν εὐθυνῶν, τρεῖς δεκαετίες μετά ἀπό τό ράπισμα τῶν φαλμεραϊκῶν ἀμφισβητήσεων. Βεβαίως, τό ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ δέν θά στρεφόταν πρός τά ὀπίσω· ὁ ἑλληνισμός στηριζόταν σταθερά ἐπί τῶν θεμελίων τοῦ Παπαρρηγοπούλου, τοῦ Ζαυπελίου καί τῶν πρωτεργατῶν τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας. Ἡ ὑπόμνηση ὅμως αὕτη ἦταν μία ἔξυπνη ἐπινόηση τοῦ Γεδεών γιά νά ὑπερτονίσει τήν ἀνάγκη ἐνισχύσεως καί βελτιώσεως τῶν μεσαιωνικῶν σπουδῶν καί νά ἐξωτερικεύσει τήν βαθύτερή του πεποίθηση ὅτι

ὁ μεσαιωνικός ἑλληνισμός ἀποτελεῖ περίοδο ἔνδοξη, τουλάχιστον ὅσο καί ἡ ἑλληνική ἀρχαιότητα· ἐάν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμός "ἴστᾱ τρόπαια ἐν Μυκάλη καί Πλαταιαῖς καί Μαραθῶνι καί Σαλαμίनि, ἴστᾱ καί ὁ μεσαιωνικός ἐν Περσίᾳ καί Κρήτη καί Θράκη" καί ἐάν γιά τοὺς ἀρχαίους ὑπῆρξαν σωτήρες, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς, στὸν μεσαίωνα ἐμφανίσθηκαν φώτιοι καί Ἀκάκιοι "ἀτρωτον ἐντελῶς διαφυλάττοντες τὸν ἔθνισμόν ἡμῶν"⁵⁴. Αἰσθανόταν ὡς φαίνεται, ὁ Γεδεών, τὴν ὀφειλή μιᾶς ἀνταπαντήσεως σέ ὅσους, ὅπως ὁ Κοραῆς ἢ ὁ Κουμανούδης, διέστειλαν τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὴν ἑλληνική ἱστορία, ὡσάν ὁ ἑλληνισμός ἔπαυσε σέ κάποια στιγμή νά ἐμφανίζεται στὸν χῶρο τῆς ἱστορίας καί φανερώθηκε ἐκ νέου μέ τὴν Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Μόνον πού ὁ ἴδιος καί οἱ ἑταῖροι τοῦ Συλλόγου Μεσαιωνικῶν Ἐρευνῶν, διέπρατταν ὅ,τι καί οἱ διαφωτιστές, τοὺς ὁποίους ἐμέμφοντο :

Ἡ πολυσέλιδη μελέτη τοῦ Ἰω. Κηπουρίδη στό παρθενικό Δελτίο Ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου, ἀντικατοπτρίζει καλά, μέσω τῆς ἀντιλήψεως περί ὑπεροχῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου καί πολιτισμοῦ, τὴν μονιστική προδιάθεση καί τὴν χρῆση τῆς ὑπερβολῆς στὴν θεώρησιν τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ :

Ἐο τοῦ μέσου αἰῶνος Ἕλληνα εἶνε ὁ ἱερεὺς, ὅστις ἀναγεννᾷ καί εἰς νέον κόσμον εἰσάγει τὸν ἄνθρωπον διὰ τῶν περί ἠθικῆς καί τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου διδασκαλιῶν· ὁ

πνευματικός, ὅστις διδάσκει οὐχί πῶς πρέπει
νά σκέπτηται καί τί νά ἐξετάζη ἀλλά τί ὀ-
φείλει νά πράττη τις καί νά σέβηται. ⁵⁵

* * *

Ὁ Σύλλογος Μεσαιωνικῶν Σπουδῶν ἰδρύθηκε στίς
19 Ἀπριλίου 1873 ἀπό μία ὁμάδα κληρικῶν καί λαϊκῶν λογί-
ων, οἱ ὅποιοι παρά τό ἐν πολλοῖς ἀπρόσφορο τότε ἔδαφος
τῆς Βασιλεύουσας, πίστευαν ὅτι μέ τόν "συνεταιρισμό" καί
τήν "ἐν κοινῇ ἐργασία" μπορούσαν ἐπιτυχῶς νά καλλιεργή-
σουν τήν μελέτη καί τήν σπουδή τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσαίωνα.
Ὡς ἐκ τούτου, ὁ σκοπός τοῦ Συλλόγου θεωρεῖτο ὡς "ἐθνικός
καί σπουδαῖος":

Διά τῆς μελέτης καί ἐρεύνης τοῦ ἐν τῷ ἑλλη-
νικῷ μεσαιῶνι βίου τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, κατα-
δειχθῆ ὅτι ταῦτόν ἐστίν ἅπαν τό ἀ' αἰῶνων ἑλ-
ληνικόν, διά τῶν δεσμῶν τῶν ἔθῶν, τῆς γλώσσης,
τοῦ παρελθόντος καί τῆς πίστεως συνενοούμενον
καί ὑπό τήν σκέπην καί ἀρωγήν τῆς ὀρθοδόξου
ἐκκλησίας εἰς αἰῶνας θαυμαστούμενον καί με-
γαλυνόμενον. ⁵⁷

Τά μέλη ὀφείλαν, κατά τίς συνεδριάσεις καί τίς ἐργασίες,
νά ἀπέχουν ἀπό κάθε πολιτική συζήτηση καί θρησκευτική ἀν-
τιδικία, ἐνῶ οἱ χώροι τοῦ Συλλόγου δέν παραχωροῦντο γιά
καμία ἐξωεπιστημονική δραστηριότητα (χοροεσπερίδες, συναυ-

λίες, ψυχαγωγικά θεάματα, κτλ.). Σέ ειδικό παράρτημα τοῦ καταστατικοῦ του (Κωνσταντινούπολις, 1874), ἀναγράφονταν ἀναλυτικά τὰ οὐσιώδη ἐνδιαφέροντα καί οἱ στόχοι τοῦ Συλλόγου : "Ἐρευνες γιά τήν ἀριθμητική ὑπόσταση, τήν διοικητική ὀργάνωση, τὰ ἐκπαιδευτικά προγράμματα καί τίς διδακτικές μεθόδους τῶν βυζαντινῶν σχολείων, ἀπογραφή τῶν ἐπιφανεστέρων διδασκάλων καί ἐξέταση τῶν προϋπολογισμῶν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. καί βεβαίως, καταγραφή τῶν χειρογράφων, καταστίχων κτλ. Ὁ Σύλλογος θά ἐπεδίωκε νά ἀνασύρει στήν ἐπιφάνεια τὰ ὀνόματα τῶν πρωτεργατῶν τοῦ πνεύματος τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσαίωνα, ἐπικεντρώνοντας τίς ἔρευνές του στήν ἑλληνική τυπογραφία καί τίς ἐκδόσεις γιά τοὺς "Ἕλληνες λογίους καί τὰ περιοδικά ἔντυπα, ἐνῶ καί τό ἀκανθῶδες πρόβλημα τῆς διγλωσσίας θά ἀποτελοῦσε ἐπίσης ἀντικείμενο προβληματισμῶν καί συζητήσεων. Ὡς πρὸς τόν βυζαντινὸ κοινωνικὸ βίον, τὰ μέλη θά ἐφρόντιζαν νά περισώσουν μέ "εὐλάβεια" τίς προφορικές παραδόσεις, τοὺς μύθους, τίς παροιμίες, τὰ δημῶδη ἄσματα καί ἐν γένει ὅ,τι ἀπεκαλεῖτο συμβατικά ὡς ἑλληνικὴ λαογραφικὴ παράδοση. Ἐνδιαφέρον ὑπῆρχε ἐπίσης γιά τίς σύγχρονες βυζαντινὲς σπουδές καί τίς ἐπιπτώσεις τῆς δυτικῆς ἐπιρροῆς στὰ ἦθη, τό θρησκευτικὸ συναίσθημα, τήν νομολογία καί γενικότερα τόν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. "Ἐνα μεγάλῳπνοο ὁμολο-

γουμένως, σχέδιο, τό ὁποῖο ξεπερνούσε βεβαίως τίς δυνατό-
τητες τοῦ ἐρευνητικοῦ δυναμικοῦ τοῦ Συλλόγου ὑπῆρχε ὅ-
μως ἕνας ζωηρός ἐνθουσιασμός τῶν νεαρῶν συνεργατῶν καί
ὁ Γεδεών πίστευε ὅτι μέ τό σημαντικό αὐτό προτέρημα,
ἦταν ἱκανοί νά "διορθώσουν εἰ δυνατόν τά ἐσφαλμένα καί
νά ἀναπληρώσουν τά ἔλλειπόντα". ⁵⁸

Ὁ χρόνος πάντως ἀπέδειξε τό ἀντίθετο. Στίς 11
Μαΐου 1876 ἀναθεωρήθηκε τό καταστατικό ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπα-
ναπροσδιορισμοῦ τῶν στόχων: οἱ βυζαντινές σπουδές ἐξαίρέ-
θηκαν καί ὁ ρόλος τοῦ ἴδρύματος περιορίσθηκε στήν μελέτη
τῆς "μετά τήν Ἀλωσιν ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ γέ-
νους". Οἱ ἐργασίες στόν τομέα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας θά
ξανάρχισαν μόνον ἐάν οἱ οἰκονομικές δυνατότητες θά ἐπέτ-
ρεπαν τήν ἐπιστημονική αὐτή διεύρυνση. Ὑπό τήν αἴρεση αὐ-
τήν ἐξ ἄλλου, θά πραγματοποιοῦντο καί δύο ἄλλα προγράμματα:
ἡ ἴδρυση σχολῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καί οἱ ἐκδόσεις. Ἐν τού-
τοις, πολλά νέα ὀνόματα προστέθηκαν στόν κατάλογο τῶν ἴδρυ-
τῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἀρκετοί μητροπολίτες (Χίου, Δέρκων,
Ἀδριανουπόλεως, Διδυμοτείχου, Κυζίκου), ἀλλά καί διακεκριμέ-
νοι λόγιοι, ὅπως ὁ Σταυράκης Ἀριστάρχης καί ὁ Ἰωάννης Βελοῦ-
δης, ἐνῶ ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ Β' ἔθετε ὑπό
τήν προστασία του τόν Σύλλογο. Ἡ πανηγυρική συνεδρίαση τῆς
1ης Φεβρουαρίου 1876 διεξήχθη ὑπό τήν προεδρία τοῦ πατρι-

αρχικοῦ ἑκπροσώπου, τοῦ μητροπολίτη Ρόδου Γερμανοῦ, ὁ
ὁποῖος μεταξύ ἄλλων φρόντισε νά ἐπισημάνει ὅτι " ὁ
ἄνθρωπος ἄνευ ἱστορίας ἔξεμηδένισεν ἑαυτόν καί τά περι-
αυτόν".

Ἡ ἐνίσχυση τοῦ ἔμψυχου δυναμικοῦ καί ἡ ἠθική
ὑποστήριξη, ἀναπτέρωσαν ἐκ νέου τόν Σύλλογο, ὁ ὁποῖος με-
τέστρεψε σύντομα τόν προσανατολισμό του : οἱ μελέτες καί
οἱ ἔρευνες θά καλύπτουν τήν ἐποχή ἀπό κτίσεως Κων-
σταντινουπόλεως καί τήν Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδο (325) ἕως
τήν σύσταση τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου (1830) (ἄρθρο 2ο τοῦ
κανονισμοῦ τῆς 24 Δεκεμβρίου 1878). Ὑπό τόν εὐρύ αὐτόν ὀρί-
ζοντα, κατατέθηκαν νέες ἐρευνητικές προτάσεις γιά τήν ἱστο-
ρία τῶν διωγμῶν, τῶν αἰρέσεων, τῶν δογμάτων, τῶν Οἰκουμενι-
κῶν Συνόδων, οἱ ὁποῖες ναί μέν προσέδωσαν στό ἴδρυμα τόν
χαρακτήρα ἑνός σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ ἐρευνητικοῦ ἰνστιτού-
του, ἐν τέλει ὅμως, παγίδευσαν τήν οὐσιαστική του ἀνάπτυξη,
στό μέτρο πού ἡ ὑπερβολική ἐπισώρευση ἀντικειμένων ἀπέφε-
ρε τήν πολυδιάσπαση τῶν ἐρευνητικῶν δραστηριοτήτων καί
τόν συνακόλουθο ἀποκλεισμό τῆς ἐμβαθύνσεως καί τῆς ἐξει-
δικεύσεως.

Τό 1879, μετὰ ἀπό τήν παρέλευση τῆς δοκιμασίας
τοῦ ρωσσο-τουρκικοῦ πολέμου, ἐπιδιώχθηκε ἡ ἀνασύσταση
πλέον τοῦ ἰδρύματος ἐπί ἐντελῶς νέων βάσεων. Ὅρισμένα μέ-

λη, ἀναφέρει ὁ Γεδεών, θέλησαν νά τὸ μετατρέψουν σέ "λέσχην φιλολογικὴν de omnibus rebus συζητούσαν". Ὁ ὄρος "σύλλογος" ἐφάνταζε πλέον πολὺ "ἀσημῶς", ἐλάχιστα "ἡχηρὸς". Ἐτσι, ἀποφασίσθηκε ἡ μετονομασία, "ἐπὶ τῷ μεγαλοπρεπεστέρῳ", σέ Ἑταιρεία τῶν Μεσαιωνικῶν Ἑρευνῶν, χωρὶς ἐν τούτοις, τὰ περισσότερα μέλη νά καταφέρνουν, στοιχειωδῶς ἔστω, νά ἀντεπεξέρχονται στίς ὑποχρεώσεις τους. Ὁ Γεδεών τὸ σημειώνει μέ ἀρκετὴ πικρία : " Οἱ πλεῖστοι ἠγνόουν τί ἐζητεῖ ὁ μεσαιωνολογικὸς σύλλογος. Τὸ σωματεῖον ἡμῶν προήλθεν εἰς μέσον ὑπὸ τὸ ὄνομα "Ἑταιρία" τῶν μεσαιωνικῶν ἔρευνῶν μετ' ὀλιγίστων τακτικῶν μελῶν, ἐξ ὧν καὶ πάλιν ὀλίγιστοι ἠδύναντο ἵνα συντελέσωσι τοῦ σκοποῦ τὴν ἐπιδίωξιν". Ὁ κανονισμὸς τοῦ 1880 προσδιόριζε ὅτι ἡ Ἑταιρεία "προετίθετο σκοπὸν τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ γένους ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις αὐτῆς" (ἄρθρο 1ο), ἐνῶ ἐξαγγέληκε καὶ ἡ ἔκδοσις ἑνὸς δελτίου, σὸ ὁποῖο θά δημοσιεύονταν τὰ ἐπίσημα πρακτικὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν μελῶν. Ἐφεξῆς, ὡς τακτικὰ μέλη θά γίνονταν ἀποδεκτοὶ καθηγηταὶ εἰκοσαετοῦς τουλάχιστον διδακτικῆς πείρας καὶ πτυχιούχοι τῆς Πατριαρχικῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ Ἑταιρία διαιρέθηκε σέ δύο τμήματα : τὸ "ἱστορικὸν τμήμα", ἐπιφορτισμένον μέ τὴν ἔρευνα τῆς πνευματικῆς καὶ θρησκευτικῆς

ἱστορίας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καί τό "ἀρχαιολογι-
 κόν τμήμα", προσανατολισμένο κυρίως στήν μελέτη τῆς βυζαν-
 τινῆς τέχνης καί τῆς ἐπιγραφικῆς. Τό ἴδιο ἔτος ὄντως,
 ἐκδόθηκε τό πρῶτο τεῦχος τοῦ Α' τόμου τοῦ Δελτίου, ἀντι-
 μετώπισε ὅμως ἀνυπέρβλητες δυσκολίες διανομῆς ἐξ αἰτίας
 τῆς χαμητικῆς λογοκρισίας. Τά περιεχόμενα τοῦ ἐπόμενου
 τεύχους παρέμειναν ἀπλῶς μία ἑξαγγελία τοῦ πρώτου· τό
 δεῦτερο τεῦχος δέν ἐμφανίσθηκε ποτέ. Ὁ Γεδεών συμμετεί-
 χε στήν πρώτη ἔκδοση μέ τρεῖς σύντομες ἐργασίες του, ἐ-
 νῶ ἡ μελέτη τοῦ Ἰωάννη Κηπουρίδη, στήν ὁποία προαναφέρ-
 θηκα, πέραν τῆς προσπάθειας ἀνασκευῆς τῆς φαλυεραϊκῆς
 θεωρίας, προσέφερε καί ἕναν ἑμπεριστατωμένο ὁδηγό μελέ-
 τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Μεσαίωνα. Ὁ Κηπουρίδης μάλιστα, θέλησε
 νά ἐκφράσει τόν ἐνθουσιασμό του γιά τό μέλλον τῆς Ἑται-
 ρίας καί μέσω τοῦ ἄρθρου του, ἐπιλέγοντας ὡς κατακλείδα,
 ἕνα ἐπίκαιρο καί εὐμενές σχόλιο τῆς Παρισινῆς Revue Cri-
 tique :

La société philologique et littéraire, fondée
 à Constantinople, il y a quelques années, pour
 l'étude du moyen-âge Byzantin, s'était vue
 dans la nécessité de suspendre ses travaux,
 par suite des circonstances douloureuses, que
 l'Orient a traversées depuis 1875. Cette inter-
 ruption vient enfin de prendre un terme; de-
 puis quatre ou cinq mois, la Société, entière-
 ment réorganisée, a repris son oeuvre avec suc-
 cès. Rechercher et publier les monuments écrits
 du moyen-âge byzantin telle est le but qu'el-

le se propose, elle fait un chaleureux appel à tous ceux, qui s'occupent de l'Orient; elle accepte avec reconnaissance toutes les indications qu'on voudra bien lui fournir relativement à ce qui fait l'objet de ses études. Le président de cette Société est M. Sabbas Joannidis, ex-professeur à l'école Hellénique de Trébizonde, auteur estimé d'un livre sur les colonies Grecques des bords du Pont Euxin; l'un des membres les plus actifs et les plus instruits de la même association est M. Manuel Gédéon. Ces deux noms seuls nous sont un sûr garant du soin et de la méthode que la Société apportera dans la direction de ses travaux. On ne saurait lui souhaiter un trop grand succès. 61

Ἡ Ἑταιρεία παρουσίασε σημαντικὴ βελτίωση κατὰ τὴν διαιτία 1892-1893, κυρίως χάριν τῆς συνεργασίας της μετὸν δεσπόμενον τότε φιλολογικὸν Σύλλογον. "Ὁ Σύλλογος, σὺν τῇ νεωτέρᾳ αὐτοῦ θυγατρὶ, τῇ Μεσαιωνικῇ Ἑταιρείᾳ, ἐκπροσωπεῖ τὴν παρ' ἡμῖν πνευματικὴν κίνησιν, τὴν ἀλλαχού μὲν εἰς ὕψος μέγα ἠρμένην, παρ' ἡμῖν δέ πενιχράν ἀληθῶς" θὰ σχολίαζε τότε ἡ ἑβδομαδιαία ἐπιθεώρησις Νεολόγου. Ἐπὶ τὸν κύκλον διαλέξεων τοῦ 1892, ὁ Γεδεών παρουσίασε μίαν ἔργασίαν τοῦ γιὰ τὴν Σερβικὴν Ἐκκλησίαν, ὁ Δ. Μοστράτος ἐπιχείρησε μίαν ἐπισκόπησιν τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν κατὰ τὸ 1890-1892, ὁ Β. Μυστακίδης ἀναφέρθηκε εἰς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῆς Καισαρείας εἰς ἀρχάς τοῦ 19 αἰῶνος, ἐνῶ ὁ Γ. Βεγλερῆς ἐμίλησε "περὶ τοῦ τοπογραφικοῦ καθορισμοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκοπρατείων". Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐμίλησε ἐπίσης ὁ Γεδεών, "Περὶ τῆς ἐν Καστορίᾳ σχολῆς τοῦ Γεωργίου Καστοριώτου ἢ Καστριώτου", "Λείψανα βυζαντινῶν ναῶν ἐν τοῖς ἀγι-

άσμασιν", καθώς επίσης και οί Ταπείνός, Κακαβάς και Λαμ-
 πουσιάδης για συναφή θέματα. Μετά από τήν διετία αυτή οί
 μαρπωρίες δέν σχετίζονται πλέον μέ άξιομνημόνευτες πνευ-
 ματικές έκδηλώσεις. Οί συνεδριάσεις ἔχασαν τόν ὀμαλό τους
 ρυθμό και βαθμιαία άραιώσαν, οί συνεργάτες συνέχισαν νά
 ἐργάζονται, ὅμως ἡ Ἐταιρία βυθίσθηκε σέ μία ἀναπότρεπτη ἀδ-
 ράνεια ἔως ὅτου συνέλθει πρόσκαιρα, χάριν τοῦ ζήλου και
 τῶν φιλοδοξιῶν τοῦ θριαμβευτικά ἔπανακάμψαντος Ἰωακείμ Γ΄:
 "Ἡ ἐπί πολλά ἔτη ἐπωφελέστατα δράσαα και σημαντικά σημεῖα
 τῆς μεσήλικος ἱστορίας τοῦ Γένους και τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν
 ἐπαρκῶς διαφώτισαα και ἐξιχνιάσαα, ἡ παρά τά ἀντίξοα και
 τό ἀψίκoron τό χαρακτηρίζον ἡμᾶς εἰς πάντα ἐν γένει τά ἐγ-
 χειρήματα κατορθώσαα νά λειτουργήσῃ λυσιτελῶς, καίτοι ἔπα-
 νειλλημμένως εἰς νάρκην περιέπιπτε, νέαν ζωήν λαμβάνει
 ἐπί τῆς εὐκλεοῦς πατριαρχείας τοῦ Παναγιωτάτου Πατριάρχου
 Ἰωακείμ τοῦ Γ΄, τοῦ ἀκμαῖον διατηροῦντος τό πῦρ τῆς ἐργα-
 σίας και νέαν ζωήν ἐμφυσήσαντος εἰς πάντας τοὺς κλάδους
 τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων" ἦταν ἡ παρατήρηση τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως τῆς 17 Νοεμβρίου 1901. Μέ ἐγκύκλιό του, ὁ Ἰωακείμ Γ΄,
 παρήγγειλε στοὺς ἀρχιερεῖς και ἐπίσκοπους του τήν συγκέντ-
 ρωση στό Πατριαρχεῖο τῶν ἀρχαίων κωδίκων και τῶν ἀρχαιο-
 λογικῶν κειμηλίων για τήν ἀποτελεσματική τους διαφύλαξη,
 ἐνῶ ἐγκαινίασε ὁ ἴδιος ἐπισήμως; "ὑπό οἰωνοῦς λίαν αἰσί-
 οος", τήν ἐπανάληψη τῶν ἐργασιῶν τοῦ σωματείου, στό ὁποῖο

προέδρευε πλέον, ὁ "ὀτρηρός τῆς μεσῆλικος ἱστορίας σκαπανεύς", ὁ στενός του συνεργάτης Μανουήλ Γεδεών.⁶²

Μετά τό πέρας τῶν πανηγύρεω ὄμως, ἡ Ἑταιρία δέν ἔτυχε τῆς ὑποστηρίξεως τήν ὁποία ἀνέμενε. καί αὐτό ἴσως ἀποτέλεσε τήν οὐσιωδέστερη αἰτία τοῦ τελικοῦ τῆς ἀφανισμοῦ. Κατ'οὐσίαν ἐπαναλήφθηκε ὅ,τι καί στό παρελθόν : Τό καλοκαίρι τοῦ 1875, ὁ Σύλλογος εἶχε ἀποστείλει στούς κατά τόπους ἀρχιερεῖς καί ἐπισκόπους ἐγκύκλιο, ἐπιζητώντας τήν σύνταξη γεωγραφικῶν καί ἱστορικῶν ὑπομνημάτων γιά τίς ἐπαρχίες τους· δύο μόνον ἀρχιερεῖς ἐπέδειξαν προθυμία καί ἀνταποκρίθηκαν : ὁ ἐπίσκοπος Χερρονήσου Τιμόθεος⁶³ καί ὁ μητροπολίτης Εἰάνθης Καλλίνικος. Ἐξίσου ἀτυχές ὑπῆρξε καί τό μεγαλόπνοο σχέδιο συντάξεως ἑνός ἐμπεριστατωμένου καταλόγου τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων, τυπωμένων ἀπό τήν ἀπαρχή τῆς τυπογραφίας ἕως τό 1830. Ὁ Γεδεών μάλιστα θεωροῦσε "εὐκόλον τήν πραγμάτωσιν, κόπον ὀλίγον ἀπαιτοῦσαν πρὸς μεταγραφὴν τίτλων βιβλίων μετὰ σημειώσεων τινῶν"· οἱ ὁποῖες ἐκκλήσεις ὄμως παρέμειναν χωρίς ἀντήχηση.

Ἐκτός ἀπό τό μοναδικό τεῦχος τοῦ Δελτίου, γιά ἕναν τελικό ἀπολογισμό τοῦ κύκλου ἐργασιῶν τῆς Ἑταιρίας, θά πρέπει νά συνεκτιμηθοῦν κυρίως, οἱ δημόσιες διαλέξεις της, γιά τίς ὁποῖες οἱ λόγιοι τοῦ περιβάλλοντός της ἐπέδειξαν ἀρκετὴ συναγωνιστικὴ διάθεση. Ἀπό τό 1873 ἕως τό 1890, ἐντός μιᾶς εἰκοσαετίας περίπου, πραγματοποιήθηκαν 75 ἀνα-

κοινώσεις και διαλέξεις και από τὸ βῆμα τῆς μεγάλης αἰθούσης παρήλασαν, ἐκτός ἀπό τόν πολυφανέντα Γεδεών, σημαντικοί πνευματικοί δημιουργοί, ὅπως ὁ Β. Μυστακίδης, ὁ Παπαδόπουλος -Κεραμεύς, ὁ Γ. Βεγλερῆς, ὁ Σ. Βυζάντιος, ὁ Ἐ. Σταματιάδης, ὁ Ἰ. Σακκελίω κ. ἄ. Ἀπεναντίας, τὸ μουσεῖο καί ἡ βιβλιοθήκη τοῦ σωματείου προσέδωσαν μία ἐν πολλοῖς ἀρνητικῆ εἰκόνα μέ τήν μακροχρόνια. Ἐλλειψη ὀργανώσεώς τους· οἱ ἀπαραίτητοι κατάλογοι ἔλειπαν καί ἀρκετές φορές ἡ εἴσοδος ἦταν κλειστή γιά τούς ἐπισκέπτες. Ἡ βιβλιοθήκη καί τὰ ἀρχεῖα φυλασσόμενα στήν λέσχη "Μνημοσύνη", συμπεριλάμβαναν περίπου χίλιους τόμους, ἀντίστοιχος ἀριθμός δηλαδή τῶν ἀντικειμένων τοῦ μουσείου. Ἐντέλει, ὅλα τὰ παραπάνω παραχωρήθηκαν στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

᾽Αντί τελικῆς κρίσεως, παραθέτω μία ᾽άποψη τοῦ Marquis de Queux de Saint-Hilaire, ἔκφραση τὴν τό 1877: Ἀνεξαρτήτως ἐάν τήν υἱοθετεῖ κανεῖς, ἀποτελεῖ πάντως μία καλή ἀφορμή γιά περίσκεψη :

En Orient les hommes se lassent très vite, et sinon l'indifférence, du moins l'apathie succède promptement à l'énergie du premier mouvement. 64

*

*

*

*

Κατά τήν δεύτερη πατριαρχία τοῦ Ἰωακείμ Γ',
 ὁ τότε Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Πατριαρχείου καί ἄξιος ἱστοριο-
 δόφης Καλλίνικος Δελφικάνης ἔκρινε σκόπιμο, γιά τήν διευ-
 θέτηση κάποιου ζητήματος, νά προτρέψει μέ τόν ἀκόλουθο
 τρόπο τόν ὁμότεχνό του Μέγα Χαροφύλακα : " Ἀρχων· σὺ ἔ-
 χεις οἰκειότητα πολλήν μέ τόν πατριάρχην· αὐτός σέ θεω-

ρεῖ μᾶλλον ὡς συνάδελφον παρά ὡς ὑπάλληλον· τοῦ ὁμι-
 λείῳ μέ τόλμην, καί σέ ἀκούει. Διά τοῦτο ἡμεῖς σιωπῶμεν.
 Ἐμεῖς δέν ἠμποροῦμεν· να τοῦ ὁμιλήσωμεν μέ τόσον θάρ-
 ρος".⁶⁵ Ἐνισχύεται νομίζω ἡ ἐντύπωση πού σχηματίστηκε μέ
 τίς προηγούμενες ἀναφορές γιά τόν διορισμό στήν Ἐκκλη-
 σιαστικήν Ἀλήθειαν : ὁ Γεδεών κατάφερε νά ἐπιβληθεῖ
 στόν Πατριάρχη ὡς μία προσωπικότητα ὑψηλῆς ἐκτιμῆσεως
 καί ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης. Κάποτε, μᾶς ἐκμύστηρεύεται ὁ Ἰδι-
 ος, σέ παρατήρηση του ἐπί ἑνός κειμένου, ἔλαβε τήν ἐξῆς
 συναινετική ἀπόκριση τοῦ Ἰωακείμ : "Ἐχεις δίκαιον· μέ
 διέφυγεν ἡ σύμπτωση τῶν δύο ἰδιοτήτων. Εἰς τό ἐξῆς, εἴν
 γράφω τίποτε, βλέπε καί διόρθωνέ το".⁶⁶

Κάποια νύκτα, ὁ Ἰωακείμ ἀποφάσισε νά γράψει
 γιά τό "Ἁγιον" Ὅρος. Ἐξετύπωσε τό φυλλάδιο στό πατριαρ-
 χικό τυπογραφεῖο σέ 16 σελίδες, ἐν ἀγνοία ὅμως τοῦ Γεδε-
 ών. Μετά ἀπό τήν ἐκτύπωση, ὁ Μέγας Χάρτοφύλαξ, καθώς καί
 ὁ τότε μητροπολίτης Χίου Κωνσταντῖνος [Δεληγιάννης] καί
 ὁ προσωπικός του γραμματέας, ὑπέβαλαν ὀρισμένες παρατη-
 ρήσεις ἐπί ὀρισμένων ἐδαφίων. Ὁ Πατριάρχης ἀποδέχθηκε
 τίς ὑποδείξεις, ἐπανατύπωσε τό κείμενο σέ 20 σελίδες καί
 διέταξε νά καοῦν τά πρῶτα ἀντίτυπα. Ὄταν δέχθηκε ἐκ νέ-
 ου παρατηρήσεις, ἐπέδειξε ἐπίσης κατανόηση, ὅμως καί τά
 φυλλάδια αὐτά κατέληξαν στήν πυρά. Ὁ Γεδεών "ἀπήλλαξε

τῆς ὀλοκαυτώσεως" γύρω στά 25 ἀντίτυπα, τὰ ὅποια χάρι-
σε σέ φιλικά του πρόσωπα τιμώντας τήν μνήμη τοῦ Ἰωακείμ. ⁶⁷

"Ἐνίστε", θυμᾶται ὁ στενός του συνεργάτης, "ὁ
Ἰωακείμ ἐσκέπτετο πράγματα ἀπραγματοποίητα, καί κατεσκεύα-
ζε κρίσεις παραδόξους" ⁶⁸ ὅμως "πάντα ταῦτα παρεβλέποντο
ἀπέναντι τῆς πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους ἀφοσιώσεως
καί τῶν ὑψηλῶν καί εὐγενῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, ὧν καί μόνη ἡ ἐκ-
δήλωσις ἦτο φόβος μή παρασκευάσῃ δυσχερείας εἰς αὐτόν" ⁶⁹
Τό 1880 ἔσπευσε νά ἀπευθύνει ἐπιστολή πρὸς τόν ὑπουργό
τοῦ ἔβκαφίου, αἰτώντας νά ἐπιτιμήσει τούς μουσουλμάνους
ἱερεῖς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐπειδή ἀφαιροῦσαν ψηφιδωτά ἀπό
τίς τοιχογραφίες πουλώντας τὰ στούς ξένους. Ἡ ὑπουργική
ἀπάντηση πρὸς τόν κομιστή τοῦ πατριαρχικοῦ ἐγγράφου ἦταν
ἡ ἀκόλουθη : "Ἄς μένη ἡσυχος ὁ πατριάρχης· διὰ τήν Ἁγί-
αν Σοφίαν φροντίζομεν ἡμεῖς ὡς κτῆμα ἡμῶν". ⁷⁰

Ἀφήνω πάντα τόν λόγο στόν ὀφικίαλο, μέ τό ἀπα-
ράμιλλο ὕφος του, νά μᾶς ἀποκαλύψει πληρέστερα τήν προσω-
πικότητα τοῦ ἀγλαοῦς πατρωνός του : "Ἦτο πατριάρχης οἰ-
κουμενικός, ἦτο πατριάρχης ἕλλην. Κατά τόν ὀνομασθέντα βαλ-
κανικόν πόλεμον, καί ὅτε ἐγνώσθη ὅτι οἱ σύμμαχοι σέρβοι,
βούλγαροι, μαυροβούνιοι, ἕλληνες, ἦλθον εἰς τās Μέτρας=Τσα-
τάλτσαν=ὁ Ἰωακείμ ἀπώλεσε τόν ὕπνον. Ἐνίστε ἴστατο μέχ-
ρι μεσονυκτίου εἰς τλ παράθυρον τοῦ κοιτῶνος αὐτοῦ, εὐδί-

ας ούσης, ἀκούει τόν μηκυθμόν τῶν τηλεβόλων, προσδόκιμον
 ἔχων, τήν τῶν συμμάχων νίκην καί τήν ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ
 λειτουργίαν. Εὐρίσκονται δέ τινες. Ἴσως ἐνθυμούμενοι τās
 ἀπό τοῦ τέλους ὀκτωβρίου 1912 δεήσεις αὐτοῦ, κατά τό ἀ-
 πόδειπνόν, εἰς τόν ναῖσκόν τῶν πατριαρχικῶν κελλίων "κα-
 τι δεόμεθα καί ὑπέρ τοῦ καταξιῶσαι ἡμᾶς Κύριον τόν Θεόν
 ἡμῶν ἱεουργῆσαι ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ". Καί τās τελευταίας
 τῆς δεήσεως αὐτοῦ λέξεις διέκοπτον τά δάκρυα, καθῶς ἔβλε-
 πον καί ἤκουον οἱ διάκονοι-ὡς ἐβεβαίωσέ με ὁ τότε δευτε-
 ρεύων τῶν διακόνων Νεόφυτος Ἀποστολίδης. **Ἡὺ**λογήθη δ' ὁ
 Ἰωακείμ ὑπό Θεοῦ, ἀποθανών ἐπί τοῦ θριάμβου τῶν ἑλληνι-
 κῶν ὅπλων, τῇ 13 νοεμβρίου 1912, γενόμενος ἐπί τῶν ἡμε-
 ρῶν ἡμῶν "ὁ τελευταῖος τῶν ἑλλήνων"-καθῶς ὁ παλαιός φι-
 λοποίμην, φιλῶν τό ποιμνίον αὐτοῦ τό ὀρθόδοξον, καί ὑπό
 τοῦ ποιμνίου δικαίως φιλούμενος. Ἐπαναλαμβάνετο δέ περί
 Ἰωακείμ Γ' τό περί Χρυσσοστόμου γραφέν ὑπό Ζωσίμου "Ἦν
 γάρ ὁ ἄνθρωπος ἄλογον ὄχλον ὑπαγαγέσθαι δεινός". **71**

* * *

Ο "πανσλαβιστής πατριάρχης Ίωακείμ Γ'" και
 ο "πανσλαβιστής χατοφύλαξ Μ.Ι.Γεδεών"⁷² τόν επιθετικό αὐ-
 τό προσδιορισμό ἔκρινε ὡς κατάλληλο ὁ Γεδεών γιά νά ἔκ-
 φράσει τόν φιλορωσισμό τοῦ ἴδιου καί τοῦ Πατριάρχη, δεύ-
 τερο, μετά ἀπό τό προνομιακό καθεστῶς, στάδιο συμπορεύσε-
 ως τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν ὑπέρ "τοῦ πρὸς τοὺς
 ὀρθοδόξους ἐν γένει, καθήκοντος"⁷³. "Τήν Ρωσσίαν εἶχον κα-

θῆκον' να σέβωνται καί τιμῶσι πάντες οἱ τῆς Ἀνατολῆς ὀρθόδοξοι μετά τήν πρός τοὺς ἔλευθέρους Ἕλληνας προστασίαν, ἀπεδειχθεῖσαν ἐν τῇ συνθήκῃ τῆς Ἀδριανουπόλεως (1829)".⁷⁴ Αὐτό ἦταν τό διάδημα τοῦ φιλορώσσικοῦ τάγματος καί ὡς φαίνεται, παρά τίς μετέπειτα δολιεύσεις τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ἡ διακαῆς προσδοκία πραγματώσεως τῆς πολυθρόλλητης διαθήκης τοῦ Μεγάλου Πέτρου παρέμενε ἀφθορη γιά ὅσους πίστευαν στό βιβλικό "Καί ἤξουσιν ἐπί τό αὐτό ἀπό γῆς βορρᾶ, καί ἀπό πασῶν τῶν χωρῶν ἐπί τήν γῆν, ἣν κατεκληρονόμησα τοὺς πατέρας αὐτῶν" (Ἱερει. Γ', 18). Μᾶς ἀναφέρει ὁ Γεδεών ὅτι οἱ "ἐν Καυκάσῳ ἄθλοι" τοῦ Ἱγνατίεφ ἀποτελοῦσαν θέμα "ἐνθουσιωδῶν συνομιλιῶν" γιά τοὺς συμπατριῶτες του, ἐνῶ ἡ ἐπίσκεψη στόν Πανάγιον Τάφον τοῦ μεγάλου δουκός Κωνσταντίνου Νικολάγεβιτς τήν ἀνοιξη τοῦ 1859, ἐνέπνευσε τόν Ἡλία Ταυταλίδη νά ἐκδηλώσει "ὑπερμεγαληγόρως" τά ἀδελφικά του συναισθήματα, παρομοιάζοντας τήν ἀφιξη τοῦ Μ. Δουκός μέ θεϊκή ἐπίσκεψη.⁷⁵ Καί ὁ ἴδιος ἐξ᾿ ἄλλου, κατά τήν δημοσιογραφική του συνεργασία μέ τόν Μισσηλίδη, ἐμφανίσθηκε ὡς ὁ γνησιότερος κήρυκας τοῦ δόγματος τῶν ρωσσοφρόνων, ἀποδεχόμενος τόν Ἱγνατίεφ ὡς πολιτικό ἄνδρα μεγάλης ἰσχύος καί ὑποδεικνύοντας τήν Ρωσσία ὡς τήν μόνη εὐμενῶς διακειμένη πρός τόν ἑλληνισμό εὐρωπαϊκῆ Δύναμη.⁷⁶

Μέ τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἰωακείμ Β', τόν
 "ἀληθινόν Κοκκώδη"⁷⁷, εἶχε ἐπίσης καλές σχέσεις ὁ Ἄρχων.
 Ἐκτιμοῦσε τόν Προκαθήμενο αὐτόν τοῦ θρόνου, γιά τήν ὀξύ-
 νειά του, τήν πολιτική του ἔμπειρία καί δεξιοτεχνία, ἀλλά
 κυρίως γιά τό ὅτι "ἔπέτυχε τοῦ εὐτυχήματος τῆς ἀναθερ-
 μάνσεως τῶν μεταξύ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως καί
 τῆς Ρωσικῆς σχέσεων"⁷⁸. "Μετ' ἀφοσιώσεως καί εἰλικρινείας"
 συνεργάσθηκε ὁ Γεδεών καί μέ τόν Διονύσιο Ε', διατηρών-
 τας καί ἐπί πατριαρχίας τοῦ "πατρικοῦ" του "φίλου"⁷⁹, τήν
 ἀρχισυνταξία τῆς Ἀληθείας. Ἀντιθέτως, καμία συμπάθεια δέν
 ἔτρεφε πρὸς τόν Ἄνθιμο ΣΤ', ἐφαίτιας βεβαίως τῆς "ἀφοο-
 νός" τοῦ στάσεως στό Βουλγαρικό Ζήτημα,⁸⁰ ἣ ὁποία καί ἀπέ-
 φερε τήν ἀνακήρυξη τοῦ σχίσματος. Τήν μῆνιν του γιά τό
 ὀλέθριο αὐτό σφάλμα, ἐξωτεοίκευσε καταλλήλως ὁ Γεδεών,
 μέσω τοῦ ἀνωνώμου φυλλαδίου, τά διορθωτέα καί ἐπείγοντα,
 ἀναθεματίζοντας τόν Ἄνθιμο ΣΤ' ὡς κληρικό "καταπατήσα-
 ντα καί ἐμπαίξαντα" τούς θείους καί ἱερούς κανόνες καί
 "ΚΑΘΗΡΗΜΕΝΟ καί ΑΦΩΡΙΣΜΕΝΟ" δυνάμει τῶν Ἀποστολικῶν Κα-
 νόνων.⁸¹ Ἡ ἀντιπάθειά του πρὸς τόν Ἰωακείμ Δ' δέν ἐκπήγα-
 γε πάντως ἀπό ἐκκλησιαστικά ζητήματα. Ὁ Γεδεών εἶχε πει-
 σθεῖ ὅτι ὁ Πατριάρχης αὐτός ἦταν "κάτοχος κακῆς ψυχῆς,
 ἄρπαξ καί χάριν τοῦ χρήματος παρανομῶν"⁸² καί διεξήγαγε
 συστηματική πολεμική ἐναντίον του μέσω τῆς Μεταρρυθμίσε-

εως τοῦ Καΐρου καί τῆς Βυζαντίδος τῆς Πόλεως. ⁸³

*

Ὡς "ἐπί πολλά ἔτη φίλους ἀληθινούς" ἀναγνώριζε ἐν πρώτοις, τοὺς διδασκάλους του Εὐστάθιο Κλεόβουλο καί φιλόθεο Βρυέννιο, καθώς καί τόν μητροπολίτη Σωζαγαθουπόλεως Παρθένιο, ὁ ὁποῖος κληροδότησε τήν περιουσία του στήν γενέτειρά του Μηχανιώνα Κυζίκου, ὥστε νά καλύπτονται οἱ ἐκκλησιαστικές καί ἐκπαιδευτικές τῆς ἀνάγκες. ⁸⁴ Συναριθμοῦνται ἔτις, ὁ "εὐσεβῆς πατριώτης καί φιλόμουσος κληρικός" μητροπολίτης Βάρνης Πολύκαρπος, ὁ συνεργάτης τοῦ Ἰωακείμ Γ' Κωνσταντῖος ὁ Βερροῖας, ὁ πολέμιος τοῦ Ἰωακείμ Δ' Γαβριήλ [Κατσαρός] ὁ Σάμου, ὁ Ἡοακλείας φιλάρετος [Βαφείδης], ὁ ὁποῖος ὡς συνοδικός μητροπολίτης ἐπιζητοῦσε πάντοτε τήν συνεργασία τοῦ Γεδεών, καθώς καί ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βασίλειος Γ' [Γεωργιάδης], μέ τόν ὁποῖο ὁ Γεδεών συνεργάσθηκε σέ θέματα ἀκανθῶδη, ὅπως, ἡ ὑποστήριξη τοῦ Δαμιανοῦ Τεροαλύμων καί ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Γερμανοῦ Γρηγοῦ ἀπό τήν θεολογική Σχολή Χάλκης. ⁸⁵

* * *

Δέν θά πρέπει πάντως ὁ Γεδεών νά ἔχει κανένα παράπονο: Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία μερίμνησε δεόντως ὡς πρός

τήν ἀπόδοση τοῦ δημοσίου ἑπαίνου καί τήν ἀπονομή τιμη-
 τικῶν τίτλων πρὸς τό ὀτρηρό καί πιστό της τέκνο : Στίς
 21 Ἰανουαρίου 1898 χειροθετήθηκε ἀπό τόν Κωνσταντῖνο Ε΄
 [Βαλλιάρη] ὡς Μέγας Χαρτοφύλαξ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρ-
 χείου "ἐνεκα τῶν σπουδαίων αὐτοῦ συμβολῶν, ἅς εἰσῆνεγκεν
 εἰς τε τήν μεσαιωνικήν καί τήν ἐκκλησιαστικήν ἱστορίαν
 τῶν κάτω χρόνων"⁸⁶. - Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ἡ χειροθεσία
 αὐτή ἐπρόκειτο νά γίνει ἀρχικῶς γιά τό ὄφικιο τοῦ ὑπομ-
 νηματογράφου,⁸⁷ σύμφωνα μέ τήν αἴτηση ὀρισμένων ἀρχιερέων.
 Ἐν τούτοις, ὁ Γεδεών ἐντυπωσιασμένος ἀπό τόν τίτλο τοῦ
 Μεγάλου Χαρτοφύλακος, τόν ὁποῖο εἶχε πρωτοσυναντήσει στά
 γυμνασιακά του ἀναγνώσματα, ἐπρότεινε στόν Πατριάρχη τό
 ὄφικιο αὐτό,⁸⁸ μεταπείθοντάς τον. - Τό 1901, μέ τήν συμπλήρω-
 ση τριακονταετοῦς ἐπιστημονικῆς δράσεως, ὁ Ἰωακείμ Γ΄ πρω-
 τοστάτησε στόν πανηγυρικό ἑορτασμό τῆς ἐπετείου, καθιερώ-
 νοντας ἀφ' ἑτέρου, στό πρόσωπο τοῦ Γεδεών, τήν θέση τοῦ Χρο-
 νογράφου τοῦ Πατριαρχείου. Ἄς δοῦμε πῶς ἀνακοίνωσε τό
 ἑόρτιο γεγονός ὁ πρόεδρος τῆς διοργανωτικῆς ἐπιτροπῆς, ὁ
 Νικοπόλεως καί Πρεβέζης Δωρόθεος, πρὸς τόν Πατριάρχη Ἀλε-
 ξανδρείας φῶτιο, ἐπικαλούμενος καί τήν δική του ἀρωγή :

Τριάκοντα ὄλων εὐκάρπων ἐνιαυτῶν κύκλου
 συμπληρωμένου, ἀφ' ἧς ὁ ἐλλόγιμος Μ. Χαρτοφύλαξ
 τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας κ. Μανουήλ Ἰ. Γεδε-
 ῶν τήν πρώτην αὐτοῦ ἱστορικῆν διατριβὴν τύποις

ἔξεδωκε, θέμα ἔχουσα τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίαν τὸν Γ' καὶ μετὰ ταῦτα ἐπεδίωξε τὴν διαφώτισιν σκοτεινῶν σελίδων τῆς μεσῆλικος τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίας, πλήν πολλῶν ἄρθρων ἐκκλησιαστικῆς καὶ φιλολογικῆς ὕλης ἐν ἐφημερίσι δημοσιευθέντων, διακοσίας πεντήκοντα ἔκτοτε ἐκδούς ἱστορικές διατριβάς καὶ τὸ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας λαμπρὸν παρελθὸν τῇ γραφίδι στηλογραφήσας, ἔγνωμεν ὀρίσαι ἡμέραν κοινῆς ἐορτῆς τῶν τιμῶντων αὐτὸν τὴν Κυριακὴν 14^ῃ Ὀκτωβρίου ἐνεστῶτος σωτηρίου ἔτους, τοῦτο μὲν ὅπως καὶ δημοσίᾳ δηλωθῆ ὁ προσήκων αὐτῷ ἔπαινος, τοῦτο δέ ὅπως ἐπισημότερον ἐν πανηγυρικῇ τελετῇ συγκροτουμένη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ ἐνταῦθα πρεσβυγενοῦς Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ἢ τριακονταετῆς τοῦ ὄτρηου τῆς μεσῆλικος ἱστορίας τοῦ ἔθνους ἐρευνητοῦ ἐργασία παγκυρισθῆ.

Βέβαιον δέ ὄντες ὅτι ἡ Γεραρά Αὐτῆς κορυφὴ γινώσκει τὸν ἄνδρα καὶ τιμᾷ δεόντως τὰ ἔργα αὐτοῦ, ὑποκείμενον ἔχοντα πάντα τὴν ἱστορίαν ἐν γένει τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας, ἧς σέμνωμα τυγχάνει καὶ ἡ ἡμετέρα σεπτή κορυφὴ, εὐσεβάστως πάνυ προαγομέθα ἵνα ἀνακοινώσωμεν Αὐτῇ τὰ κατὰ τὴν διοργάνωσιν τῆς ἐν λόγῳ τριακονταετηρικῆς ἐορτῆς καὶ ἐκφράσωμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι καὶ Αὐτὴ βραβεύουσα τὸν γεραίρόμενον ἄνδρα καὶ εἰς ἐρεύνας ἐν τῷ μέλλοντι τὴν φιλοπονίαν αὐτοῦ ὑποθερμαίνουσα, θέλει εὐαρεστηθῆ ἐν τῇ διακρινούσῃ Αὐτὴν βαθεῖα περινοίᾳ καὶ συνέσει παρασχεῖν τεκμήρια συμπαθείας καὶ τιμῆς πρὸς αὐτόν, δι' οὗ ἂν ἐγκρίνη τρόπον προσφορώτερον. 89

Στίς 21 Ὀκτωβρίου, ἡ μεγάλη αἰθουσα τοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου κατεκλίσθη ἕκ πολυπληθεστάτης ὁμηγύρεως λογίου καὶ ἐπιστημονικοῦ κόσμου τεκμηριώσαντος τὴν πρὸς τὸν φιλοπώτατον καὶ πολυγραφώτατον διαπρεπῆ μεσαιωνολόγον ἀκραιφνῆ ἐκτίμησιν καὶ ἀγάπην⁹⁰· Ὁ Ἰωακείμ Γ' ἐκπροσωπήθη ἀπὸ τὸν Ἀμασείας Ἀνθιμο, ἐνῶ πέραν τῶν Συνοδικῶν ἀρχιερέων

παρέστησαν ἑκπρόσωποι τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, μέλη τοῦ Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου, οἱ πρεσβευτὲς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Σερβίας, ἑλληνομαθεῖς κληρικοί τοῦ τάγματος τῶν Assomptionistes καὶ ἄλλοι ἐπίλεκτοι κληρικοί καὶ λόγιοι. ⁹¹ Μετὰ ἀπὸ τὴν προσφώνησιν τοῦ Ἁγίου Νικοπόλεως, ὁ ὁποῖος ἐν κατακλείδι εὐχήθηκε στὸν Ἄρχοντα, "τὴν ἑξαιρετικὴν αὐτὴν καὶ ἐν τρόποις καὶ ἐν λόγοις φυσιογνωμίαν τῆς ὡραίας Βασιλίδος", ὅπως "ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους καταξιωθῆ ὑπὸ τῆς θείας χάριτος ἵνα ἑορτάσῃ καὶ τοὺς ἀδαμαντίνους αὐτοῦ γάμους μετὰ τῆς ἥν ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἠρετίσατο σευνηῆς νύμφης-τῆς Ἐπιστήμης, χωρὶς οἱ ψυχροὶ τοῦ ἐπερχομένου γήρατος νόμοι νὰ ψυχράνωσι καὶ ἐπ' ἐλάχιστον τὴν ἀμοιβαίαν λατρείαν τῆς εὐλογημένης ὑπὸ τοῦ ἔθνους συζυγίας", ⁹² ἀνακοινώθηκαν τὰ πιττάκια τοῦ Ἰωακείμ Γ' γιὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Γεδεών ὡς Χρονογράφου καὶ τὴν πατριαρχικὴν δωρεὰ τῆς ἱερᾶς εἰκόνης τοῦ Ἁγίου Μανουήλ, ⁹³ καθὼς καὶ τὸ πιττάκιον τοῦ Ἱεροσολύμων Δαμιανοῦ γιὰ τὴν ἀπονουή ⁹⁴ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ἱππότητος τοῦ Παναγίου καὶ Ζωοδόχου Τάφου. Τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ ἔργου τοῦ τιμωμένου ἐπεχείρησε ὁ ἀξιόμοτεχνός του Βασίλειος Μυστακίδης, ἐνῶ τὸν προσεφώνησαν ἐπίσης, ὁ ἑκπρόσωπος τοῦ Συλλόγου Ι. Πανταζίδης, ὁ ἑκπρόσωπος τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑταιρείας Γ. Βασιλειάδης, ὁ διευθυντὴς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς Σχολῆς Γεώργιος Παπαδόπουλος καὶ ἑκπρόσωποι ἄλλων εὐαγῶν σωματείων. ⁹⁵

Τό 1919, ἐπιτροπή ἀποτελούμενη ἀπό τόν μητρο-
 πολίτη φιλαδελφείας Χρυσόστομο [Χατζῆ Σταύρου] καί τούς
 Μ. Αὐθεντόπουλο, Β. Μυστακίδη, Δ. Σάρρο, Ι. Παπαδόπουλο καί Σ.
 Χουδαβερδόγλου, ἀνέλαβε τήν διεξαγωγή ἑνός φιλολογικοῦ
 ἱωβηλαίου γιά τήν συγγραφική του πεντηκονταετηρίδα καί
 τήν συνακόλουθη ἔκδοση πανηγυρικοῦ καί τιμητικοῦ τεύχους.⁹⁶
 Ἀνάλογη ἐπιτροπή συστάθηκε καί στήν Ἀθήνα μέ τήν συμμετο-
 χή τοῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, τοῦ Μ. Εὐαγγελίδη, τοῦ Νικ.
 Πολίτη, τοῦ Βλ. Γαβριηλίδη καί τοῦ Κ. Ψάχου, ἐνώστιά πλαί-
 σια αὐτά, στίς 21 Ἰουνίου τοῦ ἴδιου ἔτους, σέ μεγάλη συ-
 γκέντρωση ἑταίρων τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρεί-
 ας, στήν αἴθουσα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ὁ Χρυσόστομος
 Παπαδόπουλος ἐξῆρε τό ἔργο τοῦ "διαπρεποῦς μεσαιωνοδίφου",
 ἐνώ συγχαρητήρια ἀπέστειλαν, ἡ Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν, ὁ
 Σύλλογος "Παρνασσός" καί ἡ ἑλληνική κυβέρνησις.⁹⁷

Γιά τήν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς συγγραφικῆς του
 δράσεως ἐφρόντισε πάντως ὁ ἴδιος, ἐκδίδοντας τό 1896 μίαν
 ἀναγραφὴ τῶν δημοσιευμάτων του ἀπό τό 1871, καί ἀποστέλλον-
 τάς τήν σέ ὅσους ἐπί ὅλα αὐτά τά χρόνια ἐπέδειξαν "στορ-
 γή" γιά τίς ἐκδόσεις του. Στήν ἀναγραφὴ ἀριθμοῦνται 223⁹⁸
 μελετήματα καί "διατριβές", ἀφοῦ ἐξαιρέθηκαν 300 περίπου
 "προϊόντα γραφίδος νεανικωτέρας καί ποτε δυσχαλίνου",⁹⁹ ἐνώ
 καταχωρεῖται καί μεγάλο τμήμα τῶν κρίσεων γιά τό ἔργο του,

δημοσιευμένες και μή· συμπεριέλαβε επίσης και τους ἀκαδημαϊκούς και ἐπιστημονικούς τίτλους πού απέσπασε : Εἰσήχθη ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος στό Τμήμα Ἱστορίας και φιλολογίας τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (1891) και στήν Ἀκαδημία τῆς Rouen (1893), ὡς τακτικό μέλος στήν Ἱστορική και Ἐθνολογική Ἐταιρεία τῆς Ἑλλάδος (1891) και στήν Ἐταιρεία τῆς Ἱστορίας και Διπλωματίας τῶν Παρισίων (1887) και ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος επίσης, στήν Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία τῶν Ἀθηνῶν (1893).¹⁰⁰ Τό palmarès αὐτό ἐμπλουτίσθηκε περισσότερο, ὅταν τό 1903 ὀνουάσθηκε Ἀξιωματικός τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἀπό τό γαλλικό Ὑπουργεῖο Παιδείας και τό 1929 ἐξελέγη πρόεδρος μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.¹⁰¹

Μέ τήν Ἀναγορά ὅμως, ὁ Γεδεών διεκδικεῖ και ἕναν ἐπί πλέον ἔπαινο εἰδικῆς διακρίσεως, ἐφ' ὅσον μνημόνευε μέ εὐγνωμοσύνη και ὅσους δυσμενῶς ἔκριναν τά ἔργα του ὑποδεικνύοντάς του τά ἐσφαλμένα και χειραγωγώντας τον για τήν συμπλήρωση τῶν ἀτελειῶν του : "Τῆς τοιαύτης χειραγωγίας τήν ἀνάγκην ἀνομολογῶ και νῦν και κατόπιν".¹⁰² θά ὑπογράμμιζε. Τό ἴδιο θά διαπράξει ἄλλωστε και στήν Μνεῖα τῶν πρό ἐμοῦ τῶν ὠριμοτέρων του χρόνων, ἀφιερώνοντας σελίδες στήν μνήμη ὄσων, εἴτε μέ τό συγγραφικό τους ἔργο, εἴτε μέ τήν προφορική παράδοση, τόν χειραγώγησαν ὡς πρός

τήν ἔρευνα καί τήν γνώση τῆς μετά τήν ἄλωση ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ¹⁰³ ἀνέδειξε ἔτσι σωστά τήν σχέση του μέ μία ἀπό τίς γνησιότερες ἐκφράσεις τῆς λογίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως : τήν πνευματική χειροθεσία.¹⁰⁴

* * *

Ὡς ἐρευνητικό καί ἱστορικό "ἄλφαθητάριο" συνήθιζε νά θεωρεῖ τήν Νεοελληνικήν Φιλολογίαν τοῦ Ἀνδρέα Παπαδοπούλου-Βρετοῦ, τήν ὁποία καί τακτικά ξανακοίταζε.¹⁰⁵ Στήν ἴδια μοίρα συγκαταλέγονται, τό Σχεδιάσμα περὶ τῶν μετά τήν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχολείων τοῦ Ματθαίου Παρανίκα καί ὁ "ἄχώριστος σύντροφος", ἡ Νεοελληνική Φιλολογία τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα.¹⁰⁶ Τό 1870, ὡς πτυχιούχος πλέον τῆς Μεγάλης Σχολῆς, ἐγνώρισε στήν Πόλη τόν δημοσιογράφο καί λόγιο Ἐπαμεινώνδα Σταματιάδη, τοῦ ὁποίου τά ἔργα (Ἱστορία τῆς ἁλώσεως τοῦ Βυζαντίου ὑπό τῶν φράγκων, καί τούς Καταλανούς ἐν Ἀνατολῇ, Βιογραφίαι ἑλλήνων μεγάλων διερμηνέων, Ἁγία Σοφία) μελέτησε "μετ' εὐχαριστήσεως καί ὠφελείας".¹⁰⁷ Συγχρόνως ἐγνώρισε τόν Ἰωσήφ Μύλλερ, ὁ ὁποῖος τότε ἐτοίμαζε τήν ἔκδοσιν τῶν ἐπισημῶν γραμμάτων τῆς μονῆς τῶν Λέμβων (Acta monasteriorum, τόμ. Α', 1871) καί τόν "ἄκάματον" Σάθα, χάριν τοῦ ὁποίου

μετέγραψε μεγάλο μέρος τῶν σωζομένων Ἐφημερίδων τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, στό Ἀγιοταφικό Μετόχιο. ¹⁰⁸

Ἐπῆρχαν βεβαίως καί τά "Ἀναγνωσματάρια" : ὁ Βίος Στεφάνου Καραθεοδωῆ, ἱατροῦ, ὑπαγορευθεῖς ὑπό Ἡλιοῦ Τανταλίδου, ἡ Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς καί τό Σχεδίασμα περί τοῦ πατριάρχου Ἱερευίου Β', τοῦ Σάθα, Τά μετά τήν ἄλωσιν, τοῦ Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, ἐπιμελεία τοῦ Γερμανοῦ Ἀφθονίδη, ἡ Ἱστορία καί Στατιστική τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ Σάββα Ἰωαννίδη, τά φιλολογικά Σωζόμενα, τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, κ. ἄ. Ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός, ὁ Μαργαρίτης Δήμητσας, ὁ Περικλῆς Ζερλέντης, ὁ Περικλῆς Τριανταφυλλίδης καί ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης καταλαμβάνουν ἔτις περίοπτη θέση στόν κατάλογο τῶν "ὁδηγῶν καί βοηθῶν" του στήν ἔρευνα. ¹⁰⁹

* * *

"Ἐάν ἐπισκεφθῆ τις δέκαδε τόν βυζαντινολόγον κύριον Μανουήλ Ἰ. Γεδεών καί ἴδῃ αὐτόν ἐργαζόμενον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ αὐτοῦ, εἰλικρινῶς ὁμιλῶν θά ὁμολογήσῃ ὅτι πράγματι εὐρίσκεται ἀπέναντι πραγματικοῦ ἐπιστήμονος, ἐνώπιον ἀκαταβλήτου ἐξερευνητοῦ, ὅς διά τοῦ μεγίστου αὐτοῦ ζήλου καί τῆς ἀκτινοβολούσης εὐφυΐας του ἄλ-

κίμως ἀνιχνεύων κ' ἐρευνῶν τὰ σκοτεινά σημεῖα τῆς μέσης ἱστορίας τῶν Βυζαντινῶν ἐπιδεξίως ἀνακαλύπτει καί μετὰ φιλοσοφικῆς ὄντως μετριοφροσύνης γνωρίζει ἡμῖν πολλῆς σημασίας ἄξια ἱστορικά συμβεβηκότα, ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένα μετὰ τε τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν πατέρων μας".¹¹⁰ Ἔτσι τὸν σκιαγραφοῦσε ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τοῦ Εἰκονογραφημένου Ἡμερολογίου τοῦ 1896. Τὸ 1944, νεκρολογώντας τον στίς σελίδες τῶν Θρακικῶν, ὁ Νικόλαος Βασιλειάδης θυμόταν ὅτι ἀπὸ τὸ γειτονικό του σπίτι στό φανάρι τὸν ἔβλεπε συχνά νά φυλλομετρεῖ τόσον τοὺς τόμους τῆς ἐκκλησιαστικῆς Πατρολογίας ὅσο καὶ τίς σκονισμένες φυλλάδες τῶν παλαιοβιβλιοπωλείων. "Δέν ἄφηκε", μᾶς λέει ὁ Βασιλειάδης, "ἀνεξέταστη σκωληκόβρωτη βιβλιοθήκη πού συνήντησε, οὔτε βατρυδοφαγωμένα φυλλάδια, χειρόγραφα κι ἔντυπα. Οἱ παλαιοβιβλιοπῶλαι ἔγιναν φίλοι. Ἔῖχε πελώριαν βιβλιοθήκην καλὰ ὀργανωμένη μὲ συρταράκια, μὲ δελτάρια μ' ἀριθμούς".¹¹¹

Ἔτσι μπορούμε νά κατανοήσουμε εὐκολώτερα τὸ πῶς οἱ πλέον τῶν 200 "διατριβές" τοῦ 1896 ξεπέρασαν τίς 750 ἕως τὸν θάνατό του (1943). Μὲ τὴν ἀριθμητικὴ λογικὴ σημαίνει πῶς ἐργάσθηκε μὲ ἕναν σταθερὸ ρυθμὸ τῶν 10 τουλάχιστον μελετημάτων τὸν χρόνον, δοκιμάζοντας ἐνίοτε καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης δημιουργικότητος. Θά πρέπει πάντως

νά βοηθήθηκε κατά πολύ από τό ισχυρότατο μνημονικό του - "στό ἄκουσμα ἑνός ὀνόματος παρέθετε ἀμέσως σχετικά ὀνόματα, χρονολογίες, ἐκδόσεις καί βιβλιογραφικές παραπομπές" μαρτυρεῖ ὁ Βασιλειάδης - τό ὅποιο καί ἐκμεταλλεύτηκε καταλλήλως στά συστηματικά του ἔρανόσηματα ἀπό τήν προφορική παράδοση.¹¹² Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Γεδεών ἀνδρώθηκε πνευματικά σέ χρόνους κατά τούς ὁποίους στόν ἑλλαδικό χῶρο εἶχε δρομολογηθεῖ ἡ ροπή πρὸς τόν ἀρχαϊσμό καί ἡ μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους ἀπό τό παρόν στό παρελθόν. Νοσταλγία, πατραγαθιά καί φυσικά οἱ λαογραφικές σπουδές τοῦ ἀρχισαν μέ τήν προσπάθεια ἀνευρέσεως στήν σύγχρονη ζωὴ τεκμηρίων γιά τήν πολιτισμική καί φυλετική ἐνότητα τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ μέ τόν ἀρχαῖο. Καί ἐάν στίς μελέτες τους ἀρκετοὶ Ἕλληνες λαογράφοι χρησιμοποίησαν, κατ'ἀρχήν, κείμενα, δηλαδή κατεγραμμένα τραγούδια, ἔθιμα, παροιμίες κτλ., στήν λαϊκὴ συλλογικὴ μνήμη, ἡ εἰκόνα τοῦ Βυζαντίου εἶχε ἀποτυπωθεῖ καλά, συνυφασμένη μέ τήν προγονικὴ δόξα ἡ θρησκεία, τὰ τραγούδια, οἱ λαϊκὲς δημιουργίες, οἱ προφορικές παραδόσεις, ὅλα αὐτὰ ἐπανεφέρον τὸ Βυζάντιο. Ὁ Γεδεών ἀνέτρεξε συχνά στήν προφορικὴ παράδοση γνωρίζοντας ὅτι στά ἀπέραντά της ὕδατα μπορούσε νά ἀπλώσει μέ ἀσφάλεια τὰ δίκτυά του. Ἀφ'ἑτέρου, ἐπράξε καί αὐτό, τό ὅποιο ἀρκετοὶ λαογράφοι τῆς πολυθρόνας¹¹³ δέν ἐτήρησαν : ἐπεδίωξε νά ταξιδεύσει καί νά ἐπισκεφθεῖ τόπους, γιά τούς οποί-

ους θά ἔγραφε. Κατά τήν πρώτη του ἔξερευνηση ἦταν μόλις 14 ἐτῶν συνοδευόμενος ἀπό τούς γονεῖς καί τά ἀδέλφια του περιηγήθηκαν μία πανέμορφη κωμόπολη τῆς Προποντίδος, τό Μυριόφυτα. Ἐξεπλάγη τότε, ἀντικρίζοντας μία "χιλιότομον" ἰδιωτική βιβλιοθήκη, μέ ἑλληνικά βιβλία ἐκδομένα πρίν ἀπό τό 1840, σέ σχῆμα 4ο καί 8ο. Ξαναεπισκέφθηκε τό Μυριόφυτον τό 1891 καί τό 1896, στά πλαίσια τῶν περιοδειῶν του στήν Προποντίδα καί τήν Ἀνατολική Θράκη.¹¹⁴

Σέ ὅσα χωριά καί κωμοπόλεις μετέβαινε ἐξέταζε κυρίως δύο οὐσιώδη σημεῖα : τήν διατήρηση τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως. "ὑπάρχει συνείδησις ἑλληνική παρ' ὑμῖν τοῖς χωριάταις;" καί τήν ἀριθμητική κατάσταση τοῦ πληθυσμοῦ: "φυραίνομεν ἤ πληθυνόμεθα;"¹¹⁵ Ἐρωτήματα, τά ὁποῖα προξενοῦσε φυσικά ἡ ἔντονή του ἀνησυχία γιά τήν διάσωση τῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία ἀπειλεῖτο τόσο ἀπό τήν πληθυσμιακή ἐξασθένιση ὅσο καί ἀπό τίς ποικιλόμορφες ξένες ἐπιρροές. Ἐξ ἄλλου καί ὁ "ἱερός πόθος" του γιά "προσκύνημα" στό Ἅγιον Ὄρος, τόν ὁποῖο πραγματοποίησε δώδεκα φορές ἕως τήν ἐνάτη δεκαετία τῆς ζωῆς του, ἐπήγαγε, πέραν τῶν ἱστοριοδιφικῶν του ἀναγκῶν, καί ἀπό τήν διακαή του μέριμνα γιά τήν ἀγιορείτικη κληρονομιά :

Ἔμαθον καί γράφω περί τε τοῦ μοναχικοῦ συστήματος καί τοῦ Ἅγίου Ὄρους, περί οὗ καί ἄλλοτε θά γράψω· διότι πολλάκις ἔγραψα,

ὑπ' οὐδενός προτραπείς, οὐδέν ζητήσας εἰς
ἀμοιβήν, ποθῶν πάντοτε τήν τοῦ καθεστῶτος
ἐν Ἁγίῳ Ὄρει συντήρησιν. 116

Μελέτησε πολύ στίς ἁγιορειτικές βιβλιοθήκες, μετέγραψε
πολλά βυζαντινά καί μεταγενέστερα χειρόγραφα καί "ἤκου-
σε πολλά" ἀπό πολύπειρους γέροντες. Μετά ἀπό τίς πρῶτες
τέσσερεις ἐπισκέψεις του, τό 1885, ἐξέδωσε τόν πολυσέλιδο
Ἔθωνά του, δημοσιεύοντας πέραν τῶν ἀναμνήσεών του, ἄρκε-
τά χρυσόβουλλα, σιγίλλια κ.ά. ἔγγραφα, κείμενα ἁγιορειτῶν,
πίνακες ἐπιτρόπων, ζωγράφων, μουσικῶν, καταστάσεις ἀρχείων
καί βιβλιοθηκῶν κ.ά.

*

Στήν εὐδόση τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἔθωνος συνε-
τέλεσε ἄρκετά ὁ "πατρῶων" πρίγκηψ Γεώργιος Ἁλ. Μαυροκορ-
δάτος, ὁ ὁποῖος συνέδραμε καί γιά τίς ἐκδόσεις τῶν Χρονι-
κῶν τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας (1883) καί τῶν Χρονικῶν
τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καί τοῦ ναοῦ (1884). Μέχρι τήν συγ-
γραφική του τριακονταετηρίδα πάντως, κανένα ἔθνικό ταμεῖο
δέν στάθηκε ἄρωγός στίς ἐκδόσεις του. Τό 1901, ὁ Ἰωακείμ Γ',
πρός χάριν του, δημιούργησε τήν θέση τοῦ Χρονογράφου τῆς
Μ. Ἐκκλησίας, ὥστε ὁ Γεδεών νά ἀποκτήσει ἕνα σταθερό εἰσό-
δημα. Ἐκτοτε ἐξ ἄλλου, ἐμφανίσθηκαν καί ὀρισμένοι χορηγοί

τῶν ἐκδόσεών του, ὅπως οἱ ἱερέες μονές Βατοπεδίου καί Ἁγίου Παντελεήμονος, τό ἑλληνικό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ὁ Ἑλληνικός φιλολογικός Σύλλογος καί ὁ Λεωνίδας Γ. Ζαρίφης.¹²⁰

Ἴσως ὅμως ὁ ἀγώνας καί ἡ ἀνησυχία γιά κάθε νέα ἐκδοση νά μήν σταμάτησαν ποτέ· εἶναι ἀρκοῦντως λυπηρό ὅτι τό 1939, παρά τήν ἐγνωσμένη πνευματική καί συγγραφική του προσφορά, ἐξαναγκάσθηκε νά ἐκδώσει ἀγγελία συνδρομῆς γιά τήν Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων, αὐτοδιαφημίζοντας τό ἔργο του ὡς "ἀπαραίτητον διά πᾶσαν βιβλιοθήκην" - "Ἱστορίαν εἰδικῶς τοιαύτην οὐδεῖς ἔγραψεν ἕως σήμερον" - καί ἐκφράζοντας τήν εὐχή καί τήν ἐλπίδα ὅτι κατόπιν ἐβδουηκονταετοῦς ἐργασίας του, θά τύχει τό βιβλίον του τῆς ὑλικῆς ὑποστηρίξεως τῶν φιλιστόρων. Πικρία ἀπορρέει καί ἀπό τήν κατακλείδα τῆς Μυείας του, μέ σαφή πάντως ὑπαινιγμό κατά τοῦ τότε Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί ἐπιφανοῦς ὁμοτέχου του Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου :

Ἔχω ἔτι νά εἶπω πολλά - εἴάν ὑγιῆς ζήσω, καί εὕρω ὑποστηρικτάς ἐκδόσεών μου· καίτοι μοί ἐπίκειται πλέον κατατόνησις, οὐχί ἔξ ἐργασίας, ἀλλ' ἔκ τῆς ἀναληθσίας τῶν δυναμένων νά πράξωσι τό ἀγαθόν, καί μή θελόντων - ἀποφευγόντων νά εὕρωσιν - ὄχι ἔκ τῶν ἰδίων - μή γένοιτο - τά τήν ἐκδοσιν βιβλίων ἱστορικῶν εὐκολύνοντα μέσα. Ἐννοῶ τόν πανιερώτατον μητροπολίτην Ἀθηνῶν. **121**

θλιβερότερη ἴσως εἶναι ἡ ἀναφορά ἑνὸς συμπολίτη του δημοσιογράφου, τοῦ Παύλου Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος γράφοντας γιὰ νὰ τιμήσει τὸν ὑπερήλικα λόγιο, κατάφερε μέσα σέ λίγες λέξεις νὰ περικλείσει ὅλο τὸ μέγεθος τῆς ἀξίας του, ἀλλὰ καὶ τὴν δυσάρεστη διάσταση τῆς οἰκονομικῆς του περιγωγῆς :

Τώρα ὁ ἄρχων μέ τὴν τριμμένη ρεδιγκότα τρέχει ἀπὸ τυπογραφείου εἰς τυπογραφεῖον, παζαρεύει, ταλαιπωρεῖται καὶ ἀγωνίζεται νὰ φέρῃ εἰς φῶς τοὺς θησαυροὺς του. Ὄταν κάποτε λείψῃ ἔχῃ ὁ θησαυρός. ¹²²

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

3

1. Βλ. Εὐαγγέλου Γαλάνη, Ἐκ Φαναρίου, Ἀθῆναι, 1968, σ. 17.
2. Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, "Οἱ δύο πόλοι τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Ἀθῆναι-Κωνσταντινούπολις", Τρεῖς Ἱεροσόχαι, ἔτ. ΙΒ', ἀρ. 507-508 (17-24 Μαρτίου 1921), σ. 50..
3. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Μνεῖα τῶν πρό ἐμοῦ, 1800-1863-1913, Ἀθῆναι, 1934, σ. 62.
4. Βλ. Γ. Ν. Κουκούλης, "Τό φερμάνι τῆς Τετρανήσου καί ἡ ἐπέκτασή του σ' ὅλες τίς Νότιες Σποράδες", Καλυμνιακά Χρονικά, τόμ. Ε' (1985), σσ. 137-169 καί σσ. 170-177 : "Μία δευτέρα μετάφραση τοῦ φερμανίου γιά τά προνόμια τῆς Τετρανήσου".

5. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, ό.π., σ. 264.
6. Στά είκοσιπέντε του χρόνια, ό Γεδεών είχε ήδη δημοσιεύσει σαράντα περίπου "διατριβάκια" και είχε εκδόσει τήν έβδομαδιαία Πρωϊαν.
7. Τό ύπόμνημα δημοσιεύεται από τόν Άλέξανδρο Καρανικόλα, "Νότιες Σποράδες-Ξελίδες από τήν ίστορία τών προνοιών τους", Παουασσός, τόμ. ΙΓ' (1971), αο. 3, σσ. 27-29, όπου και περαιτέρω στοιχεϊα.
8. Βλ. Μνεϊα..., ό.π., σ. 63.
9. Βλ. Τάσου Άθ. Γοιτσοπούλου, Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή, τόμ. Β', Άθήναι, 1971, σσ. 207-208.
10. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Άποσημείωματα Χρονογράφου. 1800-1913, Άθήναι, 1932, σ. 5.
11. Βλ. Τ. Γοιτσοπούλου, ό.π., σ. 212.

12. Βλ. Τ. Γριτσοπούλου, ὅ.π., σ. 208 κ.έ..
13. Βλ. ὅ.π., σ. 210.
14. Βλ. μ. [Μ.Ι. Γεδεών], "Φιλόθεος Βρυέννιος, μητροπολίτης πρώην Νικομηδείας", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΖ' (1917), σ. 132.
15. Βλ. Ἀποσημειώματα..., ὅ.π., σ. 86.
16. Βλ. ὅ.π., σ. 89.
17. Βλ. Μνεΐα..., ὅ.π., σ. 369.
18. Βλ. Ἀποσημειώματα..., ὅ.π., σ. 86.
19. Βλ. ὅ.π., σ. 156.
20. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων. 1453-1913, Ἀθήναι, 1939, σ. 206, πρβλ. Μνεΐα..., ὅ.π., σ. 151.
21. Βλ. Μνεΐα..., ὅ.π., σ. 135, πρβλ. [Μ.Ι. Γεδεών], Παιδαγωγικά ἔκ φαναρίου μαθήματα, [Κωνσταντινούπολις, 1912], σ. 16 : "Ἡ σωτηρία τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰωακειμίου Παρθεναγωγείου ἐξαρτᾶται: πρῶτον ἀπό τήν Α.Θ.Π. τόν οἰκουμενικόν πατριάρχην· δεύτερον ἀπό τήν ἁγίαν καί ἱεράν Σύνοδον καί τρίτον ἀπό τό διαρκές ἔθνικόν Μικτόν Συμβούλιον. **Αὐτοί εἶναι οἱ σωτῆρες τῆς ἠθικῆς**".
22. Βλ. Μνεΐα..., ὅ.π., σ. 327.
23. Βλ. Ἀποσημειώματα..., ὅ.π., σ. 312.

24. Βλ. ὁ.π., σ. 177.
25. Βλ. ὁ.π., σσ. 177-179.
26. Βλ. Μνεΐα..., ὁ.π., σσ. 353, 342.
27. Βλ. Ἀποσημειώματα..., ὁ.π., σ. 269, Ἱστορία..., ὁ.π., σ. 73, πρβλ. Ἀποσημειώματα..., σσ. 272-274, Ἱστορία, σσ. 71-72.
28. Βλ. Μνεΐα..., ὁ.π., σ. 219.
29. Βλ. ὁ.π..
30. Βλ. ὁ.π., σσ. 180-181.
31. Βλ. ὁ.π., σ. 182, Ἱστορία..., ὁ.π., σ. 170.
32. Βλ. Μνεΐα..., ὁ.π., σσ. 170-171, Ἀποσημειώματα..., ὁ.π., σ. 263.
33. Βλ. Ἀποσημειώματα..., ὁ.π., σ. 6, πρβλ. καί ὅσα προτάσσει σέ ἕνα ἀπό τά πρωτόλειά του, Ἀνεκδοτος Ἐγκύκλιος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολίμου τοῦ Γ' (1727), Κωνσταντινούπολις, 1872, σ. 5: "Χρέος ἱερόν καί καθῆκον ἀπαράτρεπτον πληροῦντες, δέον ἵνα ἐργασθῶμεν ἅπαντες οἱ δυνάμενοι, μή διαλείποντες ἵνα καί τούς βίους τῶν λόγῳ τε καί ἔργῳ τό ἑλληνικόν ἅπαν εὐεργέτησάντων, δημοσιεύωμεν καί αὐτάς τὰς συνοδικάς πράξεις τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀνωτάτων ἱεραρχῶν μή ἀνεχόμενοι ἵνα βλέπωμεν ἀνεκδότους κατακειμένας".
34. Βλ. Μνεΐα..., ὁ.π., σ. 64.

35. Τό δανείζομαι ἀπό τόν Γεννάδιο Ἑλιουπόλεως, "Νεκρολογία, Ὁ Μέγας Χαρτοφύλαξ καί Χρονογράφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Μανουήλ Γεδεών", Ὁρθοδοξία, τόμ. ΙΗ' (1943), σ. 287.
36. Βλ. Μνεία..., ὁ.π., σ. 64.
37. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Πρόγραμμα", Πρωΐα, Κωνσταντινούπολις, ἀρ. 1, 10 Σεπτεμβρίου 1876, σ. 2: "Σημαία ἀρχῶν ἐν τῇ καθόλου πορεία ἡμῶν δέν ἀναπτύσσομεν. Τοῦ φένους ἡ εὐκλεία, τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἡ δόξα, ἐν δέ τοῖς ἄλλοις, ἡ κατάλληλος ἐκλογή τῆς ὕλης, ἴδου πρὸς ἅ ἀποβλέπομεν πάντοτε".
38. Στό Λύκειον Ἀντωνιάδη, στήν Ἀθήνα, ὅπου ἐδίδαξε θρησκευτικά, μεταξύ τῶν μαθητῶν του συγκαταλέγετο καί ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Τήν πληροφορία παρέχει ἡ Λιλή Μακράκη, Ἐλευθέριος Βενιζέλος, 1864-1910. Ἡ διάπλαση ἑνός ἐθνικοῦ ἡγέτη, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1992, σ. 130.

39. Βλ. ένδεικτικῶς, "Ἐκκλησιαστικά Εἰδήσεις", ὁ.π., σ. 3, "Ἐκκλησιαστικά Εἰδήσεις", ὁ.π., ἀρ. 2, 17 Σεπτεμβρίου 1876, σ. 13, "Ἔρση", Ἀνατολή, Κωνσταντινούπολις, ἀρ. 7, 14 Νοεμβρίου 1877, σ. 51.

40. Βλ. "Ἐπίκαιρον ἀνάγνωσμα", Ἀνατολή, ὁ.π., σ. 49.

41. Βλ. τήν Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιο τῆς 10ης Αὐγούστου 1880, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Α' (1880-1881), σ. 1 καί τήν συνακόλουθη "Ἀγγελίαν", ὁ.π., σσ. 1-2.

42. Βλ. Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σ. 110, πρὸς βλ.

«Ο Κόσμος Κωνσταντινουπόλεως, Α' (1882), σ. 183 : "Εὐχαρίστως πληροφορούμεθα ὅτι ὁ ἐλλόγιμος κ. Μ. Ἰ. Γεδεών προσελήφθη ὡς τακτικά συντάκτης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας, ἣν κοσμεῖ ἀπό τινος δι' ἀξίων λόγου μελετημάτων ἀναγομένων εἰς τήν ἐκκλησιαστικήν ἱστορίαν. Δι' ἰδίῳν αὐτοῦ πόνων καί μελετῶν ὁ κ. Μ. Ἰ. Γεδεών ἐμορφώθη εἰδικός παρ' ἡμῖν ἐρευνητής τοῦ κατὰ τόν μέσον καί τούς μετέπειτα σκοτεινοῦς αἰῶνας ἐκκλησιαστικοῦ καί ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου".

43. Βλ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ὁ.π., σ. 479: "Ἀποχωρήσαντος τοῦ συναδέλφου ἡμῶν κ. Μηνᾶ Δ. Χαμουδοπούλου τέως συντάκτου καὶ διευθυντοῦ τῆς "Ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας" καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, διωρίσθησαν ὀριστικῶς διὰ πατριαρχικῶν πιττακίων ἀρχισυντάκτης μὲν τῆς "Ἐκκλησιαστικῆς ἀληθείας" ὁ κ. Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, διευθυντὴς δὲ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου ὁ ἐκ τῶν συντακτῶν κ. Ἰωάννης Ἀ. Ἀσπριώτης".

44. Βλ. Μνεΐα..., ὁ.π., σ. 225.

45. Βλ. ὁ.π..

46. Προηγήθηκε σειρά ἐπικριτικῶν ἀρθρῶν τοῦ Γεδεών κατὰ τοῦ Χαμουδοπούλου, σέ πλήρη ἐναρμόνιση μὲ τὴν πολεμικὴν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρου τοῦ Β. Καλλίφρονος ἐναντίον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας. Βλ. Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, 31-10-1880 καὶ 29-8-1881, Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, Ἱστορικὰ Ἀθύρματα, Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, 7-11-1880, ἀρ. 6., σσ. 45-47, ἀρ. 7, σσ. 51-53, ἀρ. 9, σσ. 67-69 καὶ ἀρ. 10, σσ. 75-76. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γεδεών, ὡς ὑπεύθυνος τῆς Ἀληθείας θά ὑποστεῖ ἀνάλογη ἐπίθεση ἀπὸ ἐκκλησιαστικὸ ἔντυπο τοῦ Λονδίνου. Βλ. "Ἐσχάτης ἠθικῆς παρακμῆς τεκμήριον. Ὁ ἀνόσιος κατὰ τῆς "Ἀναπλάσεως" πόλεμος τοῦ διευθυντοῦ τῆς "Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας" Μανουὴλ Γεδεών", Ἐκκλησιαστικὸς Ἐλεγχος ἐν Λονδίῳ, Α' (1905), σσ. 61-62, 65-66, "Ἐπιστολὴ Β' Ἡ κακίστη πορεία τῆς "Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας" τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταν-

τινουπόλεως. "Ανθρωπος μή θεολόγος διεύθυνων θεολογικόν περιοδικόν", ὁ.π., σσ.62-64, 66-68, Μ.Ι.Γαλανός, "Διά τήν Σύνταξιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας", ὁ.π., σσ.79-83.

47. Πρῶτο του δημοσίευμα ὑπῆρξε ἡ "Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ἀνέκδοτος ἐπιστολή πρὸς τόν πατριάρχην Σεραφεῖμ Β'", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σσ.54-62, 206, καί τελευταῖο ἡ "Διάταξις Ἀλεξίου πατριάρχου", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΜΑ' (1921), σσ.333-334.

48. Βλ. Κωνσταντίνου Π. Σπανούδη, Ἱστορικαὶ Σελίδες. Ἰωακείμ ὁ Γ', Κωνσταντινούπολις, 1902, σ.36. Πρβλ. J. Parçaire, "Chez les Grecs de Constantinople", [Βυζαντινά Χρονικά], τόμ. IX, ἀρ. 3 &

4, 1902, σ.2 : "Si la Μεσαιωνολογικὴ ἔταιρία rallumée n'a rien eu d'un volcan sérieux, la rédaction de l'Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια n'est pas davantage un foyer de byzantinisme. D'aucuns avaient espéré qu'elle ne tarderait pas à le devenir en voyant au mois de juillet M.M. Gédéon y remplacer comme directeur M.A. Pipéras. Que celui-ci remplit son fascicule hebdomadaire à peu près exclusivement de sermons ou de données quelconques sur le Vieux-Catholicisme, cela se comprenait sans peine de la part d'un diacre très préoccupé de jouer au théologien et très fier d'avoir suivi les cours du Dr. E. Michaud à Berne. Avec M.M. Gédéon au contraire, l'on pouvait attendre moins d'homélies et plus de documents, moins d'importance prêtée aux Vieux-Catholiques de la Suisse moderne et plus d'attention donnée aux grands événements religieux de la Byzance médiévale. Or, cette espérance, le nouveau directeur ne l'a point tout à fait remplie".

49. Κατὰ τήν τριετία 1911-1913.

50. Βλ. Βιογραφικαὶ ἀναμνήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου τοῦ ἀπὸ Τραπεζοῦντος. 1881-1949, Ἀθῆναι, 1970, σ.58.

51. 'Ιδιαιτέρως κατατοπιστική εἶναι ἡ ἐπισκόπηση τοῦ Χρήστου Θ.Κρικῶνη, Προλεγόμενα εἰς τήν ἐπανέκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ "Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως 1880-1923", Θεσσαλονίκη, 1985 (ἀνάτυπον).

52. Ἐπί παραδείγματι, ἡ Ἀλήθεια φιλοξέυησε στίς σελίδες της τίς ἀκόλουθες ἀπόψεις τοῦ Π.Καρολίδη: "Ἐπαναλαμβάνω ὅτι ὁ νῦν πατριάρχης διατελεῖ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος. Ἀλλά θέλει νά φαίνεται πρωτοστατῶν εἰς πάντα καί μεγαλεπηβούλως μάλιστα. Τοῦτο οὐδεὶς δύναται νά τό ἀρνηθῆ. Ἀλλά ὁ καταρτισμός του εἰς τά μεγάλα καί πολυπλοκώτατα ζητήματα, τά ὅποια εἶνε ἐμπιστευμένα εἰς αὐτόν δυνάμει τοῦ ἀειώματός του, ὕστερεῖ ἀπελπιστικῶς τῶν φυσικῶν προσόντων τῆς διανοίας του. Ἔχει ἀπόλυτον, ἀδιατάρακτον πεποίθησιν εἰς τήν αὐτοσχέδιον μεγαλοφυΐαν του. Ἀλλά ἡ ἀντίληψίς του στηρίζεται μόνον ἐπί τῶν φαινομένων, τά ὅποια ἔκλαμβάνει διαρκῶς ὡς αὐτήν τήν οὐσίαν τῶν ζητημάτων. Καί ἐν τούτοις τό μόνον διαφεῦγον αὐτόν πάντοτε εἶνε αὐτή ἡ πραγματική ὑπόστασις καί ἡ πραγματική θέσις τῶν ἀκανθωδεστάτων ἐθνικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων μας". Βλ. "Λόγια περί τῶν καθ' ἡμᾶς", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΖ' (1907), σ.644.

53. Βλ. Μανουήλ Ξ. Γεδεών, Μεσαιωνικά Ἀνάλεκτα, Κωνσταντινούπολις, 1874, σ. 21.
54. Βλ. ὁ.π..
55. Βλ. Δελτίον Ἑταιρίας τῶν Μεσαιωνικῶν Ἐρευνῶν, τεύχ. Α', Κωνσταντινούπολις, 1880, σ. 11.
56. Ὡς μοναδική πηγή πληροφοριῶν γιά τόν ἐν λόγω Σύλλογο, κατάφερα νά ἐντοπίσω τό ἐπιπεριστατωμένο ἄρθρο τοῦ P. Aurelio Palmieri, "La Société d'études du moyen-âge de Constantinople. (Son origine, son organisation, son activité littéraire, son état actuel)" στή [Βυζαντινά Χρονικά], τεύχ. 1 & 2, τόμ. ΙΚ (1902), ἀνάτυπο τοῦ ὁποίου διαφύλαττε ὁ Γεδεών στό ἀρχεῖο του. Ἐλλείπει εἰδικῆς παραπομπῆς, ἡ τεκμηρίωση ἀναφορικά μέ τόν Σύλλογο, θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στό ἄρθρο αὐτό.
57. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Μεσαιωνικά Ἀνάλεκτα, σ. 24.
58. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἐκθεσις περί τοῦ Συλλόγου καί τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ", Πρωΐα, Κωνσταντινούπολις, ἔτος Α' (1876), ἀρ. 5, σ. 42. Ποδλ. τήν ἐπαινετική ἐπίστολή τοῦ Εὐσταθίου Κλεοβούλου, Πρωΐα, ὁ.π., ἀρ. 4-5, σσ. 29-34 καί "Προσλαλιά τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, Μητροπολίτου Ρόδου κ. Γερμανοῦ, ἀπαγγελθεῖσα κατά τήν

ἡμέραν τῶν ἑγκαινίων, 1η Φεβρουαρίου 1876, Πρωΐα, ὄ.π.,
ἀρ.5, σ.40.

59. Τό μοναδικό τεύχος τοῦ Δελτίου Ἑταιρίας τῶν Μεσαιωνικῶν Ἐρευνῶν διασώζεται στήν βιβλιοθήκη τοῦ Institut Français d'Etudes Byzantines τῶν Παρισίων, προερχόμενο ἀπό τήν βιβλιοθήκη τῶν Ἀσσυριολογιστῶν τῆς Χαλκηδόνος.

60. Βλ. Μ.Ι. Γεθεών, "Ἐνεπίγραφα βυζαντινά κεράμια (ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Ἑταιρίας)", Δελτίον ὄ.π., σσ.56-58, "Ἡ τιμή τῶν βιβλίων ἐν ἀρχαῖς τοῦ 10' αἰῶνος", σσ.61-65, "Σχολαί τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς μετὰ τήν ἄλωσιν", σσ.87-96.

61. Βλ. Revue Critique, 12 Avril 1880.

62. Προβλ. τό σχετικό Πατριαρχικόν Πιπτάκιον τῆς 16' Ὀκτω-

βρίου 1901 : " Πάνυ εὐμενῶς ἐδεξάμεθα τήν ὑπό ἡμερομηνίαν κε' παρελθόντος Σεπτεμβρίου αὐτῆς ὑλικῆν ἀναφορᾶν εὐαρέστως διατεθέντες ἡμεῖς καί ἡ περὶ ἡμᾶς Ἱερά Σύνοδος, ἐξ ᾧν ἀγγέλλει τῇ Ἐκκλησίᾳ περὶ τῆς ἑταιρίας, ὡς ἐγκαινισάσης νέαν περίοδον βίου ἐνεργοῦ καί ὑποβάλλει πρὸς ἔγκρισιν τὰς ἀναθεωρηθείσας θεμελιώδεις αὐτῆς διατάξεις, καί ἐξ ᾧν ἐκφράζει παρ' αὐτῆς εὐγνωμόνων αἰσθημάτων ἐπὶ τῇ συστάσει Ἀρχαιολογικοῦ χριστιανικοῦ Μουσείου ἐν τοῖς πατριαρχείοις, εἰς ὃ καί αὕτη φιλοτίμῳ συνεισφέρει ἐκ τῶν ἰδίων συλλογῶν τόν ἔρανον αὐτῆς. Ἐκφράζοντες οὖν τῇ αὐτῆς ἐλλογιμότητι ἐπὶ πᾶσι τήν πατρικὴν καί ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν εὐαρέσκειαν καί ἐκδηλοῦντες τήν ἐπιδοκιμασίαν καί ἔγκρισιν τῶν ὑποβληθεισῶν ἐν ἀρθροῖς δέκα καί τέσσαρσι θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Σωματείου, ἐξαιτούμεθα τούτῳ τόν ἄνωθεν φωτισμόν καί τήν εὐλογίαν τοῦ Παναγάρχου Θεοῦ, οὗ ἡ χάρις καί τό ἄπειρον ἔλεος εἴη μετὰ τῆς αὐτῆς ἐλλογιμότητος." , Ταχυδρόμος Κωνσταντινουπόλεως, 14 Νοεμβρίου 1901.

63. Πρόκειται γιά τόν μετέπειτα μητροπολίτη Κρήτης (1882-

1897) Τιμόθεο Καστρινογιαννάκη.

64. Βλ. Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques, έτος 11 (1877), σ.299.

65. Βλ. Μνεία..., ό.π., σ.254.

66. Βλ. ό.π., σ.256.

67. Βλ. ό.π.. Πόκειται για τό άνώνυμο φυλλάδιο, Τό 9Αγιώνυμον 200ος. Πληροφορίαί διά τούς άγνοοσύντας, Κωνσταντινούπολις, 19

68. Βλ. Μνεία..., ό.π., σ.251.

69. Βλ. ό.π., σ.256.

70. Βλ.ό.π., σσ.256-257
71. Βλ.ό.π., σσ.263-264, πρβλ.σ.257.
72. Βλ.Μνεία...,ό.π.,σ.307.
73. Βλ.ό.π.,σ.308.
74. Βλ.ό.π.,σ.290.
75. Βλ.ό.π., σσ.291-292.
76. Βλ.Ἀποσημειώματα...,ό.π., σσ.72-73.
77. Βλ.Μνεία...,ό.π.,σ.222.
78. Βλ.ό.π.,σ.223,Ἀποσημειώματα...,ό.π.,σ.305.
79. Βλ.Μνεία...,ό.π.,σ.227.
80. Βλ.Μ.Ι.Γεδεών,Πατριαρχικοί Πίνακες.Εἰδήσεις ἱστορικαί βιογραφικαί περί τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπό Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου μέχρι Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπό Θεσσαλονίκης. 36-1884, Κωνσταντινούπολις, [1885-1890],σ.705.
81. Βλ.Τά διορθωτέα καί ἐπείγοντα. Τό μεγαλεῖον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἔγκειται ἐν τῇ ἑνώσει, ὅσοι δέ ζητοῦσι τήν διαίρεσιν εἶναι ἐχθροί τοῦ Χριστοῦ καί τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ, ᾠ.τ., ᾠ.ἔ.,σ.14.
82. Βλ.Μνεία...,ό.π.,σ.226.
83. Βλ.ό.π., Β. [Μ.Ι.Γεδεών], "Κυβερνήται καί πηδάλια",

Βυζαντίς Κωνσταντινουπόλεως, ἔτ. λα', φύλλα 20, 22, 24, 26 Μαΐου 1886.

84. Βλ. Ἀποσημειώματα..., ὁ.π. σσ. 149-150.

85. Βλ. Μνεία..., ὁ.π., σσ. 312-316.

86. Βλ. "Ἐκκλησιαστικά Χρονικά", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΙΗ' (1898), σ. 10.

87. Μέ τό ὄφικιο αὐτό θά τιμηθεῖ ἀργότερα ἀπό τό Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων. Βλ. "Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΘ' (1919), σ. 212.

88. Βλ. Μνεία..., ὁ.π., σ. 5.

89. Βλ. Δωρόθεος Νικοπόλεως καί Πρεβέξης πός τόν Φώτιον Ἀλεξανδρείας, Κωνσταντινούπολις, 23 Ἀπριλίου 1901, ΕΛΙΑ, Ἀρχεῖο Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (ΑΠΑ), φάκελλος 373.

90. Βλ. "Τριακονταετηρίς Μανουήλ Ι. Γεδεών", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σ. 420.

91. Βλ. ὁ.π..

92. Βλ. ὁ.π., σ. 421.

93. Βλ. ὁ.π., σ. 422.

94. Βλ. ὁ.π., σσ. 422-423.

95. Βλ. ὁ.π., σ. 424. Βλ. συμπληρωματικῶς, Περιοδικόν Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ΚΗ' (1899-1902), σ. 80, "Un jubilé littéraire", Le Moniteur Oriental, 4 Novembre 1901,

P. Aurelio Palmieri, "Manuel Gédéon", [Βυζαντινά Χρονικά], τόμ. VIII (1902), ἀρ. 3 & 4, σσ. 6-8, "«Η τριακονταετηρίς τοῦ Μανουήλ Γεδεών», «Ὁ φάρος τῆς Ἀνατολῆς: Ἐγκυκλιὰ παιδικόν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1902», Κωνσταντινούπολις, 1901, σσ. 421-423. Ξεχωρίζω μερικούς στίχους ἀπό τόν ἑμμετρο χαιρετισμό τοῦ Χρ. Χατζηχρήστου, «Ἐπί τῆ τριακονταετηρίδι τῆς φιλολογικῆς δράσεως τοῦ Μεγάλου Χαρτοφύλακος τῶν Πατριαρχείων Κυρίου Μανουήλ Γεδεών δικαίου ἐγκωμίου εὐτράπελος προσφώνησις», ὁ.π., σ. 424 : "Ροβεσπιέρ, Βολταίρ, Θιέρσος, Ρισελιέ καί τόσοι ἄλλοι; / εἶνε μὲν μικροὶ 'ς τό σῶμα, πλὴν 'ς τὰ ἔργα των μεγάλοι; / καί ὁ Γεδεών τοιοῦτος ὅλος πνεῦμα, ὅλος χάρι / χαρτοφάγος, χαρτοφύλαξ καί... εὐχὴ θεοῦ τόν πάρη / ὅποια Μεσαιῶνος πέτρα, Βυζαντίου κεραμύδι / ξεσηκώση τις, ἔποκάτω κ' ἔνα Γεδεών θά ἴδῃ, / σάν κουλουριασμένο φεῖδι / ἢ μοναστηριῶν βιβλίον πρὸς μελέτην ἂν γυρίσῃ, / ἀπ' τοῦ Γεδεών τά χνώτα καί αὐτό θά τοῦ μυρίσῃ".

96. Βλ. "Πεντηκονταετηρίς Μανουήλ Γεδεών", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 107 (1919), σ. 24, "«Ἡ Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐπὶ τῆ πεντηκονταετηρίδι τοῦ κ. Μανουήλ Γεδεών», Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ, I (1919), ἀρ. 231, σσ. 541-542, πρβλ. "Ἐραβεῖον πνευματικῆς ἐργασίας", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ὁ.π., σ. 175 : "«Υπὸ τῆς βασιλικῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπενεμήθη, διὰ βασιλικοῦ διατάγματος, ὁ ταξιάρχης τοῦ τάγματος τοῦ Γεωργίου Ἀεῖς τόν ἄρχοντα μέγαν χαρτοφύλακα καί χρονογράφον τῆς Μεγάλης Ἐκ-

κλησίας κ.Μανουήλ Ἰω.Γεδεών,βραβευομένης οὕτως ἐπισημως
πεντηκονταετοῦς συγγραφικῆς ἐργασίας".

97. Βλ.Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια,ὅ.π.,σσ.186-187.

98. Βλ.Μ.Ι.Γεδεών,Ἀναγραφή συγγραφῶν καὶ ἐκδόσεων εἰκοσι-
πενταετίας.1871-17/29 Ἰουνίου-1896,Κωνσταντινούπολις,1896,
σ.3.

99. Βλ.ὅ.π.,σ.4.

100. Βλ.ὅ.π.,σσ.43-44 καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια,Η' (1887-
1888),σ.53.

101. Βλ.Ι.Μ.Χατζηφώτη,"Ὁ Μέγας Καρτοφύλαξ καὶ Ἐπιμνηματογράφος
Μανουήλ Ἰωάννου Γεδεών(1851-1943)",Λερισκά Νέα,Ἀπρίλιος
1982,ἀρ.68 : Μανουήλ Γεδεών.Ὁ Ἄρχων τιμᾶται στή γῆ τῶν πα-
τέρων του,σ.11.

102. Βλ.Ἀναγραφή...,ὅ.π.,σ.4.

103. Βλ.Μνεΐα...,ὅ.π.,σ.75 κ.ἑ..

104. Ἐπὶ τόν τίτλο "Χειροθεσία" οὐίλησε ὁ Κ.Θ.Δημαρᾶς στήν
τιμητικὴ γιά τό πρόσωπό του ἐκδήλωση,θεωρώντας καὶ αὐτός
σκόπιμη τήν μνεΐα τῶν πρεσβυτέρων του, ὅσων τόν ἐβο-
ήθησαν στίς πρῶτες δοκιμές του μέσα στήν πνευματικὴ ζωή.Με-
ταξὺ αὐτῶν συναριθμεῖται ὁ Μανουήλ Γεδεών.Βλ.Πενήντα χρόνια
νεοελληνικῆς παιδείας.Ἡ παρουσία τοῦ Κ.Θ.Δημαρᾶ στήν ἐπι-

στήμη τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων.Κ.Θ.Δημαρᾶς,"Χειροθεσία",
[Ἀθήνα],[1985],σσ.81-94.

105. Βλ.Μνεΐα...,ὄ.π.,σ.435.

106. Βλ.ὄ.π.,σ.438.

107. Βλ.ὄ.π.,σσ.438-439.

108. Βλ.ὄ.π.,σ.439.

109. Βλ.ὄ.π.,σ.439 κ.έ..

110. Βλ."Μανουήλ Ι.Γεδεών",Ἰωάννου Ἰωαννίδου,Εἰκονογραφημένον
Ἡμερολόγιον τοῦ 1896,ἔτος Α΄,Κωνσταντινουπόλις,1895,σσ.216-
217.

111. Βλ.Νικόλαος Βασιλειάδης,"Μανουήλ Γεδεών,μέγας **χαρτοφύλαξ**
τῆς ΜεγάληςἘκκλησίας",Θρακικά,Κ΄(1944),σσ.183,187,πρβλ.Ἔο
ρος τῆς Ἀνατολῆς...,ὄ.π.,σ.421 :"Ἐλέχθη,καί δικαίως,περί
τοῦ Μανουήλ Γεδεών ὅτι προσωποποιεῖ τήν **καρτερικήν** καί **ἀκα-**
παρόνητον τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης φιλοπονίαν".

112. Βλ.Ν.Βασιλειάδης,ὄ.π.,σ.187,πρβλ.Μ.Ι.Γεδεών,"Ἐιστορίας
σωτηρία δημώδης",Ἡ φωνή τῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν,21Ἀπριλίου
1934,Μ.Ι.Γεδεών,"Ἐκκλησίαι τῶν Ὀρθοδόξων ἐν Κωνσταντινουπό-
λει. Ἱστορικαί εἰδήσεις περὶ τε τῶν ἱερῶν ναῶν καί περὶ τῶν
παρ'αὐτοῖς σχολείων,φυλλάδιον Α΄,Κωνσταντινουπόλις,1888,σ.
11:"Πᾶν ὅ,τι ἔμαθον,ὅ,τι συνήγαγον ἔνθεν κακῆθεν,ὅ,τι ἀπό

σητοβρώτων ἠρύσθην χαρτίων, ὅ,τι παρά γερόντων ἤκουσα
ἀναγράφω, τοῖς ἐπιγιγνομένοις ἐπ'ἀγαθαῖς ἐλπίσι κατα-
λείπων τήν συμπλήρωσιν τῶν ἀτελῶς ἐκτιθεμένων ὧδε".

113. Τόν ὄρο χρησιμοποιεῖ ἡ "Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος,
"Ἡ θεωρία τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας. Κριτική ἀνάλυση,
[Ἀθήνα], [1978], σ.95.

114. Βλ. Μνεῖα..., ὅ.π., σσ.75-77.

115. Βλ. ὅ.π., σ.84.

116. Βλ. ὅ.π., σ.132.

117. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Ὁ Ἀθως. Ἀναμνήσεις, ἔγγραφα, σημει-
ώσεις, Κωνσταντινούπολις, 1885, σσ.356, σχ.8ον.

118. Βλ. Μνεῖα..., ὅ.π. σ.443.

119. Βλ. ὅ.π., σ.445.

120. Βλ. ὅ.π., σ.444.

121. Βλ. ὅ.π., σ.463.

122. Βλ. Παῦλος Παλαιολόγος, "Ὅσοι πέρασαν τά 80 χρόνια.
Οἱ γηραιότεροι Ἕλληνες ἀποκαλύπτουν τό μυστικόν τῆς
μακροζωίας των. Ὁμιλεῖ ὁ κ. Μανουήλ Γεδεών", Ἀθηναϊκά
Νέα, 8 Φεβρουαρίου 1935.

Κεφάλαιο Β΄

Ἡ αὐτοεξορία στήν Ἀθήνα :

Οἱ μεσαιωνικές σπουδές ὡς ἀναβίωση τῆς γενέτειρας

Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1920, ὁ Γεδεών ἔγκαθίσταται
στήν Ἀθήνα· ὀλίγες ἑβδομάδες, δηλαδή, μετά ἀπό τήν ὑπογρα-
φή τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν (28 Ἰουλίου/10 Αὐγούστου), ἡ
ὁποία μετέτρεψε πρὸς στιγμὴν σέ πράξη τό βενιζελικό ὄ-
ραμα γιά τήν "Ἑλλάδα τῶν δύο ἡπείρων καί τῶν πέντε θα-
λασσῶν". Ὑπό τῆς συνθήκης αὗτές δέν μπορεῖ νά φαντασθεῖ
κανεῖς ὅτι ἔγκατέλειψε τήν πατρίδα γῆ ὑπό τήν πρόβλεψη
τῆς τραγικῆς καταλήξεως· πόσο μάλλον ὅταν κατά τό ἑπόμε-
νο ἔτος, τήν ἑκατονταετηρίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως,

διαδήλωνε ότι "καυχώνται τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων οἱ
 Ἕλληνες κάτοικοι ὅτι τῶν ἠρώων, τῶν παλαιῶν καί νέων,
 ὄντες ἀπόγονοι, βαίνουσι πρὸς ζωὴν ἄλλην, ἐπιφανῆ καί πολ-
 λὰς ζωογονοῦσαν ἐλπίδας ἀσφαλοῦς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσε-
 ως".¹ Τό ὅτι ἡ κόρη του Σοφία ἔπρεπε νά πραγματοποιήσει
 τίς πανεπιστημιακές της σπουδές καί ἡ οἰκογένεια Γεδε-
 ῶν δέν θέλησε νά τήν ἀφήσει μόνη, στήν ὀπωσδήποτε ξένη
 Ἀθήνα, φαντάζει ὡς ἀρκετά λογική ἐξήγηση-ἡ ἴδια αἰτία θά
 παρακινοῦσε ἄλλωστε ἀρκετές οἰκογένειες τῆς Πόλης γιά
 τήν ἐγκατάλειψη τῶν ἐστιῶν τους ἔκτοτε· μετά ἀπό τό 1974
 κυρίως, ὑπῆρξε ἀπλῶς ἡ ἀφορμή. Ἐν τούτοις, εἶναι ἕξ ἴσου ἀλ-
 θές ὅτι μετά ἀπό τόν θάνατο τοῦ Ἰωακείμ Γ', τό πατριαρ-
 χικό περιβάλλον ἔπαυσε νά ἐμπνέει τό ἴδιο τόν Μέγα Χρο-
 νογράφο. Τήν θλίψη γιά τήν ἀπώλεια τοῦ πατρωνός του, δια-
 δέχθηκε ἡ ἀποστροφή γιά τήν ἐκλογή τοῦ ἰσχυροῦ πολέμιου

τοῦ Ἰωακείμ Γ', τοῦ Γερμανοῦ Ε', ὁ ὁποῖος "μόνος αὐτός ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὅλων κατῴρθωσεν, ὑπὸ μικρᾶς καὶ ποιτικῶς οὐχὶ τοσοῦτον πολυτίμου ἀκολουθούμενος μερίδος, νὰ ἀντιταχθῆ ἡ πρός τὸ ἰσχυρότερον τῆς λαϊκῆς γνώμης ρεῦμα"². Ἔτσι, μέ τὴν εἰσαγωγή τῆς Σοφίας στό Ἀθήνησιν, ἡ προϊούσα ἀγανάκτηση μετατράπηκε ἀπότομα σέ τάση διαφυγῆς καὶ μᾶλλον, ἡ ἀναχώρηση ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσα πραγματοποιήθηκε ἐν καιρῷ· δέν πρόλαβε ὁ Γεδεών νὰ ζήσει ἀπὸ κοντὰ τὴν "πραξικοπιματική" ἐκλογή τοῦ Μελετίου Δ'.³

* * *

Ἡ ἀθηναϊκὴ περίοδος τοῦ βίου του ἀποσιωπᾶται στά δύο αὐτοβιογραφικά του ἔργα· μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε σχετικὴ ἀδιαφορία ἴσως, ἢ ἀπογοήτευση. Τούτη τὴν τελευταία τὴν ἐνίωσε ἀρκετὰ ἐνωρίς, ὅταν τοῦ προσφέρθηκε ἡ θέση τοῦ Διευθυντῆ τῶν Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἐναντι ὅμως εὐκαταφρόνητης ἀμοιβῆς. Δέν τὴν ἀποδέχθηκε. Ἔτσι, ὁ βιοτικὸς κύκλος στό "κλεινὸν Ἄστυ" συγκεφαλαιώνεται στὴν ἐξιστόρηση τοῦ κύκλου δραστηριοτήτων τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων, μέ τὸν ὁποῖο συνδέθηκε ἀναπόσπαστα ἕως τὴν ἔσχατη ἡλικία του. Ἡ ἔδρυση τοῦ Συλλόγου αὐτοῦ ἄλλωστε, ἐπιβεβαιώνει περὶ τράνα τὸ ἰσόβιο πάθος του γιὰ τίς μεσαιωνικὲς σπουδές, ἀποκαλύπτοντας

ἄφ' ἑτέρου καί τήν ἐπιλογή του νά ἐπιβιώσει στό νεογενές
ἔθνικό κέντρο διασυνδεόμενος μέ τήν παράδοση.

*

*

*

Ὁ ἔν' Ἀθήναις Σύλλογος Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων
ἰδρύθηκε στίς 11 Ἀπριλίου 1926 "εἰς ἀνάμνησιν εὐγνώμονα
τῆς διακοπείσης, ἀτυχῶς, ἐργασίας τοῦ ἔν Κωνσταντινουπόλει
Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου καί τῆς αὐτόθι Μεσαιωνολο-
γικῆς Ἑταιρείας, καί τῶν ἄλλων ἐκεῖσε σωματείων τῶν ἔχόντων
ἐκπαιδευτικόν σκοπόν"⁴. Κατά τήν ἰδρυτική περίοδο συνεργάσ-
θηκαν μέ τό προεδρεῖο ἤ τό κεντρικό γραφεῖο, οἱ Ἄντ. Ζ. Μά-
τεσις, πρόεδρος, Ν. Βότσης, ἀντιπρόεδρος, Κ. Γ. Λαδόπουλος, γ.
γραμματέας, Β. Γ. Μέξας, εἰδικός γραμματέας, Ἀ. Ἰακωβάτου, ταμί-
ας. Ὁ Γεδεών προέδρευε τοῦ τμήματος ἐκκλησιαστικῆς ἱστο-
ρίας, ἐνῶ στό τμήμα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας πρόεδρος ἦταν
ὁ Μ. Α. Γούδας.⁵ Τά προαναφερθέντα ὄργανα παισιώνονταν ἀπό
τίς διαρκεῖς ἐπιτροπείες τοῦ ταμείου, τῶν ἐκδόσεων, τῆς
βιβλιοθήκης καί τῶν δημοσίων μαθημάτων. Ορακριβῆς ἀριθμός
τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν ἐμφανίζεται πάντως ὡς μή δεδομένος.
Ἐνῶ σέ ἀχρονολόγητο σημείωμα τοῦ Γεδεών ἀναγράφονται 49
μέλη, σέ κατάλογο πού εἶδε τό φῶς τῆς δημοσιότητας, ἡ ἰδιό-
τητα αὐτή ἀποδίδεται σέ 36. Μεταξύ τῶν ἰδρυτῶν ὁ μόνος,⁶ ὁ
ὁποῖος κατεῖχε ἐπίσημα τήν ἰδιότητα τοῦ ἱστοριοδίφη-με-

σαιωνολόγου ἦταν ὁ Γεδεών· οἱ ὑπόλοιποι καταχωρήθηκαν ὡς μοναχοὶ ἁγιορεῖτες, κληρικοί, καθηγητές, βιομήχανοι, ὑποναύαρχοι, ἰατροί, διπλωματικοί, δικηγόροι, λογιστές κτλ.⁷

"Μείζων δικαιοσύνη πρὸς τὸ Βυζάντιο". Αὐτὸ τὸ ἐναρκτήριο ἄρθρο τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου, ἀναδεικνύει εὐκρινῶς τὰ ἰδεολογικά θεμέλια τοῦ σωματείου, καταγράφοντας ἐξ ἴσου καὶ τίς ἐπιστημονικὲς του προτεραιότητες. Τὸ κείμενο ξεκινοῦσε μὲ τὴν διαπίστωση ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξε ἐπὶ αἰῶνες "μέγας ὑπόδικος τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ τῆς θρησκευτικῆς μισαλλοδοξίας" καὶ σχεδὸν ἀπὸ ἐνὸς αἰῶνος στόχος τῆς "ἀκατανοήτου ἀχαριστίας ξеноμανῶν καὶ ἡμιμαθῶν ἀπογόνων", γιὰ νὰ καταλήξει στὸν ἀναθεματισμὸ τῶν περιφρονητικῶν διαθέσεων, οἱ ὁποῖες συνόδευσαν κατὰ καιροὺς τὸν ὄρο "Βυζάντιον". Καταφερόταν ἐπίσης, ὁ συντάκτης του, κατὰ τῶν "μειωτικῶν" θεωριῶν τοῦ Γίββωνος καὶ τῶν ὁμοϊδεατῶν του, θεωρώντας τις ὡς ἐκφράσεις τοῦ μίσους καὶ τοῦ πάθους τῆς ἑτερόδοξης δύσεως· ἐπικαλεῖτο δηλαδή, τὸ πλεον ἄσφαλές γιὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸ κύκλο ἐπιχείρημα, τὴν διχαστασίαν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν ἀρθρογράφον, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ὑπερτεροῦσε τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὡς πρὸς τὸν πολιτικό, οἰκονομικό καὶ οἰκογενειακὸ βίον, ἐφ' ὅσον τὸ Βυζάντιο διέθετε τὸν ἐκκλησιαστικὸν ἄμβωνα, ὁ ὁποῖος "ἐξυπηρέτησε τὸ μεσαιωνικὸν κράτος πολὺ σπουδαιότερον ἢ ὁ πολιτικὸς λόγος

τῆς ἀθηναϊκῆς Πρυκός τόν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν".⁸

Εἶπαμε ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτές ἐμφανίσθηκαν στόν πρῶτο τόμο τῶν Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων, δηλαδή τό 1930. Ἐνα χρόνο ἔνωρίτερα, εἶχε κυκλοφορήσει τό Ελεῦθερο Πνεῦμα τοῦ Γ. Θεοτοκά, τό "μανιφέστο"⁹ τῆς γενιάς τοῦ '30, πνιγμένης στήν ἀτμόσφαιρα τῆς καταπονημένης Ἑλλάδος, κληρονόμου τοῦ μικρασιατικοῦ ὀλέθρου. Ἡ γενιά αὐτή αἰσθανόταν ἑναγωνίως τήν δίψα μιᾶς ἀνανέωσης, ἐπισημαίνοντας τήν πνευματική κρίση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, πού ὀφειλόταν στόν μαρασμό τῶν γραμμάτων καί τήν ἀποδυνάμωση τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, τήν στείροτητα τοῦ λογιωτατισμοῦ καί τήν ἀδιαφορία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Γιά τόν Θεοτοκά καί τούς συνομηλίκους του, ἡ πνευματική ἀνασυγκρότηση ἀποτελοῦσε συνάρτηση τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπό τά δογματικά σχήματα καί τίς καθιερωμένες "ὀρθοδοξίες" καί ἡ "ἀποκάθαρση" συνίστατο στήν ἀναζήτηση τῆς "ἀνόθευτης" παραδόσεως καί τήν ἀνεύρεση τῶν γνήσιων πηγῶν τοῦ νεοελληνικοῦ ὕφους καί ἤθους.¹⁰ Εἰδικότερα, ἡ μελέτη τῆς παραδόσεως, ὑπό τήν ἔννοια τῆς ἀξιολογήσεως τῶν νεοελληνικῶν πηγῶν πολιτισμοῦ, ἀπασχόλησε συστηματικά τούς νέους διανοουμένους. Μέ τόν κοινωνικό χαρακτήρα πού εἶχε προσλάβει τό ἐκπαιδευτικό καί γενικότερα τό ὀξύ μορφωτικό πρόβλημα, ἡ χρησιμοποίησις τῆς παραδόσεως δέν μπορούσε παρά νά ἐνταχθεῖ στό εὐρύτερο πλαίσιο τῶν κοινωνικῶν στόχων, πού ἔθετε ἡ νέα ἐκπαιδευτική στρατηγική. Χαρακτηριστική εἶναι

ἡ παρέμβαση τοῦ Ἰ. Συκουτρῆ τὸ 1932, ὅταν ἐπισημαίνει τὶς σοβαρές εὐθύνες τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γιὰ τὴν "ἀνυπαρξία" ἐπιστημονικῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, μέ συνέπεια νὰ ἀγνοεῖται σέ ὅλες τὶς βαθμίδες τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καί στοὺς εὐρύτερους πνευματικούς κύκλους, ἡ νεώτερη πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴν τουρκοκρατία καί μετέπειτα.¹¹ Τὴν ἴδια χρονιά, ἀναφερόμενος στὴν περίπτωση τοῦ Σολωμοῦ, θὰ ἔθετε τὸ ζήτημα τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν νεοελληνικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων,¹² ἐνῶ τὸ 1935, ἐπανῆλθε μέ συγκεκριμένες προτάσεις ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν καί τὰ ζητήματα τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων.¹³

Βεβαίως ὁ Σύλλογος δέν ἀποτελοῦσε ἐστία παρομοίων προβληματισμῶν καί ὄραμάτων. Πέρα ἀπὸ τὴν διαφορά τῶν γενεῶν, ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τουλάχιστον γιὰ τὸν Γεδεών, λειτουργοῦσε ὡς ὀμφάλιος λῶρος μέ τὴν γενέτειρά του, ὡς καταφύγιο ἰδεῶν, ἀναμνήσεων καί παραστάσεων. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, εἶναι ἀδιαμφισβήτητο ὅτι μέ τὴν σταθερὴ καί συνεπῆ του προσήλωση στὴν διακονία τῶν μεσαιωνικῶν σπουδῶν, τὸ σωματεῖο αὐτὸ κατέθεσε τὴν δική του συνεισφορά στό συνολικότερο ἐπιτακτικὸ αἶτημα τῆς ἔθνικῆς αὐτογνωσίας. Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὸ αὐστηρῶς ἐπιστημονικὸ του πλαίσιο δέν παρεξέκλινε κατ' ἐλάχιστον ὁ Σύλλογος καί ἐπὶ μεταξικοῦ καθεστῶτος, ὡς πρὸς τὸ ἑλληνοχριστιανικὸ ἰδεῶδες τοῦ ὁποῖου, θὰ ὑποψιαζόταν κανεὶς, ἐκ¹⁴

πρώτης ὄψεως τουλάχιστον, μία συναντίληψη - 'Εάν συλλογιστοῦμε ὅμως περισσότερο : Γιατί νά παραπλανηθεῖ ὁ Γεδεών ἀπό τήν μεταξική ἐπίκληση τοῦ μεσαιωνικοῦ θρησκευτικοῦ ἰδεώδους ἐφ' ὅσον κοινός παρονομαστής τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Γ' Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ ὑπῆρξε τό ἔθνικό κράτος; Ὁ Μεταξᾶς ὁμιλοῦσε γιά τήν ἀνύψωση τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος, τήν τόνωση τῆς αἰσιοδοξίας καί τῆς αὐτοπεποιθήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί τήν ἐμπέδωση τῆς πίστεως του στόν ὑψηλό ἐκπολιτιστικό του προορισμό· προσποριζόταν δηλαδή συνθήματα τοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ τοῦ ΙΘ' αἰῶνα, τοῦ ὁποίου τῆς ἐπιπτώσεις ἐβίωσε μέ ὀδυνηρό τρόπο ὁ Μέγας Χρονογράφος. Ὡς πνευματικό τέκνο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μποροῦσε νά ἀνεχθεῖ τήν πολιτική ἐκμετάλλευση τῆς Ὁρθοδόξου παραδόσεως; - .Στήν οὐσία, μετά ἀπό τήν ἴδρυσή του, ὁ Σύλλογος δροῦσε ὡς κλειστό σωματεῖο,

στό ὁποῖο τά μέλη προσφωνοῦντο ὡς "ἀδελφοί"¹⁵ καί ἡ ἀνάδειξή
 τους πραγματοποιεῖτο μέ τήν μέθοδο τῶν "ἀναδόχων"¹⁶. Βάσει τοῦ
 ἄρθρου 5 τοῦ κανονισμοῦ, τά μέλη ἔφεραν ἔμβλημα (jeton) ἀπό ὁ-
 ποῖο ἦταν ἀποτυπωμένος ὁ πατριαρχικός δικέφαλος ἀετός. Ὁ-
 ποῖος τό δικαιούτο, ἀναλάμβανε ἐκτός ἀπό τά ἔξοδα κατασκευῆς
 καί τήν ὑποχρέωση τῆς καταθέσεώς του, σέ περίπτωση διαγραφῆς
 ἢ παραιτήσεως.¹⁷

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ ὁποῖες σχέσεις τοῦ σωμα-
 τείου μέ τό καθεστῶς τῆς 4ης Αὐγούστου, ὑπῆρξαν τυπικές. Θά
 τίς χαρακτηρίσα ὡς προσπάθειες ἀποφυγῆς προστριβῶν, ἔτσι
 ὥστε νά μήν προξενοῦνται προσκόμματα στήν ὁμαλή λειτουργία
 του.¹⁸ Γιά παράδειγμα, στίς 27 Νοεμβρίου 1938, ὁ Γεδεών ἐδήλωσε
 ρητῶς ὅτι δέν θά δεχόταν ὡς μέλη, ὅσους προηγουμένως δέν ἐ-
 λάμβαναν τήν ἄδεια τῆς δημόσιας ἀρχῆς, στήν ὁποία ὑπηρετοῦσαν.
 Σέ ἀντίθετη περίπτωση, ὁ ἴδιος καί ὁ γ. γραμματέας θά ἦταν
 ὑπόλογοι τῆς Γενικῆς Ἀσφάλειας.¹⁹ Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστική
 ἡ διατύπωση τοῦ Γεδεών, σέ ἀπάντηση ἐγγράφου τῆς Ἀστυνομίας
 Πόλεων (22-11-1938), ἣ ὁποία γνωστοποιοῦσε ὅτι χωρίς τήν ἐγ-
 κριση τοῦ Ἐπιφυπουργείου Δημοσίας Ἀσφαλείας καί τοῦ Ἐπιφυρ-
 γείου Ἐξωτερικῶν, δέν ἦταν δυνατή καμία πρόσκληση ξένων προσώπων ἢ
 ομάδων, γιά τήν σύγκληση διεθνῶν συνεδρίων, ἢ μετάβαση στό ἐξω-
 τερικό ἡμεδαπῶν γιά τόν ἴδιο σκοπό : " Οὐδεμίαν ὄρεξιν ἔχομε

νά μετακομίσωμεν ἀπό ξένης χώρας ἔνταῦθα οὔτε ἰδιω-
τῶν, οὔτε ὀμάδα, οὔτε νά μεταβῶμεν ἡμεῖς· ἐάν προσκληθῶ-
μεν, θ' ἀναθέσωμεν τήν ἐκπροσώπησιν τοῦ Συλλόγου εἰς ἓν
τῶν ἀντεπιστελλόντων ἡμῶν μελῶν, μετά ὁδηγιῶν, τὰς ὁποί-
ας δυνάμεθα ν' ἀνακοινώσωμεν εἰς τήν Διεύθυνσιν Δημοσί-
ας Ἀσφαλείας ".²⁰

Ἐάν τό ἀκανθῶδες πρόβλημα τῶν σχέσεων τοῦ
Συλλόγου μέ τό δικτατορικό καθεστῶς ξεπεράστηκε χάριν
τῶν ἐπιδέξιων χειρισμῶν τοῦ Γεδεών καί τῶν συνεργατῶν
του, ἡ οἰκονομική δυσπραγία τοῦς ταλαιπώρησε σχεδόν ἐπί
μονίμου βάσεως. Ἐνδεικτικό εἶναι ὅτι τόν Ὀκτώβριο τοῦ
1932, ἀποφασίσθηκε ἡ σύγκληση δύο μόνον συνεδριάσεων κα-
τά μήνα καί ἡ διακοπή τῆς ἀποστολῆς προσκλητηρίων. Οἱ ἀ-
νακοινώσεις θά ἀναγγέλλουταν μόνον μέσω ἡμερησίων.²¹ Στά
μοναδικά διασωθέντα στοιχεῖα προϋπολογισμοῦ (1935), ἔμφα-
νίζονται ἔσοδα 21300 δραχμῶν, ἐνῶ τά ἔξοδα ἀνέρχονταν στίς
21340 δραχμές· τό ἔλλειμμα τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἶχε
καλύψει ἔξ ἰδίων του ὁ Πρόεδρος.²² Μοναδικό σταθερό ἔσοδο τοῦ
Συλλόγου ὑπῆρξε ἡ συνδρομή τῶν μελῶν,²³ τῆς ὁποίας ἡ εἰσπρα-
ξη ἐπιζητεῖτο συστηματικά καί αὐστηρά, μέ ἀποτέλεσμα νά
διαγράφονται συχνά ὅσοι δέν ἀντεπεξέρχονταν στίς ὀφειλές
τους.²⁴ Κατά τήν συνεδρίαση τῆς 27 Φεβρουαρίου 1938 μάλιστα,
ὁ Γεδεών ἀπηύθυνε ἔκκληση πρὸς τήν φιλομουσία καί τήν φιλο-
αγαθία τῶν μελῶν, ὥστε νά ἐπαυξήσουν τήν ἑτήσια συνδρομή

25
 τους: Η οικονομική καχεξία έλαβε σοβαρότερες διαστάσεις
 στα δίσεκτα έτη του '40, οπότε και οι οφειλές πολλαπλα-
 σιάσθηκαν και ο κατάλογος των διαγραφέντων διογκώθηκε.
 Τό 1941 και τό 1942, ο Πρόεδρος βρέθηκε στην δυσάρεστη
 θέση να αναγγείλει στους συνεργάτες του ότι λόγω της ανα-
 τιμήσεως των τυπογραφικών και του χάρτου ανεστέλλετο η
 έκδοση του περιοδικού η οποία αναζωογόνηση θά μπορούσε
 να επέλθει με την διάνοιξη της βιβλιοθήκης προς τό ευρύ-
 τερο φιλομαθές κοινό. 26

«Η μέριμνα να παραμείνει ο Σύλλογος κλειστός
 προς τίς έξωθεν επιδράσεις και ο πειθαρχημένος τρόπος
 λειτουργίας του, απέβλεπαν, όπως είπαμε, στην μεγιστοποίηση
 της αφοσιώσεως στους επιστημονικούς στόχους. 27 Ήταν ρητή
 η σύσταση κατά την άνοιξη του 1937 : θά αντικαθίσταντο
 χωρίς αναβολή, όσοι δέν εκπληρούσαν τό καθήκον τους, η
 όσοι άδικαιολόγητα άπουσίαζαν επί τρεις συνεχείς συνεδρι-
 άσεις. 28 Πάντως, η βαθύτερη επιθυμία του Γεδεών, να μεταφερλι-
 θεί τό σωματείο σε Μεσαιωνολογικό Ίνστιτούτο, με την συν-
 εργασία ευρύτερου κύκλου επιστημόνων, δέν στάθηκε δυνατόν
 να πραγματοποιηθεί· δέν εκπληρώθηκε ποτέ ο ουσιωδέστερος
 όρος για τόν σκοπό αυτόν: η οικονομική εύρωστία. 29

»Εν γένει, διαφαίνεται ότι η έντονη προσωπικό-
 τητα του Γεδεών και τό επιστημονικό και πνευματικό του
 κύρος επισφράγιζαν την δράση του Συλλόγου και προδιέγρα-

φαν τῆς ἐπιστημονικῆς του ἀναζητήσεως. Τό μεγαλύτερο τμήμα τῶν πρακτικῶν τῶν συνεδριάσεων καλύπτουν οἱ ἀναφορές τοῦ Γεδεών, οἱ ἀποφάσεις του, οἱ ὑποδείξεις ἢ κρίσεις του (ὁ πρόεδρος κρίνει καλόν, ὁ πρόεδρος ἀναγγέλλει, ὁ πρόεδρος ἀναβάλλει κτλ.)· Ἡ πολύχρονη καί ἐξίσου εὐδόκιμη θητεία του στίς μεσαιωνικές σπουδές ἐνέπνευαν τούς συνεργάτες του, οἱ ὅποιοι ἐφρόντιζαν καταλλήλως νά ἐκδηλώσουν τά συναισθήματα σεβασμοῦ καί ἐκτιμῆσεως πρὸς τό πρόσωπό του. Ἔτσι, κατά τήν συνεδρίαση τῆς 7 Φεβρουαρίου 1932, προτάθηκε ὁ ἑορτασμός τῆς συγγραφικῆς του 60ετηρίδος μέ τήν ἐκτύπωση τῶν καλυτέρων συγγραμμάτων του καί τήν ἐκδόσιν πανηγυρικοῦ τεύχους, τό ὅποιο θά περιεῖχε καί τήν ἐργογραφία του.³⁰ Ἐπίσης, τιμήθηκε μέ ἑορτινὴν ἐκδήλωσιν ἡ ἑβδομηκοστὴ ἐπέτειος ἀποφοιτήσεώς του ἀπὸ τήν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολή.³¹

Δύο ἀπὸ τῆς σημαντικότερες πανηγυρικές ἐκδηλώσεις τοῦ Συλλόγου φέρουν τό σῆμα τῶν προσωπικῶν ἐπιλογῶν τοῦ προέδρου του : ὁ ἑορτασμός τῆς 1600ῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τόν Μάϊο τοῦ 1937³² καί ὁ ἑορτασμός τῆς τριακοσιετηρίδος ἀπὸ τόν θάνατον τοῦ Κυρίλλου Λουκάρως, τόν Μάϊο τοῦ 1938.³³ Εἰδικότερα, ὡς πρὸς τήν "Λουκάρειον ἑορτήν", ὁ Γεδεών ἦρθε σέ ἐπαφή μέ τόν λαυριώτη μοναχό καί ἰατρό Ἀθανάσιο Καμπανάο, ὥστε νά συναχθοῦν οἱ συνοδικές πράξεις τοῦ Λουκάρως καί νά φωτογραφηθοῦν οἱ δυσανάγνωστες ὑπογραφές.³⁴ Στάλθηκαν ἐπιστολές πρὸς ἀρχιερεῖς, μέλη τοῦ Συλλόγου, ὥστε νά μνημονεύθουν τό ὄνομα τοῦ Πατριάρχου

χη στήν θεία λειτουργία, ἐνῶ ἀπό τήν μητρόπολη Κρήτης ζητήθηκε νά καθιερωθεῖ ἐτήσιο μνημόσυνο κατά τήν ἡμερομηνία ἐκτελέσεως τοῦ Λουκάρεως.³⁵ Ἡ ἀνταπόκριση τῶν ἱεραρχῶν ὑπῆρξε θετική, ὅπως ἐπιτυχῆς ὑπῆρξε καί ἡ ἔκδοση ἑνός πανηγυρικοῦ τόμου γιά τόν Πατριάρχη.³⁶ Ἀντιθέτως, ἀτελέσφορες ἀποδείχθηκαν οἱ πρωτοβουλίες ὅσον ἀφορᾷ τήν μελέτη τῆς κωνσταντινουπολίτικης λαογραφίας. Κατά τήν ἀνοιξη τοῦ 1938, μετά ἀπό πρόταση δύο συνεργατῶν του,³⁷ ὁ Γεδεών εἶχε ὑποβάλει ἀναλυτικό διάγραμμα μελέτης, προτείνοντας μάλιστα τήν συγκρότηση ἑνός ἰδιαίτερου τμήματος ἢ παραρτήματος γιά τήν συστηματική καί συντονισμένη ἐνασχόληση μέ τό ἐν λόγω ἀντικείμενο.³⁸ Ἡδὴ ὅμως στά τέλη τοῦ ἴδιου ἔτους, ἀφοῦ ἀντιμετώπισε τήν ἀπροθυμία καί τήν ἀδιαφορία τῶν κωνσταντινουπολιτῶν, ἀνήγγειλε τήν ἀναβολή τῶν περαιτέρω ἐργασιῶν.³⁹

Θαρρῶ ὅτι εἶξει μνείας ἡ ἔκ μέρους τοῦ Συλλόγου σθεναρή ἀντίδραση στήν πρωτοβουλία τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἡ ὁποία σέ συμφωνία μέ τήν ἐκκλησιαστική ἱεραρχία ἐπεδίωξε τήν σύμπτυξη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπισκοπῶν ἀπό 86 σέ 41, τήν κατάργηση ὀρισμένων μονῶν καί τήν ρευστοποίηση τῆς ἀκίνητης περιουσίας τους. Μέ ὑπόμνημα τῆς 9 Μαρτίου 1930 ἀπαιτήθηκε ἡ ἄμεση κατάργηση τοῦ σχεδίου ἐνῶ πραγματοποιήθηκαν καί τά ἀπαραίτητα διαβήματα πρὸς τίς ἀρμόδιες ἐκκλησιαστικές καί πολιτειακές ἀρχές." Ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἔβλαψεν τό ἑλληνικό ἔθνος ἐπί 1800 ἔτη· τουναντίον

ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ συνεργάσθη μὲν μετὰ τῆς Πολιτείας
κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἐλευθέρου βίου τοῦ ἔθνους, ἀνέλαβε
δὲ τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας καί
δεξιότατα καί θαυμασίως ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας περιέσωσε καί
ἐπαιδαγώγησεν αὐτό καὶ διὰ ἀσμάτων καὶ τῆς ἀγχόνης αὐτῆς
ᾠδήγησεν αὐτό πάλιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν". Αὐτὸ ἦταν τὸ βα-
σικό ἐπιχείρημα τοῦ Συλλόγου κατὰ τῶν ἐπίδοξων ἀνατροπέων
τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος. ⁴⁰

*

*

*

Ο κύκλος ζωής του προέδρου του καθόρισε έν: πολ-
 λοῖς καί τήν τροχιά τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Συλλόγου. Τό
 βιοτικό τέλος τοῦ Γεδεών σήμανε καί τήν ἀνακοπή τῆς λει-
 τουργίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ του ὄργανου. Τό τελευταῖο πρακ-
 τικό συνεδριάσεως φέρει τήν ἡμερομηνία τῆς 3 Νοεμβρίου
 1941. Ο Γεδεών περίπου 90 τοῦτης, παραχωροῦσε τήν διεύθυνση
 τῶν ἐργασιῶν στόν Ἀ. Σταμούλη καί ἀνέθετε τήν εὐθύνη τῶν
 πρακτικῶν στόν γενικό γραμματέα⁴¹. Πάντως, γιά τόν χαλκόστερ-
 νο λόγο ἡ κόπωση δέν ἦταν μόνον σωματική ἀλλά καί ψυχική.
 Κυρίως ἡ τελευταία. Ἦδη, στίς 8 Ἀπριλίου 1937, ἐδήλωνε ὅτι
 θά ἐπιδιώξει νά παραχωρήσει τήν "διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων
 εἰς ἀδελφούς ἀκουράστους", πρόθυμος νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν
 προεδρία. "Τάς ἀδυναμίας τρίτων ἀδυνατῶ νά ἄρω. Ἐκουράσθην",
 θά ὁμολογοῦσε. Τό τελευταῖο πρακτικό τό ὁποῖο συνέταξε, στίς
 18 Ὀκτωβρίου 1941, ἐφρόντισε νά τό σφραγίσει μέ μία ἀποστρο-
 φή, ἡ οποία προκαλεῖ λύπη, στό μέτρο πού διερμηνεύει τήν πι-
 κρία καί τήν ἀπογοήτευση τῆς ἕσχατης στιγμῆς :

Κύριοί μου· κυρίες μου· ἀδελφαί καί ἀδελφοί
 ὑπέριμοι. Παρεσκεύασα καί ὑπέβαλον ἀνακοινώ-
 σεις, ἀλλά καί δημόσια μαθήματα· προέτρεψα διά
 γραφῆς καί λόγου πολλούς· μέ ἠκολούθησαν οἱ
 ἔξ' Ἠπειροῦ ἀδελφοί Τάσσης καί Σκενδέρης, Ἐξαρ-
 χος καί Λάλας, Μπεκιάρης καί Παπακώστας, καί
 Καραγιάννης, οἱ ἔκ Δωδεκανήσου (Σύμης) καί Κρή-
 της (Ρεθύμνης) ἀδελφοί Μιχαήλ Δ. Βολονάκης καί
 Τηλέμαχος Κονταξάκης, ὑποβαλόντες ἐν συνόλῳ 19.
 Πόσοι ἔκ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ἐφάνησαν πρό-
 θυμοι· να μιμηθῶσιν ἢ καί να ὑπερβῶσιν ἡμᾶς;
 Εἰς ἀδικαιολόγητον ἀπροθυμίαν ἐπῆλθε συμπέρασ-
 μα λυπηρόν· ἡ ἀπογοήτευσίς μου. Μή περιμένητε
 τούντεῦθεν μικράν ἢ μεγάλην ἀνακοίνωσιν, ἢ δη-
 μόσιον μάθημα, εἰμή ὅταν ἀκούσω τοῦλάχιστον
 εἴκοσιν ἀδελφούς, ἀλλά καί ἀδελφάς ἡμῶν να ὑπο-
 βάλωσι μίαν ἀνακοίνωσιν ἔκ τῆς μεσαιωνικῆς ἀρ-
 χαιολογίας, ἔκ τῆς τοιαύτης ἱστορίας, ἐθιμογραφί-
 ας, ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, λειτουργικῆς, τυπικοῦ,
 μουσικῆς ἱερᾶς καί κοσμικῆς. 42

Πάντως, στό τέλος τοῦ ἔτους, ἐπανῆλθε στήν πρότασή του,
 προτρέποντας τά καταγόμενα ἀπό τήν Ἠπειρο μέλη νά συνερ-
 γασθοῦν γιά τήν σύστασι τοῦ τμήματος ἡπειρωτικῶν μελετῶν,
 ὥστε νά συστηματοποιηθοῦν οἱ ἔρευνες γύρω ἀπό τό ἀντικεί-
 μενο αὐτό "πρός δόξαν τῆς πατρίδος καί πρόοδον τῆς ἑλλη-
 νικῆς ἐπιστήμης". 43
 Σημεῖα ζωῆς γιά τόν Σύλλογο, καί κατά τό
 1942, μᾶς παρέχει ἡ ἐπιστολή τοῦ Κ. Μπεκιάρη πρὸς τόν Γεδε-
 ῶν, ταχυδρομηθεῖσα ἀπό τήν Μονή Ἁγίας Ἀναστασίας, ὅπου

εύρισκόταν για τήν συγκέντρωση λαογραφικοῦ ὑλικοῦ. ⁴⁴

* * *

Ταξινομώντας τό τεράστιο ὑλικό τῶν ἀναμνήσεων καί τῶν βιωμάτων του, ὁ Γεδεών δέν βρῆκε, ὅπως προανέφερα, θέση, γιά τά πολυάριθμα ἄθηναϊκά του χρόνια. Τό ἴδιο καί γιά τόν ἔν Ἀθήναις Σύλλογο Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων. Νά ὑποθέσουμε μία ὑπερβάλλουσα μετριοφροσύνη, ἐφ' ὅσον ἡ ἴδρυση καί τό ἔργο τοῦ Συλλόγου ἀποτελοῦν, ἐν πολλοῖς, προσωπικό του ἐπίτευγμα; Ἡ οἱ ὑστερες ἀπογοητεύσεις ἐπισκίασαν ἀναδρομικῶς τήν γνώμη καί τά συναισθήματά του γιά τό σωματεῖο; Πάντως ὑπάρχει μία ἔξωθεν μαρτυρία γιά τό ἴδρυμα, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1935, δηλαδή, στήν θεωρούμενη περίοδο ἀκμῆς του. Ὁ τίτλος "Σοβαράί μελέται" ἀντικατοπτρίζει τό καθ' ὅλα ἐπαινετικό πνεῦμα τοῦ ἄρθρου, ὅμως τό πλεον κολακευτικό, νομίζω ὅτι ἀποτελεῖ ὁ χαρακτηρισμός τοῦ σωματείου ὡς "μικροῦ μεσαιωνολογικοῦ Ἰνστιτούτου", ἱκανοποιώντας ἔτσι τόν ἀνεκπλήρωτο πόθο τοῦ Γεδεών. Τό κείμενο κατέληγε μέ τήν προτροπή πρὸς τό φιλομαθές ἄθηναϊκό κοινόν, ὅπως παρακολουθεῖ τίς ἀνακοινώσεις τῶν συνεργατῶν τοῦ Συλλόγου, μέ τήν βεβαιότητα ὅτι "τά ἐν ταῖς συνεδριάσεσιν ἀναπτυσσόμενα θέματα δέν διδάσκονται εἰς οὐδέν Πανεπιστήμιον". ⁴⁵

* * *

Θά πεθάνω ὅταν ἐγὼ θελήσω. Ἐάν δέν τελειώσω τὰ βιβλία μου δέν πεθαίνω. Ὁχι. Ὄταν τελειώσω θά παρακαλέσω τόν Θεό νά μέ πάρη. Ἡ πεποίθησις εἰς τόν ἑαυτόν μου μέ διατηρεῖ εἰς τήν ζωήν καί δέν μ' ἀφίνει ν' ἀποθαρρυνθῶ. Ἐλεγα πάντα: Θά μέ βοηθήσῃ ὁ Θεός. Δέν τοῦ ἔχω κάμη κανένα κακό. Καί μέ ἐβοήθησε. Δέν ἔχω παράπονο. Ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ ἔγραψε διά τόν Ναπολέοντα ὅτι ἦτο ἡ αὐτοκρατορική μορφή τῆς πεποιθήσεως. Ἐγὼ εἶμαι ἡ λαϊκή μορφή τῆς πεποιθήσεως. 46

Ἦταν ἤδη 84 ἐτῶν ὅταν μέ τόση αὐτοπεποίθησις ἀπαντοῦσε στόν Παύλο Παλαιολόγο, στό ἀφιέρωμα τῶν Ἀθηναϊκῶν Νέων. Ὁμως καί ὁ ἐρωτῶν ὁμολογοῦσε ὅτι τόν θεωροῦσε ἀκόμη νέο καί ἀκμαῖο, ὑποδηλώνοντας ταυτόχρονα ὅτι ἡ εὐχή γιά τήν μακροβιότητά του ὑπαγορευόταν ἀπό μία ἀναπότρεπτη πνευματική ἀνάγκη: "Ἐχει μίαν ἀποστολήν νά ἐκπληρώσῃ, ἐτόνιζε ὁ Παλαιολόγος, καί δέν θά παραδώσῃ τὰ ὄπλα πρίν θθάσῃ εἰς τό τέρας. Πρέπει νά ἀποτελειώσῃ τό ἔργον του. Τό ἤρχισε σχεδόν ἀπό παιδί. Μόλις ἐτελείωσε τήν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν. Τό συνεχίζει εἰς ὅλην του τήν ζωήν καί ἐννοεῖ νά τό φέρῃ εἰς πέρας. Ἐξέδωσε ἕως τώρα τετρακοσίας διατριβάς, πολλαί ἀπό τὰς ὁποίας φθάνουσιν τὰς 900 σελίδας, καί σαράντα συγγράμματα. Δέν τοῦ φαίνονται ἀρκετά. Ἡ ἔκκλησια-

στική μας ιστορία έχει ακόμη κενά. Τά κενά αυτά ο Άρχων μέγας χαρτοφύλαξ έννοει να καλύψη διά να δώση Έργον Άρτιον. Εάν υπήρχε κράτος σεβόμενον τήν ιστορίαν και τάς παραδόσεις του γένους, θά είχεν έπιτάξη τον κ. Γεδεών και θά είχε θέση εις τήν διάθεσίν του έπιτελείου στενογράφων διά να ήμπορέση να δώση διέξοδον εις τον ώκεανόν των γνώσεών του". 47

Ευδόκησε να ζήσει επί οκτώ ακόμη χρόνια και απέθανε "μέ τήν πένναν ανά χειρας". Ήξίσου, δέν αποχωρίσθηκε ποτέ και τήν ρεδιγκότα του, τήν όποία άφινε να κυλιέται και πέρα από τά γόνατα του ως ένα είδος ράσου του προσέδιδε ίεροπρέπεια και σοβαρότητα. Εάν τήν άφαιρούσε, θά πρόδιδε τό παρελθόν και δέν θά αναγνώριζε πλέον τον έαυτό του. Μέ τήν ρεδιγκότα αυτήν εμφανιζόταν ένώπιον των Πατριαρχών και των Γερόντων, μέ αυτήν έλάμβανε μέρος στις έπίσημες τελετές του πατριαρχικού ναού, μέ αυτήν περιδιάβαινε τους δρόμους του φαναρίου, μέ αυτήν έγραφε τά άρθρα του στην Εκκλησιαστικήν Αλήθειαν, μέ αυτήν συμμετείχε στις συνεδριάσεις τής Ακαδημίας, ή ακόμη κυκλοφορούσε στην άθηναϊκή αγορά. "Ρεδιγκότα, σκληρό πουκάμισο, σκληρά μανικέτια, σκληρό κολάρο και μαύρη γραβάτα". Πόσο διαφορετικά θά μπορούσε να απεικονίζεται ένας φαναριώτης λόγιος, ιστοριοδίφης και Μέγας Χαρτοφύλαξ τής Μεγάλης Έκκλησίας; Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι ο έξαίρετος όμότεχνος του, ο Ήλιουπόλεως Γεννά-

διος ['Αραμπατζόγλου], νεκρολογώντας τον στην Ὁρθοδοξία, τόν
 παρέβαλε ὡς "παράγοντα φαναριωτικό καί ὡς ἄρχοντα ὀφτι-
 κίαλο συμμετέχοντα οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τήν ἐκκλησιαστικήν
 ζωήν τοῦ φαναρίου", πρὸς τόν Ἰωάννη Ζυγομαλά τῆς ἐποχῆς
 τοῦ "κλεινοῦ" Ἱερεμίου Β', πρὸς τόν "πολύν λόγιον" Μελέ-
 τιο Συρίγο καί πρὸς τόν Μέγα Ἐκκλησιάρχην καί διδάσκαλο
 τοῦ Ἱερεμίου Γ', Νικόλαο Κριτία Προυσσαέα.⁴⁸ Ὁ Γεννάδιος ἐξέ-
 φρασε καί τήν πεποίθησίν του ὅτι ὁ Γεδεών "θά εἶναι ἀλησμό-
 νητος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Γραμμάτων" καί ὅτι δέν θά μπορέσει
 νά ἀσχοληθεῖ κανεὶς συστηματικά μέ τήν Ἱστορία τοῦ Οἴκου-
 μενικοῦ Πατριαρχείου χωρὶς νά ἀνατρέξει καί νά χρησιμοποι-
 ῆσει τό "ἀφθονόν ὑλικόν", τό ὁποῖο ἀνέδειξε⁴⁹ ἀνάλογη σκέψη
 θά διατύπωνε, μέ τήν χρήση μιᾶς ὡραίας παραστάσεως, καί ὁ
 Κωνσταντῖνος Δημαρᾶς, στήν δική του νεκρολογία :⁵⁰ Ὁ Γεδεών,
 ὁ "ἀκαταπόνητος πρωτόσχολος" ὑπῆρξε ἕνας "γίγας" τῆς ἱστο-
 ρικῆς ἔρευνας. Οἱ μεταγενέστεροι, καί "νάνοι" εἴναι ἀκόμη εἶ-
 ναι, στηριγμένοι σέ ὧμους γίγαντος, θά βλέπουν μακρύτερα ἀπό
 ἐκεῖνον, ἀλλά χάρις σέ ἐκεῖνον.⁵⁰

Γεννάδιος ['Αραμπατζόγλου] Ἡλιουπόλεως καί Κ.Θ.
 Δημαρᾶς. Ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο προνόμιον γιά ἕναν λόγιον, τό γεγονός
 ὅτι δύο ἐξέχουσες πνευματικές φυσιογνωμίες, μέ διαφορετικό
 θεωρητικό καί ἰδεολογικό παρονομαστή, ἐξαίρουν μέ σχεδόν
 ὁμότροπην κρίσιν τήν συγγραφικήν του συμβολήν.

*

*

*

*

Στίς 30 Μαΐου 1982 πραγματοποιήθηκε ἡ ἀνακομι-
 δὴ τῶν ὀστέων του στό Κοιμητήριο Ταξιαρχῶν, στόν Πλάτανο Λέ-
 ρου, στήν "πατρῶαν Γῆν, τήν ὁποίαν ἠγάπησε καί ἐπίμησε ὕπερ
 τις καί ἄλλος διά τῆς ἐν τῷ κόσμῳ μακρᾶς, φιλοπόνου, πολυ-
 μόχθου ἐν σοφίᾳ καί γνώσει βιωτῆς του".⁵¹ Κατά τήν ἴδια ἡμέ-
 ρα, ὁ Δήμαρχος Λερίων ἀποκάλυψε στό Πάρκο Ἁγίου Ἰωάννου, στό
 Λακκί, τήν προτομή τοῦ Γεδεών, μέ τήν συνοδεία τῆς εὐχῆς, ὅ-
 πως αὐτή, ἀποτελέσει τό "αἰώνιο σύμβολο τῆς δύναμης τοῦ Λε-
 ριακοῦ καί κατ'ἐπέκταση τοῦ Δωδεκανησιακοῦ καί τοῦ Αἰγαίο-
 πελαγίτικου πνεύματος" καί ὅπως ἡ μορφή του καταστεῖ "ὑπό-
 δείγμα καί φωτεινός φάρος στούς νέους γιά ἕνα συνεχῆ ἀγῶνα
 γιά ὕψηλές ἀναζητήσεις καί αἰώνιες πνευματικές κατακτήσεις".⁵²

*

*

*

*

Κωνσταντινούπολις, Ἀθήνα, Λέρος. Ἐμελλε ὁ βιοτικός κύκλος τοῦ Μανουήλ Γεδεών νά συμβολίζει μέ τήν πορεία του ὅ,τι ἀπευχόταν γιά τόν ἔξωελλαδικό Ἑλληνισμό : τήν τελική του ὑπαγωγή στήν κεντρομόλο δύναμη τοῦ ἔθνικοῦ κέντρου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

---

1. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Οἱ δύο πόλοι τῆς ἐθνικῆς ζωῆς: Ἀθηναί-
Κωνσταντινούπολις", Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, ἀρ. 507-508, 17-24
Μαρτίου 1921, σ. 50.
2. Βλ. Κωνσταντίνου Π. Σπανούδη, Ἱστορικά Σελίδες Ἰωακείμ
ὁ Γ΄, Κωνσταντινούπολις, 1902, σσ. 64-65. Βλ. Ἐπίσης Α[Μ.Ι. Γε-
δεών], "Οἱ παλαιοὶ ἄσκοι", Ταχυδρομὸς Κωνσταντινουπόλεως,
6 Ὀκτωβρίου 1918 : "Πρέπει ὁ Γερμανὸς ὁ Εἷν' ἀπαλλάξῃ τὴν
Ἐκκλησίαν τῆς οἰκτρᾶς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως πατριαρχείας καὶ
παρουσίας Του".
3. Βλ. Ἐρημίτης [Μ.Ι. Γεδεών], "Ἀἴθερον ὑπὲρ νέμων ἁγών",
Πρωτεύουσα Ἀθηνῶν, ἔτος Α΄, ἀρ. 93, 94, 99, 101 (4, 5, 10, 12 Ἰαν-
ουαρίου 1922), "Τὸ πραξικόπημα τοῦ Φαναρίου"; Ἱερός Σύνδε-
σμος Ἀθηνῶν, ἔτος ΚΑ΄ (1921), ἀρ. 33, σσ. 1-12.
4. Βλ. Μεσαιωνικά Γράμματα, τόμ. Β΄ (1934), σ. 2: Ἡ ἀναγνώρι-
ση τοῦ Συλλόγου ὡς ἐπιστημονικοῦ σωματείου πραγματοποι-
ήθηκε στίς 19 Ἀπριλίου 1927. Βλ. ὁ. π. Στὴν ἐπίσημη σωματει-
ακὴ σφραγίδα ἀναγράφεται τὸ ἔτος 1926.
5. Βλ. Ἐντυπὴ ἀνακοίνωση ἀρ. 76/35, Ἀθῆναι, 13 (26) Μαΐου 1927.
6. Βλ. Μεσαιωνικά Γράμματα, τόμ. Γ΄ (1936), σσ. 3-9: Ἀναγράφον-

ται μόνον όσοι διατελοῦσαν ἐν τάξει πρὸς τὸ ταμεῖο οἱ ὀφειλέτες, ἀνεξαρτήτως ἐὰν ᾦσαν καὶ ἰδρυτές, εἰσέπραξαν τὴν διαγραφή τους. Βλ. ὅ.π., σ. 9, ὑποσημείωση.

7. Βλ. ὅ.π. Μεταξύ τῶν κληρικῶν ξεχωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ φιλαρέτου Βαφείδου, τότε μητροπολίτη Ἡρακλείας.

8. Βλ. ᾠδ. Ν. Διαμαντόπουλος, "Μείζων δικαιοσύνη πρὸς τὸ Βυζάντιον", Μεσαιωνικά Γράμματα, τόμ. Α' (1930), σσ. 17-20, 31-39, 44-47.

9. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, "Ὁ Γιώργος Θεοτοκάς καὶ τὸ Ἐλεύθερο Πνεῦμα", στό Γιώργου Θεοτοκά, Ἐλεύθερο Πνεῦμα, Ἐριθῆς, Ἀθήνα, 1988, σσ. λα-λβ'.

10. Βλ. Mario Vitti, Ἡ γενιά τοῦ Τριάντα, Ἐριθῆς, Ἀθήνα, 1987, σσ. 19-50, Κ. Θ. Δημαρᾶς, ὅ.π., σσ. κη' - λβ', Ἀντώνης Λιάκος, "Ζητούμενα ἰδεολογίας τῆς Γενιάς τοῦ '30", Θεωρία καὶ Κοινωνία, τεῦχος 3 (1990), σσ. 7-22, Τῆσος Βουρνᾶς, "Μιά ἐπισκόπηση τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν στήν Ἑλλάδα κατά τὴν περίοδο 1930-1936", Ἐπιθεώρηση Τέχνης, τόμ. ΙΕ', Μάϊος 1962, σσ. 519-522, Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, "Τὰ ὅσα τοῦ ἑλληνικοῦ φιλελευθερισμοῦ: Τὸ παράδειγμα τοῦ Γιώργου Θεοτοκά", Διαβίβω, ἀο. 137 (12 Φεβρουαρίου 1986), σσ. 37-40, Δημήτρης Τζιόβας, Οἱ μεταμορφώσεις τοῦ ἔθνισμοῦ καὶ τὸ ἰδεολόγημα τῆς ἑλληνικότητας στό μεσοπόλεμο, Ἀθήνα, 1989, Κ. Α. Δημάδης, Δικτατορία-Πόλεμος καὶ Πεζογραφία. 1936-1944, Γνώση, Ἀθήνα, 1991, σσ. 51-74.

11. Βλ. Ιωάννης Συκουτρής, "Ἡ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας", Νέα Ἑστία, τόμ. 11 (1932), σσ. 398-403.
12. Βλ. ὁ.π., σσ. 460-468.
13. Βλ. Ι. Συκουτρής, "Κριτικά ἔκδόσεις νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων", Νέα Ἑστία, τόμ. 18 (1935), σσ. 990-1000.
14. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. Θεολόγος Νικολοῦδης, "Τό Νέον Κράτος", Τό Νέον Κράτος, τεῦχος 1ο (1937), σσ. 1-5, Σπ. Λιναρδάτος, 4η αὐγούστου, Θεμέλιο, Ἀθήνα, 1966, σ. 88, Νίκος Ψυρούκης, Ὁ Φασισμός καί ἡ 4η Αὐγούστου, Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα, 1977, σ. 105, Ἑλένη Μαχαίρα, Ἡ Νεολαία τῆς 4ης Αὐγούστου. Φωτογραφίες, Ι.Α.Ε.Ν.-Γ.Γ.Ν.Γ., Ἀθήνα, 1987, σσ. 32-37 καί εἰδικότερα Ἰωάννης Μεταξᾶς, Λόγοι καί σκέψεις. 1936-1941, τόμ. Α', "Ἴκαρος", Ἀθήναι, 1969, σσ. 126-127, 233-239, 285-286. Ἐπίσης βλ. Παναγιώτης Νοῦτσος, "Ἰδεολογικές συνιστώσες τοῦ καθεστώτος τῆς 4ης Αὐγούστου", Τύχιστορικά, τεῦχος 5, Ἰούνιος 1986, σσ. 139-150.
15. Βλ. ἔνδεικτικῶς, "Συνεδριάσεις ΣΗ', ἔκτακτος, 9 Ἰουλίου 1936", σ. 1, "Συνεδριάσεις ΣΛ', τακτική, 1η Ἰουλίου 1937", σ. 1 (πρόκειται γιά χειρόγραφα πρακτικῶν τῶν συνεδριάσεων τοῦ Συλλόγου, διασωθέντα στό ἀρχεῖο τοῦ Γεδεών).
16. Βλ. "Συνεδριάσεις ΡΠΗ', 6 Ἀπριλίου 1935", σ. 1.
17. Βλ. "Συνεδριάσεις ΡΠΑ', 27 Ἰανουαρίου 1935", σ. 3.

18. Μία ενδιαφέρουσα ένδειξη ως προς τήν γεδωνική στάση έναντι του Μεταξά, μᾶς παρέχει, χαριτολογώντας, ὁ Χαρίτων Μισσηλίδης, Τό φανάρι (1821-1921), Ἀθήναι, 1950, σ. 32 :
- "Τότε ἐβασίλευε εἰς τήν Ἑλλάδα Ἰωάννης ὁ Μεταξᾶς. Ἡ λογοκρισία του, ἐξηνάγκαζε τοὺς δημοσιογράφους νά δημοσιεύουν τά ρητά τοῦ Κορανίου Μεταξᾶ, πρῶγμα τὸ ὁποῖον δέν ἔκαμα καί σταμάτησα τήν ἔκδοσιν τῆς ἡμερίδος μου - Τό ἀνέφερα στὸν Γεδεών.
- Θεοῦ Κύριε φυλακὴν τῶ στόματί μου !
 Τώρα ὁ Μεταξᾶς πού θά κάμνη περίπατο στὸν Παράδεισο, φαντάζομαι ὅτι δέν θά μαλώνη μέ τόν Γεδεών !".
19. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΝΔ", τακτική, 27 νοεμβρίου 1938", σσ. 2-3. Ἐπίσης βλ. τήν ἐντυπη ἀνακοίνωση τοῦ Συλλόγου, ἀρ. 1911/988, Ἀθήναι, 24 Νοεμβρίου 1938.
20. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΝΖ", τακτική, 15 Ἰανουαρίου 1939", σσ. 2-3.
21. Βλ. "Συνεδριάσεις ΡΑΔ", τακτική, 30 ὀκτωβρίου 1932", σ. 1.
22. Βλ. "Συνεδριάσεις ΡΥΑ", γενική, 12 μαΐου 1935", σ. 2.
23. Βλ. ἐντυπη ἀνακοίνωση ἀρ. 1417/828, Ἀθήναι, 12 αὐγούστου 1936: "Ἐκτός τῆς συνδρομῆς ταύτης, οὐδένα πόρου ἕτερου ἐγνώρισε μέχρι σήμερον ὁ Σύλλογος".
24. Βλ. ἐνδεικτικῶς, "Συνεδριάσεις ΡΥΖ", τακτική, 15 δεκεμβρίου 1935", σσ. 1-2 : "Διαγράφονται ἀπό τοῦ καταλόγου τῶν τακτικῶν μελῶν οἱ κκ. Μισσηλίδης κ' Πρωτοψάλτης, ὁφείλοντες δύο συνδρομᾶς καί μὴ πληρῶνόντες, καί Πελεκάσης, ὁφείλων τέσσαρας συνδρομᾶς, ὧν τήν μίαν (7ου ἔτους) ὁ πρόεδρος

ἐξ ἰδίων κατέβαλεν, ἐκ φιλαδελφείας". Βλ. Ἐπίσης τὴν Ἐπιστολή τοῦ εἰδικοῦ γραμματέα τοῦ Συλλόγου πρὸς τὸν Τρίκκης καὶ Σταγῶν Πολύκαρπο σχετικά μέ τίς ὀφειλές του, ἀρ. 2312/1188, Ἀθῆναι, 21 Ὀκτωβρίου 1941.

25. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΛΗ', τακτική, 27 Φεβρουαρίου 1938", σ. 2.
26. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΠΖ', 21 Σεπτεμβρίου 1941", σ. 4. "Ενας προσωρινός κανονισμός τῆς βιβλιοθήκης καταρτίσθηκε λίγο ἄργότερα. Βλ. χειρόγραφο ἀρ. 2321/30 Νοεμβρίου 1941.
27. Ὁ Γεδεών εἶχε κρίνει σκόπιμη τὴν ὕπαρξη στοῦ καταστατικό ἄρθρου, βάσει τοῦ ὁποίου ἀπαγορεύετο, ἐπί ποινῆ διαιγραφῆς, ἡ προσβλητικὴ ἀναφορά κατὰ ξένων θρησκευμάτων καὶ δογμάτων. Βλ. "Συνεδριάσεις ΡΠΑ', 27 Ἰανουαρίου 1935", σ. 3.
28. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΚΒ', τακτική, 28 Μαρτίου 1937", σ. 3.
29. Βλ. "Συνεδριάσεις ΡΟΗ', 20 Δεκεμβρίου 1934", σ. 2.
30. Βλ. Πρακτικὰ συνεδριάσεως τῆς 7 Φεβρουαρίου 1932 (χωρίς ὑπογραφή καὶ σφραγίδα), σσ. 1-2.
31. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΖΗ', τακτική, 9 Ἰουλίου 1939", σ. 2.
32. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΗ', ἑκτακτος, 9 Ἰουλίου 1936", σ. 5.

33. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΛΑ', τακτική, 31 Ὀκτωβρίου 1937", σσ. 1-2. "Ἡ ἐκτίμηση τοῦ Γεδεών πρὸς τὸν Λούκαρι ἀνάγεται στὰ νεανικά του χρόνια· βλ. "[Περὶ Κυρίλλου Λουκάρεως]", Ἑομόνοια Κωνσταντινουπόλεως, Μάϊος 1870. Στὰ χρόνια τῆς ὠριμότητος του, ὁ Ἄρχων, θὰ διατύπωνε τὴν ἀποψη ὅτι ὁ Κύριλλος "ἐκράτησε τῶν οἰάκων τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως εἰς καιρούς, καθ' οὓς ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατεδιώκετο ὑπὸ μοναχικῶν ταγμάτων τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας τόσον ἀπηνῶς, ὅσον νῦν ὑπὸ τῶν σχισματικῶν βουλγάρων, εἰς τὴν βοήθειαν προτεσταντικῶν τινῶν κρατῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀποβλέπουσα. Διοικῶν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, προασπίζων τὴν πάτριον κληρονομίαν κατὰ τῶν ἀπὸ Ρώμης προσβολῶν, ἐβοήθει συνάμα καὶ τῆ τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία· καὶ τὴν ὀργὴν ἐπισύρας τῶν ἀπὸ Δύσεως, ἔπεσε θῦμα μισαδέλφων, πολεμῶν, δυστυχῶς, καὶ κατὰ τινων ὁμοεθνῶν", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΘ' (1909), σ. 13. Πρβλ. τὴν μονογραφία τοῦ Gunnar Hering, Ὀικουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ Εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ, 1620-1638, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1992, σσ. 41-42 κ.ἑ..

34. Βλ. "Συνεδρίασις ΣΝΓ', τακτική, 20 νοεμβρίου 1938", σ.2.
35. Βλ. "Συνεδρίασις ΣΖΒ', τακτική, 19 μαρτίου 1939", σ.2.
36. Βλ. "Συνεδρίασις ΣΖΔ', τακτική, 27 ἄπριλίου 1939", σσ.3-5,
 "Συνεδρίασις ΣΖΘ', τακτική, 19 νοεμβρίου 1939", σ.2.
 Στόν ἐν λόγω τόμο, Κύριλλος ὁ Λούκαρις (1572-1638), Τόμος
ἔκδιδόμενος ἐπί τῆ τριακοσιετηρίδι τοῦ θανάτου αὐτοῦ
(1638-1938), ἐπιμελεία τῆς «Εταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν
καί Συλλόγου Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων, Ἀθῆναι, 1939, ἡ συνεργ-
γασία τοῦ Γεδεῶν ἦταν : "Ἁγιος Ἀνδρέας, ἡ νησίς Κυρίλ-
 λου τοῦ Λουκάρεως", ὅ.π., σσ.207-211.

37. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΜ', τακτική, 20 μαρτίου 1938", σσ. 3-4.

38. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΜΑ', τακτική, 31 μαρτίου 1938", σσ. 1-2, "Συνεδριάσεις ΣΜΒ', τακτική, 17 ἄπριλίου 1938", σ. 2.

39. Βλ. "Συνεδριάσεις ΣΝΣΤ', τακτική, 18 δεκεμβρίου 1938", σ. 1.

40. Βλ. "Ἐπόμνημα περί τῶν ὑπό συζήτησιν ἑκκλησιαστικῶν ζητημάτων. Ἐν Ἀθήναις, 9 Μαρτίου 1930", Μεσαιωνικά Γράμματα, τόμ. Α' (1930), σσ. 97, 103.

41. Βλ. "Συνεδριάσεις 290, 2/3 νοεμβρίου 1941".

42. Βλ. χειρόγραφο ἄρ. 2309, "Μ. Ι. Γεδεών, προτάσεις ἀφορῶσαι εἰς τό ἐπιστημονικόν τοῦ Συλλόγου ἔργον. Τῆ 18 ὀκτωβρίου 1941". Πρβλ. χειρόγραφο ἄρ. 2201, "Μ. Ι. Γεδεών, ΟΝΟΜΑΤΩΝ καὶ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ δεκατετραετῆς ἀπολογισμός. Ἀπρίλιος 1940", σ. 12 : "Καί τώρα, ἀδελφοί ὑπέριμοι, παρακαλῶ' να ἔχω ἀπάντησιν εἰς τήν ἐρώτησίν μου: Ἐξακολουθοῦμεν' να περιέχωμεν ἑπτὰ ἀγελάδας ἰσχνάς, ἢ κατωρθώσαμεν' ν' ἀνταλλάξωμεν αὐτάς πρός παχείας;". Οἱ δημόσιες διαλέξεις τοῦ Συλλόγου συνοψίζονται στό χειρόγραφο, "Σύλλογος Μεσαιωνικῶν Γραμ-

- μάτων, *ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ & ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ <1937-1941>*, Ἀθῆναι, 1941".
- Ἐπί συνόλου 60, ὁ Γεδεών πραγματοποίησε 20 δημόσιες ἀνακοινώσεις.
43. Βλ. ἀρ. 2357/1214, Ἀθῆναι, 29 δεκεμβρίου 1941.
44. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Μπεκιάρη πρὸς τὸν Γεδεών, Ἁγία Ἀναστασία, 29 Μαΐου 1942.
45. Βλ. "Σοβαραὶ μελέται", Φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν, 2 φεβρουαρίου 1935.
46. Βλ. Π. Παλαιολόγος, "Ὅσοι πέρασαν τὰ 80 χρόνια... Οἱ γηραιότεροι Ἕλληνες ἀποκαλύπτουν τὸ μυστικὸν τῆς μακροζωίας των. Ὁμιλεῖ ὁ κ. Μανουὴλ Γεδεών", Ἀθηναϊκὰ Νέα, 8 φεβρουαρίου 1935.
47. Βλ. ὁ.π..
48. Βλ. Γεννάδιος Ἡλιουπόλεως, "Ὁ Μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ Χρονογράφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Μανουὴλ Γεδεών", Ὁρθοδοξία, ἔτος Η' (1943), σ. 288.
49. Βλ. ὁ.π..
50. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, "Ὁ ἀκαταπόνητος πρωτόσχιλος", Ἐλεύθερον Βῆμα, 29 Ὀκτωβρίου 1943.
51. Ἡ ἔκφραση ἀνήκει στὸν Μητροπολίτη Ρόδου Σπυρίδωνα.

βλ. "Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων τοῦ Μανουὴλ Γεδεών (1851-1943), Μεγάλου Χαρτοφύλακος καὶ Χρονογράφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (Λέρος, 30 Μαΐου 1982)", Λεριακά, τόμ. Α': Εἰς μνήμην Μανουὴλ Γεδεών, Ἀθήνα, 1986, σ. 11.

52. βλ. "Προσφωνήσεις στὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς", ὁ.π., σ. 30.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

• Η ιδεολογική επιβεβαίωση

Κεφάλαιο Α΄

Πολιτειακές ὑποθήκες, πολιτικές ὑποδείξεις
καί κοινωνικές ἐπισημάνσεις

"Νά θαυμάζωμεν διά τήν τῶν τότε σύνεσιν,
ἥς ἕνεκα καί ἡ συνεννόησις κυρίων
καί δούλων, τήν ὁποίαν οὐδέποτε ἔπρεπε νά
θυσιάσωμεν εἰς ὄνειρα μέλλοντος ἀγνώστου",
Μ.Ι.Γεδεών, "Περί τοῦ Νομοθέτου Σουλεϊμάν Α΄
παράδοσις", Χρόνος Ἀθηνῶν, 31 Μαρτίου 1923.

«Η συγγραφική δημιουργία του Μανουήλ Γεδεών διακρίνεται κυρίως για τόν πραγματολογικό της πληθωρισμό, τήν αύστηρή διατύπωση και τήν ακριβόλογη διαπραγμάτευση, στο βαθμό που τό ἄχθος τῆς ἀναδιφήσεως καί ἡ ἐπιμέλεια τῆς λεπτομεροῦς καταγραφῆς περιορίζαν τίς δυνατότητες ἢ ἀναιροῦσαν τίς προϋποθέσεις στοχαστικῶν γυμνασμάτων ἢ ἀναλυτικῶν καί ἑρμηνευτικῶν προσεγγίσεων, τίς ὁποῖες, ἄλλου εἴδους ἐπιστημονικῆς ἐνασχολήσεως καί συγγραφικῆς ἐπιδιώξεως ἐπιτρέτουν, προκαλοῦν ἢ ἐπιβάλλουν; Ἐν τούτοις, μία ἐνδελεχῆς μελέτη αὐτοῦ τοῦ ἐκ προθέσεως ἱστοριοδιφικοῦ ἔργου, ἀποφέρει ἀφ' ἑνός, τήν πληρέστερη κατανόηση τοῦ προβλήματος τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ὑποθέσεων καί τῶν θεωρητικῶν προτάσεων σέ συνάρτηση μέ τά πραγματολογικά δεδομένα καί ἀφ' ἑτέρου, ἀναδεικνύει ἕναν στοχαστικό πυρήνα ἀναπτυσσόμενο βάσει τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὡς αὐθεντικοῦ θεματοφύλακα τῶν γνησίων παραδόσεων τῆς Ὁρθοδοξίας καί τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἡγετικοῦ της ρόλου, ὅσον ἀφορᾷ τήν διαχείριση τοῦ συλλογικοῦ πεπρωμένου τοῦ τουρκοκρατού-

μενου Ὁρθόδοξου λαοῦ.

Ἡ ἀνεπανόρθωτη διάρρηξη τοῦ ἔκκλησιαστικοῦ χιτῶνος ἐξ αἰτίας τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος (1872) ἐπηρέασε σημαντικά τόν Γεδεών ὡς πρὸς τὴν ἀποκρυστάλλωση τῶν ἀπόψεών του γιὰ τὴν σύζευξη δογματικῆς ὑποστάσεως καὶ ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ "καθολικότης" ¹ ἀποτελεῖ συστατικό γνώρισμα τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἡ ἀπώλειά της ἀποβαίνει καταλυτικὴ γιὰ τὴν δογματικὴν ἀκεραιότητα ἢ ἐκ μέρους του διατύπωση τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ εἶναι ἀρκετὰ ἐπιτυχής :

Ἡ Ἐκκλησία ἢ Ὁρθόδοξος οὐ διακρίνει φυλὰς καὶ γένη, λαοὺς καὶ ἐθνότητες, οὔτε φέρει ἐποχῶν καὶ τόπων καὶ περιστάσεων ἀποχρώσεις, οὔτε βαθμοὺς καὶ κοινωνικὰς ἀναγνωρίζει ἀνισότητας ἐν τῇ τηρήσει καὶ τῇ ἐφαιρουμένῃ τῶν Ἱερῶν Κανόνων, οὔτε Ἰουδαίου, οὔτε Φράγκου, οὔτε Ἑλλήνα, οὔτε Σκύθην διακρίνουσα, τοὺς δὲ πάντας συγκρατοῦσα διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ στοργῆς. ²

Ὁ Γεδεών καυτηριάζει τίς ἀξιοθρήνητες διενέξεις ποὺ προκαλοῦσαν τὰ "βυλετικά πάθη", ὑποδαυλιζόμενα ἀπὸ τό καινοφανές ἀλλὰ ἐκρηκτικὸ φαινόμενο τοῦ "ἔθνοφυ-

λειτισμοῦ", τό ὁποῖο συγκλόνιζε τό πατριαρχικό ποίμνιο: δέν ἦταν μόνον ἡ δογματική ἐπιταγή³ ὁ διαιωνιζόμενος ἀλληλοσπαραγμός καί ἡ ἀλληλομαχία τῶν φυλῶν συντελοῦσαν στήν κατάρρευση τοῦ ὀθωμανικοῦ οἰκοδομήματος καί ὁ Γεδεών ἐπίστευε στό μεγαλεῖο του "ἐν μόνῃ τῇ ἐνώσει"⁴. Τό ὀθωμανικό καθεστῶς ἄλλωστε, ἦταν αὐτό τό ὁποῖο ἐπέτρεψε στήν ἐκκλησιαστική ἡγεσία τήν ἀνάληψη ἐθναρχικῶν ἀρμοδιοτήτων, καθιστώντας τήν ἀποκλειστικό φορέα ἐποπτείας καί προστασίας τοῦ ποιμνίου τῆς καί διαχειριστή τῶν ἐκχωρηθέντων προνομίων. Ἡ ἐξασφάλιση τοῦ ἐθναρχικοῦ ρόλου τοῦ Πατριαρχείου ἐξωοράιζε καί αὐτό τό γεγονός τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἐφ' ὅσον αὕτη σεβάστηκε καί ἐνίσχυσε τά ἐκκλησιαστικά τοῦ γένους δίκαια καί τό "μέγα κέντρον τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί ἐθνικῆς ἄρα, ὑποστάσεως πάντων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καί χάρις εἰς αὐτό, ἐπροστίτευσεν καί τήν ὑπαρξίν τῶν ὑπό τό σκῆπτρον τῶν σουλτάνων χριστιανῶν"⁵. Τό ἠθικό πρόσωπο τῆς Ἐκκλησίας ἐπέζησε τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καί χάριν τοῦ "συνετοῦ"⁶ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης διατήρησε τήν "θεῖω δικάίω"⁷ ἀπόλυτη πνευματική του κυριαρχία καί ταυτοχρόνως περιβλήθηκε μέ εὐθεία κοσμική ἐξουσία, κατέχοντας τό δικαίωμα τῆς διαμεσολαβήσεως μεταξύ τῶν χριστιανῶν καί τῆς Ἐπιφανῆς Πύλης. Διασφαλί-

σθηκε ἔτσι γιά τούς πιστούς "ἡ ἵε ποιμαινομένη καί ἡ ποιμαίνουσα Ἐκκλησία" καί ἡ γαλήνη καί ἡρεμία μεταξύ κλήρου καί λαοῦ.⁸ Ἡ εἰρηνική αὐτή στάση τῆς Ἐκκλησίας δύναται νά μεταβληθεῖ μόνον ἐν ὄψει ἀθετήσεως τῶν δικαίων της, καί ὁ Γεδεών ἀναγνωρίζει "ὅτι ὅποτεν τό ἐπέβαλλαν οἱ περιστάσεις, τό Πατριαρχεῖο ὑπῆρξε διατεθειμένο νά διαφυλάξει σθεναρῶς τήν ἱερό παρακαταθήκη: οἱ ἑκάστοτε προκαθήμενοι τοῦ θρόνου, "οἵοιδήποτε καί ἂν ἦσαν τόν ἰδιωτικόν βίον", ὅλοι ἀναδείχθηκαν "ἥρωικοί τῶν κεκτημένων δικαιωμάτων καί τῶν δογμάτων ὑπέρμαχοι, τῶν συμφερόντων τοῦ γένους προασπισταί".⁹

Ἡ γεδωνική ἀποψη συγκλίνει πρὸς τήν ἀντιμετώπιση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ κοσμικῆς καί θρησκευτικῆς ἀρχῆς ὡς περιστασιακοῦ καί ὄχι ὡς ἐγγενοῦς, ἐξ ὁδόν

ἡ Ἐκκλησία οὐκ ἔστι κράτος ἐν κράτει, ἀλλ' ὡς ψυχή ἐν σώματι· διότι οὐδέν αὕτη κέκτηται ἐκβιαστικόν μέσον, ἐπαγγέλλεται δέ τοῖς πιστοῖς τήν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν καί τήν οὐράνιον βασιλείαν.¹⁰

Ὄταν μάλιστα συμβαίνει οἱ κοσμικοὶ ἀρχόντες νά μὴ εἶναι ἀλλόθροσκοι, οἱ δύο ἀρχές θά πρέπει νά συνεργάζονται "ἐν εὐαγγελικῷ πνεύματι, σκοπόν ἔχουσαι τήν ἡ-

θικήν τοῦ χριστιανοῦ τελειότητα"¹¹. Ἡ διαιώνιση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ δέν ἀποφέρει μόνον τήν ψυχρότητα, ἀλλά προξενεῖ καί μακροχρόνιους πολέμους καί ἐπεμβάσεις σέ ξένα δικαιοδοσία, ἔφ' ὅσον συγχέονται τά ὅρια, πού ἡ κάθε μία πρέπει νά σέβεται :

Τῶν ψυχῶν μέν ἐπιμελεῖται ἡ πνευματική, τῆς ὑλικωτέρας δ' εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐτῆς μεριμνᾷ ἡ κοσμική ἐξουσία.¹²

Διατυπώνοντας ἀκούη καί συλλογισμούς τοῦ τύπου : "ἀρκεῖ ὅτι ἀφέθη ἡμῖν τό δικαίωμα τοῦ νά συνδιοικῶμεν μετά τῆς μουσουλμανικῆς φυλῆς τό κράτος καί τίποτε πλέον"¹³, ὁ Γεδεών ἐπεδίωξε τήν περίσωση τοῦ δόγματος περί τῆς "ἔθνοσωτηρίου ὀθωμανικῆς κατακτήσεως", πρὸς ἐπίρρωση τοῦ ὁποῖου προσφερόταν βεβαίως, τό ἐπιχείρημα τῆς ταυτότητας συμφερόντων Ἑλλήνων καί Τούρκων· γιατί νά μήν συνέπρατταν οἱ δύο ἑτερόθρησκες κοινότητες ἔφ' ὅσον ὑπό τήν προϋπόθεση αὕτη μποροῦσε νά ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀνάπτυξη καί εὐημερία ἀμφοτέρων;¹⁴ Ἀνάλογες σκέψεις καί τάσεις ἔχουν ἐκφρασθεῖ πάντως, ὅχι εὐάριθμες φορές στήν ἱστορική πορεία τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐκτός ἀπό τήν ἡχηρή περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, μπορεῖ νά μνημονεύσει κανεῖς τόν Γ. Ἀμιρούτση, ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπε στήν

δημιουργία χριστιανο-όθωμανικού κράτους, τόν ύμνητή του Πορθητή, Κριτόβουλο τόν Ίμβριο, ὁ ὁποῖος ἔξαρτοῦσε τήν ἐπιβίωση τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπό τήν συνεργασία, τόν Γεώργιο Τραπεζοῦντιο στήν σκέψη τοῦ ὁποῖου εἶχαν ἀμβλυθεῖ οἱ διαφορές Ὁρθοδοξίας καί Ἰσλάμ ὑπό τήν αἵρεση τῆς πολιτικῆς ἑνώσεως, καί τούς Α. Σουλιώτη-Νικολαΐδη καί Γ. Δραγούμη, ἀπό τούς νεώτερους, ἰδρυτές τῆς Ὁργανώσεως Κωνσταντινουπόλεως καί ἔμπνευστές τῆς ὕστερόβουλης ἰδέας τῆς δυαδικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀπ' ἐναντίας, ἡ δογματική ἀντίθεση Δύσεως καί Ἀνατολῆς παρέμενε ἀνυπέρβλητη στήν σκέψη τοῦ Γε-
 δεών, σέ βαθμό ὥστε ὁ "ὀπαδός τοῦ σχισματικοῦ φωτίου" ¹⁵
 νά συμπεραίνει ὅτι ἡ εὐρωπαϊκή διπλωματία δέν προ-
 θοῦσε τήν ἐπίλυση τοῦ "ἀνατολικοῦ γρίφου" ὑπέρ τῶν
 Ἑλλήνων, ὀρμώμενη ἀπό ¹⁶δογματική ἐμπάθεια. Ἀπό τήν Δύση,
 ἐτόνιζε, προῆλθαν καί τά "καταστροφικά" κηρύγματα
 περί ἔθνικοτήτων, πού ἀφύπνησαν τούς Ὁρθόδοξους, ¹⁷μέ κο-
 ρυφαῖο γεγονός τό κίνημα τῶν Βουλγάρων, οἱ ὁποῖοι ἀφ'
 ὅτου κηρύχθηκαν σχισματικοί, δηλαδή μή Ὁρθόδοξοι, ἀπέσ-
 पासαν τήν συμπάθεια τῶν ἰσχυρῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων,
 ἐνισχυόμενοι ὡς πρὸς τό ζήτημα τῆς αὐτονομίας τους. ¹⁸
 Ἀντιδυτική του ἰδεολογία ἀπέτρεπε ἔτσι τήν σκέψη του
 ἀπό τό νά συλλάβει ὅτι ὁ πανσλαβισμός στηρίχθηκε στήν
 Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας, ἐφ' ὅσον αὐτή ἀποτελοῦσε τήν

μόνη οργανωμένη δύναμη τοῦ βουλγαρικοῦ γένους. Ἀφ' ἑτέρου, στό βαθμό πού πολιτικό καί ἐκκλησιαστικό ζήτημα τῶν Βουλγάρων συνδέθηκαν ἀναπόσπαστα καί ἀποτελέσαν ἓνα ἐνιαῖο πρόβλημα τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ἐπίλυση τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρτήθηκε ἀπό τήν γενικότερη πολιτική κατάσταση στήν Μ. Ανατολή καί τήν πολιτική τῶν Μ. Δυνάμεων καί τῆς Τουρκίας. Ἡ μετά ἀπό τό 1856 ἐνίσχυση τῆς ἀντιρωσικῆς πολιτικῆς τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων στήν Βαλκανική, συνδεδεμένη μέ τήν ἀρχή τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τήν ἐπιβολή τῶν μεταρρυθμίσεων, ὄχι μόνον δέν μπόρεσε νά ἀναχαιτίσει τήν ἀνάπτυξη τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησιαστικῆς κινήσεως, ἀλλά ἀντιθέτως, τήν προήγαγε σέ καθαρά ἐθνικές βάσεις ἐρ' ὅσον τό καθεστῶς τῶν Σουλτάνων ἀποδεχόταν ὅλο καί περισσότερο ἐκκροσμικευτικές παρεμβάσεις. Πέραν ὅμως ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ Χάττι Χουμαγιούν τοῦ 1856, βάσει τοῦ ὁποίου οἱ χριστιανοί δέν θεωροῦντο πλέον "θρησκευτικές ὀμάδες", ἡ σύγκληση τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως γιά τήν σύνταξη τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν ἐπέτρεψε τήν πρώτη σαφή ἐμφάνιση τοῦ "ἐθνοφυλετισμοῦ" τῶν Βουλγάρων καί τῶν ἀξιώσεων τους ἔναντι τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ ἐφαρμογή τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικοπολιτικῆς ἀρχῆς: "τοῖς πολιτικοῖς καί δημοσίοις τύποις καί ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τάξεις ἀκολουθεῖτω", δέν ἦταν πλέον δυνατή ὡς πρός τήν διοί-

κηση τῶν περιοχῶν τῆς Βουλγαρίας. Οἱ ἀντιπρόσωποι Φι-
 λιππουπόλεως, Σόφιας, Τυρνόβου καί Βιδυνίου ὑπέβαλαν ἀμέσως
 προτάσεις μέ τίς ὁποῖες ἐπιζητοῦσαν ἐθνική ἱεραρχία,
 ὑπό τήν ἐπικυριαρχία τοῦ Πατριαρχείου καί συμμετοχή
 τῶν Βουλγάρων στήν διοίκηση τῶν γενικῶν ἐκκλησιαστι-
 κῶν ὑποθέσεων, δηλαδή τήν εἴσοδο τους στήν Ἱερά Σύνο-
 δο καί τό Μικτό Ἐθνικό Συμβούλιο. Βεβαίως, τά αἰτήματα
 αὐτά ἀπορρίφθηκαν, ὅμως ἄς μὴν μᾶς διαφύγουν καί οἱ μετέ-
 πειτα συνθήκες, πού ἡ "περί εἰρήνης πρόνοια" τοῦ Ἰω-
 ακείμ Β' προξένησε, ὅταν τόν Φεβρουάριο τοῦ 1861, παρα-
 χωρήθηκαν διάφορα πρῶτα ἀναφερόμενα στήν προτίμη-
 ση τῶν Βουλγάρων μητροπολιτῶν καί ἐπισκόπων, στήν σύσ-
 ταση Βουλγαρικῆς θεολογικῆς σχολῆς, στήν διδασκαλία
 τῆς βουλγαρικῆς γλώσσας, στήν παρεδρεία ἑνός ἢ δύο βουλ-
 γάρων μητροπολιτῶν στήν Ἱερά Σύνοδο, στόν καθορισμό
 τῶν προσόδων τῶν βουλγαρικῶν μητροπόλεων καί ἐπισκο-
 πῶν κ.ά.

Αὐτή ἡ ὑπό τήν ἐπήρεια θρησκευτικοῦ συναισθη-
 ματισμοῦ σύλληψη τῶν "θύραθεν" ζητημάτων ἱποκορυφώνε-
 ται στόν Γεδεών μέ τήν δεδηλωμένη του πεποίθηση γιά
 τήν θετική ἐπενέργεια τῆς θρησκείας στόν τομέα τῶν
 διακρατικῶν καί διεθνῶν σχέσεων : παραγνωρίζοντας τοὺς
 κανόνες καί τίς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης διπλωματίας,
 πρότεινε τήν σπουδή τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καί

τοῦ κανονικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου γιά τήν πλη-
 ρέστερη θεωρητική κατάρτιση τῶν διπλωματικῶν στελε-
 χῶν,¹⁹ θεωρώντας ἐπίσης εὐδόκιμο τόν συνδυασμό τῶν ἰδιο-
 τήτων τοῦ κληρικοῦ καί τοῦ διπλωμάτη.²⁰ Δέν θεωροῦσε ἀ-
 συμβίβαστη τήν "ἱεράν ἐπαγγελίαν" καί τήν "πολιτικήν
 ἀποστολήν"· ἀπ' ἐναντίας, τόνιζε ὅτι ὁ κληρικός θά πρέπει
 νά θεωρεῖ "δόξαν αὐτοῦ, εἰάν ἐξασκῇ ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ κα-
 θήκοντα διπλωματικοῦ ὑπαλλήλου, καί ἐπί φρονήσει καί
 χριστιανικῇ πολιτείᾳ τῶν ἄλλων ὑπερφέρων καί παρευδο-
 κιμῶν".²¹ Ἡ πρόταση αὐτή συνηγορεῖ, ἐμμέσως πλήν σαφῶς,
 ὑπέρ τῶν ἐθναρχικῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς
 ἡγεσίας, ἐνῶ ἡ συγκεκριμένη πρακτική της ἐφαρμογή μπο-
 ρεῖ εὐκόλα νά ἀνευρεθεῖ στά ἡθῆ τῆς βυζαντινῆς διπλω-
 ματίας : ἐπί παραδείγματι, ἀποφασιστική γιά τήν συνο-
 μολόγησιν τῆς βυζαντινοπερσικῆς συνθήκης τοῦ 591 ὑπῆρ-
 ξε, ἡ συμβολή τοῦ ἐπισκόπου Μελιτηνῆς Δομετιανοῦ καί
 τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Γρηγορίου, γιά τοὺς ὁποίους
 ὁ ἱστορικός τῆς Ἐκκλησίας Εὐάγριος ὁ Σχολαστικός ἔ-
 γραφε : "Δομετιανόν ἄνδρα φρενήρη καί ἀγχίνουον, λόγῳ
 τε καί ἔργῳ ἕς τά μάλιστα ἱκανώτατον καί πρὸς τά μέ-
 γιστα τῶν πραγμάτων ἐξεργαστικώτατον[...]. Γρηγόριος
 ὅς ἐν ἅπασιν κατέπληξε τόν Χοσρόην, ὀμιλῶν, δωρούμενος,
 ἐπίκαιρα τοῖς πράγμασιν εἰσηγούμενος".²²

Είπαμε ότι πρόκειται για προϊόντα γραφίδος ενός ιστοριοδίφη υπό την προϋπόθεση αυτή, καθίσταται συγγνωστή ή όποια στοχαστική αποσπασματικότητα. Ἐξ ἑτέρου, ἰδιότυπες διαπιστώσεις ὅπως :

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὡς πρό, οὔτω καί μετὰ τήν ἄλωση, συνέχεται καί περιλαμβάνεται καί συγκεφαλαιοῦται ἅπας ὁ πολιτικός τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ὁ κοινωνικός, ὁ διανοητικός βίος. ²³

Ἡ ἀναπόδεικτες ἐξισώσεις τοῦ τύπου : "Ἐλληνισμός ἦν μόνου ἡ Ἐκκλησία", ²⁴ ἀναγόμενες στήν χαρακτηριστική γιά τόν διορθόδοξο οἰκουμενισμό πρόταξη τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ὡς συστατικῆς τῆς ἐθνικῆς κοινότητος, ἀποκτοῦν ἕναν ὑτολολογισμὸ θεωρητικὸ σπύδουλο. Ἄλλωστε, γιά ὅσους λιγότερο ἢ περισσότερο ἐπηρέαζονταν ἀπὸ τὴν ἡσυχαστικὴ παράδοση, ἡ θρησκεία τοῦ γένους, ὑπὸ τὴν συγκεκριμένη ἐκδοχὴ τῆς ὡς Ὁρθοδοξία, ἀποτελοῦσε ἀπόλυτο μέγεθος, τὴν καθολικὴ κατηγορία τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ὄχι ἕνα ἀπλό στοιχεῖο τοῦ ἔθνισμοῦ, ἀλλὰ τὴν πεμπτουσία του. Ἐύκολα ἔρχεται στὸν νοῦν ἡ σκέψη τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου :

τό στοιχεῖον τῆς πατρίδος ἔμψυχον ἔγκατοικεῖ καί ζωνρόν ὑπὸ τὴν στέγην τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως. ²⁵

ένῳ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ἡ περίπτωση τοῦ ριζο-
 σπίαστη πολιτικοῦ, ἀλλά καλοῦ γνώστη τῆς Ὁρθοδοξίας,
 Γεωργίου Τυπάλδου-Ἰακωβάτου, ὁ ὁποῖος αἰσθανόμενος
 "πρῶτον Ὁρθόδοξος καί ἔπειτα "Ἕλλην", διακήρυττε ἀτα-
 λάντευτα ὅτι τό γένος ζεῖ καί κινεῖται ἐντός τῆς Ὁρ-
 θοδοξίας.²⁶

Ἐφ' ὅσον μνημονεύσαμε τόν Ζαμπέλιο ὁ γεδεω-
 νικός στοχασμός γιά τήν ἱστορία, ἐκ πρώτης ὄψεως ἴσως,
 παρουσιάζει μία σύγκλιση πρὸς τήν ἀντίληψη, πού αὐτός
 καί οἱ ὁμοϊδεάτες του ἐξέφρασαν :

Ἐκεῖνο κυρίως σκοπεῖ ὑψηλότερον καί τῆς ἀν-
 θρωπίνης φύσεως καί τοῦ προορισμοῦ ἀντάξι-
 ον στούδασμα, ἵνα δηλονοῦν ἐκθέσῃ τοὺς ἀγώ-
 νας, οὓς τό ὑψιστον τῶν ἐπί γῆς δημιουργημά-
 των κατέβαλεν ὑπὲρ ἀναπτύξεως, προόδου καί
 εὐημερίας τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. **27**

Ἐπάρχει δηλαδή, διαπλοκή τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας (pro-
 cessus historique) μέ τήν ἔννοια τοῦ προορισμοῦ. Κατά
 βάθος ὅμως, δέν πρόκειται γιά τίς δύο ὄψεις τοῦ ἰδίου
 νοήματος. Ὁ ἱστοριονομικός στοχασμός τοῦ Ζαυτελιοπα-
 παρορηγοπούλειου ²⁸ ἑνωτικοῦ ρωμαντισμοῦ ἱκανοποιεῖσε πολ-
 λές ἀπό τίς διανοητικές καί συναισθηματικές ροπές τοῦ
 νεόδμητου ἑλληνικοῦ κράτους, καλλιεργώντας μέσω τῆς ἀρ-
 χῆς περὶ ἀποστολῆς τοῦ ἔθνους, τήν ἰσχυρότερη ὁμῆ τοῦ

έλληνικοῦ ἔθνικισμοῦ καί τήν ἄμετρη ὑστεροβουλία τοῦ ἀλυτρωτικοῦ ὄραματος. Στόν ἀντίποδα, καί μέ τήν συγκεκριμένη ἀναφορά στήν πρόοδο καί εὐημερία τοῦ "πνευματικοῦ ἀνθρώπου", ἡ γεδεωνική ἀντίληψη ἐντάσσεται στόν οἰκουμενικό ρωμαντισμό τοῦ Πατριαρχείου, ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπε ἀκριβῶς στήν ἐξουδετέρωση τοῦ φυλετικοῦ πάθους καί στήν ἀποτροπή τῆς μεταβολῆς τῆς συναισθήσεως τῆς ὁμοδόξου κοινότητος σέ ἐπίγνωση ἔθνισμοῦ.

* * *

Ἡ κοινωνικός προβληματισμός τοῦ Γεδεών ἐκπηγάξει ἀπό δύο κατηγορίες ζητημάτων, οἱ ὁποῖες συσχετίζονται μέ τό ἄμεσο του περιβάλλον : α) Τήν δεινή οἰκονομική κατάσταση τοῦ Πατριαρχείου· β) Τήν μετεξέλιξη τῆς φαναριωτικῆς ἀστικῆς τάξεως.

α) Ἡ ἐνίσχυση τοῦ πατριαρχικοῦ ταμείου δέν θά μπορούσε νά ἐπέλθει χωρίς τήν ὀρθολογική ὀργάνωση τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν καί τήν διασφάλιση τῆς εὐρυθμῆς λειτουργίας τους.²⁹ Ἡ κατά πλεονασμόν ἐπάνδρωση τους, ὑπογραμμίζει ὁ Γεδεών, ἀποτελοῦσε τήν γενεσιουργό αἰτία τῆς διαιωνιζόμενης ἀταξίας, ἡ ὁποία ἐξ ἄλλου, εἶχε μετατρέψει τό Πατριαρχεῖο σέ κέντρο ἀργοσχόλων καί κηφήνων, οἱ ὁποῖοι συντηροῦντο ἀπό τόν ὄβολό τοῦ "πέ-

νητος λαοῦ". Ἀφ' ἑτέρου, ὁ Γεδεών θεωροῦσε ἀδιανόητη τήν στάση τῆς πατριαρχικῆς ἡγεσίας, ἣ ὅποια ἀδιαφορῶντας γιά τήν ποιότητα καί τίς ἱκανότητες τῶν διοικούντων καί τῶν ἐπιφορτισμένων μέ τά κοινά, συγκάλυπτε ἐνσυνείδητα τήν ἀθλιότητά τους. Ἔτσι, μεταμορφώθηκαν ὑπό τά ὄμματα τοῦ ποιμνίου της "ἀπό μητρός εἰς μητριάν". Ἡ καταστροφική αὕτη διασπάθιση τοῦ δημοσίου χρήματος θά ἦταν δυνατόν νά κατασταλεῖ, μόνον μέ τήν ταυτόχρονη ἐξασφάλιση τῆς διαφάνειας ὡς πρός τοὺς χειρισμούς τῆς Πατριαρχικῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιτροπῆς.³⁰

Βεβαίως, τό οἰκονομικό ζήτημα ἦταν πολυδιάστατο, διότι δέν ἀφοροῦσε μόνον τό ἔλλειμμα τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμεῖου, ἀλλά καί παράλληλες ἀνάγκες γιά τήν χρηματική ὑποστήριξη διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων, μέ ἐπί κεφαλῆς τήν Ἱερά Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης καί τήν Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή. Ἡ προβλεπόμενη ἐνίσχυση δέν ἔγκειτο μόνον στήν ἐτήσια εἰσφορά τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως πρός τό Ταμεῖο, ἀλλά καί σέ διάφορες βοήθειες ἐπίσης ἀπό τήν Ρωσία καί στίς προσόδους ἀπό τά Βεσσαραβικά κτήματα. Στήν πραγματικότητα, μεγάλο τιῆμα τῶν ἐσόδων αὐτῶν κατεκρατεῖτο καταχρηστικῶς, διοχετευόμενο στήν ρωσική **προπαγάνδα** καί ἄλλους κρυψίβουλους σκοπούς τῶν πανσλαβιστῶν, μέ κύ-

ριο συντελεστή τήν Παλαιστίνειον Έταιρείαν³¹ ἢ ἀποστέρηση τοῦ Πατριαρχείου ἀπό τὰ ἀπαραίτητα οἰκονομικά μέσα γιά τήν ἐπιβίωση καί διατήρησή του καί ὁ συνακόλουθος οἰκονομικός ἐκβιασμός, ἀποτέλεσαν μία καλά ὑπολογισμένη τακτική τῆς πανσλαβιστικῆς ἐκστρατείας. Νομίζω ὅτι τήν δεινότητα τῆς ὅλης καταστάσεως ἐξέφρασε εὐστοχα ὁ Ἰωακείμ Γ' σέ συνεδρίαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τό 1904 : "Ἀμφότερα τά ζητήματα τό τε οἰκονομικόν καί πνευματικόν συνδέονται, διότι ἀτυχῶς, ὡς ἔχουσι τῷ τοῦ κόσμου, ὁ μοχλός πάσης κινήσεως εἶναι τό χρῆμα".³²

Ὁ Γεδεών ἐπρότεινε μία ἀπλήν καί ἄμεσης ἀποτελεσματικότητας ἐπίλυση: λογιστική βελτίωση, οὕτως ὥστε νά ἐπουλωθοῦν κάποιες πληγές καί νά διασφαλισθεῖ ἡ ὁμαλή λειτουργία τοῦ πατριαρχικοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ μέ τήν ἀποτοξίνωση ἀπό τό περιττό προσωπικό. Κατά τήν κρίση του, ὁ φαῦλος κύκλος τῆς οἰκονομικῆς καχεξίας συνεπαγόταν ἀφ' ἑνός, τήν ἀπορρόφηση πόρων ἀπό ἕνα σημαντικό τμήμα "ὑστερούντων", καί ἀφ' ἑτέρου, τήν ἀποστέρηση τῶν Ὁρθοδόξων ὑπηκόων ἀπό μία εὐρωστη, ἰσχυρή καί ἱκανή ἀρχή.

β) Οἱ γεδεωνικές ἀπόψεις ὡς πρός τήν κοινωνική τάξη τῶν φαναριωτῶν, ἐπιφέρουν στόν νοῦν τήν μυθική εἰκόνα τοῦ Ἰαννοῦ ἰμόνον πού ἐν προκειμένῳ, τό ἕνα πρόσωπο φωτίζεται διάχυτα ἀπό τήν λάμψη τοῦ ἔκθειασ-

μοῦ, ἐνῶ τό ἄλλο παραμένει ὠχρό, ὑπό τήν ἐπίδραση ἰσχυρῶν ραπισμάτων. Κατά κύριο λόγο, ἡ θετική ὄψη ἐπιφυλάσσεται γιά τούς δύο (ΙΖ' - ΙΗ') αἰῶνες περιωπῆς τῆς τάξεως αὐτῆς, ὅποτε καί τά μέλη της ἀναδείχθηκαν ὡς

τό εὐγενές ἐκεῖνο σύστημα τοῦ μετὰ τήν ἄλωσιν ἔθνικοῦ ὀρίζοντος, οἱ φαεινότατοι ἀστέρεις, οἱ ἔξοχοι διπλωμάται, οἱ σώσαντες τό μέν κυβερνητικόν σκάφος ἀπό φοβερῶν σκοπέλων, τό δέ Γένος ἀπό στιγμῶν κρισίμων, οἱ μεγίστην ἐπί συνεχῆ ἔτη ἔξασκήσαντες ἐπιροήν ἐπί τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους καί τοῦ πνεύματος τῶν ἀνωτάτων αὐτοῦ ἀρχόντων. ³³

διακρινόμενοι ἐπίσης γιά τήν ἀφοσίωση τοῦς τόν θρόνον τοῦ Σουλτάνου, τήν εὐλάβεια πρὸς τήν πατρῶα πίστη, τόν ζῆλο πρὸς τά γράμματα καί τήν καλλιέργεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. ³⁴

Τόν αὐστηρό ἔλεγχον καί τήν ὀξεία ἐπικριτική ἔκφραση προξένησε ἡ θλιβερή διαπίστωση τῆς "ἐκπνοῆς καί τοῦ θανάτου τῆς σχολῆς" καί ἔτσι ~~ὄν~~τελέσθηκε βεβαίως καί ἡ τελική ἀντιστροφή τῆς εἰκόνας:

"Ἡ λέξις φανσιώτης, ἡ δηλοῦσα τόν κάτοικον τῆς συνοικίας ἡμῶν, κατήντησε ἔνα σημαίνη καί τόν πολιτικόν ἄνδρα τοῦ μετὰ τήν ἄλωσιν βί-

ου τοῦ Γένους, τόν ὑπουργίαν εἰς τό τουρκικόν κράτος παρασχόντα καί δῆθεν ἐκδουλεύσεις εἰς τήν Ἐκκλησίαν, τόν ἐκπροσωποῦντα κατά τούς κάτω χρόνους τήν ἄριστοκρατίαν τοῦ πνεύματος καί τῆς καρδίας καί τοῦ πλοῦτου.³⁵

Πρόκειται δηλαδή, μᾶς ἐπισημαίνει ὁ Γεδεών, γιά ἄτομα "ἀτελοῦς εὐσεβείας", τά ὅποια ἔναντι ὀρισμένων "ὑπηρεσιῶν" πού προέφεραν στήν Ἐκκλησία, δέν δίστασαν νά ἀναμιγνύονται στά ἔσωτερικά τοῦ Πατριαρχείου, δωροδοκώντας ἀρχιερεῖς γιά νά ἐπιβάλλονται καί νά συνδιοικοῦν.³⁶ Ἡ μεγάλη αὐτή "φάλαγγς τῆς ἑλληνογενοῦς ἤ ἑλληνοδιδάκτου ἄριστοκρατίας" ἐφρόντιζε μόνον γιά τήν διαρκή ἀκμή ὀρισμένων οἰκογενειῶν, ὀρμώμενη ἀπό τό συναίσθημα τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ὅπως ἀκριβῶς, χωρίς ἔμβοίθεια καί λεπτότητα, πράττει ἕνας τραπεζιτικός καί ἐμπορικός ὄμιλος, ἐπιθυμώντας νά διατηρήσει ὑπό τήν κατοχή του τήν ἰσχύ καί τόν πλοῦτο. Ἀναδείχθηκαν ἄριστοι στήν "τέχνην ἢ πανουργίαν" τῆς διοικήσεως ἐπαρχιῶν, διαβιώνοντας μέ εὐμάρεια καί ἐκμεταλλευόμενοι τίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες καί τά Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, τρός ὄφελος τῶν ἰδίων καί τῶν συγγενῶν τους.³⁷ Ἐν τούτοις, ὁ Γεδεών δέν ἀποσιωπᾷ τό φιλανθρωπικό τους ἔργο, τονίζοντας ὅτι ὅποτε παρέστη ἀνάγκη προσέτρεξαν ὡς "γεννηιότατοι προστάται",³⁸ ἐνῶ ἐξαίρει καί τήν συμβολή τους στήν

ανάπτυξη τῆς παιδείας, ἡ ὁποία ἐκδηλώθηκε ὄχι μόνον μέ τήν ἱδρυση σχολείων, ἀλλά καί μέ ὑψηλές ἐπιδόσεις στήν καλλιτεχνική καί συγγραφική δημιουργία.³⁹

Στήν ἐποχή τῶν φώτων, αὐτή ἡ πνευματική ἐκτινοβολία εἶχε προσελκύσει ἱκανό ἀριθμό λογίων στά σπουδαιότερα κέντρα τῶν φαναριωτικῶν Ἡγεμονιῶν. Ὁμως καί τότε, ἡ ἄμεση γνωριμία τῶν ἠθῶν καί τῆς συμπεριφορᾶς τῆς κοινωνίας αὐτῆς, προξένησε ἔνιες ἐπιφυλάξεις, ἡ ἀκόμη, τήν ἀποδοκιμασία καί τήν διακήρυξη τῆς κριτικῆς. Ἀναφέρωμαι κυρίως στόν Ἰώσηπο Μοισιόδακα, τοῦ ὁποίου ἡ κριτική προσέφερε μίαν σφαιρική εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καί τῶν ἠθῶν τοῦ φαναριωτικοῦ κατεστημένου τῶν Ἡγεμονιῶν, ἐκτεινόμενη ἀπό τήν ματαιοδοξία τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφάνισεως ἕως τόν ἀλαζονικό ψυχισμό τῶν ἀρχόντων. Ἐκυτηρίαζε δηλαδή, τόν φαναριωτικό ἀστισμό, ὁ ὁποῖος, μεταφυτευμένος στόν κατ'ἐξοχήν φεουδαρχικό κοινωνικό χῶρο τοῦ ὀθωμανικοῦ κόσμου, ἐγκολπώθηκε τά ἠθη, τήν νοοτροπία, τήν συμπεριφορά καί τούς κανόνες ἐλέγχου καί ἀναπαραγωγῆς τῆς φεουδαρχικῆς ἀριστοκρατίας τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης.⁴⁰ Στό πλαίσιο αὐτό ἐντάσσεται καί ἡ κριτική τοῦ Γεδεών· στό γεγονός ὅτι οἱ φαναριώτες, ὡς φορεῖς τῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως, μετέφεραν τά ἠθη τῆς αὐλικῆς συναλλαγῆς καί ραδιουργίας, τά ὁποῖα ἀποτελοῦσαν τούς μηχανισμούς τῆς ἐπιβιώσε-

ως στήν σκιά του ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ κατά τήν ἐποχή τῆς παρακμῆς.

Ἡ δυσφορία του γιά τήν τελμάτωση τῆς φαναριωτικῆς τάξεως ἐντεινόταν στόν βαθμό πού ἀντιμετώπιζε ἕνα φαινόμενο καθολικῆς "ἀπορίας" στήν Βασιλεύουσα τῶν χρόνων του. Οἱ συνάνθρωποί του, θεωροῦσε, δέν ἔχουν τήν δυνατότητα νά εὐδοκιμήσουν, στερούμενοι τῆς ἀπαραίτητης πνευματικῆς ἀρωγῆς:

Τά ἀναγνωστήρια εἰσὶ κεκλεισμένα, τά βιβλία σιγῶσι, οἱ λόγιοι σχολάζουσι. 41

Ἐφ' ὅσον ὅμως, ἡ ἀναιμική κράση τῆς κοινωνίας ὀφειλόταν στήν πνευματική της ἀτροφία, ἡ θεραπευτική ἐνίσχυση θά ἐπιτυγχάνετο μόνον μέ τήν ἀπαραίτητη ἐκπαιδευτική ἀγωγή. Ἡ κοινωνία, θά μᾶς ἐπισημάνει, ζεῖ τήν νηπιακή της ἡλικία ἐν ὅσω παραμένει ἀπαίδευτη καί κανείς δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητήσῃ ὅτι ἐφ' ὅσον ἐπιτευχθεῖ ἡ παιδαγωγική ἀνόρθωση ἔπονται καί οἱ ἄλλες. 42

Αὕτη ἡ εὐθέως ἀνάλογη σχέση κοινωνικῆς ἀνανήψεως καί πνευματικῆς εὐμάρειας, δέν ἀποτελεῖ βεβαίως πρωτοτυπία τοῦ Γεδεών ἄς ἀναλογιστοῦμε ὁμότροπους συλλογισμούς στήν νεοελληνική σκέψη τῶν φώτων, μέ τό εἰδικότερο βᾶρος ᾧσως, στήν ἐπεξεργασία τοῦ προβληματισμοῦ ἀπό τόν Μοισιόδακα καί τόν Κοραῆ. Νομίζω ὅμως

ὅτι παρεκτρέπομαι ἀπαιτώντας, κατ' ἀρχήν, πρωτογενῆ στοχασμό ἀπό ἑναυ ἕκ πεποιθήσεως ἱστοριοδίφῃ καί ἀφοσιωμένο στήν Ἐκκλησίᾳ λόγιό. Ὁ Γεδεών στοχαζόταν ξαποσταίνοντας ἀπό τήν μονοτονία τῆς ἀναδιφῆσεως ἤ συμπλήρωνε καί ἐμπλούτιζε τά ἱστοριοδιφικά του εὐρήματα μέ ἀναλυτική διάθεση καί ἱστορική προοπτική. Ἡ σποραδική δημοσιογραφική κριτική καί ὁ ἀρθρογραφικός σχολιασμός δέν ξεπέρασαν ποτέ τά συμβατικά ὅρια ἑνός συγγραφικοῦ παρέργου, ἐμφανίζονται ἐν τούτοις, ὡς εὐδιάκριτες σημαῖσεις μιᾶς διαμορφωμένης συνειδήσεως κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ γίνεσθαι. Ὑπό τίς προϋποθέσεις αὐτές, ἐνδεχομένως, τήν κατακλείδα τοῦ παρόντος κειμένου μπορεῖ νά ἀποτελέσει ὁ ἀκόλουθος γεδωνικός ὄραματισμός :

Διατί νά κρούσωμεν ὅτι ὄνειροευόμεθα Ἐνατολήν ἔνδοξον, ἰσχυράν ἔσωτερικῶς, εὐπρόσωπον ἔξωτερικῶς, εὐποροῦσαν, εὐανδροῦσαν καί εὐτυχῆ καθ' ὅλα ; 43

* Ὁ συνειρμός πού προξενεῖται βεβαίως, ἀφορᾷ στό σύνθημα "Ἡ Ἐνατολή διά τῆς Ἐνατολῆς", τό ὁποῖο ἔκυκλοφόρησε μέ τόν Κριμαϊκό Πόλεμο καί ἀργότερα ἀπέ-

κτησε μία σαφέστερη διατύπωση διά στόματος του 'Αναστασίου Πυκαίου ("Ἡ μεγάλη ἰδέα τῆς 'Αναγεννήσεως τῆς 'Ανατολῆς διά τῆς 'Ανατολῆς", 1874) καί του 'Αναστασίου Γούδα ("Ἡ ἀνάπλασις τῆς 'Ανατολῆς διά τῆς 'Ανατολῆς", 1876) καί ἕνα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα στήν σκέψη του "Ἰωαννοῦ Δραγούμη ('Ανατολική Ἰδέα).

Γιά ὄλους αὐτούς ἐν τούτοις, ἡ διατύπωση καί προβολή του ὁράματος συγκάλυπταν τήν ἀπώτερη στόχευση του ἐκπολιτισμοῦ τῆς 'Ανατολῆς ἀπό τούς "Ἕλληνες καί τήν πολιτική μεθόδευση γιά τήν ἐκπόρθησίν της : Νά προοδεύσει τό ἑλληνικό ἔθνος, νά συγκυριαρχήσει στήν 'Ανατολή μέ τό τουρκικό στοιχεῖο καί σύν τῷ χρόνῳ νά τό ἐκτοπίσει, πραγματοποιώντας τό θαῦμα τῆς 'Ανατολικῆς Αὐτοκρατορίας.

Οἱ προσδοκίαι τοῦ Γεδεών εὐρίσκονται σέ ἀντιδιαστολή : Προσμένει τήν ἐπίλυση τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος χωρίς τήν ἀνάμιξη καί παρά τίς ἐπιθυμίες τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων καί ἐκφράζει τήν πίστη του στίς δυνάμεις τῶν Ὁρθοδόξων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὅποιοι χάριν τοῦ ἀπυρόβλητου τῆς Ὁρθόδοξης πίστεως καί τῆς συνεκτικῆς δυνάμεως τῆς οἰκουμενικῆς συνειδήσεως,μποροῦν νά ἐξασφαλίσουν τίς εὐνοϊκές συνθήκες γιά τήν εὐημερίαν τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, Μία σελίς ἕκ τῆς ἱστορίας τῆς Συγχρόνου Ἐκκλησίας. Σκέψεις ἑνός Ὁρθοδόξου, Ἀθῆναι, 1874, σ. 5.
2. Βλ. ὄ. π., σ. 6.
3. Βλ. ὄ. π., σ. 11: "Ἡ Ἐκκλησία ἀπολλῶσα ἐν τῶν οὐσιοδεσ-
τάτων καί πρωτευόντων γνωρισμάτων τό καθολικόν, παύσε-
ται τοῦ εἶναι Ὁρθόδοξος". Πρβλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἱστορικά
ἀνακρίβειαι", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΓ' (1903), σσ. 51-52.
4. Βλ. Μία σελίς..., ὄ. π., σσ. 19-20.
5. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Βραχεῖα σημείωσις περί τῶν Ἐκκλησιασ-
τικῶν ἡμῶν δικαίων, Κωνσταντινούπολις, 1909, σ. 169, πρβλ.
N. Jorga, "Rapports entre l'Etat des Osmanlis et les
nations des Balkans", Revue Internationale des Etudes
Balkaniques, τόμ. I-II (1934-1935), σ. 475.
6. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἱστορικά ἀνακρίβειαι", ὄ. π., σ. 50.
7. Βλ. ὄ. π..
8. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Αἱ φάσεις τοῦ παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικοῦ
ζητήματος, Κωνσταντινούπολις, 1910, σσ. 16-17.
9. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου ἀνέκδοτος
ἐπιστολή πρὸς τόν Πατριάρχην Σεραφεῖμ Β'", Ἐκκλησια-
στική Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σ. 61.

10. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Αἱ φάσεις..., ὄ.π., σ. 16, πρβλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἡ πρώτη περί προνομιῶν ρῆξις Ἐκκλησίας καὶ Κράτους", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΘ' (1909), σ. 44.
11. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Στηρίγματα καθεστῶτος (ἀνέκδοτο χειρόγραφο).
12. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἡ πρώτη..." ὄ.π., σ. 44.
13. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Φῶς ἀπὸ τοῦ σκοτίου", Ἀνατολή Κωνσταντινουπόλεως, ἀρ. 2, 4 Μαρτίου 1877.
14. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι", Πανόπη Σύρου, 4 & 11 Φεβρουαρίου 1877. Πρβλ. Demetrius Georgiades, Is the regeneration of Turkey possible?, London, 1909, σ. 130 : "United by common interests, Moslems and Greeks would doubtless become very valuable natural allies, and they would then put an end to the grievous and violent struggles of race and religion".
15. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Φῶς ἀπὸ τοῦ σκοτίου. Β'", Ἀνατολή Κωνσταντινουπόλεως, ἀρ. 4, 17 Μαρτίου 1877.
16. Βλ. ὄ.π., πρβλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἐθνικὰ Χρονικά", Πρωΐα Κωνσταντινουπόλεως, ἀρ. 4-5, 2^ο Οκτωβρίου 1876 : "Πολιτικοὶ περίνοες δέν δύνανται νά τό κρύπτωσιν, ἱστορικοὶ ἀμερόληπτοι θ' ἀναγκασθῶσιν νά τό ὁμολογήσωσιν. Οἱ νομιζόμενοι σήμερον ὅτι διὰ τῆς δορυκτησίας ἐγέννησαν τό

Ἀνατολικόν ζήτημα δέν ἔκαμαν τίποτε ἄλλο ἢ νά καθήσωσιν ἐπί καθέδρας, ἢ προητίμασαν οἱ ἔξ Εὐρώπης ἔστευμένοι τυχοδιῶκται ὧν οἱ ἀπόγονοι μεριμνῶσι δῆθεν σήμερον περί τῆς τύχης τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς".

17. Βλ. Μ.Ι.Γεδεών, "Μία σελίς...", ὅ.π., σ.8.

18. Βλ. Μ.Ι.Γεδεών, "Φῶς ἀπό τοῦ σκότους. Β'", ὅ.π., πρβλ. Μ.Ι.Γεδεών, "Συμπληρώσεις εἰς ἀναμνήσεις συγχρόνων γεγονότων", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Λ' (1910), σ.109.

19. Βλ. ὅ.π., σσ.108-109.

20. Βλ. Μ.Ι.Γεδεών, "Βυζαντινοὶ πολιτευταί κληρικοί", Ἀνάπλασις, ἔτος 38, ἄρ.21, 1η Νοεμβρίου 1925, σ.295.

21. Βλ. Μ.Ι.Γεδεών, ὅ.π., ἄρ.22, 15 Νοεμβρίου 1925, σ.318.
Βλ. τήν ἀνασκευή τῶν ἐν λόγω ἀπόψεων τοῦ Γεδεών, ἀπό τόν Κ.Ι.Δυοβουνιώτη, "Ἐπιτρέπεται ἡ παραίτησις ἀπό τῆς ἱερωσύνης;", Ἀνάπλασις, ἄρ.23, 1η Δεκεμβρίου 1925, σσ.324-326, πρβλ. Ἰωάννης Σ.Πέτρου, Ἐκκλησία καί Πολιτική, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη, 1992, σσ.166-170.

22. Τό δανεῖζομαι ἀπό τήν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμ. Ζ', σ.271.

23. Βλ. Μ.Ι.Γεδεών, Μεσαιωνικά Ἀνάλεκτα, Ἀθήναι, 1874, σ.17.

24. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Λόγος εἰσαγωγικός εἰς τὴν ἑκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ Ἐκπαιδευτηρίῳ Π. Ἀντωνιάδου, τῆ 19 Σεπτεμβρίου 1877", Ἐπιτήρ, ἀρ. 1 (Ἰοκτώβριος 1877), σ. 3.
25. Βλ. Σπυρίδων Ζαυπέλιος, "Ἄσματα Δημοτικά τῆς Ἑλλάδος ἔκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Κέρκυρα, τυπογραφεῖον Ἑρμῆς, Α. Τερζάκη καὶ Θ. Ρωμαίου, 1852, σ. 165.
26. Τὸ δανεῖζομαι ἀπὸ τὸν Γεώργιο Δ. Μεταλληνό, Πολιτικὴ καὶ Θεολογία. Ἰδεολογία καὶ πράξις τοῦ ριζοσπάστη πολιτικοῦ Γεωργίου Τυπάλδου- Ἰακωβάτου (1813-1882), Τέρτιος, Κατερίνη, 1990, σ. 86, ὅπου καὶ ἡ διεξοδικὴ διαποανυάτευσις τῆς πτυχῆς αὐτῆς.
27. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Λόγος εἰσαγωγικός..." ὁ.π., σ. 3.
28. Ὁ ὄρος ἀποθησαυρίστηκε ἀπὸ τὸν Στέφανο Α. Κουμανούδη, Συναγωγὴ Νέων Λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέγροι τῶν καθ' ἑμᾶς χρόνων, Προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαροῦ, Ἑρμῆς, Ἀθήνα, 1980, σ. [432].

29. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἐκκλησιαστικά Ἐἰδήσεις", Πρωτὰ Κωνσταντινουπόλεως, ἄρ. 1, 10 Σεπτεμβρίου 1876.

30. Βλ. Ὁ. π. καὶ Μ. Ι. Γεδεών, "Ἐκκλησιαστικά Ἐἰδήσεις", Πρωτὰ Κωνσταντινουπόλεως, ἄρ. 2, 17 Σεπτεμβρίου 1876.

31. "Ἡ Παλαιστίνειος Ἑταιρία, συστάσα τῷ 1885 ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ προστασίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἡ ἱστορία τῆς ὁποίας, καθ' ἧς δικαίως τῷ 1895 διεμαρτυροῦθη ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, περί οὐδέν ἄλλο στρέφεται, εἰμὴ περί τό τρομερόν καὶ ἀδιάλλακτον μῖσος κατὰ παντός Ἑλληνικοῦ, τὴν μέριμναν πρὸς ἀπογύμνωσιν ὑλικὴν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, τὴν ἐκφάυλισιν τοῦ κλήρου αὐτῆς, τὴν ἀναρρίπισιν τῶν ἐθνικῶν φιλοτιμιῶν καὶ πόθων καὶ ἐν γένει τὴν ἐξόντωσιν παντός Ἑλληνικοῦ, ἀρχαίου καὶ Ὁρθοδόξου.", Φιλαρέτου Βαφείδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Τόμ. Γ', Νέα Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία (1453-1908), Μέρος Β', Ἀλεξάνδρεια, 1928, σσ. 306-307.

32. Τό δανείζομαι ἀπό τόν Χρυσόστομο Καλαίτζη, Τό Μετόχιον τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν Μόσχα "Ὁ Ἅγιος Σέργιος" καί οἱ ἡγούμενοι αὐτοῦ (1881-1936), Γενεύη-Κατερίνη, 1991, σ.495 καί ἔκτενέστερα στίς σσ.485-510.
33. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Ὁ πρῶτος Φαναριώτης. Ἱστορική μελέτη", Βύρων Ἀθηνῶν, τόμ. Γ' (1878), σ.215.
34. Βλ. ὅ.π., σ.225.
35. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, Φανάριον καί αἱ περί αὐτῶ συνοικίαι, Κωνσταντινούπολις, 1920, σ.6.
36. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Περί τῆς Φαναριωτικῆς Κοινωνίας", Περιοδικόν Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. ΚΑ' (1887-1888, 1888-1889), σ.58.
37. Βλ. Φανάριον..., ὅ.π., σσ.11-12.
38. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Περί τῆς Φαναριωτικῆς Κοινωνίας", ὅ.π., σσ.59,71.
39. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, ὅ.π., σσ.68-71, Μ.Ι. Γεδεών, "Ὁ πρῶτος Φαναριώτης...", ὅ.π., σσ.225,227.
40. Βλ. Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη Ἰώσηπος Μοισιόδαξ. Οἱ συγγραμμέναι τῆς Βαλκανικῆς σκέψεως τόν 18ο αἰῶνα, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1985, σ.97 κ.ε..

41. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "φιλολογικόν Πανόραμα", ᾿Ανατολή Κωνσταντινουπόλεως, ἄρ. 1, 24 Φεβρουαρίου 1877, Μ. Ι.
- Γεδεών, "Χρονογράφου Συμπεράσματα", Περιοδικόν Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ὁ. π., σ. 72.
42. Βλ. Ἐλευθ. Θωμά [Μ. Ι. Γεδεών], "φιλολογικόν Πανόραμα", ᾿Ανατολή Κωνσταντινουπόλεως, ἄρ. 7, 14 Νοεμβρίου 1877.
43. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "ὤς ἀπό τοῦ σκότους", ᾿Ανατολή Κωνσταντινουπόλεως, ἄρ. 2, 4 Μαρτίου 1877.

Κεφάλαιο Β΄

• Η παιδεία τοῦ Γένους :
Προτεραιότητες καί ἐπιφυλάξεις

"Ὁ φρονήσεως ἐστὶν ἔργον ἢ καταστροφή
παλαιᾶς οἰκοδομῆς, ὑφ' ἣν τις στεγάζεται,
πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως νέας καὶ στερεωτέρας",
Μ.Ι.Γεδεών, "Ἐκκλησία καὶ Ἐπιστήμη
κατὰ τὸν Ἰθ' αἰῶνα",
Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Η' (1887-1888), σ.299.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Μανουήλ Γεδεών ὡς πρὸς τὸ θεμελιώδες ζήτημα τῆς πνευματικῆς διαπλάσεως, ἐκπηγάζουν ἀπὸ τὴν γενικότερή του ἀντίληψη περὶ τῆς Μεγάλης Ῥεκκλησίας ὡς κυρίαρχου πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ χειραγωγοῦ: Ὁ Ῥαρχων Ῥοφικιάλιος τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπίστευε ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ῥορθοδόξων θά πρέπει νά συντελεῖται "ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῆς δογματικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν Αὐτοῦ διδασκαλίας",¹ ὥστε αὐτοὶ νά καθίστανται "χρηστά μέλη" τῆς "χριστιανικῆς κοινωνίας".² Ἄνέτρεχε δηλαδή, στήν δεδομένη γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς, εὐθέως ἀνάλογη συνάρτηση θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ ἠθικῆς ἀναπλάσεως. Μία συνοπτικὴ τῆς διατύπωση μπορεῖ εὐκόλα νά ἀνευρεθεῖ στό ἐπίσημο πατριαρχικὸ ὄργανο :

Ἡ ὕγιης θρησκευτικὴ μόρφωσις ἀποτελεῖ ἓνα τῶν πρωτίστων καὶ κυριωτίτων παραγόντων τῆς καθόλου εὐημερίας καὶ ἀναπτύξεως τῶν ἔθνων καὶ τῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἱστορία τῆς ἡνωθροπότητος διὰ πλείστων παραδειγμάτων βεβαιοῖ, ὅτι τότε μάλιστα προάγονται καὶ ἀκμάζουσι τὰ ἔθνη καὶ αἱ κοινωνίαι καὶ τὰ ἔξαι-

σιώτατα τοῦ ἔργου καί τοῦ προορισμοῦ αὐ-
τῶν ἐπιτελοῦσιν, ὅτε καί ὁ θρησκευτικός βί-
ος διαλάμπει ἄδολος καί καθαρός, καί ἡ ἄγ-
νή πρὸς τὸ θεῖον εὐσέβεια διήκουσα διὰ
πάντων, ρυθμίζει καί συγκρατεῖ τὰ πάντα ὡς
ζωογόνος τις καί θερμαντική δύναμις. **3**

Γιὰ τὴν διασφάλιση τῆς ἠθικῆς καί πνευμα-
τικῆς αὐτῆς εὐστάθειας ἀπαιτεῖται ἡ ἐπιστασία τῆς ποι-
μαινούσης Ἐκκλησίας καί ὁ Γεδεών ἐπικαλεῖται τὴν στά-
ση τῶν πατέρων καί διδασκάλων, οἱ ὅποιοι "ἀπ' ἀρχαίων
χρόνων παρεφύλαττον ὑπὸ τῆς πιθανῆς ἐκτροχιάσεως τοῦς
τε διδασκάλους καί τοῦς μαθητάς, τοῦς τε λογίους καί
τὸν λαόν ὑπὸ πάσης ἐκ τῶν κειμένων δεσμῶν ἀτομικοῦσε-
ως"⁴. Ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ ἄλλωστε, καθίσταται εὐλογία καί
ἡ προσφυγὴ στὴν χρήση αὐστηρῶν μηχανισμῶν ἐλέγχου, ὅπως
ἡ Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ, ἔργο
τοῦ "εὐσεβοῦς"⁵ Γρηγορίου τοῦ ΣΤ'.

Ἡ Ἐκκλησία βεβαίως, ὄχι μόνον ἐπόπτευσεν, ἀλ-
λά καί ἀντενεργοῦσε μέ ἑριμύτητα ὅταν "ἠμάρτανον οἱ
καιροί", διαπιστώνοντας μέ ἀνησυχία τὸ ἐρευνητικὸ πνεῦ-
μα νὰ κυριαρχεῖ στὴν νεοελληνικὴ σκέψη, ἐπαυξάνοντας
τοῦς προβληματισμούς γύρω ἀπὸ τὰ ἠθικά καί τὰ φυσικά
ζητήματα. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἐνίσχυσε τὴν ἀποστρο-
φὴ τῶν συντηρητικῶν κύκλων πρὸς τίς ἰδέες τῆς Ἑσπερίας,

ΐδίως ἀπό τήν στιγμή κατά τήν ὁποία ἡ Ρωσσία συμβιβάστηκε μέ τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, μεταστρέφοντας τήν προσοχή της πρὸς τὰ κινήματα τῆς Γαλλίας. Ὄταν ἐκυκλοφόρησε (1797) ἡ Νέα Πολιτική Διοίκηση τοῦ Ρήγα, ὁ Γρηγόριος Ἐΐκαταδίκασε τό ἔργο ὡς "πλήρες σαθρότητας". Ὄταν οἱ Γάλλοι ἔφθασαν στή Ἑπτάνησα, ὁ ἴδιος, προειδοποιοῦσε τοὺς νησιῶτες νά μὴν παρασυρθοῦν ἀπό τίς ἀπατηλές ὑποσχέσεις τοῦ "πονηροῦ καί ἀρχεκάκου ὄφους". Οἱ ἴδιοι Δημοκρατικοί Γάλλοι, προσωποποιοῦντο στήν Χριστιανικήν Ἀπολογίαν ὡς οἱ ἐχθροὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, οἱ ὁποῖοι μέ "στρατεύματα μεγάλα καί φοβερά ἐξορμήσαντες ἀπό τὰ ὅρια τους, περιφέρονται ἄνω κάτω... , μέ σκοπὸν καί ἀπόβασιν νά ἐξαπλώσουσιν πανταχοῦ, τήν θνητοψυχίαν, τήν ἀσέβειαν, τήν ἀθεΐαν".

Ἡ σκλήρυνση τῆς στάσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στή νεωτερικὰ κινήματα, ἀποτυπώθηκε μέ χαρακτηριστικὸ τρόπο στήν ταπεινοχρική ἐγκύκλιον τοῦ Μαρτίου 1819 γιὰ τὰ θέματα τῆς παιδείας, ἡ ὁποία ἀποτελέσασε καί τό σημεῖο ἐκκινήσεως γιὰ τίς ἐνέργειες τῶν χρόνων 1819-1821. Ἡ διδασκαλία τῶν ἐπιστημῶν, τὰ μαθηματικά, οἱ νέες γλωσσικὲς θεωρίες καί οἱ βαπτίσεις μέ ἀρχαιοελληνικά ὀνόματα ἀποτελοῦσαν τό ἀντικείμενο τῆς πατριαρχικῆς ἀποδοκιμασίας, ἡ ὁποία συνεχίστηκε μέ τήν "ἀπανταχοῦσα" τοῦ 1820 γιὰ τήν ἐξαγγελία τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ

Πατριαρχικού Τυπογραφείου. Τά συγκεκριμένα μέτρα μορφοποιήθηκαν μέ τήν ἐπιβολή λογοκρισίας στά βιβλία, τά ὅποια κυκλοφοροῦσαν στήν Πόλη· πρόκριμα σημαντικό γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ ἐλέγχου ἐπί τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ποιμνίου, ἕως ὅτου ὁ κλοιός περισφιχθεῖ περισσότερο μέ τήν πατριαρχική σύνοδο "περί καθαιρέσεως τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων" (Μάστιος 1821)⁷. Τά φιλοσοφικά μαθήματα καί ἐν γένει οἱ νεωτερικές διδασκαλίες συντελοῦσαν στήν διάδοση ἀνατρεπτικῶν ἰδεῶν καί κυρίως, στήν ἀποστασία ἀπό τήν "θεόθεν τεταγμένην" ὀθωμανική βασιλεία. Αὐτό ἦταν τό σκεπτικό τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως, ἡ ὁποία ἀπέβλεπε στήν ἐξουδετέρωση ἐστιῶν, πού θά μπορούσαν νά ἀποτελέσουν τήν ἀφορμή νά κατηγορηθεῖ ὁ Οἰκουμενικός θρόνος γιά ὑπόθαλη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί κατ'ἐπέκτασιν, νά ἐκτεθεῖ τό ὑπόδουλο γένος στήν ἐκδικητική μανία τῶν Τούρκων καί σέ πιθανό ἀρμενισμό. Αὐτή ἡ ἐμμονή στήν ἰδέα τῆς πολυεθνικῆς αυτοκρατορίας ὡς προϋποθέσεως γιά τήν διάσωση τῶν Ὀρθόδοξων, βοῆκε τήν σαφή της διατύπωση στήν Πατριαρχικήν Διδασκαλίαν, ἡ ὁποία ἐκδώθηκε ἀπό τό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο τό 1797, ὡς κείμενο τοῦ Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου, καί ἀποτελέσε ἴσως, τήν ἀμεσότερη καί πιό ἀπερίφοραστη τοόκληση γιά τοὺς Διαφωτιστές. Κρίνοντας τά πολιτικά σχήματα τῆς Εὐρώπης ὡς προϊόντα δαιμονικῆς ἐπῆρειας καί

αίρετικῆς ἐπινοήσεως, τό κείμενο αὐτό πρόετρεπε ἀνευδοιάστως τοὺς Ἕλληνας νά ὑποτάσσονται στήν ὀθωμανική ἐξουσία, ἀντιτάσσοντας ἔτσι, στήν ὀρθολογική διαπίστωση τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων καί τήν κοσμική σύλληψη τοῦ ἀστικοῦ κράτους, τήν ἐπίκληση τῆς Θείας Προνοίας καί τήν κατάφαση πρός τήν ὀθωμανική πολιτειακή ὀργάνωση.⁸ Ἐπακολούθησε βεβαίως, ἡ ὀξεῖα ἀντεπίθεση τῶν Διαφωτιστῶν, μέ τήν ἀπροσχημάτιστη μομφή τοῦ φιλοτουρκισμοῦ καί τῆς ἐθελοδοουλείας, ἐνῶ, ἡ κοραϊκή Ἀδελφική Διδασκαλία (1798) ἐπιχειροῦσε νά διαβεβαιώσει κυρίως, ὅτι τό πατριαρχικό κείμενο δέν ἀπηχοῦσε τά συναισθήματα καί τίς ἀπόψεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ Γαδεῶν υἱοθέτησε τήν Πατρικὴν Διδασκαλίαν ὡς "κοῖσιν ἀθεῖαν ἀνδρός συνατοῦ βλέποντος πέραν τῆς σκιᾶς αὐτοῦ"⁹ καί ἐπέκρινε τόν Κοραῆ γιά τήν σπουδὴ του νά ἀνασκευάσει "τά ὕπερ τό θέον εἰρημένα τῆς Πατρικῆς", ἀνταποδίδοντάς του τήν δηκτικότερη αἰτίαση τῶν Διαφωτιστῶν κατὰ τῶν ἰδεολογικῶν τους ἀντιπάλων :

Τίς ἡμᾶς κωλύει ν' ἀποδεξώμεθα ὅτι καί ὁ γράψας τήν "Ἀδελφικήν", ὅσον Κοραῆς καί ἂν ἦναι, δυνατόν ν' ἀποβῆ ξένης κυβερνήσεως ὄργανον; ¹⁰

Ὁ Κοραῆς πάντως, θά ἐπιδοκίμαζε τόν συγκλο-

νισμό του Γεδεών ως προς την μελανή περίοδο της Τρομοκρατίας. Ο ίδιος εξέβαλλου, εξαιτίας αυτών των μεταπτώσεων, εξωθήθηκε να μεταστρέψει την προσοχή του προς τό πολίτευμα των "Άγγλοαμερικανών" και τό σύνταγμα του 1791, διατηρώντας τις αποστάσεις του από την τακτική των 'Ιακωβίνων.¹¹ Ο Γεδεών όμως, συμφύρει τό πνεύμα της Γαλλικής 'Επαναστάσεως μέ τόν φανατισμό και τό πάθος του 'ιακωβινικού δεσποτισμού, θεωρώντας την 'Επανάσταση ως φαινόμενο "καταρρυπάνσεως" της έλευθερίας και του πολιτισμού και τούς επανστάτες ως "αίτιοχαρείς σημαγωγούς των ηαοισίων"¹²: οί φιλελεύθερες ιδέες που σφυρηλατήθηκαν, προετοίμασαν ένα μέλλον, τό οποίο απέφερε την υπομάκρυνση από κάθε πατρώα διδασκαλία, ήθική και θρησκευτική, καθ' όσον οί νέοι "ΟΛΕΘΡΙΩΣ ΕΔΕΙΚΝΥΟΝ ΜΕΓΑΛΗΝ ΚΛΙΣΙΝ" στην στουσή των "διεφθαρμένων διανοητικών βιβλίων" χωρίς νά κατανοούν τό ψευδος τους και την ταυτόχρονη άπώλεια των ήθών τους.¹³ Η τρέ του 1821 νέα γενιά-οί "χάσκακες"-ή οποία άνδοώθηκε υπό την έπηρεία των καινοφανών ιδεών, δημιούργησε την άτοχάυνωση του θρησκευτικού συναισθήματος και οδήγησε την κοινωνία στην βαθμιαία αποσύνθεση, στην λησμοσύνη των θρησκευτικών τύπων και της ούσίας και στην εκπαιδευτική και γλωσσοδιδακτική παραζάλη.¹⁴ Ο Γεδεών παρομοιάζει τόν πολιτικό φιλελευθερισμό μέ τά κύματα μιās μεγάλης τρικυμίας

¹⁵ας, ἡ ὁποία συμπαρασύρει στήν δίνη της καί ἀνατρέπει τό σκάφος τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, ὑπονομεύοντας τό κοινωνικό οἰκοδόμημα, θεμελιωμένο ἐπί τῆς πατοίου ἠθικῆς καί θρησκευτικῆς ¹⁶διδασκαλίας. Ἡ κοινωνική ἐνότητα, ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος, σφυρηλατεῖται μέ τόν σεβασμό καί τήν ἀγάπη πρὸς τόν κλῆρο καί τοὺς διδασκάλους καί ἡ ἀπειλή τῆς "παραινουμένης" ἀρχῆς τῆς ἰσότητας μπορεῖ νά ἐξουδετερωθεῖ βάσει τῆς προγονικῆς ἀρχῆς :

πρῶτον μὲν τόν θεόν εὐλαβεῖσθαι, εἶτα τό τοὺς γονεῖς αἰδεῖσθαι, τρίτον δέ, **μετά τήν ἐκδήλωσιν τοῦ πρὸς τοὺς φύντας καί ἐκθραψαμένους σεβασμοῦ, τό: τοὺς διδασκάλους εὐφημίζειν καί εὐεργέτας αὐτοὺς νομίζειν.** ¹⁷

Ἔτσι, τό κεφαλαιώδες πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καί τό ἐπιτακτικό αἶτημα τῆς ἄρσεως τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων, τά ὁποῖα συστηματικά ἐπεξεργάστηκαν οἱ σημαντικότεροι ἐκπρόσωποι τῆς διαφωτιστικῆς διανοήσεως, ἀπλουστεύονται στήν σκέψη τοῦ Γεδεών μέ τήν ἀναγωγή τους στήν σφαῖρα τῆς Ὁρθόδοξης δογματικῆς, ἐνισχύοντας ἐκ παραλλήλου καί τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ στρατοπέδου: ἡ ἐννοια τῆς κοινωνίας συναιροεῖται στήν ἐννοια τοῦ σώματος τῶν πιστῶν, ἡ ἐνότητα τοῦ ὁποῖου παραμένει ἀρραγῆς, χάριν τῆς συμφιλιωτικῆς ἐπιδράσε-

ως τῆς παιδείας, ἐφ' ὅσον αὐτὴ παρέχεται ἄμεσα, ἢ διατε-
λεῖ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς θρησκευτικῆς ἡγεσίας :

Πάντας τούτους ὁμολογητέον ὅτι συνεκράτει
ὁ πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν παιδείαν ἕως,
πατριάρχας, ἀρχιερεῖς, ἀρχοντας, λογάδας τοῦ
γένους, Ἐκκλησίαν καὶ τὰς ἐν ταῖς ἐπαρχί-
αις κοινότητας. ¹⁸

Οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ λόγιοι, τονίζει ὁ Γεδεών, εἶναι "πατέρες
ἀγαθοὶ καὶ εὐεργέται", οἱ ὅποιοι ὡς ἰατροὶ παρακάθονται
στό προσκέφαλον τοῦ ἀσθενοῦς γένους "προφθάνοντες εἰς
τὴν θεοαπείαν τῶν ὀδυνῶν αὐτοῦ", ¹⁹ ὅμως, ἡ κοινωνικὴ τους
θέση καὶ ὑπόληψη μειονεκτοῦν καὶ δέν ἀουόζουν πρὸς τὸ
"σεβαστὸν αὐτὸ τάγμα" : ὁ βίος τῶν διδασκάλων εἶναι λι-
τός ἐξ αἰτίας τῶν πενιχρῶν τους ἀπολαυῶν, καὶ οἱ περισ-
σότεροι καταφεύγουν στὴν λύση τοῦ ψαλτηρίου ἢ τῶν κατ'
οἶκον μαθημάτων γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ἓνα εὐπρεπὲς οἰκο-
νομικὸ ἔσοδο. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀναδείχθηκαν ὡς ὁ μόνος στα-
θεὸς ἐνισχυτικὸς παράγοντας τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν, δί-
δοντας τὸ φωτεινὸ παράδειγμα καὶ μετὰ θάνατον : κληρο-
δοτοῦσαν τὶς βιβλιοθήκας τους στὴν γενέτειρά τους ἢ
στό σχολεῖον ὅπου ἐδίδαξαν καὶ ἐνίστε, τὶς ὅποιες οἰκο-
νομικὲς του ²⁰ ἀποταμιεύσεις. Ὁ Γεδεών ξεπερνάει πάντως
τὴν ἀπλή ἐπισήμανση, προχωρώντας στόν καταλογισμό εὐθυ-

νῶν, τόσο στήν Ἐκκλησία, ὅσο καί κυρίως, στίς οἰκονομικῶς ἐπιφανεῖς τάξεις, οἱ ὁποῖες ἀπό τά μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα, διαπνεόμενες ἀπό ἓνα πνεῦμα ἀκριτοῦς κοσμικότητας, ἐγκατέλειψαν τήν φροντίδα νά προικοδοτοῦν ναούς καί σχολεῖα μέ προσοδοφόρα κτήματα, ἐπιδιδόμενες σέ χορηγίες "εὐεργετικῶν" χορῶν καί θεατρικῶν παραστάσεων²¹· μία κοινωνική κριτική, θεμελιωμένη στήν χριστιανική ἀρχή τῆς ἀρωγῆς καί τῆς συναντιλήψεως καί συνάμα, ἀποβλέπουσα στήν διασφάλιση τῆς ἠθικῆς καί πνευματικῆς ἰσορροπίας, μέ τήν ἀποδοκιμασία τῶν ὑπέρμετρων ροπῶν ἐκκοσμικεύσεως.

Συμπληρώνοντας τήν πατριαρχική διάταξη, ἡ ὁποία ἤθελε τόν διδάσκαλο "ἀξιον εἰς διδασκαλίαν, μή μόνον τῇ θύραθεν παιδείᾳ, ἀλλά καί τοῖς τρόποις, καί τῷ βίῳ καί χρηστοῖς ἤθεσι κεκοσμημένον, καί δυνάμενον ἀμικαί πρὸς λόγους καί πρὸς εὐσέβειαν καταρτίζειν καί χειραγωγεῖν τοὺς νέους"²², ὁ Γεδεών ἀπαιτοῦσε ἀπό αὐτόν καί τήν προσαρμογή στίς ζητήσεις καί ἀνάγκες τῆς ἑποχῆς του. Ὅφειλε νά διαθέτει εὐρυμάθεια καί νά ξεπεράσει τό σύνδρομο τῶν "χονδρῶν καί τυπικῶν γραμματοδιδασκάλων ἃν τό ζενίθ τῆς ἐν τοῖς γραμματικοῖς μαθήσεως ἐνεκλείετο εἰς τά μονόστιχα τοῦ Χρυσολωρᾶ καί εἰς τοὺς ἐψυχαγωγημένους στίχους Ἰγνατίου τοῦ Σκευοφύλακος"²³. Τουλάχιστον, ἡ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς θά ἔπρεπε νά

πραγματοποιεῖται μέσω τῆς ἐρμηνείας κειμένων τοῦ Ἡροδότου καί τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ὀμήρου καί τοῦ Θεοκρίτου καί νά συνδυάζεται μέ τήν ἀποστήθιση τῶν δημηγοριῶν τοῦ Θουκυδίδου, τῶν ραψωδιῶν τοῦ Ὀμήρου καί τῶν τραγικῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.²⁴ Βάσει αὐτῶν τῶν ὑποδείξεων ἀναδεικνύεται ὅτι, ὡς πρός τά συγκεκριμένα ἔκπαιδευτικά ζητήματα, ὁ προβληματισμός τοῦ Γεδεῶν ξεπερνοῦσε τά πεπερασμένα ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς χειραγωγήσεως, προσδίδοντας στήν σκέψη του γόνιμες κοσμικές καί κοινωνικές προεκτάσεις. Μέ τήν πωτοβουλία του αὐτή ἄλλωστε, διασταυρῶνεται μέ μία ἐξέχουσα μορφή τοῦ διαφωτιστικοῦ στοχασμοῦ, τόν Ἰώσηπο Μοισιόδακα, τοῦ ὁποῖου ἡ παιδαγωγική περίσκεψη ἀφοροῦσε ἄμεσα τήν κοινωνική παθολογία τῆς ἐποχῆς του. Ὑπευθυμίζω ἀπλῶς, τήν ἐκ μέρους του ἀπόρριψη ὅλων τῶν καθιερωμένων βοηθημάτων διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καί τήν εἰσήγηση του γιά τόν Αἴσωπο, τόν Λουκιανό, τόν Ξενοφῶντα, τόν Δημοσθένη καί τόν Θουκυδίδη, ὥστε νά ὑπάρξει ἄμεση γνωσιμία τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ, πού θά τόν καθιστοῦσε ζωντανό κτῆμα τῆς μαθητικῆς πνευματικῆς συνειδήσεως.²⁵

Ἐχοντας συνειδητοποιήσει τόν ρόλο τοῦ σχολείου ὡς μηχανισμοῦ ἐγκοινωνισμοῦ τῶν μαθητῶν, ὁ Γεδεῶν, ὅπως καί ὁ Μοισιόδαξ,²⁶ ἀποδοκιμάζει τήν κατ'οἶκον δι-

δασκαλία, ἐπικρίνοντας, εἰδικώτερα, τὴν φαναριωτικὴ ἀρι-
 στοκρατία γιὰ τὴν ἔμμονή της στὴν μέθοδο αὐτή, ἣ ὅποια
 διαχώριζε τοὺς μαθητὲς σὲ πληβεῖους καὶ πατρικίους.²⁷ Ἡ
 δημόσια διδασκαλία, τονίζει, ὀξύνει τὸ πνεῦμα τοῦ νέου
 καὶ ἐμφυτεύει σὲ αὐτὸν τόλμη καὶ θάρρος ὡς πρὸς τὸ
 λέγειν, τὸν μαθαίνει νὰ μὴν φοβᾶται τὸν ὄχλο καὶ τὸν ἀ-
 πελευθερώνει ἀπὸ τὴν μικροψυχία, ἣ ὅποια εἶναι ἀποτέ-
 λεσμα τῆς μονήρους ζωῆς. Ὁ ἀποξενωμένος ἄνθρωπος "μα-
 ραίνεται καὶ καταπίπτει, καὶ οὕτως εἰπεῖν σκωριάζει καὶ
 εὐρωτιᾶ" ἢ ἀκόμη, κατανατᾶει στὴν ἀντίθετη ὑπερβολή: "φαν-
 τάζεται καὶ ἐξοιδαίνει" καὶ ἀποθρασύνεται ὡς πανεπιστή-
 μων, ἐπειδὴ δὲν ἔχει κανέναν ἐνώπιόν του, μέ τὸν ὁποῖον
 νὰ συγκριθεῖ γιὰ νὰ ἀναγνωρίσει τίς ἐλλείψεις του.²⁸ Ἔτσι,
 ὁ δημόσιος χαρακτήρας τῆς ἐκπαιδεύσεως, πέραν τῆς κοινω-
 νικοποιητικῆς του ἐπιδράσεως, συμβάλλει, σύμφωνα μέ τὸν
 Γεδεών, καὶ στὴν ἀπόκτηση τῆς αὐτογνωσίας καὶ τῆς συναισ-
 θήσεως τοῦ μέτρου, δύο παραγόντων καθοριστικῶν γιὰ τὴν
 μύηση τοῦ κοινωνικοῦ ὄντος στοὺς κανόνες τῆς χριστιανι-
 κῆς ἠθικῆς καὶ συμπεριφορᾶς. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος συμφωνεῖ
 μέ τὸν Κοραῆ, ὁ ὁποῖος ὡς γνήσιος ἐκπρόσωπος τοῦ Διαφω-
 τισμοῦ ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι πράγμα "ἐθιστόν"
 ἀποκτώμενο ἀπὸ μακρὰ συνήθεια καὶ προέτρεπε ὅσους ἀνα-
 λάμβαναν τὴν εὐθύνη νὰ διδάξουν καὶ νὰ βελτιώσουν ἓνα
 ἔθνος, νὰ διδάξουν καὶ νὰ βελτιώσουν τὸν ἑαυτό τους, νὰ

δαμάσουν τήν παράφορη μερίδα τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, νά καθαρίσουν τήν ψυχή τους, νά δυναμώσουν τόν νοῦ καί νά στερεώσουν τήν θέλησή τους. Τό ἔθος τῆς ἀρετῆς πρέπει νά ἀρχίζει ἀπό τήν νηπιακή ἡλικία, ἔτσι ὥστε, ὅποιος συνηθίσει ἀπό μικρός νά χαίρεται μέ τά δίκαια καί νά ἀγανακτεῖ μέ τά ἀδίκαια, νά διατηρήσει τήν συνήθεια αὐτή καί ὅταν ἀκόμη ἐνηλικιωθεῖ. Ἀλλά γιά νά ζυμωθεῖ μέ τήν ἔξη αὐτή, τό παιδί πρέπει νά εἶναι περικυκλωμένο ἀπό χρηστά παραδείγματα καί ὅσον δυνατόν ἀπομακρυσμένο ἀπό κακοῦς λόγους καί πράξεις· δυστυχῶς ὁμως, παρατηρεῖ ὁ Κοραΐς, οἱ νέοι εἶναι συνήθως κακῶς ἀναθρεμμένοι, ἔχουν τραυματισμεύη τήν ψυχή ἀπό τήν τρυφή, εἰάν προσέρχονται ἀπό οἴκους δυνατῶν, ἢ καταφρονοῦν κάθε ἰσονουμία καί εὐνουμία εἰάν προσέρχονται ἀπό βάνουσους. Οἱ ἐπιστήμες σέ παρόμοιες ψυχές καθίστανται φυσικά ὄπλα, μέ τά ὁποῖα κτυποῦν ἀλόγιστα τόσο οἱ βάνουσαι, ὅσο καί οἱ ἰσχυροί, ἀναπαράγοντας τά ἰδια ²⁹ τραύματα τῆς ψυχῆς καί τίς ἠθικές τους ἀδυναμίες.

Σέ αὐτές τίς ἐπισημάνσεις τοῦ Κοραΐ γιά τίς ἐπιβλαβεῖς ἐπιδράσεις τῶν ἐπιστημῶν στούς "ἀπαίδευτους" νέους βοήθηκε ὁ Γεδεών ἕνα ἰσχυρό βάθος γιά νά θεμελιώσῃ τίς ἀπόψεις του ὡς πρός τήν εἰσαγωγή τῶν δυτικῶν ἰδεῶν καί τήν πρόσβαση στίς κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης : ἀμβλύνοντας τήν κοραϊκή ἔννοια τῆς "μετακενώσεως", προέκρινε τήν μέθοδο τοῦ "ἐγκλιματισμοῦ" τῆς εὐρωπαϊκῆς σο-

φίας, ὥστε νά τελειοποιηθεῖ ἡ "πάτριος" χωρίς νά καθαιρεθοῦν τά "καθεστῶτα"³⁰. Ἐλλείπει ἄλλωστε τῆς μεθόδου αὐτῆς, οἱ ὁπαδοί τῆς "ἐθνικῆς ἐμπειρικῆς σχολῆς" παραγνώρισαν συχνά τό πνεῦμα τῆς Ἑσπερίας, ἐνῶ οἱ φορεῖς τῶν νεωτερικῶν ἰδεῶν καί οἱ κάτοχοι τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων παραγνώρισαν τήν ἐθνική παράδοση, μέ ἀποτέλεσμα, ἀντί νά συντελεστεῖ ἡ "ποθητή" συγχώνευση, "ἐπανηγουρίσθη τουναντίον τό διαζύγιον τῆς παλαιᾶς ἀπό τῆς νέας γενεᾶς"³¹. **Θά λέγαμε ὅτι ὁ Γεδεών, ὀρμώμενος ἀπό τήν κοραϊκή ὑποθήκη, στοιχειοθέτησε μία ἄποψη ὁμολογῆ τῶν ὀψιμων σκέψεων τοῦ Παναγιώτη Κοδρικᾶ, ὁ ὁποῖος στά ὠριμότερα του χρόνια ἐμφανίσθηκε ὡς πολύ συντηρητικός στά πνευματικά, θρησκευτικά καί πολιτικά ζητήματα καί θερμός καί ἐνσυνείδητος ὁπαδός τῶν παραδεδομένων.**

Ἡ πρόταση περί συναιρέσεως τοῦ νεωτερικοῦ πνεύματος μέ τήν μεταβυζαντινὴ παράδοση, ἀποτελεῖ μία ἀσφαλὴ ἔνδειξη τῆς πνευματικῆς μετριοπάθειας τοῦ Γεδεών καί τῆς λελογισμένης παιδαγωγικῆς του κρίσεως, οἱ ὁποῖες τόν συνδέουν μέ τίς γνησιότερες ἐκφάνσεις τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ : ἐνθάρρυνση τῶν σπουδῶν, σεβασμός στίς ἰδέες ἐφ' ὅσον δέν εὐοίσκονται σέ δυσαρμονία μέ τό δόγμα, ἀποφυγή πολιτικῶν δραστηριοτήτων ὥστε νά διασφαλιστεῖ ἡ πνευματικὴ εὐστάθεια γιά τήν ἐπίδοση τῆς Ἐκκλησίας σέ ἔργα προαγωγῆς τοῦ ποιμνίου της. Ὑπὸ τήν αἴρεση αὐτῆ ἄλλωστε

ὁ Γεδεών αἰτιολογεῖ τήν σκλήρυνση τῆς στάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας σέ ἔποχές ἄμεσων ἰδεολογικῶν ἀπειλῶν ἢ πνευματικῶν ἀναταραχῶν, οἱ ὁποῖες συνεπάγονται τάσεις ἀπεξαρτήσεως ἢ ἀποσχίσεως :

Οὐδέποτε ἔπαιεν ἡ Ἐκκλησία, ἀλλ' ἡμάρτανον οἱ καιροί[...] Οὐδέποτε ὁ δεσποτισμός αὐτῆς ἐπηρεάσε τήν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν· εἰ δέ ποτε κατεδίκησεν ἐπιστήμονά τινά ἔπραξε τοῦτο ὅτε ἔβλεπεν αὐτόν νοσοῦντα περί τῶν δόγματων. 32

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Τό ἔργον τῆς ἑκκλησίας ἐν τῇ ἐκ-
 παιδεύσει", Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΛΑ' (1911), σ. 137,
 πρβλ. "Βιβλιογραφικόν δελτίον", Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια,
 Ζ'/Α' (1886), σ. 269: "Ἐπαινοῦμεν δέ καί συγχαίρομεν αὐ-
 τοῖς ἀπό καρδίας, διότι ὀρθότατα κρίνοντες βάσιν καί
 κρηπίδα πάσης παιδαγωγικῆς ἀρχῆς θεωροῦσι τὴν εὐσε-
 βειαν. Πολλάκις ἔρρέθη, καί, οὐδεὶς μετὰ λόγου θά ψέξη
 τὴν ἐπανάληψιν, ὅτι ἡ ὑγιῆς ἀνάπτυξις τῆς διανοίας
 βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν μόρφωσιν τῆς καρδίας, παι-
 δεῖα δέ ἄνευ εὐσεβείας καί ἠθικῆς εἶναι ὄπλον ὀλέθ-
 ριον εἰς χεῖρας πονηροῦ ἀνθρώπου".
2. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Ἰχνη σχολειακῶν νόμων κατὰ τὸν μέ-
 σον αἰῶνα παρ' ἡμῖν", Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΛΑ' (1911),
 σσ. 57-58.
3. Βλ. "Πρόλογος", Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΣΤ'/Α' (1885),
 σ. 1, πρβλ. "Ἡ διδασκαλία τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἐν ταῖς
 παρ' ἡμῖν σχολαῖς", Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΙΑ' (1891-1892),
 σ. 148: "Ἐρησκεία καί ἐπ' αὐτῆς ὡς ἐπὶ ἀρραγοῦς καί θεο-
 δότου βάσεως τεθεμελιωμένη ἠθικὴ εἶσιν οἱ δύο μεγάλοι
 παράγοντες τοῦ μεγαλείου, τῆς προόδου, τῆς ἀληθοῦς μορ-
 φώσεως καί ἀναπτύξεως τῆς ἐν γένει εὐημερίας τῶν λαῶν,
 καθὰ περιτράνως ἀποδείκνυσιν ἡ ἐμβριθῆς μελέτη τῆς ἴσ-

τορίας τῆς ἀνθρώπινης φύσεως".

4. Βλ. Μ.Ι.Γεδεών, "Παιδείσεως θεμέλια κατά τόν μέσον αἰῶνα παρ' ἡμῖν", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΑ' (1911), σ.67.

5. Βλ. Μ.Ι.Γεδεών, Ἀποσημειώματα Χρονογράφου. 1800-1913, Ἀθῆναι, 1932, σ.296.

6. Βλ. τήν ἀνάλυση τῆς ἐγκυκλίου τοῦ 1819 ἀπό τόν Κ.Θ. Δημαρᾶ, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Ἑρμῆς, Ἀθῆνα, 1983', σσ. 366-368. Γιά τήν "ἄπανταχούσα" βλ. τόν σχολιασμό τοῦ Φιλίππου Ἡλιοῦ, "Τύφλωσον Κύριε τόν λαόν σου". Οἱ προεπαναστατικές κρίσεις καί ὁ Ν.Σ. Πίκκορλος", 40 Ἑρανιστής, ἔτος ΙΒ', τόμος 11/1974, Ἀθήνα, 1980, σσ.608-613.

7. Βλ. τήν συγκεκριμένη ἐργασία τοῦ Κώστα Λάππα, "Πατριαρχική Σύνοδος Ἐπί καθαιρέσεως τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων τόν Μάρτιο τοῦ 1821. Μιά μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου", Μνήμων, τόμ. 11 (1987), σσ.123-153.

8. Γιά τήν Πατρικήν Διδασκαλίαν, ἐπιτεταγμένη στό εὐρύτερο πλαίσιο τῆς συζητήσεως γιά τήν Γαλλική Ἐπανάσταση βλ. Πασχάλη Μ.Κιτρομηλίδη, Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση καί ἡ Νοτιοανατολική Εὐρώπη, Διάττων, Ἀθήνα, 1990, σσ.61-62, 96-98.

9. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, "Είκοσιν ἔτων ἔθνικὴ ἱστορία κατόπιν
 θυέλλης. (1791-1811)" στοῦ ἴδιου, Ἡ Πνευματικὴ κίνησις τοῦ
Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, ἐπιμ. Ἀλκης Ἀγγέλου-Φίλ-
 ιππος Ἡλιοῦ, Ἑρμῆς, Ἀθήνα, 1976, σ. 90.

10. Βλ. ὁ.π..

11. Βλ. Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἀλληλογραφία, Α': 1774-1798,
 ἐπιμ. Κ.Θ. Δημαρᾶ κ.ά., Ἀθήνα, 1964, σσ. 222-413, καὶ Φίλιπ-
 πος Ἡλιοῦ, "Στὴν τροχιά τῶν Ἰδεολόγων. Κοραῆς - Δαυνοῦ -
 Φουρναράκης", Χιακὰ Χρονικά, Ι' (1978), σσ. 36-68, Πασχάλης
 Μ. Κιτρομηλίδης, "Ἀυτόπτης φοβερῶν πραγμάτων. Ἡ συζήτη-
 ση γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κορα-
 ῆς", Νέα Ἑστία, τόμ. 114, τεῦχος 1355, 1983, σσ. 63-74.

12. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, ὁ.π., σ. 57.

13. Βλ. ὁ.π., σ. 91.

14. Βλ. ὁ.π., σ. 95. Βλ. περαιτέρω, Δημ. Ἀποστολόπουλος, Ἡ Γαλ-
 λικὴ Ἐπανάσταση στὴν τουρκοκρατούμενη ἑλληνικὴ κοινωνία.

Ἀντιδράσεις στὰ 1798, Ἀθήνα, 1989, Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey. Some notes on the Transmission of Ideas", Cahiers d'Histoire Mondiale, τόμ. I: Ἰούλιος 1953, σσ. 105-125.

15. βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Λόγιοι καί σχολαί τῆς ἡ' ἑκατονταετηρίδος", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, θ' (1889), σ. 341.

16. βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἐίκοσι ἔτων ἔθνική ἱστορία...", ὅ. π., σ. 87.

17. βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Λόγιοι καί σχολαί...", ὅ. π., σ. 340.

18. βλ. ὅ. π., σ. 341.

19. βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σ. 81.

20. βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Παιδεία καί Πτωχεία παρ' ἡμῶν κατὰ τοῦς τελευταίους αἰῶνας, Ἰωνσταντινούπολις, 1893, σσ. 29, 31, Ἀποσημειώματα..., ὅ. π., σσ. 120-125, 139. τοβλ. Γ[άκωβος] Β[ασιλάδης], "Τό ἐνεστώς καί τό μέλλον τοῦ κλήρου καί τῶν διδασκάλων ἡμῶν", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΓ' (1903), σ. 403, Γιάννης Καρῆς, "Ἡ κυκλοφορία τοῦ βιβλίου καί οἱ ἄμοιβές τῶν δασκάλων κατὰ τόν 18ο αἰῶνα", Προσεγγίσεις στίς νοσοτροπίες τῶν βαλκανικῶν λαῶν. 15ος-20ος αἰ., Γ. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα, 1988, σσ. 97-109.

21. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Ἀποσημειώματα..., ὄ.π., σσ. 162-163.
22. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Η' (1888), σ. 320, "Διδάσκαλοι διδασκόμενοι", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΔ' (1904), σ. 15.
23. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Διδάσκαλοι τοῦ Λουκάρεως", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Θ' (1889), σ. 123.
24. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, Μνεία τῶν πρό ἐμοῦ. 1800-1863-1913, Ἀθήναι, 1934, σ. 369.
25. Βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Ἰώσηπος Μοισιόδαξ. Οἱ συντεταγμένους τῆς βαλκανικῆς σκέψης τὸν 18ο αἰῶνα, Μ. Ι. Ε. Γ., Ἀθήνα, 1985, σσ. 201-203.
26. Βλ. ὄ.π., σσ. 193-194.
27. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἡ Πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἔτη", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Θ' (1888-1889), σ. 375.
28. Βλ. ὄ.π., σ. 374.
29. Βλ. ὄ.π., σ. 373β'.
30. Βλ. ὄ.π., σ. 372β'. Πρὸς βλ. "Ἀναμνήσεις Ἐρημίτου", Ἐκκλη-

σιαστική Αλήθεια, Ζ' / Α' (1886), σ. 397 : "Ἐς μάθωσιν οἱ νεώτεροι, ὅτι παιδείυσις μὴ συμφωνοῦσα πρὸς τὰς ἡμετέρας ἀνάγκας, περιοριζομένη δέ εἰς χρῆσιν δεξιάν ἢ ἀδέξιον ξένων βιβλίων, οὐδέν δύναται νά ἀποφέρῃ παραμόνιμον καλόν".

31. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, ὅ.π., σ. 372β'.

32. Βλ. Μ. Ι. Γεδεών, "Ἐκκλησία καί Ἐπιστήμη κατά τόν ΙΗ' αἰῶνα", Ἐκκλησιαστική Αλήθεια, Η' (1887-1888), σσ. 292, 300, πρβλ. "Ἐπιστήμη καί Ἀρετή", Ἐκκλησιαστική Αλήθεια, ΙΒ' (1892-1893), σσ. 147-150, "Σχέσις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τήν ἐπιστήμην, τήν πολιτικήν καί τόν πολιτισμόν", Ἐκκλησιαστική Αλήθεια, ΙΘ' (1899), σσ. 498-501, Κ' (1900), σσ. 19-23, 47-51, 60-62, 75-77, 88-90.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μερσίνα τῆς Κιλικίας. Μία [ἀίθρια;] ἡμέρα τοῦ 1919 ἢ 1920. Μέλη τοῦ ἑλληνικοῦ Συλλόγου "Ἀναγέννησις" συνηγμένα στό προαύλιο [τῆς ἑδρας τους;]. Μειδιοῦντες, μέ πρόσωπα [φωτεινά, βλέμματα ἀποφασιστικά;]. Στήν τελευταία σειρά, ἀνυψωμένη μία ὑπερμεγέθης "γαλανόλευκη". *

* Ἡ ἀνάσχεση τῆς ἔθναρχίας ἀπεδείχθη ὡς ἱστορικῶς ἀναπότρεπτη. Οἱ πρώιμες ἐνδείξεις γιά τό λυκόφως τοῦ φαινομένου ἀναφάνηκαν στόν ὄριζοντα μέ τήν ὠρίμανση τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτιστικοῦ κινήματος, τόν βαθμιαῖο δηλαδή προσανατολισμό πρὸς τά εὐρωπαϊκά πρότυπα, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν διασταύρωση τῆς παραδοσιακῆς σκέψεως τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς μέ τίς φιλοσοφικές, ἐπιστημονικές καί πολιτικές ἰδέες καί ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑσπερίας. Οἱ ἀπόψεις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας γιά τά ἐγκόσμια, θεμελιωμένες ἐπί τῶν ὑπερβατικῶν ὅρων τῆς Ὁρθόδοξης θεολογικῆς σκέψεως, πόρρω

* Φωτογραφία ἀπό τήν ἔκθεση "Ὁ τελευταῖος ἑλληνισμός τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (1974, 1992).

ἀπεΐχαν ἀπό τῆς ἀρχῆς καί ἀξίης πού σφυρηλατήθηκαν ἀπό τὰ ριζοσπαστικά καί φιλελεύθερα ρεύματα στούς κόλπους τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τὰ ὁποῖα ἐν τέλει, προσδιόρισαν ἕνα πλαίσιο ἰδεολογικοῦ αὐτοπροδιορισμοῦ καί ἀρμογῆς τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν ἀιτημάτων τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας. Ἡ πατριαρχική πολιτική νομιμοφροσύνης πρὸς τὸ ὀθωμανικὸ καθεστῶς ἐτέθη ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς μέ τὴν μεταγενέστερη πορεία τοῦ νεόδμητου κράτους, ἣ ὁποῖα σφραγίσθηκε ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση τῆς συναγωγῆς τῶν διάσπαρτων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἐντὸς ἐνιαίας πολιτικῆς καί πολιτισμικῆς κοινότητος, καί ἀφανίσθηκε ἐν τέλει, στὸν κυκεῶνα πού ἐσχημάτισε ὁ ἄκαμπτος ἐθνικισμὸς τῶν Βαλκανίων.

Μέ τὸν Ἰωακείμ Γ' ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἐν μέσῳ τοῦ λυκόφωτος, ἀναφάνηκε ἡ γνησιότερη ἴσως καί δυναμικότερη ἔκφραση τῆς ἐθναρχικῆς παραδόσεως. Ὁ Ἰωακείμ Γ' ἐνσαρκώνει κάλλιστα τὸν εὐβουλο ἡγέτη τῆς ἐθναρχούσης Μεγάλης Ἐκκλησίας : Σύννομος προασπιστῆς τοῦ προνομιακοῦ καθεστῶτος τῶν Ὁρθοδόξων, ἀντίμαχος τῶν ἐθνικιστικῶν ὑστεροβουλιῶν καί ἐμψυχωτῆς τῆς μεταβυζαντινῆς πνευματικῆς παρακαταθήκης.

Νομίζω πὺς τὸ ὑπολανθάνον ἐρώτημα δέν εἶναι ρη-

τορικό· μετά από τό 1912 καί ὁ οἰακισμός τοῦ Ἰωακείμ Γ' δέν θά μπορούσε νά διασώσει τό σκάφος τῆς ἔθναρχίας ἀπό τήν τελική καταπόντισή του : «Ἡ Ὁρθόδοξη ἱεραρχία υἱοθέτησε τίς ἔθναρχικές ἀρμοδιότητες ὡς λύση "κατ'οἰκονομίαν", ἀναφερόμενη στήν εὐαγγελική ρήση "ἀπόδοτε τά τοῦ Καίσαρος Καίσαρι καί τά τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ" (Ματθαίου, κβ', 21) καί ἔφ' ὅσον διησφαλίζετο ἡ ἀπρόσκοπη ἐπίδοση στό ποιμαντικό της ἔργο γιά τήν ἐμπέδωση τῆς Ὁρθόδοξης πίστεως. Ἡ ἔθναρχία εὐδοκίμησε σέ ἕναν κόσμο ἀπό τόν ὁποῖο ἀπουσίαζαν τά θεσμικά γνωρίσματα πού προσδιορίζουν τά σύγχρονα ἔθνικά κράτη καί οἱ ἔθνικιστικές ἰδιαιτερότητες πού διχάζουν τούς λαούς καί τούς ἐντάσσουν ἐντός πεπερασμένων γεωγραφικῶν χώρων. Σέ ἕναν κόσμο, στόν ὁποῖο οἱ ἀλλόγλωσσες Ὁρθόδοξες κοινότητες συνυπῆρχαν ὑπό τόν κοινό παρονομαστή τῆς Ὁρθόδοξης θρησκευτικῆς παραδόσεως καί τῆς παρακαταθήκης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀξιῶθηκε ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία νά προσδώσει τίς προοπτικές τῆς δικῆς της οἰκουμενικῆς συνειδήσεως - εἶναι ἐνδεικτικό πάντως, ὅτι μετά ἀπό τήν ἀποκρυστάλλωση τῶν ἔθνικῶν συνειδήσεων ἐντός τοῦ ποιμνίου του καί ἐνῶ κάθε ἔθνική κοινότητα ἐπιδόθηκε στήν καλλιέργεια τῶν στοιχείων τῆς ἑτερότητάς της ἔναντι τῶν ἄλλων, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο συνέχισε νά προβάλλει τά κοινά στοιχεῖα

τῆς πνευματικῆς της ταυτότητας πρὸς τὶς ἄλλες κοινότητες ἐντὸς τοῦ κοινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο τρέφεται ἀπὸ τὴν κοινὴ πηγὴ τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Ἡ αὐτονόμηση τῆς ἔννοιαις τῆς ἐθνότητος ἀπὸ τὸ ἐνδιαίτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδησιακῆς ὁμογένειας, καὶ ἡ ἐπακόλουθη ἀπολυτοποίηση τῆς ροπῆς γιὰ τὸν ἐθνικὸ αὐτοπροσδιορισμὸ, ἔθεσαν ἐπὶ ὑάλινων ποδῶν τὸ διορθόδοξο οἰκουμενικὸ οἰκοδόμημα. Ἐτσι, εἴτε χρησιμοποιήθηκε ἡ ἐθνικὴ ἰδιαιτερότητα ὡς κύριος ἄξονας γιὰ τὴν ἐπίρρωση τῆς κρατικῆς ὑποστάσεως (Ἑλλάς) εἴτε ὡς πρόσχημα γιὰ τὴν ἀποσύνδεση τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν οἰκουμενικὴ της αὐτοσυνειδησία (βουλγαρικὴ Ἐκκλησία), ἡ διάρρηξη τοῦ χιτῶνος τῆς Ὁρθοδοξίας συνετελέσθη. Πολύ περισσότερο δέ, μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ νεοτουρκικοῦ κινήματος καὶ τὴν συνακόλουθη μετάλλαξη τοῦ ὀθωμανικοῦ πολιτειακοῦ καθεστώτος, ὑπονομεύθηκε καὶ ὁ θεσμικὸς βιότοπος τῆς ἐθναρχίας, ἡ ὁποία, μὲ κατακερματισμένον τὸ Ὁρθόδοξο ποίμνιον καὶ ἀντιμέτωπη μὲ τὸν ἀκόρεστο ἑλληνικὸ ἀλυτρωτισμὸ καὶ τὸν μαινόμενον τουρκικὸ ἐθνικισμὸ, ἐτέθη ὑπὸ αἵρεση - Τὸ 1920, διὰ στόματος τοῦ Τοποτηρητῆ τοῦ θρόνου Προύσης Δωροθέου, θὰ ἐκφραζόταν "ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ

τοῦ Ἀλυτρώτου ἐν γένει Ἑλληνισμοῦ" πρὸς τὸν "Μέγαν καὶ Ἐπέροχον κυβερνήτην καὶ Ἠγέτην τῆς Πατρίδος", τὸν Ἑλ. Βενιζέλο.*

* * *

Ὁ Ἰωακείμ Γ' εὐτύχισε νὰ ἀποβιώσει κατὰ τὴν δέουσα στιγμή. Ὁ Μανουὴλ Γεδεών ἐν τούτοις, ἐμελλε νὰ βιώσει τίς πλέον συγκλονιστικὰς στιγμὰς τοῦ δράματος, ἀντικρίζοντας καὶ τίς ὑστάτας πληγὰς τοῦ σώματος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀπὸ τὰ θξύληκτα βέλη τῆς ἐθνικιστικῆς φαρέτρας.

Ἡ μετάστασή του (1920) εἶναι ἐκδηλωτικὴ τῆς ἀδυναμίας του ὡς κοινοῦ θνητοῦ νὰ ὑποστεῖ τὴν ψυχικὴν δοκιμασίαν τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ ἀλλοιώσεως τοῦ πνευματικοῦ του

* Βλ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Μ' (1920), σ. 438.

περιβάλλοντος καί τῆς ἀπογνώσεως του, ὡς λογίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐνώπιον τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας ἑσυμβολίζοντας ἐκ παραλλήλου καί τόν ἀφανισμό τῆς ἔθναρχίας στήν χοάνη τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ.

Φαντάζομαι τό προηγηθέν βιογραφικό σχεδιάσμα τοῦ Γεδεών ὡς ἓνα πρόπλασμα προτομῆς στήν ἀπέραντη πινακοθήκη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων. Ἐπεδίωξα νά τονίσω τά ἀδρά χαρακτηριστικά ποῦ τόν συνδέουν μέ τήν οἴκουμενική συνείδηση καί τήν πνευματική παρακαταθήκη τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ περισσότερες ἀτέλειες καί φωτοσκιάσεις ἀφοροῦν στήν ἀθηναϊκή του περίοδο, ἥ ὁποία ἐξισοῦται, ἐν τέλει, μέ τήν ἐπιστημονική καί κοινωνική του δραστηριότητα μέσω τοῦ Συλλόγου Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων. Παραμένει πάντοτε πρός ἐξιχνίαση-ἐάν ὑπάρξει ποτέ ἡ ἀπαραίτητη τεκμηρίωση-ἡ σχέση του μέ τά ζῶντα τεκμήρια τῶν ὀδυνηρῶν συνεπειῶν τοῦ ἐθνοφυλετικοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ, τοῦς ξερριζωμένους Μικρασιάτες. Διαισθητικῶς ἀπεικάζω τήν ἐπαφή του μέ τοῦς φορεῖς αὐτούς τῆς παραδόσεως τῆς καθ' ἡμᾶς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς, πολλῶ μᾶλλον, ὅταν τό 1926 προέβει στήν ἵδρυση τοῦ Συλλόγου "εἰς ἀνάμνησιν εὐγνώμονα τῆς διακοπείσης, ἀτυχῶς, ἐργασίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καί τῆς αὐτόθι Μεσαιωνολογικῆς Ἑταιρεί-

ας, και τῶν ἄλλων ἐκεῖσε σωματείων τῶν ἔχόντων ἐκπαι-
 δευτικόν σκοπόν" - Τό 1928 ἤ 1929, ὁ Γάλλος γλωσσολόγος
 καί ἑλληνιστής Hubert Pernot ἐπρότεινε στήν Μέλπω Μερλιέ
 συνεργασία γιά τήν ἠχογράφηση τραγουδιῶν, διηγήσεων καί
 διαλέκτων τῶν Μικρασιατῶν προσφύγων· τό 1930, ἡ Μέλπω Μερλιέ
 θά δημιουργοῦσε τό Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ἀποβλέ-
 ποντας στήν διάσωση καί τήν μελέτη τῶν στοιχείων τοῦ
 μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ.

*

Συμπεραίνω ὅτι τό σχῆμα πού ἀπό τήν παρούσα
 διήγηση προκύπτει, ἐξισορροπεῖ στό μεταίχμιο τοῦ μεθοδολο-
 γικοῦ αἰτήματος τῆς παρακολουθήσεως τοῦ processus ἰδεολο-
 γικῆς ὑπονομεύσεως καί ἱστορικῆς ὑπερβάσεως τῆς ἔθναρχί-
 ας, καί τῆς βιογραφίας τοῦ Μανουήλ Γεδεών, ὡς μεθόδου ἐντάξεως
 ἑνός συνειδητοῦ θεωρητικοῦ διερμηνευτῆ τῆς ἔθναρχικῆς παραδόσεως στό
 ἱστορικό του πλαίσιο, ἐπιτρέποντας ἔτσι τήν ἀνάδειξη τῶν
 συγκεκριμένων συγκυριῶν ὑπό τίς ὁποῖες ἀρθρώθηκαν ἡ σκέψη
 καί ἡ συμπεριφορά του. Ἐάν ἐν τέλει διαφαίνεται μία κλίση
 πρὸς τό δεύτερο ἄκρον, ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά τήν θεωρήσω
 πρὸς ὄφελος τῆς ἐργασίας, στόν βαθμό πού ἡ βιογραφική προσ-

έγγιση μᾶς ἀποτρέπει ἀπό τήν ἰδεολογική ἀνάγνωση τῶν πηγῶν μέ κριτήρια μεταγενεστέρων συγκυριῶν καί ἀντιθέσεων καί τίς μηχανικές γενικεύσεις.

Ἄλλωστε, ἡ στάση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κατά τήν μετεπαναστατική περίοδο, δέν ὑπῆρξε ἄμοιρη ἰδεολογικῶν προκαταλήψεων καί παρερμηνειῶν. Ἡ χρησιμοποίηση τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τόν ἑλληνικό ἔθνικισμό, ἀρχικῶς στήν Μακεδονία καί μεταγενέστερα στήν Μικρά Ἀσία καί ἕως προσφάτως στήν Κύπρο, ἀντικατοπτρίσθηκε κατ'ἀντιστοιχίαν στήν ἰδεολογικῶς κεχρωσμένη νεοελληνική ἱστοριογραφία. Ἐτσι, μέ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τήν σύμφυση Ὁρθοδοξίας καί ἑλληνισμοῦ, ἡ ἔθναρχία συναιρέθηκε στήν συγκυριακή ἐπιλογή τῆς διασώσεως τῆς ἑλληνικότητας τῶν διάσπαρτων καί ἀνάμικτων μέ ἄλλες ἔθνοτητες ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, θεωρούμενη ἐν πολλοῖς, ὡς ἰδεολογικό καί πολιτικό ὑποκατάστατο τοῦ ὄψιμου ἑλληνικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ. Ὑπό τήν λογική αὐτήν, ἡ στάση νομιμοφροσύνης τοῦ Γρηγορίου Ε' στιγματίσθηκε ὡς "ἔθελοδουλεία" καί ὡς "προδοσία τοῦ ἔθνους", ὁ Ἰωακείμ Γ' θεωρήθηκε ὡς παράδειγμα Ἑλληνοῦ Πατριάρχου ἕπειδή συγκρούσθηκε μέ τήν Ὑψηλή Πύλη σά πλαίσια τοῦ Προνομιακοῦ Ζητήματος, ἐνῶ ἀνήχθησαν σέ ὑποδείγματα ἱεραρχῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ Χρυσόστομος Σμύρνης καί ὁ Γερμανός Καραβαγγέλης.

Εἶναι προφανές νομίζω, ἡ ἀποσπασματική καί ἀνεπαρκής ἔρμηνεία ἱστορικῶν ζητημάτων, ὅπως ἡ ἀντίσταση τοῦ Πατριαρχείου στήν πολιτική μεταλαμπεδεύσεως τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ, ἢ ἡ ἐφεκτική στάση τοῦ Ἰωακείμ Γ' στήν Μακεδονία, ὑπό τό κράτος τῶν προαναφερθέντων ἐξιδανικεύσεων ἢ ἀπλουστεύσεων.

Πιστεύω ὅτι τό θεωρητικό ὑπόδειγμα τῆς παρούσας ἐργασίας μᾶς ἀποτρέπει ἀπό παρόμοιες ἀτραπούς : «Ἡ ἀντινομία ἐθναρχίας/ἐθνικισμοῦ ὡς ἱστορικῶν κατηγοριῶν ἀποκαθιστᾷ τήν πολιτική τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπό τό ὀθωμανικό καθεστώς, ὡς ἐνιαία καί αὐτόβουλη, τήν ἀποκαθαίρει ἀπό ἰδεολογικούς συμφυρμούς καί τήν διαφυλάττει ἔναντι ἰδεαλιστικῶν ἀναγωγῶν.

Δέν διατείνομαι ἐν τούτοις, ὅτι αὐτός ὁ θεωρητικός ἐξοπλισμός ἐπαρκεῖ γιά τήν διερεύνηση καί μελέτη μιᾶς πολυσχιδοῦς προσωπικότητας, ὅπως ὁ Χρῦσανθος Φιλιππίδης, ἢ ἑνός σύνθετου πνευματικοῦ φαινομένου, ὅπως ὁ «Ἑλληνικός φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως : Βάσει τῶν ἐννοιολογικῶν ἐργαλείων τῆς ἐκκλησιαστικῆς πνευματικῆς παρακαταθήκης, μπορεῖ νά ὑπάρξει διάγνωση τῆς σκέψεως τοῦ Χρῦσανθου, ὁ ὁποῖος σπούδασε φιλοσοφία στήν Λειψία παρακο-

λουθώντας, εκ παραλλήλου, τήν καλλιτεχνική δημιουργία τών κυριοτέρων εκπροσώπων του γερμανικού ρωμαντισμού, σύχναζε στήν Λωζάννη στίς παραδόσεις του V. Pareto, ή αποστήθιζε τήν μονωδία του Συρανό ντέ Μπερζεράκ, ή στό Da haul, μαζί μέ τόν Κωνσταντίνου Χατζόπουλο, επιδιόταν σέ συζητήσεις γύρω από "τάς σοσιαλιστικές ιδέας" καί τήν σκέψη του Γ. Σκληρού; "ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΝΟΧΟΝ αδιαφορία τής χριστιανικής Δύσεως έν έτει 1453 έπεσεν ή Κωνσταντινούπολις καί έν έτει 1461 ή Τραπεζοϋς καί κατεστράφη δολόκληρος άκμαϊος πολιτισμός". Αυτή ή άποψη του Φιλιππίδη προσομοιάζει βεβαίως στά φρονήματα του Γεδεών· έν τούτοις, δέν μπορούμε νά αναφερθοϋμε σέ έναν κοινό ιδεολογικό παρονομαστή, έχοντας επίσης ύπόψην ότι ο έπάρχης αυτός συνδέθηκε μέ τούς Ι. Δραγούμη, Α. Σουλιώτη καί τήν οργάνωσή τους, χαρακτηρίζοντας τόν άγώνα τους ως "ώραϊον καί καρποφόρον, έπεδοκιμαζόμενον υπό πάντων". Είναι πρόδηλον άφ' έτέρου ότι δέν μπορεί νά υπαχθεϊ στήν λογική του έλληνικού έθνικισμού ή πρωτοβουλία του για τήν άυτονομία τής Δυτικής Θράκης μέ τήν σύμπραξη "Ελλήνων καί Τούρκων" ούτε βεβαίως ή ύποδοχή που έπεφύλαξε στήν Τραπεζοϋντα (1916) προς τόν Άντιβασιλέα του Καυκάσου, ή οι προτάσεις

του πρὸς συνεννόησιν μετὰ τὴν τουρκικὴν πλευρὰν (1919), στίς ὁποῖας ἀποτυπώνονται ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπὸ τοῦ πρόγραμμα τῆς "Ἀνατολικῆς Ἰδέας". *

Νομίζω ὅτι στοιχειοθετεῖται ἡ ἑξῆς ὑπόθεσις :
 «Ὁ Χρῦσανθος Φιλιππίδης ἀναδεικνύεται ὡς ὁ λόγιος ἱεράρχης, ὁ ὅποιος χάριν τῆς καλλιέργειας τοῦ πνεύματός του καὶ μετὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν δυτικὴν παιδείαν τοῦ ἀνατέλλοντος Κ'αἰῶνα, διαμόρφωσε πνευματικὰς ἀντιλήψεις θεμελιωμένες ἐπὶ τὴν συνδιάλεξιν τῆς Ὁρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς σκέψεως μετὰ τὸν φιλελεύθερον φιλοσοφικὸν καὶ πολιτικὸν στοχασμόν. Ἔτσι, ὑπερέβη τις "πεπερασμένες" ἐπιλογὰς τῆς ἐθναρχικῆς πολιτικῆς χωρὶς ἐν τούτοις, νὰ ἐνστερνισθεῖ τις ἀρχὰς τῆς ἑλλαδικῆς ἐθνοκεντρικῆς ἰδεολογίας.

Αὕτη ἡ "ἑλληνοθωμανικὴ" προοπτικὴ τὴν ὁποία ὑπονοῶ, ἀφορᾷ καὶ ἐπὶ τὴν συνακόλουθον ὑπόθεσιν : «Ὁ Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα φαινόμενον πνευματικῆς ἀναρριπίσεως, τὸ ὅποῖον δημιούργησαν ξενοπρεπεῖς λόγιοι ἐπιδιώκοντες τὴν ὑπέρβασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πνευματικῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐκτόπισιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν τοῦ ἐθνικοῦ κράτους; ἢ μήπως, ἡ σαφὴς καὶ συγκεκριμένη πρόθεσις τοῦ Συλλόγου γιὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἀνατολῆς διὰ μέσου τῶν ἑλληνικῶν γραμ-

μάτων, θά πρέπει νά διερευνηθεῖ ὡς ἔκδοχή τοῦ "ἑλληνο-
 θωμανισμοῦ", μέ πνευματικές δυνάμεις ἰσχυρότερες καί
 ἱστορικές καί ἰδεολογικές προϋποθέσεις προσφορότερες
 ἐν σχέσει πρὸς τήν περίπτωση τῆς Ὁργανώσεως Κωνσταντινου-
 πόλεως ;

Ἡ διαπίστωση αὕτη τῆς περαιτέρω ἐρευνητικῆς
 μακροπορείας ἄς ἀποτελέσει καί τήν κατακλείδα τῆς παρού-
 σης ἐργασίας - ἐπέχει οὕτως ἢ ἄλλως, θέσιν κριτηρίου ὡς
 πρὸς τήν συμβολή της.

* Οἱ ἐνδείξεις αὐτές προέρχονται ἀπό τό corpus Βιο-
 γραφικαί ἀναμνήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάν-
 θου τοῦ ἀπό Τραπεζοῦντος, Ἐπιμέλεια Γεωργίου Ν. Τασοῦδη,
 Ἀθῆναι, 1970, σσ. 53-56, 59, 81, 133-135, 267, 286-287.

ЕПІМЕТРО

Χρόνος Ἀθηνῶν, 31 Μαρτίου 1923

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΒΕΤΟΥ ΣΟΥΛΕΪ ΜΑΝΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Ὀλίγοι τῶν παλαιῶν τῆς Τουρκίας σουλτάνων ἠξιώθησαν τῆς ἐπολήψεως καὶ τῆς ταυτῆς συγχρόνον τε καὶ μεταγενεστέρον ἢ διὰ σύνεσιν πολιτικὴν, ἢ διὰ μετριοπαθεῖς πολιτείας ἀπέναντι τῶν ἐπὶ κέρωσιν, καὶ ταύτας ἐγάπησαν οὗτοι πολλὰ τ' ἀγαθὰ ἀπ' αὐτῶν ἀπεκδεχόμενοι. Τοιοῦτους ἐγνώρισαν οἱ δεσποζόμενοι ἐπ' αὐτῶν λαοὶ μετὰ τὸν Πορθητὴν Μωάμεθ, Σουλεϊμάν τὸν παυ' ἐσπερίοις ἐπικληθέντα Μεγάλιοπρεπῆ, καυουνή δὲ νομοθέτην παρὰ τοῦρκοις, Σελίμ τὸν Γ, καὶ εἰ τινα—ἀλλὰ τινα, ὅχι τινα—ἄλλον, Ἀόριστοι φῆμαι διαδιδόμενοι περὶ αὐτῶν, γεννήματα οὐσαί τῆς ἀνεξέλιθου σκευῆς—σχετικῆς πάντοτε—ἐφ' ἣ διεκρίθησαν, ἐνέβαλλον εἰς τὸν χριστιανικὸν τοῦ κράτους πληθυσμὸν τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀνατελεῖν ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ φαινόμενος ἦπιος—ἢ τῆς λέξεως ἔννοια πρέπει νὰ ἐλαμβάνηται σχετικῆ—καὶ ἀγαθὸς σουλτάνος θὰ ὑποδυθῆ ἢ πρόσωπον νέου μεγάλου Κωνσταντίνου, ἢ Μιχαὴλ ἀρχόντος τῶν βουλγάρων, ἀναβιβάζων ἐπὶ τοῦ σουλτανικοῦ θρόνου καὶ συμπάροδρον ἑαυτῷ λαμβάνων τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀνταλλάσων τὰς ἱπποσύδας πρὸς ταῖς σταυρούς, καὶ τὴν ὄψιν μεταβάλλων τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τὸ χρηστότερον τὸν παραδεχόμενος ὅτι δῆθεν ἐπήσχε τι χρηστόν. Ἐλπίδες τοιαῦται ἤρξαντο γεννόμεναι ὀλίγιστα μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐτη.

Ἦδη διαδουλεῖτο περὶ τοῦ Πορθητοῦ Μωάμεθ, ὅτι, κατὰ τινα χρονολογίαν ἐνωτισθεῖς καὶ πληροσφορηθεῖς τὰ τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν ἐν ἀμφιβολία ἦν περὶ τῆς ἑαυτοῦ. Φαίνεται ὅτι ὁ θρόνος ἠκούσθη καὶ πολὺ μακρὰν τῶν ὁρίων τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἀπὸ ρωμαίους πρωθιεράρχης εἶχε τὴν τόλμην νὰ γράψῃ πρὸς αὐτὸν, ὅτι «δύο σταγόνες νεροῦ» ἦσαν ἱκαναὶ νὰ χορηγήσωσιν εἰς τὴν Ἀνατολίην καὶ τὴν Ἑυρώπην γαλήνην, εἴπερ ἔδεδετο ταύτας ὁ πορθητῆς ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Εἶχεν ἴσως καὶ ἐκεῖνος ὁ Πάπας ἰδέαν περὶ τοῦ Μωάμεθ, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς πρὸ πολλοῦ, ὅτι, τὸ δὴ λεγόμενον, ἦτον ἀνθρώπος «τοῦ σχοινοῦ καὶ οὐ παλονικοῦ» ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πίστιν καὶ τὰ ἦθη, πολὺ δὲ πιθανῶς συνετέλεσαν εἰς τὴν «ἀμφιβολίαν» περὶ τῆς πίστεως αὐτοῦ, κατὰ τὴν παράδοσιν, οἱ διαβιόντες ἐν τοῖς ἀνακτόροις Ἕλληνας, οὕτινες ἀντήλλαξαν τὴν πίστιν αὐτῶν ἀντὶ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἀγνωσθῶς ἂν πρέπει καὶ ν' ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἦσαν ἀληθεῖς μουσουλμάνοι, ἢ εἰς τὸ φανερὸν μὲν τοιοῦτοι, λαθροῦχοι δὲ Χριστιανοί. Τὸ τοιοῦτον ἡμπορεῖ νὰ εἴπηται καὶ περὶ τινῶν ἐπὶ Σουλεϊμάν τοῦ νομοθέτου βεξυρῶν πάντες σχεδὸν τὴν καταγωγὴν εἰκονάπὸ παλαιοῦ χριστιανῶν, προσελθόντων εἰς τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν, οὕτε ὅμως ἦσαν ἀπέναντι ἡμῶν φανατικοὶ μισαλλόδοχοι, διώκται τῆς προτέρας πίστεως

πίστες οὔτοι, οἷοι συνήθως ἀποβαίνουσι αὐτὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, χάριν ἐτελέων συμφερόντων, χρηματικῶν ἢ σωματικῶν ἀπαροσιμῶν.

Ὁ χρονογράφος καὶ στιχογράφος (δηδεν) Κίριλλος, ὁ τῆς μεγίστης ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Λαύρας προηγούμενος, ἀπέσωσεν ἐν τῇ χρονογραφίᾳ αὐτοῦ, ἐν ἐννενηκοντα δύο στίχοις, ἀπὸ σελίδος 531—546 (τοῦ Λαυρῆτικου χειρογράφου Α 41) τὴν περὶ τοῦ Σουλεϊμάν κανονῆ παράδοσιν ὅτι, πολλὰ διαρκῶς ἀκοίων τῆς μητρὸς αὐτοῦ—χριστιανῆς οὐσῆς—διηγουμένης περὶ τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν, πολλοὺς ἠρώτα περὶ ταύτης Τοῦρκους, καὶ ὅτι, μᾶ τῶν ἡμερῶν, εἰσελθὼν εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς μητρὸς αὐτοῦ, κοιμημένης, ἠσθάνθη εὐωδίας ὁσμὴν ἔξερχομένην ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτῆς· ἐρωτήσας ἔμαθεν ὅτι τοῦτο συνέβαινε διότι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν μετέλαβε τῶν ἀγράντων μυστηρίων ἢ βασιλομήτωρ, διότι ἦν ἑορτὴ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ τότε προσέφηκεν αὐτὸν νὰ μεταβῇ κατὰ τινα μεγάλην ἑορτήν εἰς τὸν Πατριαρχικὸν ναὸν, δηλὰ γὰρ διὴ τὸν τῆς Παμμακαρίστου, καὶ ἔδη τὴν ἀγομένην ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις τάξιν.

Ἦσαν οὖν ὁ βασιλεὺς, καὶ τῶν Θεοφανείων τελευτῆς μετριοσφοδρισμένος) ὁ κράτωρ Σουλεϊμάνης, ἀποῦ μὲ τὸν πιστότατον αὐτοῦ τὸν χαρνατῶν, χρονογράφος ἐπορεύθησαν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἡς αὐτὴν Παμμακαρίστον, εἰς τὸ Πατριαρχεῖον. Εἶδε λοιπὸν καὶ ἔφαθεν ὁ κράτωρ Σουλεϊμάνης ὁμοίᾳ τε καὶ θαύματι ἔ. οὐ τοῦ φιλανθρωποῦ ἰσὰ δ' αὐτὴν ἔδειξε καὶ ἐνήργησε τότε. Ἐβλεπον γὰρ ἀμφοτέρω φασερά καὶ οἱ δύο ὅτι, διὰν ἐβλήθησαν ὁ Πατριάρχης τότε τῶν λαῶν, ὡς τὸ σῶνδες, χεῖρὶ καὶ τρυφηλοῖς, ὅτι λαμπάδες εἶχοντες, χρονοῖ τῆς ἀκτίνας

εἶχοντες καὶ ἐκέθητο εἰς τὰς κεφαλὰς πάντων τῶν χρονογράφων τῶν λαῶν, ἐπὶ ἀναθηροδέντων Ὅποιον δὲ εἰς ἄγια ἐφύδατον ἐρδύξας ἐδωκῶν καὶ ἐβλεπον φῶς λαμπρότατον τότε ὁσφρακόμενοι δ' ἔπερον καὶ πλείστην εὐωδίαν ἐν ὅσῳ τότε τῷ καιρῷ πίσης τῆς λειτουργίας. Ὅτιαν δὲ τῶν ἡγιασμένων ὁ Πατριάρχης τότε ἐποίησε καὶ ἔκωμεν μετὰ τὴν λειτουργίαν, περιήγετο καὶ ἐβλεπον καὶ ἐδωκῶν πλείστη, θηοῦ τῶν θεύματα, παρῶδοξα σημεῖα. Λαβόντες δὲ ἀντίδοκον παρὰ τοῦ Πατριάρχου ἔφριξαν, ἐξεπλόγησαν τοῦτον τὴν εὐωδίαν καὶ τὴν πολλὴν λαμπρότητα τῆς ἀκτίνας τῆς. Ἐν τούτῳ δὲ λίθουσαν ὁ βασιλεὺς τῶν τῶν τῆν θρησκείαν τῆν αὐτοῦ ἐκ δεινῆς ἀδελφότητος. Ἐν τούτῳ οὖν, ὡς ἐπορευε—τὸν τῶν τῶν ἐπίστασαν ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπαύθη, τῶν τῶν κρυφίως καὶ ὡς λάθρα τε περὶ τοῦ Πατριάρχου.

Ἐκόσμησε τότε τὸν πατριαρχικὸν ἡμῶν θρόνον ὁ ἀειμνήστος Ἰερειμίας Α' ὁ ἀπὸ (Σαρδικίης) Σόφιας, ὁ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ παρὰ τῇ «Τουρκογραφικῆς» χρονογράφου, διασώσας ἀπὸ βιαιῶν ἐξισλαμισμοῦ τοῦς τε ναοὺς καὶ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἐκ συνεννοήσεως εἰλικρινοῦς τοῦ καζασζέρη (τῆς Ρουμελίης ἴσως) καὶ τοῦ μεγάλου βεζύρη Τουλφῆ ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ πατριαρχοῦ Ἰερειμίου καὶ δύο τῶν «ἀρχόντων» τοῦ Γένους, Ξανάκη καὶ Δημητρίου Κατακουζηνοῦ. Ὅστε νὰ θαυμάζωμεν διὰ τὴν τῶν τότε σύνεσιν, ἧς ἕνεκα καὶ ἡ συνεννόησις κυρίων καὶ δουλῶν, τὴν ὅποιαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ θυσιάσωμεν εἰς ὄνειρα μύλλοντος ἀγνώστου.

* Ὁ Μῆγας Χρονογράφος ΜΑΝΟΥΗΛ Ω. ΓΕΔΕΩΝ

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

• Η αναγραφή πού έπεται, δέν εξισούται μέ τό περιεχόμενο τών σημειώσεων, ούτε αποτελεί ύποσύνολό του : κωδικοποιεΐ τήν τεκμηρίωση πού έπιχειρήθηκε, έπιδιώκοντας αφ'έτέρου, τήν σύνοψη βιβλιογραφικών δεδομένων πού αφορούν στό θέμα πού ή έργασία αΰτή διαπραγματεύεται.

Α' Ἀρχεὶακὲς καὶ χειρόγραφες πηγές

ΑΘΗΝΑ

α) «Ιστορικό Ἀρχεῖο «Υπουργείου Ἐξωτερικῶν

Φάκελλοι :

1882	29/3	Β'
	29/5	Β'
	ἄ.ἄ.	Ζ'
1883	29/3	Β'
	ἄ.ἄ.	Θ'
1904	60/2	Β'
1905	ἄ.ἄ.	Ζ'
	ἄ.ἄ.	Η'

β) «Ελληνικό Λογοτεχνικό καί «Ιστορικό Ἀρχεῖο (Ε.Λ.Ι.Α.)

αα) Ἀρχεῖο Μανουήλ Ἰω. Γεδεών

- Μ.Ι.Γεδεών, *Στηρίγματα καθεστῶτος*ββ) Ἀρχεῖο τοῦ " Ἐν Ἀθήναις Συλλόγου Μεσαιωνικῶν
Γραμμάτων " (•Ιδρυτής Μ.Ι.Γεδεών, 1926)- Χειρόγραφα πρακτικά συνεδριάσεων τοῦ Διοικητικοῦ
Συμβουλίου τοῦ Συλλόγου (7.2.1932 - 2/3.11.1941)- Αὐτόγραφα Μ.Ι.Γεδεών ἀναφερόμενα σέ συνεδριάσεις
καί ζητήματα τοῦ Συλλόγου (1937-1942)

- Μητρώα καί ἀλληλογραφία μελῶν τοῦ Συλλόγου (χρφ)

- Ἔντυπες ἀνακοινώσεις-προσκλήσεις τοῦ Συλλόγου
(1927-1940)

γγ) Ἀρχεῖο Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας

Φάκελλοι : 181
 190
 365
 366
 373

δδ) Μονόφυλλα

- (Σουλτανόγραφον) Χαττίι Χουμαϊούν, ἀναγνωσθέν
 τήν 6ην Φεβρουαρίου 1856

ΛΕΡΟΣ

Δημοτικό Πνευματικό Κέντρο Λέρου/«Ιστορικό Ἀρχεῖο Λέρου

- Ἀρχεῖο Οἰκογενείας Γεδεών

Β' Έντυπες πηγές

α) Δημοσιεύματα Μανουήλ Ίω.Γεδεών

Τά διορθωτέα καί ἐπείγοντα. Τό μεγαλεῖον τῆς ᾠκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἔγκειται ἐν τῇ ἑνώσει, ὅσοι δέ ζητοῦσι τήν διαίρεσιν εἶναι ἔχθροί τοῦ Χριστοῦ καί τῆς ἔκκλησίας αὐτοῦ, ᾠ.τ., ᾠ.ἔ..

ᾠΑνέκδοτος ἔγκύκλιος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἑΙερεμίου Γ' (1727) ἔξ ἀνεκδότου κώδικος τοῦ Κριτίου, Κωνσταντινούπολις, 1872.

Μεσαιωνικά ᾠΑνάλεκτα, ᾠΑθῆναι, 1874.

Μία σελίς ἔκ τῆς ἱστορίας τῆς συγχρόνου ἔκκλησίας. Σκέψεις ἑνός ᾠΟρθοδόξου, ᾠΑθῆναι, 1874.

"Πρόγραμμα", Πρωῖα, ᾠρ. 1, 10 Σεπτεμβρίου 1876.

"ᾠΕκκλησιαστικά ἑΙδῆσεις", Πρωῖα, ᾠρ. 1, 10 Σεπτεμβρίου 1876.

"ᾠΕκκλησιαστικά ἑΙδῆσεις", Πρωῖα, ᾠρ. 2, 17 Σεπτεμβρίου 1876.

"ᾠἘθνικά Χρονικά", Πρωῖα, ᾠρ. 4-5, 2 ᾠΟκτωβρίου 1876.

"ᾠἘκθεσις περί τοῦ Συλλόγου καί τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ", Πρωῖα, ᾠρ. 4-5, 2 ᾠΟκτωβρίου 1876.

"ᾠΟ μετὰ τήν ᾠἈλωσιν ᾠἙλληνισμός. Λόγος ἑναρκτήριος ᾠπαγγελθείς τῇ 1 Φεβρουαρίου 1876", Πρωῖα, ᾠρ. 6, 11 ᾠΟκτωβρίου 1876.

Κύριλλος Λούκαρις. Μελέτη περί τῆς μετὰ τήν ᾠἈλωσιν ᾠΟρθοδόξου ᾠΕκκλησίας, Κωνσταντινούπολις, 1876.

"Φιλολογικόν Πανόραμα", ᾠΑνατολή, ᾠρ. 1, 24 Φεβρουαρίου 1877.

"Φῶς ἀπό τοῦ σκοτόυς", ᾠΑνατολή, ᾠρ. 2, 4 Μαρτίου 1877.

"Φῶς ἀπό τοῦ σκοτόυς. Β'", ᾠΑνατολή, ᾠρ. 4, 17 Μαρτίου 1877.

"Φιλολογικόν Πανόραμα", ᾠΑνατολή, ᾠρ. 7, 14 Νοεμβρίου 1877.

"ᾠᾠστε", ᾠΑνατολή, ᾠρ. 7, 14 Νοεμβρίου 1877.

"ᾠᾠπικαιρον ἀνάγνωσμα", ᾠΑνατολή, ᾠρ. 7, 14 Νοεμβρίου 1877.

"Ἕλληνες καί Τοῦρκοί", Πανόπη Σύρου, 1η, 4, 11 καί 15 Φεβρουαρίου 1877.

"Λόγος εἰσαγωγικός εἰς τήν ἑκκλησιαστικήν ἱστορίαν ἀπαγγελθεῖς τῇ 19 Σεπτεμβρίου 1877 κατά τήν ἔναρξιν τῆς διδασκαλίας ἐν τῷ ᾠδονομασίῳ Π. Ἀντωνιάδου", Σωτήρ Ἀθηνῶν, ἀρ. 1 (ᾠκτώβριος 1877), σσ. 2-4, ἀρ. 2 (Νοέμβριος 1877), σσ. 22-25.

"Ὁ πρῶτος φαναριώτης. Ἱστορική μελέτη", Βύρων Ἀθηνῶν, τόμ. Γ' (1878), σσ. 215-233.

"Ἡ τιμή τῶν βιβλίων ἐν ἀρχαῖς τοῦ 10' αἰῶνος", Δελτίον τῆς Ἑταιρείας τῶν Μεσαιωνικῶν Ἐρευνῶν, τεῦχος Α', Κωνσταντινούπολις, 1880, σσ. 61-64.

"Ἱστορικά ἀθύρματα", Ἀνατολικός Ἀστήρ, 20 (1880-1881), σσ. 45-47, 51-53, 67-69, 75-76.

"Βιβλιογραφία. Bibliothèque Grecque Vulgaire, publiée par Emile Legrand", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Β' (1881-1882), σσ. 738-741.

"Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου ἀνέκδοτος ἐπιστολή πρὸς τὸν πατριάρχην Σεραφεῖμ Β'", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σσ. 54-62, 206.

"Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σσ. 81-85, 106-110, 115-119, 132-137, 346-348, 401-407, 435-442, 448-456, 466-478, 486-494, 500-509.

"Δύο ἀνέκδοτα γράμματα περὶ τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σσ. 686-689, 696-701.

Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. 1454-1830, Κωνσταντινούπολις, 1883.

"Ἐπισημείωσις βραχεῖα", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Δ' (1883-1884), σσ. 529-531.

«Ο Ἰωάννης Ἀναμνήσεις, ἔγγραφα, σημειώσεις, Κωνσταντινούπολις, 1885.

Πατριαρχικοί Πίνακες. Εἰδήσεις ἱστορικαί, βιογραφικαί περί τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπό Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου μέχρι Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπό Θεσσαλονίκης. 36-1884, Κωνσταντινούπολις, [1885-1890].

"Κυβερνῆται καί πηδάλια", Βυζαντίς Κωνσταντινουπόλεως, 20, 22, 24 Μαΐου 1886.

"Περί τῆς φαναριωτικῆς Κοινωνίας", Περιοδικόν Ἑλληνικοῦ φιλο-λογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ΚΑ' (1887-1888, 1888-1889), σσ. 55-71.

"Χρονογράφου συμπεράσματα", Περιοδικόν Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ΚΑ' (1887-1888, 1888-1889), σσ. 72-78.

"Ἐκκλησία καί ἐπιστήμη κατά τόν ΙΗ' αἰῶνα", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Η' (1888), σσ. 274-276, 281-283, 288-292.

"Ἡ ἔννεακοσιετηρίς", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Η' (1888), σ. 294.

"Ἐκκλησία καί ἐπιστήμη κατά τόν ΙΘ' αἰῶνα", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Η' (1888), σσ. 296-300.

"Σχολεῖα καί βιβλία κατά τόν ΙΗ' αἰῶνα", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Η' (1888), σσ. 318-321, 329-330, 334-338, 343-345.

"Ἡ πνευματική κίνησις τοῦ γένους ἡμῶν κατά τὰ πρῶτα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἔτη", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Η' (1888), σσ. 359-361, 366-369, 374-378, 382-384, Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Θ' (1889), σσ. 2-4, 53-55, 61-64, 68-71, 204-205, 212-213, 275, 285-288, 290-293, 298-304, 314-316, 338-340, 346-347, 354-359, 370-376, 371β'-376β'.

Ἐκκλησίαι τῶν Ὀρθοδόξων ἐν Κωνσταντινουπόλει, φυλλάδιον Α', Κωνσταντινούπολις, 1888.

"Διδάσκαλοι τοῦ Λουκάρως", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Θ' (1889), σσ.122-123, 131-133, 165-166, 181-184.

"Λόγιοι καὶ σχολαί τῆς ἡ' ἑκατονταετηρίδος", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Θ' (1889), σσ.322-327, 331-333, 340-342.

Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, Κωνσταντινούπολις, 1893.

"Εὐστάθιος Κλεόβουλος", Εἰκονογραφημένον Ἡμερολόγιον (᾽Ιωάννου ᾽Ιωαννίδου), ἔτους 1896, ἔτος Α', Κωνσταντινούπολις, 1895, σσ.143-151.

᾽Αναγραφή συγγραφῶν καὶ ἐκδόσεων εἰκοσιπενταετηρίδος. 1871-17/29 ᾽Ιουνίου-1896, Κωνσταντινούπολις, 1896.

"Οἱ κοσμικοὶ τίτλοι καὶ αἱ τιμαὶ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΙΘ' (1899), σσ.494-496, Κ' (1900), σσ.86-88, 137-140.

"Γνώσεις χρήσιμοι τῇ ἱστορίᾳ τῆς παρ' ἡμῖν παιδείας", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΙΘ' (1899), σσ.377-382, 394-397, 425-428, 442-445, ΚΓ' (1903), σσ.460-462.

᾽Απάντησις ἰδιώτου εἰς διατριβὰς Ρώσων περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ἑκκλησιαστικῶν πραγμάτων, Ἀθῆναι, 1902.

"Ἱστορικαὶ ἀνακρίβειαι", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΓ' (1903), σσ.49-53.

Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ἐγγραφα πατριαρχικά καὶ συνοδικά περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος (1852-1873) ἔκδιδόμενα εὐλογία καὶ κελεύσει τοῦ παναγιωτάτου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ᾽Ιωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, Κωνσταντινούπολις, 1908.

"Ἡ πρώτη περί προνομίων ρήξις ὲκκλησίας καί Κράτους",
Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΘ' (1908), σσ. 43-46.

"Αἱ τελευταῖαι ἀποφάσεις τοῦ Ὁθωμανικοῦ Κοινοβουλίου",
Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΘ' (1909), σσ. 185-187.

Βραχεῖα σημείωσις περί τῶν ἔκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων,
Κωνσταντινούπολις, 1909.

"Συμπληρώσεις εἰς ἀναμνήσεις συγχρόνων γεγονότων", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Λ' (1910), σσ. 107-109, 126-128.

Αἱ φάσεις τοῦ παρ' ἡμῖν ἔκκλησιαστικοῦ ζητήματος, Κωνσταντινούπολις, 1910.

"Ἰχνη σχολειακῶν νόμων κατά τόν μέσον αἰῶνα παρ' ἡμῖν", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΑ' (1911), σσ. 57-61.

"Παιδεύσεως θεμέλια κατά τόν μέσον αἰῶνα παρ' ἡμῖν", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΑ' (1911), σσ. 65-68.

"Τό ἔργον τῆς ἔκκλησίας ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΑ' (1911), σσ. 137-139.

"Γράμμα παλαιόν ὑπέρ τῆς σήμερον", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912), σσ. 160-164.

Παιδαγωγικά ἐκ φαναρίου μαθήματα, [Κωνσταντινούπολις, 1912].

"Ἰωακείμ ὁ Γ'", Ἀκρόπολις, 15 Νοεμβρίου 1912.

"Τά ὄνειρα τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ", Ἀκρόπολις, 19 Νοεμβρίου 1912.

"Κανῶν κατά ἀθέων", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΕ' (1915), σσ. 193-196, 201-204.

"Ἐνθυμήσεις οὐχί εὐσεβεῖς", Χρόνος Κωνσταντινουπόλεως,
3 Σεπτεμβρίου 1918.

"Ἐκκλησιαστικά. Οἱ παλαιοὶ ἄσκοί", Ταχυδρόμος Κωνσταντινου-
πόλεως, 6 Ὀκτωβρίου 1918.

"Κανονισμῶν ἀπόπειραι", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Μ' (1920), σσ.
38-39, 145-146, 244-246, 280-282, 300-302.

"Λόγος εἰς τὸ ἱερόν μνημόσυνον Βασιλείου Ἀδαμίδου ἀπαγγελ-
θεῖς... Ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τῆ 7 Νοεμβρίου 1919", Βασιλείου
Ἀδαμίδου διδασκάλου μνημόσυνον. Ἐκθεσις τῆς ἐπὶ τούτῳ Ἐπι-
τροπείας μετὰ τοῦ εἰς αὐτόν λόγου ἀπαγγελθέντος Ἐν τῷ πατριαρ-
χικῷ ναῷ τῆ 7 Νοεμβρίου 1919, Κωνσταντινούπολις, 1920, σσ. 10-16.

Φανάριον καὶ αἱ περὶ αὐτῷ συνοικίαι, Κωνσταντινούπολις, 1920.

"Οἱ δύο πόλοι τῆς ἔθνικῆς ζωῆς: Ἀθῆναι-Κωνσταντινούπολις",
Τρεῖς Ἱεράρχαι Ἀθηνῶν, ἔτος ΙΒ', ἀρ. 507-508 (17-24 Μαρτίου 1921),
σσ. 49-50.

"Πάσχα λύπης", Ἱερός Σύνδεσμος Ἀθηνῶν, ἀρ. 3-4, 15-30 Ἀπριλίου
1921, σσ. 6-9.

"Δῆθεν ὑπὲρ νόμων ἀγών", Πρωτεύουσα Ἀθηνῶν, ἔτ. Α', ἀρ. 93, 94, 99,
101 (4, 5, 10, 12 Ἰανουαρίου 1922).

"Οἱ Πατριάρχαι τῆς τελευταίας ἑκατονταετίας (1821-1921)",
Πανελλήνιον Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος 1821-1921, τόμ.
ΣΤ': Ἐκκλησία-Κλήρος, Ἀθῆναι, 1922, σσ. 32-42.

"Βυζαντινοὶ πολιτευταὶ κληρικοί", Ἀνάπλασις Ἀθηνῶν, ἔτ. 38, ἀρ.
21 (1η Νοεμβρίου 1925), σσ. 295-297, ἀρ. 22 (15 Νοεμβρίου 1925), σσ.
314-318.

"Ἐἴκοσιν ἔτων ἔθνικὴ ἱστορία κατόπιν θυέλλης (1791-1811)",
Θεολογία, 5 (1927), σσ. 185-201, 281-299.

"Ἡ ἑνδεκάτη τοῦ Φαραώ", Ταχυδρόμος Ἀθηνῶν, 19-20 Αὐγούστου 1930.

Ἀποσημειώματα Χρονογράφου. 1800-1913, Ἀθῆναι, 1932.

"Πρὸ ἑβδομήκοντα ἔτων", Κωνσταντινούπολις Ἀθηνῶν, 1η Ἰανουαρίου 1933.

"ἘΙστορίας σωτηρία δημῶδης", Ἡ Φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν, 21 Ἀπριλίου 1934.

Μνεῖα τῶν πρὸ ἔμοῦ. 1800-1863-1913, Ἀθῆναι, 1934.

"Καλφάδων ἀνάστασις", Σταύρου Ν. Ζερβοπούλου, Ἐγκυκλοπαιδικόν Ἡμερολόγιον Εἰκονογραφημένον, ἔτος Β', 1935, Κωνσταντινούπολις, 1934, σσ. 72-78.

Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες. Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας 1500-1912, Ἀθῆναι, 1936-1938.

ἘΙστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων. 1453-1913, Ἀθῆναι, 1939.

"Ὅταν ἀνηγείρετο εἰς τὸ φανάρι τὸ σημερινόν αἰωνόβιον κτίριον τῆς Σχολῆς", Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν Ἀθηνῶν, τεῦχος Δ', Δεκέμβριος 1962, σσ. 14-19.

β) Ἄλλες πρωτογενεῖς πηγές

A'

- "Ἐρανήματα Ἡροκλέους Βασιάδου", Περιοδικόν Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, Β' (1864-1865), σ.121.
- "Ἐκθεσις ἐπί τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν κανονισμῶν ἐπιτροπῆς, Κωνσταντινούπολις, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1872.
- "Περὶ συστάσεως Ἐκπαιδευτικῆς καὶ φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Α' (1880-1881), σσ.267-268.
- "Ἐκθεσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκπαιδευτικῆς καὶ φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος τοῦ ἔτους 1880-1881", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Β' (1881-1882), σσ.507-526.
- "Τὰ περὶ τῶν προνομίων ἔγγραφα", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σσ.564-570.
- "Ἡ Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Γ' (1882-1883), σσ.570-571.
- "Τὰ περὶ τῶν προνομίων ἐπίσημα ἔγγραφα", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Δ' (1883-1884), σσ.125-135.
- Τὰ κατὰ τό ζήτημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν προνομίων . Ἀπὸ τῆς 19 Φεβρουαρίου 1883 ἕως τῆς ἐπιβραβεύσεως τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος, Κωνσταντινούπολις, 1884, τύποις Σ.Ι.Βουτυρά.
- Γενικοὶ Κανονισμοὶ περὶ διευθετήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἔθνικῶν πραγμάτων τῶν ὑπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον διατελούντων Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν Ὑπηκόων τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1888, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου.
- Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως. Εἰκοσιπενταετηρίς (1861-1886). Παράρτημα τοῦ ΙΗ' τόμου, Κωνσταντινούπολις, 1888.
- "Κανονισμὸς τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΙΒ' (1892-1893), σσ.295-296.

"Μανουήλ Ίω.Γεδεών", Ίωάννου Ίωαννίδου, Εἰκονογραφημένον Ἑμερολόγιον τοῦ 1896, ἔτος Α΄, Κωνσταντινούπολις, 1895, σσ. 216-219.

"Τριακονταετηρίς Μανουήλ Ίω.Γεδεών", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ΄ (1901), σσ.420-424.

"Πατριαρχική καί Συνοδική ἔγκύκλιος πρὸς τὰς διαφόρους Ὀρθοδόξους θεολογικὰς Σχολὰς", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ΄ (1901), σσ.504-506.

"Ἡ τριακονταετηρίς τοῦ Μανουήλ Γεδεών", Ὁ φάρος τῆς Ἀνατολῆς. Ἐγκυκλοπαιδικόν Ἑμερολόγιον τοῦ ἔτους 1902, Κωνσταντινούπολις, 1901, σσ.421-423.

Ἀλληλογραφία δύο Παναγιωτάτων Πατριαρχῶν. Ίωακείμ τοῦ Γ΄ καί Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄, προβληθεῖσα ἀπλῶς τῇ Ἁγίᾳ καὶ Ἱερᾷ Συνόδῳ, ἐκδίδοντος Α.Ζ., Λειψία, 1905.

"Ἐπιστολή τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας περὶ τῶν ἐν Ἀνατολικῇ Ῥωσσίᾳ καί Βουλγαρίᾳ τολμηθέντων κατ' Ὀρθοδόξων", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΣΤ΄ (1906), σσ.493-496.

Ἐπίσημα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ὀδυνηρᾶς καταστάσεως, Κωνσταντινούπολις, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1906.

"Ἐκθεσις τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Δράμας Κυρίου Χρυσοστόμου", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΖ΄ (1907), σσ.5-6.

"Ἐπίσημα ἔγγραφα. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐψηλότητα τὸν Ἐπισημὸν τῆς Δικαιοσύνης καί τῶν Θρησκευμάτων. 25 Ἰουλίου 1907", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΖ΄ (1907), σσ.541-546.

"Ἐπίσημα ἔγγραφα περί τῶν τελευταίων ἐν Μακεδονίᾳ ἡμο-
τήτων τῶν Βουλγαρικῶν κομιτάτων", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΖ'
(1907), σσ. 701-705.

"Τακρίριον πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ὑψηλότητα τὸν Μεγάλον Βεζύρην",
Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΗ' (1908), σ. 466.

"Ὁ Ἔσρος τῆς Ἁγίας Τοπικῆς Συνόδου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει
συνελθούσης ἐν μηνί Σεπτεμβρίῳ 1872 ἐναντίον τῆς Βουλγαρικῆς
κακοδοξίας", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΗ' (1908), σ. 553 [παράρτημα
τοῦ τόμου].

"Ἐπίσημα ἔγγραφα", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΘ' (1909), σσ. 193-195.

Τακρίρια τινὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὴν Ὑψηλὴν
Πύλην περί τοῦ ζητήματος τῶν Σταυριωτῶν καὶ ἔξιςλαμίσεων, Κων-
σταντινούπολις, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1909.

"[Πεντηκονταετηρίς Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντι-
νουπόλεως]", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΑ' (1911), σ. 148.

Κανονισμὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνταγματικοῦ Πολιτικοῦ
Συνδέσμου, Κωνσταντινούπολις, 1911.

"Ἀναγκαῖαι ὁδηγίαι διδόμεναι ἐκ τοῦ Κέντρου ὡς ἐκ τῆς σημερι-
νῆς μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΒ'
(1912), σσ. 19-20.

"Τακρίριον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου περί τῶν ἐκλογικῶν
παρανομιῶν καὶ κατάλογος αὐτῶν", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΛΒ'
(1912), σσ. 89-92.

"Ἐπὲρ τῆς πατρίου καὶ κατὰ Χριστὸν παιδείσεως", Ἐκκλησιαστι-
κή Ἀλήθεια, ΛΒ' (1912), σσ. 321-322.

"Ἡ Πεντηκονταετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κων-
σταντινουπόλεως", Καθολικὴ Ἐπιθεώρησις Κωνσταντινουπόλεως,
Ι' (1912), σσ. 1753-1757.

"Πεντηκονταετηρίς Μανουήλ Γεδεών", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια,
ΛΘ' (1919), σ.24.

"Ἡ Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἔπι τῆ Πεντηκονταετηρίδι
τοῦ κ. Μανουήλ Γεδεών", ᾽Εκκλησιαστικὸς Κήρυξ Ἀθηνῶν, ἔτος Θ',
ἀρ.231, τόμ. Ι' (1919), σσ.541-542.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Πεν-
τηκονταετηρίς 1861-1911, Παράρτημα τοῦ ΛΔ' τόμου, Κωνσταντινούπο-
λις, 1921.

"Ἀθηναϊκοὶ τύποι. Μανουήλ Γεδεών", Ἐλεύθερος Τύπος Ἀθηνῶν,
26 Αὐγούστου 1923.

"Μνημόσυνον Μανουήλ Γεδεών", ᾽Ορθοδοξία, ΙΘ' (1944), σσ.94-96.

Βιογραφικαὶ ἀναμνήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου
τοῦ ἀπὸ Τραπεζοῦντος. 1881-1949, Ἀθῆναι, 1970.

Ἡ δρᾶσις τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1869-1969,
ἔκδοσις τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν
Γραμμάτων, Ἀθῆναι, 1970.

Λογοδοσίαι Μηνᾶ Αὐθεντοπούλου, Προέδρου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπό-
λει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. 1918-1922, Ἀθῆναι, 1972.

"Ἀνθιμος Ἀμασείας", "Ἱστορικὴ περιγραφή τοῦ πρό τῆς ἔφαρμο-
γῆς τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν Πολιτεύματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατ-
ριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ Γεροντισμὸς", ᾽Εκκλησιαστι-
κὴ Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σσ.384-388.

Βασιλειάδης Νικόλαος, "Μανουήλ Γεδεών, Μέγας Χαρτοφύλαξ τῆς
Μεγάλης Ἐκκλησίας", Θρακικά, Κ' (1944), σσ.183-189.

[Γαβριήλ πρῶην Νικοπόλεως, ὁ Ἱατρουδάκης], Τῆ Αὐτοῦ Θειοτάτη Πα-
ναγιότητι τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Ἰωακείμ τῷ Γ', τῷ πνευματι-
κῷ μοι Πατρί καὶ Δεσπότῃ ἀπάντησις ὀφειλομένη, Ἀθῆναι, 1902.

Γεννάδιος [᾽Αραμπατζόγλου] ἑλληνοπόλεως καὶ θείρων, "Ὁ Μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ Χρονογράφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης ᾽Εκκλησίας Μανουὴλ Γεδεών", ᾽Ορθοδοξία, Η' (1943), σσ. 287-288.

Γερμανός [Καραβαγγέλης] Καστορίας, "[Πρὸς τὸν ᾽Ιωακείμ Γ', ᾽Εν Καστορία, 18 Μαρτίου 1903]", ᾽Επίσημα Ἐγγράφα περὶ τῆς ἐν Μακεδονία ὁδυνηρᾶς καταστάσεως, Κωνσταντινούπολις, 1906, σσ. 29-34, 37-40.

[Δελγκάνης Καλλίνικος], "Ἡ θέσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπέναντι τῶν ᾽Ορθοδόξων ᾽Εκκλησιῶν", ᾽Εκκλησιαστικὴ ᾽Αλήθεια, ΚΕ' (1905), σσ. 434-438.

Θεοτοκᾶς Μιχαὴλ Γ., Νομολογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἦτοι τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τοῦ Διαρκοῦς ᾽Εκκλησιαστικοῦ Μεικτοῦ Συμβουλίου ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ, κανονικοῦ καὶ δικονομικοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1800 μέχρι τοῦ 1896, Κωνσταντινούπολις, 1897.

᾽Ιωακείμ Γ', "Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ ᾽Εγκύκλιος", ᾽Εκκλησιαστικὴ ᾽Αλήθεια, Α' (1880-1881), σ. 1.

_____, "Πατριαρχικὴ ἔγκυκλιος περὶ σχολείων", ᾽Εκκλησιαστικὴ ᾽Αλήθεια, Α' (1880-1881), σ. 16.

_____, "᾽Εκκλησιαστικὰ ᾽Εγγράφα. ᾽Εγκύκλιος περὶ τοῦ χρέους τοῦ κοινοῦ τῶν Πατριαρχείων", ᾽Εκκλησιαστικὴ ᾽Αλήθεια, Α' (1880-1881), σσ. 28-29.

_____, "᾽Εγκύκλιος περὶ ἀποστολῆς ἱεροκηρύκων εἰς τὰς ἑπαρχί-
ας", ᾽Εκκλησιαστικὴ ᾽Αλήθεια, Α' (1880-1881), σσ. 42-43.

_____, "Τῆ Α.Ε. τῶ ὑπουργῶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν θρησκευτι-
κῶν", ᾽Εκκλησιαστικὴ ᾽Αλήθεια, Γ' (1882-1883), σ. 565.

_____, "᾽Εγκύκλιος πρὸς τοὺς ἐν Μακεδονία καὶ Θράκη ἀρχιερεῖς", ᾽Εκκλησιαστικὴ ᾽Αλήθεια, ΚΓ' (1903), σσ. 477-478.

_____, "Πρός τήν Α.Β.Υ. τόν Ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σσ. 396-397.

_____, "Ἐθνικά συνθήματα", Τά Πάτρια Ἀθηνῶν, 26 Φεβρουαρίου 1911.

_____, Τό Ἁγιώνυμον Ὄρος. Πληροφορίαί διὰ τοὺς ἄγνοοῦντας, Κωνσταντινούπολις, 1911.

Μοστράτου Σμαράγδα Δ., Δημήτριος Γ. Μοστράτος. Ὁ Φολεγάνδριος καί Κωνσταντινουπόλις. 1852-1909, Ἀθῆναι, 1977.

Μυστακίδης Βασίλειος, "Ἱστορία. Χρησιμότης αὐτῆς καί σχέσις πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σσ. 69-72, 86-87, 103-104, 112-115, 134-136, 145-147, 170-173, 195-198.

_____, "Οἱ ἐν Ἀθήναις καί οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγιοι", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σσ. 391-392, 419-420, 441-445, 471-472, 517-520, 658-660, ΚΖ' (1907), σσ. 92-95, 111, 127-128, 142-144, 169-171, 187-188, 203-204, 237-243, 273-275, 303-304.

Ὁ Μέγας Πρωτοσύγκελλος Χρυσόστομος, "Τιμιώτατοι ἔφοροι καί ἑλλόγιοι διευθунται καί διευθύντριαί τῶν Σχολῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σσ. 286-287.

_____, "Ἐγκύκλιος Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σσ. 350-352.

Παλαιολόγος Παῦλος, "Ὅσοι πέρασαν τὰ 80 χρόνια. Οἱ γηραιότεροι Ἕλληνες ἀποκαλύπτουν τό μυστικόν τῆς μακροζωίας των. Ὁμιλεῖ ὁ κ. Μανουήλ Γεδεών", Ἀθηναϊκά Νέα, 8 Φεβρουαρίου 1935.

Πανταζίδης Χρῆστος Γ., "Βραχεῖα ἔκθεσις τῆς παιδευτικῆς δράσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, 1861-1904", Ἐθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1905, Κωνσταντινούπολις, 1904, σσ. 122-25.

_____, "Συνοπτική Έκθεσις τῶν κατὰ τὴν πεντηκονταετηρίδα (1861-1911) τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου πεπραγμένων", Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως. Πεντηκονταετηρίς 1861-1911. Παράρτημα τοῦ ΙΔ' τόμου, Κωνσταντινούπολις, 1920, σσ. 53-66.

Σουλιώτης-Νικολαΐδης ᾠθανάσιος, ᾠργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως, ἐπιμέλεια : Θᾶνος Βερέμης-Κατερίνα Μπούρα, Δωδώνη, ᾠθήνα-Γιάννινα, 1984.

Σταυρίδης Βασίλειος, Οἱ Οἴκουμενικοὶ Πατριάρχαι. 1860-Σήμερον, Τόμ. Α' + Β', Θεσσαλονίκη, 1977-1978.

Σταύρου Τατιάνα, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ ἁλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, ᾠθήναι, 1967.

Τεκνόπουλος Ι. Α., "ᾠνοικτὴ ἐπιστολὴ τῇ Α.Θ.Π. τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Κυρίῳ Κυρίῳ Ἰωακείμ τῷ Γ', Εὐλαβῶς", Ἐκκλησιαστικὴ ᾠνόρθωσις, Α' (1909), σσ. 62-64.

Φ[ιλιππίδης] Χ[ρύσανθος], "Οἱ ᾠρθόδοξοι Ἑλληνας καὶ αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαί", Ἐκκλησιαστικὴ ᾠλήθεια, ΒΒ' (1912), σσ. 17-18.

_____, "Ἡ κοινωνικὴ μὀρφωσις τῆς νεολαίας", Ἐκκλησιαστικὴ ᾠλήθεια, ΒΒ' (1912), σσ. 157-160, 177-181.

_____, "ᾠωακείμ ὁ Γ'", Ἐκκλησιαστικὴ ᾠλήθεια, ΒΒ' (1912), σσ. 433-434.

_____, "Πενιχρότης σκέψεων καὶ βλέψεων", Ἐποχὴ Τραπεζοῦντος, 10 Νοεμβρίου 1918.

Χ[αμουδόπουλος] Μ[ηναῖς], "Τὸ Οἴκουμενικὸν Πατριαρχεῖον", Ἐκκλησιαστικὴ ᾠλήθεια, Α' (1880-1881), σσ. 40-41.

Χρυσόστομος [Καλαφάτης] Δράμας, "[ᾠπιστολὴ πρὸς τὸν ᾠωακείμ Γ']", Ἐκκλησιαστικὴ ᾠλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σσ. 612-613.

_____, "Ἐπιστολαί]", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΣΤ' (1906), σσ. 339-340, 389, 528-529, 612-613, ΚΖ' (1907), σσ. 192-193.

Correspondance respecting the rights and privileges of the Latin and Greek Churches in Turkey, Vol. I-III, London, 1854.

Réponse du Patriarcat Oecuménique à la récente communication de la Sublime-Porte concernant la Question Bulgare, Constantinople, 1868.

"Un jubilé littéraire", Le Moniteur Oriental, 4 Novembre 1901.

Memorandum adressé par le Patriarcat Oecuménique aux représentants des Grandes Puissances à Constantinople relativement aux récents événements de Bulgarie et de Roumélie Orientale, Le 28 Juillet 1906.

Memorandum adressé par le Patriarcat Oecuménique aux représentants des Grandes Puissances à Constantinople, 14/27 Aout 1906.

"Doctrines et programmes des partis politiques Ottomans", Revue du Monde Musulman, Vol. XXII, Mars 1913, pp. 152-159.

Palmieri Aurelio, "La Société d'études du Moyen-Âge de Constantinople (Son origine, son organisation, son activité littéraire, son état actuel)", [Βυζαντινά Χρονικά], τεύχ. 1&2, τόμ. IX (1902), [ἀνάτυπο].

_____, "Manuél Gédéon", [Βυζαντινά Χρονικά], τεύχ. 3&4, τόμ. VIII (1902), [ἀνάτυπο].

Schopoff A., Les réformes et la protection des Chrétiens en Turquie (1673-1904), Paris, 1904.

Synvet A., Les Grecs de l'Empire Ottoman. Etude statistique et ethnographique, Constantinople, 1878².

B'

"Ἀναμνήσεις Ἐρημίτου", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Ζ' / Α' (1886), σσ. 213-217.

"Σχέσις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐπιστήμην, τὴν πολιτικὴν καὶ τὸν πολιτισμὸν", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΙΘ' (1899), σσ. 498-501, Κ' (1900), σσ. 19-23, 47-51, 60-62, 75-77, 88-90.

"Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Κ' (1900), σσ. 258-259.

"Ἐκκλησία, Καίσαρ, Θεός", Ἀνάπλασις, ἀρ. 152 (1900), σσ. 793-795.

"Ὁ Ῥωσικὸς τύπος περὶ τῆς ἐκλογῆς τῆς Α.Θ, Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ'", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΑ' (1901), σσ. 285-286.

"Ἐκκλησιαστικὴ μέριμα ὑπὲρ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΒ' (1902), σσ. 257-258.

"Διδάσκαλοι διδασκόμενοι", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, ΚΔ' (1904), σσ. 14-15.

Τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας. Ἰωακείμ ὁ Γ' καὶ ἡ διαθήκη Χρηστάκη Ζωγράφου, Ἀθῆναι, 1905.

Ἱστορικαὶ Σελίδες. Δευτέρα Πατριαρχία Ἰωακείμ τοῦ Γ'. 1901-1906, ἀ. τ., [1906].

"Διδάξατε τὸν λαὸν τὸν τρόπον τοῦ ἐργάζεσθαι ὑπὲρ ἔθνους καὶ Ἐκκλησίας", Ἐκκλησιαστικὸς Ἐλεγχος, Γ' (1907), σσ. 444-450.

"Ἀντιἰωακειμικοὶ Μικρασιάται", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀνόρθωσις, Α' (1909), σσ. 15-16.

"Ἐκκλησιαστικαὶ καὶ ἔθνικαὶ ἔρημώσεις ὧν πρωταίτιοι εἰσὶ Πατριάρχαι καὶ Ἀρχιερεῖς", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀνόρθωσις, Α' (1909), σσ. 19-23.

Ο Πατριάρχης Ίωακείμ ὁ Γ΄. Ἡ ἐν Φαναρίῳ κατάστασις, Κωνσταντινούπολις, 1909.

"Ἡ Πεντηκονταετηρίς τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως", Καθολικὴ Ἐπιθεώρησις Κωνσταντινουπόλεως, Ι΄ (1912), σσ. 1753-1756.

"Ἐκκλησία, Κλήρος καὶ Λαός. Ἐκκλησιαστικὴ ἀπολυταρχία ἢ νέος Βυζαντινισμός", Βιθυνιακόν Ἡμερολόγιον, 1913, ἔτος Γ΄, Κωνσταντινούπολις, 1912, σσ. 12-16.

"Εἰκὼν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς", Βιθυνιακόν Ἡμερολόγιον ὁ Φρουρός, ἔτος Δ΄, 1914, Κωνσταντινούπολις, 1913, σσ. 42-47.

Εἰς Μνήμην Ἱωακείμ τοῦ Γ΄ ἐπὶ τῇ πέμπτῃ ἐπετείῳ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, Ἀθῆναι, 1917.

"Τὸ πραξικόπημα τοῦ Φαναρίου", Ἱερὸς Σύνδεσμος Ἀθηνῶν, ΚΑ΄ (1921), ἀρ. 33, σσ. 1-12.

Ἀθηναῖος, "Ἡ ὑπόστασις τῆς Ἐκκλησίας καταστρεφομένη", Ἐκκλησιαστικὴ Ἀνόρθωσις, Α΄ (1909), σσ. 34-36.

᾽Αυτώνιος Βολίνης καί Ζητομίρ, "Θρῆνος ἐπί τῷ θανάτῳ ᾽Ιωακείμ τοῦ Γ'", Πρόδος Κωνσταντινουπόλεως, 2 Δεκεμβρίου 1912.

᾽Αρεοπαγίτης, "Ὅποιος πρέπει νά ᾔ[ναι] ὁ νέος Οἰκουμενικός Πατριάρχης;" Εὐαγγελισμός, Α' (1912), αρ. 22, σσ. 170-172.

[Βάμβας Νεόφυτος], Διατριβή αὐτοσχέδιος περί τῆς ἀρχῆς καί τῆς ἐξουσίας τῶν Πατριαρχῶν καί περί τῆς σχέσεως τῆς ᾽Εκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς πρὸς τὴν Πολιτικὴν ᾽Εξουσίαν, ᾽Αθῆναι, 1843.

Β[ασιάδης] Ι[άκωβος], "Τὸ ἔνεστώς καί τὸ μέλλον τοῦ κλήρου καί τῶν διδασκάλων ἡμῶν", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΓ' (1903), σσ. 402-404.

_____, "Ἡ εἰς τὰ πάτρια ἔμμομή", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΕ' (1905), σσ. 251-252.

Β[ιλάκης] Γ[ερμανός], "Σχέσις ᾽Εκκλησιῶν", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΓ' (1903), σσ. 498-502.

Γερβάσιος ᾽Αγκύρας, "Τί θά ἐπεθύμουν ὡς ᾽Ορθόδοξος Ἕλληνας;", Εὐαγγελισμός, Β' (1913), σσ. 41-42.

Διαμαντόπουλος ᾽Αδ.Ν., "Μείζων δικαιοσύνη πρὸς τὸ Βυζάντιον", Μεσαιωνικά Γράμματα, Α' (1930), σσ. 17-20, 31-39, 44-47.

Ζωηρός ᾽Αλέξανδρος, "᾽Αναμνήσεις", ᾽Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1906, Κωνσταντινούπολις, 1905, σσ. 219-234.

᾽Ηλιάδης Σ., "Θρησκευτικοί καί φυλετικοί φανατισμοί", Εὐαγγελισμός, Β' (1913), σσ. 162-164.

᾽Ηλιοῦ Λουῖζος, "᾽Επὶ τὸ ἔργον τῆς ἀνακαινίσεως ἱεράρχαι!", Παλιγγενεσία, Α' (1912), ἀρ. 6, σσ. 1-2.

Ἰάλεμος ᾽Οδυσσεύς, "Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ Συλλόγου καί τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐν Τουρκίᾳ

414

ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους", Περιοδικόν Ἑλληνικοῦ φιλολο-
γικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, IB' (1877-1878), σσ. 6-19.

Καζάζης Νεοκλής, "Ἐπὲρ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου", Ἑλλη-
νισμός, B' (1899), σσ. 145-146.

Καλλίνικος Κ.Ν., "Ἀπέθανεν ἡ ᾽Εκκλησία μας;", Εὐαγγελισμός,
A' (1912), ἀρ. 7, σσ. 1-2.

Καρολίδης Παῦλος, "[Συνέντευξη στὸν Ταχυδρόμον Ἀθηνῶν]",
᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ΚΖ' (1907), σ. 644.

_____, Λόγοι καὶ Ἐπομνήματα, Τόμ. Α', ᾽Αθῆναι, 1913.

Κηπουρίδης Ι.Α., "Ἡ τελευταία τριακονταετία (1850-1880) καὶ
ὁ Ἑλληνικὸς Μεσαίων", Δελτίον τῆς Ἑταιρείας τῶν Μεσαιωνικῶν
Ἐρευνῶν, τεύχ. Α', Κωνσταντινούπολις, 1880, σσ. 1-54.

[Κλεόβουλος Εὐστάθιος], Ὁ Βουλγαρισμὸς πρὸ τοῦ ἱστορικοῦ,
ἔκκλησιαστικοῦ καὶ ἔθνοπολιτικοῦ βήματος, Κωνσταντινούπολις,
1864.

Κνήτης Χ[ριστόφορος], "Ἡ ᾽Εκκλησία ἡμῶν δέν εἶναι προσηλυτιστι-
κὴ", ᾽Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Α' (1910), σσ. 287-288.

Μαρκίδης Λ.Ξ., "Τοῦ Ἰωακειμισμού ὀλέθρια συνέπειαι", ᾽Εκκλη-
σιαστικὴ Ἀνόρθωσις, Α' (1909), σσ. 16-18.

_____, "Ἄγονος καὶ ἄσκοπος δαπάνη ἐθνικῶν χρημάτων", ᾽Εκκλη-
σιαστικὴ Ἀνόρθωσις, Α' (1909), σσ. 31-34.

Μισαηλίδης Γεώργιος & Μιχαηλίδης Βλαδίμηρος, ᾽Ιωακείμ Γ' ὁ
Μεγαλοπρεπὴς Πατριάρχης, Κωνσταντινούπολις, 1901.

Μπούσιος Γεώργιος, Τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν
Τουρκίᾳ, [Κωνσταντινούπολις], 1912.

Ραγκαβής Ἀλέξανδρος, "Πνευματική ὄψις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1869-1870), Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, Φεβρουάριος 1952, τεύχ. Γ', σσ. 59-61.

Σοκολώφ Ἰωάννης, "Ἰωακείμ ὁ Γ'", Πρόοδος Κωνσταντινουπόλεως, 2, 6, 7, 8, 9 Δεκεμβρίου 1912.

Σπανούδης Κωνσταντῖνος Π., Ἱστορικαί Σελίδες. Ἰωακείμ ὁ Γ', Κωνσταντινούπολις, 1902.

[Σταμούλης] Σωφρόνιος, "Ἡ λύμη τοῦ χυδαῖσμοῦ", Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, Α' (1910), σσ. 300-301.

Στούπης Α. Ν., "Ὁ Ἑλληνισμός ἐν τῇ Ἀνατολῇ", Ἑλληνισμός, Α' (1898), σσ. 133-136.

Συγγρός Ἀνδρέας, Ἀπομνημονεύματα, Τόμ. Α' + Β', Ἑστία, Ἀθῆναι, 1908.

Συνοδινός Πολύκαρπος, "Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς ὑπερτάτη ἔθνικὴ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ", Ἑλληνισμός, Β' (1899), σσ. 173-178.

Φ. Δ., "Ἡ Α. Θ. Π. ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ'", Ὁ Φάρος τῆς Ἀνατολῆς. Ἐγκυκλοπαιδικόν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1902, Κωνσταντινούπολις, 1901, σσ. 81-90.

Χαμουδόπουλος Α. Χ., Ἡ Νεωτέρα Φιλική Ἐταιρεία (Ἄγνωστοι σελίδες τῆς Ἐθνικῆς μας Ἱστορίας). Ἰων Δραγούμης-Ἀθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης-Γεώργιος Μπούσιος, Ἀθῆναι, 1946.

456

Lettre adressée à S.M.le Sultan, par S.A.le Prince Mustafa Fazil-Pacha, (En turc, en français, en italien, en russe, en grec moderne, en turc en caractères grecs et en caractères arméniens), s.l.n.d..

Pargoire J., "Chez les Grecs de Constantinople", [Βυζαντινά Χρονικά], τόμ. IX, αρ. 3 & 4 (1902), [ἀνάτυπο].

Ubicini M.A., Lettres sur la Turquie. Deuxième partie: Les Raïas, Paris, 1854.

γ) Δευτερογενείς πηγές

678

Λερισκά Νέα, ᾠπρίλιος 1982. ᾠρ. 68 : Μανουήλ Γεδεών. «Ο ᾠρχων τιμᾠται στή γῆ τᾠν πατέρων του.

Λερισκά, Τόμ Α΄ : Εῖς μνήμην Μανουήλ Γεδεών, ᾠθήνα, 1986.

ᾠθανασιάδης Στέφανος, "Τό ἐν Κωνσταντινουπόλει Α΄ διδασκαλικόν συνέδριον", Εὐαγγελισμός, Α΄ (1912), ᾠρ. 15. σσ. 1-7.

ᾠθηναγόρας Παραμυθίας καί Φιλιατᾠν, Εὐλαβές Μνημόσουνον. «Ο Μέγας Πατριάρχης ᾠωακείμ ᾠ Γ΄, Κέρκυρα, 1929.

᾽Αλεξιάδης-Φαναριώτης Γιάννης, Θυμᾶσαι τό Φανάρι;, ᾽Αθήνα, 1956.

᾽Αλιακιοζογλου Σάββας Σ., Σταμπούλ Πατριγί Ζουνδζού ᾽Ιωακείμ ἔφ-
ένδι χαζρετλερινίν τερτζουμεϊ χαλί, Κ. Ζιβίδης βέ Ν. Δεοδάτη
ματπασσινδά τάπ ὀλουνμούσδουρ, 1901.

Μαμώνη Κυριακή, "Σωματειακή ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν
Μικρά ᾽Ασία. Α'", Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἐται-
ρείας τῆς Ἑλλάδος, 26 (1983), σσ. 63-114.

_____, "Σωματειακή ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν Μικρά Ἀσία.
Β': Σύλλογοι τῆς ᾽Ιωνίας", Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί ᾽Εθνολο-
γικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, 28 (1985), σσ. 34-166.

_____, "Σωματειακή ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στήν Μικρά ᾽Ασία.
Γ': Σύλλογοι Καππαδοκίας καί Πόντου", Δελτίο Κέντρου Μικρασια-
τικῶν Σπουδῶν, ΣΤ' (1986-1987), σσ. 155-225.

Μαυρόπουλος Δημήτριος, Πατριαρχικά Σελίδες. Τό Οἰκουμενικόν
Πατριαρχεῖον ἀπό 1878-1949, ᾽Αθήναι, 1960.

Μίσηλίδης Χαρίτων, Τό Φανάρι (1821-1921), ᾽Αθήναι, 1950.

Παπαδόπουλος Στέφανος, ᾽Αναμνήσεις ἀπό τήν Πόλη, ᾽Αθήναι, 1978.

Παπαστάθης Χαράλαμπος Κ., "Πέντε ἔγγραφα τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξε-
νείου Θεσσαλονίκης περί τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ἐν Ἁγίῳ ᾽Ορει",
Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Ν' (1967), σσ. 476-489.

Σολομωνίδης Χρήστος, "Ίωακείμ ὁ Γ' ὁ Μεγαλουργός", Δελτίου Μεγαλοσχολιτῶν, Δεκέμβριος 1965, τεύχ. Ε', σσ. 89-101.

Σπαθάρης Χάρης, Τά Κωνσταντινουπολίτικα καί ἄλλα τινά, Ἀθήνα, 1988.

Χρῦσανθος [Φιλιππίδης] Ἀθηνῶν, Οἱ γενικοὶ κανονισμοὶ τοῦ Οἰκου-
μενικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ κώδικος ΤΕ' τοῦ Πατρι-
αρχικοῦ Ἀρχαιοφυλακίου (Πρακτικὰ ᾠθνοσυνελεύσεως 1858-1860),
[Ἀθήναι], [1946].

δ) «Ημερήσιος καί περιοδικός τύπος»*

- Ἀγάθεια Σμύρνης (1912)
- Ἀνάπλασις Ἀθηνῶν (1900, 1901)
- Ἀνατολή Κωνσταντινουπόλεως (1877)
- Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως (1880-1923)
- Ἐκκλησιαστική Ἀνόρθωσις (1909)
- Ἐκκλησιαστική Ἐπιθεώρησις (1875-1879, 1880-1885)
- Ἐκκλησιαστικός Ἐλεγχος (1907)
- Ἑλληνισμός (1898-1914)
- Ἑνωσις Ἐκκλησιῶν/The Union of the Churches (1905)
- Εὐαγγελισμός (1912)
- Μεσαιωνικά Γράμματα (1930-1939)
- Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως (1884)
- Παλιγγενεσία (1911, 1912)
- Περιοδικόν Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1863-1921)
- Πρόδος Κωνσταντινουπόλεως (1912)
- Πρωτα Κωνσταντινουπόλεως (1876)

- Echos d'Orient* (1900-1912)
- Revue de l'Orient Chrétien* (1899, 1902)

* Ἐντός παρενθέσεως οἱ χρονικὲς ἑνδείξεις πού ἀφοροῦν στήν ἐρευνητικὴ προπαρασκευὴ τῆς παρούσας ἐργασίας.

Γ' Βοηθήματα

«Η Ρωσσία καί τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον μετά τόν Κριμα-
ϊκόν Πόλεμον. 1856-1860, ὑπό Κν. Γ. Τ. (Πριγκ. Γ. Τ.), ᾠθῆναι, 1903.

ᾠλεξανδρῆς ᾠλέξης, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἔθνικοῦ πνεύματος τῶν
Ἑλλήνων τοῦ Πόντου. 1918-1922: Ἑλληνική ἔξωτερική πολιτική
καί τουρκική ἀντίδραση, Μελετήματα γύρω ἀπό τόν Βενιζέλο καί
τήν ἔποχὴ του, Φιλιππότης, ᾠθῆνα, 1980, σσ. 427-474.

ᾠλιβιζᾱτος ᾠμίλκας Σ., ᾠκκλησία καί Πολιτεία ἔξ ἔπόψεως ᾠορθο-
δόξου, ᾠθῆναι, 1937.

ᾠαντίοχος Σπυρίδων, Τά Προνόμια τῆς ᾠορθοδόξου τοῦ Χριστοῦ ᾠεκκλη-
σίας, ᾠθῆναι, 1890.

ᾠαντωνόπουλος Σταμάτιος, Μικρά ᾠασία, ᾠθῆναι, 1907.

ᾠαποστολόπουλος Δημήτριος, Ἡ Γαλλική ᾠεπανάσταση στήν τουρκο-
κρατούμενη ἔλληνική κοινωνία. ᾠαντιδράσεις στά 1798, ᾠθῆνα, 1989.

ᾠαρβανιτάκης Γ. Α., Γερμανός ᾠαφθονίδης, ὁ τελευταῖος τῶν Βυζαν-
τινῶν λογίων, ᾠθῆναι, 1929.

Βαλέτας Γ., «Μανουήλ ᾠω, Γεδεών, Νέα Ἑστία, ἔτος ΙΖ' (1943),
τόμ. 34, τεῦχ. 396, σσ. 1418-1421.

Βαφείδης Φιλάρετος, «Σελίδες τινες ἔκ τῆς ἱστορίας τοῦ Πατρι-
αρχείου Κωνσταντινουπόλεως. ᾠΑπό τοῦ 1821-1908, Πανελλήνιον Λεύ-
κωμα ᾠεθνικῆς Ἑκατοναετηρίδος 1821-1921, Τόμ. ΣΤ': ᾠεκκλησία-
Κληῖρος, ᾠθῆναι, 1922, σσ. 42-48.

_____, ᾠεκκλησιαστική Ἱστορία, τόμ. Γ': Νέα ᾠεκκλησιαστική Ἱστο-
ρία (1453-1908), μέρος Β', ᾠΑλεξάνδρεια, 1928.

Βερέμης Θᾱνος, Ἑλληνοτουρκικές σχέσεις, Σάκκουλας, ᾠΑθήνα-Κομο-
τηνή, 1991.

Βιτάλης Φιλάρετος, ᾠαγῶνες καί θυσίαι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατρι-
αρχείου μετά τήν ᾠΑλωσιν, ᾠθῆναι, 1967.

Γαρδίκια-Κατσιαδάκη Ελένη, "Μία προσπάθεια για τήν άρση του Βουλγαρικού σχίσματος", Μνήμων, Δ' (1974), σσ. 111-120.

Γριτσόπουλος Τάσος ᾿Αθ., Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, Τόμ. Α', ᾿Αθήναι, 1966, Τόμ. Β', ᾿Αθήναι, 1971.

Δάμτσας Νικόλαος, Ἡ ἀγωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ᾿Αθήναι, 1982.

Δερτιλῆς Γιώργος, Τό Ζήτημα τῶν Τραπεζῶν (1871-1873), Οἰκονομική καί πολιτική διαμάχη στήν Ἑλλάδα τοῦ ΙΘ' αἰώνα, Μ.Ι.Ε.Τ., ᾿Αθήνα, 1980.

Δημαρᾶς Κ.Θ., "Ἐνα ἱστορικό τρίπτυχο", Ἐλεύθερον Βῆμα, 4 ᾿Απριλίου 1938.

_____, "Ὁ ἀκαταπόνητος πρωτόσχιλος", Ἐλεύθερον Βῆμα, 29 ᾿Οκτωβρίου 1943.

Εἷς ᾿Ορθόδοξος, Ἐνθιμος ὁ ΣΤ' καί τό Βουλγαρικόν Ζήτημα, ἤτοι ἀντικανονική καί πανσλαυιστική λύσις τῆς Αὐτοῦ Παναγιότητος, ᾿Οδησσός, 1872.

Ἐλευθεριάδης Ν.Π., Ἀνατολικαί Μελέται, Τόμ. Α': Τά Προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Σμύρνη, 1909.

Εὐαγγελίδης Μαργαρίτης, Ἐπόμνημα περί τῶν δικαιωμάτων καί παθημάτων τῶν ἐστιῶν τοῦ πολιτισμοῦ Μικρᾶς ᾿Ασίας καί Θράκης, ᾿Αθήναι, 1918.

Ζαννούβιος Νίκανδρος, Ἡ Ῥωσσία καί τό Βουλγαρικόν Ζήτημα, ᾱ.τ., [1878].

Ἡλιοῦ Φίλιππος, "Μανουήλ Γεδεών : Ἐνας Πρόδρομος", στό Μανουήλ Ι. Γεδεών, Ἡ πνευματική κίνησις τοῦ Γένους κατά τόν ΙΗ' καί ΙΘ' αἰώνα, Ἐκδοτική φροντίδα : Ἄλκης ᾿Αγγέλου-Φίλιππος Ἡλιοῦ, Ἐρμῆς, ᾿Αθήνα, 1976, σσ. θ'-ιστ'.

Ἡσυχος Μανόλης Α., Τό πανόραμα τῆς Λέρου, Λέρος, 1989.

Καλαϊτζής Χρυσόστομος, Τό Μετόχιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατρι-
αρχείου ἐν Μόσχᾳ "Ὁ ἅγιος Σέργιος" καί οἱ ἡγούμενοι αὐτοῦ
(1881-1936), Γενεύη-Κατερίνη, 1991.

Καρανικόλας Ἀλέξανδρος, "Νότιες Σποράδες-Σελίδες ἀπό τήν
ἱστορία τῶν προνομίων τους", Παρνασσός, 1Γ' (1971), ἀρ. 3, σσ. 1-29.

_____, "Μανουήλ Γεδεών ὁ Ἄρχων", Καλυμνιακά Χρονικά, 2 (1981),
σσ. 42-43.

Καρολίδης Παῦλος, "Τό Βουλγαρικόν Σχίσμα", Πανελλήνιον Λεύκω-
μα Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος 1821-1921, Τόμ. ΣΤ': Ἐκκλησία-
Κληρὸς, Ἀθήναι, 1922, σσ. 51-57.

Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ., "Τό ἑλληνικό κράτος ὡς ἔθνικό κέντρο",
Ἑλληνισμός-Ἑλληνικότητα, Ἐπιμ. Δ. Γ. Τσαούσης, Ἔσθια, Ἀθήνα, 1983,
σσ. 143-164.

_____, "Τό τέλος τῆς ἔθναρχικῆς παράδοσης. Μαρτυρίες ἀπό ἀνέκ-
δοτες ἐπιστολές τοῦ Χρυσοστόμου Σμύρνης πρὸς τόν Ἰωάννα Δρα-
γούμη", Ἀμνητὸς στή μνήμη φώτη Ἀποστολόπουλου, Κέντρο Μικρασια-
τικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα, 1984, σσ. 480-507.

_____, "Ἀπό τήν Ὁρθόδοξη Κοινοπολιτεία στίς ἔθνικές κοινό-
τητες: ἑλληνορωσικές πνευματικές σχέσεις", Τά Ἱστορικά, Τόμ. ΣΤ',
τεῦχ. 10, Ἰούνιος 1989, σσ. 29-46.

Κονιδάρης Γεράσιμος, Ἡ ἄρσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος. 1930-
1935 καί 1945. Συμβολή εἰς τήν σύγχρονον γενικήν ἑκκλησιαστικήν
ἱστορίαν, Ἀθήναι, 1958.

Κονόρτας Παρασκευᾶς, "Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἑκκλησιαστικῶν βερατίων
καί τό "Προνομιακόν Ζήτημα", Τά Ἱστορικά, τόμ. Ε', τεῦχ. 9 (1988),
σσ. 259-286.

Κούκας Γ., "Μανουήλ Γεδεών. Ὁ ἀκούραστος ἱστορικός", Ἱστορία
Εἰκονογραφημένα, ἀρ. 227, Μάϊος 1987, σσ. 114-118.

Κουκῆς Γιώργος, "Μανουήλ Γεδεών : "Ένας μεγάλος Έλληνας πού ξεχάσαμε." Έμαθε ανάγνωση διαβάζοντας Κομφούκιο. "Υπήρξε ὁ πολυγραφότερος ἱστορικός συνεργάτης τῆς Ἀκροπόλεως", Ἀκρόπολις, 17, Ὀκτωβρίου 1982.

Κρικῶνης Χρῆστος Θ., Προλεγόμενα εἰς τὴν ἔπανέκδοσιν τοῦ Περιοδικοῦ "Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως 1880-1923", Θεσσαλονίκη, 1985.

Κωσταρίδης Εὐγένιος, Ἡ Σύγχρονος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, Ἀθήναι, 1921.

Κωστῆς Κώστας, "Κοινοότητες, Ἐκκλησία καὶ Μιλλέτ στίς "Ἑλληνικές" περιοχές τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν περίοδο τῶν μεταρρυθμίσεων", Μνήμων, ΙΓ' (1991), σσ. 57-75.

Λυκούρη-Λαζάρου Ἑλένη, Τὰ ἀρχεῖα στό νεοελληνικό κράτος ἕως τὴν ἴδρυση τῶν Γενικῶν Ἀρχείων (1821-1914), Τροχαλία, Ἀθήνα, 1991.

Μαμώνη Κυριακή, "Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τῶν Μισσιοναρίων", Μνημοσύνη, Η' (1980-1981), σσ. 179-211.

_____, "Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Βενιζέλος καὶ ἡ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία (Ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Κ. Μισσηλίδη)", Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Δ' (1983), σσ. 277-297.

Μάξιμος [Χρηστόπουλος] Σάρδων, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορικοκανονικὴ μελέτη, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη, 1972.

Μέγιεντορφ Ἰωάννης, "Ὁ ἔθνικισμὸς ὡς δύναμη διαιρετικὴ τῆς Ὀρθοδοξίας", Καθ' ὅδον, 2 (1992), σσ. 45-48.

Μελανδινοῦ Ζωή, "Ἡ Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ οἱ ἀγῶνες τῆς", Δελτίον Μεγαλοσχολιτῶν, ἐν Ἀθήναις, τεύχ. 3, Φεβρουάριος 1952, σσ. 48-52.

- Μεταλληνός Γεώργιος Δ., Πολιτική καί Θεολογία, Τέرتιος, Κατερίνη, 1990.
- Μοσχοβάκης Νικόλαος Γ., Τό έν Έλλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας, Ἀθήναι, 1882 [ἀνατύπωση Δ. Ν. Καραβία, Ἀθήνα, 1988].
- Μοσχονᾶς Θ. Δ., Λέρος καί Λέριοι, Ἀλεξάνδρεια, 1950.
- Μπελιᾶ Ἐλένη, "Ἡ δραστηριότης τοῦ έν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ὑπέρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Θράκης", Ἀθηνα, 79 (1974-1975), σσ. 85-94.
- Μπούρα Κατερίνα, "Οἱ βουλευτικὲς ἔκλογές στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία : Οἱ Ἑλληνες βουλευτὲς 1908-1918", Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Δ' (1983), σσ. 69-83.
- Μυστακίδης Β. Α., Ἐπί τῆ Ἀλώσει. Τά μετὰ τήν Ἀλωσιν. Μῶαμεθ ὁ Κατακτητῆς. Ἑλληνικόν Ἔθνος. Πατριαρχεῖα, Κωνσταντινούπολις, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1920.
- Νανάκης Ἀνδρέας, Ἡ χρεῖα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καί ἡ ἐκλογή τοῦ Μελετίου Μεταξάκη. 1918-1922, Θεσσαλονίκη, 1991.
- Ναύτης Γ. Α., Βραχύλογος κρίσις περί τοῦ έν τῆ Τουρκία Νέου Συντάγματος, Ἀθήναι, 1877.
- Νεκτᾶριος [Κεφαλᾶς] Πενταπόλεως (Ἅγιος Νεκτᾶριος), Περί Μεσαίωνος καί Βυζαντιακοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ρῆσος, Ἀθήνα, 1991.
- Παναγιωτᾶκος Παναγιώτης, Ὁ Οἰκουμενικός Πατριαρχικός Θρόνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκκλησιαστική καί πολιτική θέσις, Ἀθήναι, 1948.
- Παπαδόπουλος Γεώργιος Ι., Ἡ σύγχρονος ἱεραρχία τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Τόμ. Α', Ἀθήναι, 1895.
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος Α., Ἡ Ὀρθόδοξος Ἀνατολική Ἐκκλησία, Ἀθήναι, 1954.

Παπαμιχαήλ Γρηγόριος, Ἀποκαλύψεις περί τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ, Ἀλεξάνδρεια, 1910.

Παπαμιχαλόπουλος Κωνσταντῖνος Ν., Ἡ Κωνσταντινούπολις ἑλληνικῆ ἐπὶ 2577 ἔτη, Ἀθῆναι, 1920.

Παπουλίδης Κωνσταντῖνος Κ., Τὸ Ρωσικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1987.

Πατρινέλης Χρῆστος Γ., Συμβιβασμοὶ καὶ προσδοκίαι. Οἱ ἠγετικές ομάδες τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκοκρατίας ἀπέναντι στό ἔθνικό πρόβλημα, Θεσσαλονίκη, 1990-1991.

Πέτρου Ἰωάννης Σ., Ἐκκλησία καὶ Πολιτική, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη, 1992.

Πολύκαρπος [Συνοδινός] Γόρτυνος καὶ Μεγαλουπόλεως, Ἡ Ὀρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, [Ἀλεξάνδρεια], ἄ.ἔ..

Σκοπετεά Ἑλλη, Τὸ "Πρότυπο Βασίλειο" καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδεά. Ὁψεις τοῦ ἔθνικοῦ προβλήματος στὴν Ἑλλάδα (1830-1880), Πολύτυπο, Ἀθήνα, 1988.

_____, Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς. Εἰκόνες ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, Γνώση, Ἀθήνα, 1992.

Σολδαῖτος Χρῆστος, Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ πνευματικὴ κίνηση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1800-1922), Τόμ. Α'-Γ', Ἀθήνα, 1989-1991.

Σταυρίδης Βασίλειος Θ., "Μανουήλ Ἰω. Γεδεών", Ἐγδρία, Τόμ. 17, σ. 7.

_____, Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1453-Σήμερα), Θεσσαλονίκη, 1987.

Στεφανίδης Βασίλειος Κ., "Τὸ προνομιακὸν ζήτημα ἐν τῷ Οἰκουμἐνικῷ Πατριαρχείῳ", Πανελλήνιον Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἐκατονταετη-

ρίδος.1821-1921, Τόμ.ΣΤ': 'Εκκλησία καί Κλήρος, 'Αθήναι, 1922, σσ.48-51.

_____,'Εκκλησιαστική 'Ιστορία. 'Απ' ἀρχῆς μέχρι σήμερα, 'Ασθήρ, 'Αθήναι, 1948.

Τσουκαλάς Κωνσταντῖνος, 'Εξάρτηση καί ἀναπαραγωγή. 'Ο κοινωνικός ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στήν 'Ελλάδα (1830-1922), Θεμέλιο, 'Αθήνα, 1979'.

Τωμαδάκης Νικόλαος Β., Οἱ 'Ελληνες καί αἱ φιλολογικά βυζαντιναί σπουδαί, 'Αθήναι, 1950.

_____, Κλείς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας ἤτοι Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινήν Φιλολογίαν, Τόμ. Α', 'Αθήναι, 1965'.

Χαμουδόπουλος Α.Χ., 'Ελληνες καί Νεότουρκοι. 'Εθνική δράσις τοῦ ὑποδούλου 'Ελληνισμοῦ κατά τήν Νεοτουρκικήν περίοδον 1908-1912, Θεσσαλονίκη, 1926.

Χατζόπουλος Κωνσταντῖνος, 'Ελληνικά σχολεῖα στήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (1453-1821), Θεσσαλονίκη, 1991.

Χριστοδουλίδης Μιλτιάδης, Τό Σύνταγμα ἐν Τουρκία καί τά πρόνομια τοῦ 'Ελληνισμοῦ, 'Αθήναι, 1908.

Le Bulgarisme et Philippopoli, Constantinople, 1869.

- Ahmad Feroz, Ittihat ve Terakki (1908-1914), Istanbul, 1971.
- Ahmad Feroz-Dankwrat A. Rustow, "Ikinci Mevcutiyet döneminde Meclisler: 1908-1918", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 4-5 (1975-1976), ss. 245-283.
- Alexandris Alexis, The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish relations 1918-1974, Center for Asia Minor Studies, Athens, 1983.
- Apostolopoulos D., Quelques hypothèses pour l'étude des origines de la pensée politique grecque post-byzantine (1453-1484). Le processus de transformation du concept de "bien commun" en rapport avec l'idéologie née après la Prise de Constantinople, Paris, 1976.
- _____, "Les mécanismes d'une Conquête: adaptations politiques et statut économique des conquis dans le cadre de l'empire ottoman", Economies méditerranéennes: équilibres et intercommunications XIIIe-XIXe siècles, Vol. III, Athènes, 1986, pp. 191-204.
- Bartas G., "Intrigues contre le Patriarche Joachim III", Echos d'Orient, XI (1908), pp. 375-376.
- Baudin P., La Turquie et les Ottomans, Paris, 1896.
- Bérard Victor, La Mort de Stamboul, Paris, 1913.
- Berkes Niyazi, The development of secularism in Turkey, Montreal, 1964.
- Bianconi F., La Question d'Orient dévoilée, ou la Vérité sur la Turquie. Musulmans, Raïas, Slaves et Grecs, Tcherkess et Tziganes, Paris, 1876.
- Bojan C., Les Bulgares et le Patriarche Oecuménique, ou comment le Patriarche traite les Bulgares, Paris, 1905.

Cayré F., "Joachim III, Patriarche Grec de Constantinople. 1834-1912", Echos d'Orient, XVI (1913), pp. 61-67, 163-172, 322-330, 431-443.

Chassiotis G., L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours, Paris, 1881.

Clément Olivier, Dialogues avec le Patriarche Athénagoras, Fayard, Paris, 1976².

Clogg Richard, "The Greek Millet in the Ottoman Empire", Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society, ed. by Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol. I., New-York-London, 1982, pp. 185-205.

Constandine, Le Patriarcat de Constantinople et l'Orthodoxie dans la Turquie d'Europe. Considérations visant à faciliter la solution de la question des églises et de l'enseignement dans la Turquie d'Europe, Traduit du Serbe par J.C., Paris, 1895.

Corm Georges G., Contribution à l'étude des sociétés multi-confessionnelles. Effets socio-juridiques et politiques du pluralisme religieux, Paris, 1971.

Davison Roderic H., "Turkish attitudes concerning Christian-Muslim equality in the nineteenth century", The American Historical Review, 59 (1953-1954), pp. 844-864.

_____, Reform in the Ottoman Empire. 1856-1876, Princeton, 1963.

Dwight Henry Otis, Constantinople and its problems, its peoples, customs, religions and progress, London-Edinburgh, 1901.

Engelhardt Edouard, La Turquie et le Tanzimat, ou Histoire des réformes dans l'empire Ottoman depuis 1826 à nos jours, Paris, 1882-1884.

- Ercan Yavuz, "Türk-Yunan ilişkilerinde Rum Patrikhanesinin rolü", 3üncü Askeri Tarih Semineri. Bildiriler: Tarih boyunca Türk-Yunan ilişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar), Ankara, 1986, ss. 195-205.
- Eryılmaz Bilâl, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anin Yönetimi, İstanbul, 1990.
- Findley Carter, Bureaucratic reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte. 1789-1922, Princeton, 1980.
- Gawrych George W., "The Culture and Politics of Violence in Turkish Society, 1903-1914", Middle Eastern Studies, Vol. 22, No. 3, July 1986, pp. 307-330.
- Gellner Ernest, Nations and Nationalism, London, 1983.
- Georgiades Demetrius, Is the regeneration of Turkey possible?, London, 1909.
- Georgiades Arnakis G., "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", The Journal of Modern History, Vol. XXIV, Sept. 1952, No. 3, pp. 235-250.
- Gibb H.A.R. and Bowen Harold, Islamic society and the West: a study of the impact of western civilization on Moslem culture in the Near East, London, 1951.
- Hassiotis J.K., "Shared illusions: Greek-Armenian co-operation in the Asia-Minor and the Caucasus (1917-1922)", Greece and Great Britain during World War I. First Symposium, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1985, pp. 139-187.
- İşiksal Cavide, "Osmanlı İmparatorluğu idaresinde İstanbul Rum Patriklerinin tam listesi ve siyasi faaliyetlerinden örnekler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, III (1969), No. 18, ss. 39-47.
- Jelavich Charles and Barbara, The establishment of the Balkan National States. 1804-1920, Seattle and London, 1977.

Jorga N., "Rapports entre l'Etat des Osmanlis et les nations des Balkans" Revue Internationale des Etudes Balkaniques, I-II (1934-1935), pp.467-485.

Kedourie Elie, Nationalism, London, 1960.

Kitromilides Paschalis M., "Imagined Communities" and the origins of the National Question in the Balkans", European History Quarterly, Vol.19, No.2, April 1989, pp.149-192.

Kofos Evangelos, "Attempts at mending the Greek-Bulgarian Ecclesiastical Schism (1875-1902)", Balkan Studies, Vol.25, No. 2 (1984), pp.1-29 (offprint).

_____, "Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irrendestist Policy of the Greek State", Journal of Modern Greek Studies, IV(2), 1986, pp.107-120.

Kohn Hans, The Idea of Nationalism, New York, 1944.

Konortas Paraskévas, Les rapports juridiques et politiques entre le Patriarcat Orthodoxe de Constantinople et l'administration ottomane de 1453-1600 (d'après les documents grecs et ottomans), Vol.I-II, Thèse de 3e cycle présentée sous la direction de Madame Hélène Ahrweiler, Professeur à l'Université Paris I, Paris, 1985.

_____, "Considérations ottomanes au sujet du statut du Patriarcat Orthodoxe de Constantinople (15e-16e siècles): Quelques hypothèses", Ελληνικές Ανακοινώσεις στο ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Σόφια (30 Αυγούστου-5 Σεπτεμβρίου 1989), Αθήνα, 1990

Küçük Cevdet, "Osmanli Imparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", Mustafa Resit Paşa ve Dönemi Semineri. Bildiriler, Ankara, 13-14 Mart 1985, Ankara, 1987, ss.13-23.

Kushner David, The Rise of Turkish Nationalism. 1876-1908, London and Worcester, 1977.

Lammens H., "Les "Projets" de Joachim III", Revue de l'Orient Chrétien, 7(1902), pp. 59-70.

LeRoy-Beaulieu Anatole, "Les réformes de la Turquie, la politique russe et le panslavisme", Revue des Deux-Mondes, XVIII (1876), pp. 508-537.

Lewis Bernard, "The Impact of the French REvolution on Turkey. Some notes on the Transmission of Ideas", Cahiers d'Histoire Mondiale, I(1953), pp. 105-125.

_____, The emergence of modern Turkey, London, 1961.

Mamoni Kyriaki, "Les associations pour la propagation de l'instruction grecque à Constantinople (1861-1922)", Balkan Studies, 16(1975), pp. 103-112.

Mappa Sophie, Conscience et idéologie de la nation chez les Grecs: 1850-1909, Thèse de doctorat de 3ème cycle, sous la direction de Marc Ferro, E.H.E.S.S., Paris 1981.

Mardin Şerif, The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas, Princeton. N. New Jersey, 1962.

Missir Amedeo Livio, Eglises et Etat en Turquie et au Proche-Orient, Bruxelles, 1973.

Nicolaïdès N., S.M.J. le Sultan Abdul-Hmaid Khan II, l'Empire Ottoman et les puissances balkaniques, Bruxelles, 1908.

_____, Les Grecs et la Turquie, Bruxelles, 1910.

Ormanian Malachia, L'Eglise Arménienne. Son histoire, sa doctrine, son régime, sa discipline, sa liturgie, sa littérature, son présent, Paris, 1910.

Panayotopoulos A.J., "The "Great Idea" and the vision of Eastern Federation: A propos of the views of I. Dragoumis and A. Souliotis-Nicolaïdis", Balkan Studies, Vol. 21, 1980, , No. 2, pp. 331-365.

Pantajopoulos N.J., Church and Law in the Balkan Peninsula during the ottoman rule, Institute for Balkans Studies, Thessaloniki, 1967.

Papadopoulos C.G., Les Privilèges du Patriarcat Oecuménique (Communauté Grecque Orthodoxe) dans l'Empire Ottoman, Paris, 1924.

Pitzipios Jacques G., L'Eglise Orientale, Rome, 1855.

Ravelet Armand, "La question politique et la question religieuse à Constantinople", Revue Contemporaine, XXXII (1863), pp. 641-666.

Riza Ahmet, "Tolérance Musulmane", La Revue Occidentale, XIII (1896), pp. 304-317.

Spatharis Avrilios, Le Patriarcat Oecuménique. Institution panorthodoxe séculaire, Athènes, 1959.

Ubicini J.H.A., "Empire ottoman. De l'esprit public dans la Grèce turque", Revue de l'Orient, de l'Algérie et des colonies, XV (1854), pp. 161-172.

Ülken Hilmi Ziya, Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi, Istanbul, 1979².

Van den Steen de Jehay F., De la situation légale des sujets ottomans non musulmans, Bruxelles, 1906.

Vellay Charles, L'irredentisme hellénique, Paris, 1913.

[Vlasto], Patriarcat et Papauté, Etudes historiques, Paris-Athènes, 1892.

Δ' Ἐρευνητικά ἔργαλεῖα

Κουρουποῦ Ματούλα, "Βιβλιογραφία ἐντύπων τῶν Μικρασιατικῶν Ἐιδρυμάτων καί Συλλόγων. 1846-1922", Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Γ' (1982), σσ. 149-183.

Πατρινέλης Χρῆστος Γ., Δημοσιεύματα Μανουήλ Γεδεών. Ἀναλυτική ἀναγραφή, Ἀθήναι, 1974.

Πικραμένου-Βάρφη Δήμητρα - Σταματοπούλου-Βασιλάκου Χρυσόθεμις, Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, Ἀποσημειώματα Χρονογράφου, Μνεΐα τῶν πρό ἐμοῦ, Πατριαρχικαί Ἐφημερίδες, Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων. Ἐὔρειτήρια, Ε.Ι.Ε./Κ.Ν.Ε., Ἀθήνα, 1979.

Σταυρίδης Βασίλειος Θ., Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1453 - Σήμερον), Θεσσαλονίκη, 1987, σσ. 281-393 : [Βιβλιογραφικοί Πίνακες].

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	5-12
Εισαγωγή.....	15-30

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

‘Η έθναρχική παράδοση και
ὁ ἀκροτελεύτιος διερμηνευτής της

‘Η ἐκκλησιαστική πολιτική τοῦ ‘Ιωακείμ Γ’.....	33-162
‘Ο πνευματικός ἱστός.....	164-243

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

‘Η ἀνάδειξη τῆς ἐνδεικτικῆς περιπτώσεως :
‘Επεξεργασία ἑνὸς αὐτοβιογραφικοῦ σκαριφήματος
(*Μνεΐα τῶν πρό ἐμοῦ, ‘Αποσημειώματα Χρονογράφου*)

Τά χρόνια στό πατριαρχικό περιβάλλον : ‘Η πνευ- ματική ἐνηλικίωση καί ἡ συγγραφική καταξίωση....	246-320
‘Η αὐτοεξορία στήν ‘Αθήνα : Οἱ μεσαιωνικές σπου- δές ὡς ἀναβίωση τῆς γενέτειρας.....	322-354

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

‘Η ἰδεολογική ἐπιβεβαίωση

Πολιτειακές ὑποθῆκες, πολιτικές ὑποδείξεις καί κοινωνικές ἐπισημάνσεις.....	357-386
‘Η παιδεία τοῦ Γένους : Προτεραιότητες καί ἐπιφυλάξεις.....	388-408
‘Επίλογος.....	410-421

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

"Περί τοῦ Νομοθέτου Σουλεϊμάν Α’ παράδοσις".....	423-424
Πηγές - Βιβλιογραφία.....	426-478